

Tartalomjegyzék

Előszó	7
TATTAY SZILÁRD	
Az emberi személy mint „önmaga tulajdonosa” a <i>dominium sui</i> fogalmától a <i>self-ownership</i> eszméjéig	13
NÓTÁRI TAMÁS	
A személyiség római jogi védelme az <i>iniuria</i> tényállásának tükrében	33
SÁRKÖZY TAMÁS	
Személy és személyiségvédelem	47
MENYHÁRD ATTILA	
Forgalomképes személyiség?	65
SZALAI ÁKOS	
A szervezetek jogi személyiségének mennyiségi elmélete	83
GÖRÖG MÁRTA	
Gondolatok a személyiség magánjogi védelme körében	99
HEGYI SZABOLCS	
A személy alkotmányjogi fogalma és felfogásai	119
ZAKARIÁS KINGA	
Személy és személyiség az orvosi jogban	139
BENKE GÁBOR	
Személyiségvédelem a médiajogban	175
KOLTAY ANDRÁS	
Az emberi méltóság védelmének kérdései a médiaszabályozásban és a joggyakorlatban	193

SZOMORA ZSOLT

A becsület mint jogi tárgy – büntetőjog-dogmatikai
és alkotmányjogi fejtegetések 247

FILÓ MIHÁLY

Személy és személyiség mint jogi tárgy 269

Előszó

„A személyiségi jogok az ember jogállásának alapvető kifejezői közé tartoznak. Így meghatározott emberképre kell épülniük. Ez az »emberkép« – a személy biológiai, pszichológiai stb. értelmezésével együtt – valójában egy adott társadalommodell része. Ez szabja meg a személyiségi jogok mindenkori szerepét és technikáját –, s így viszonyát is az ember helyzetét kifejező egyéb alapvető jogintézményekhez, pl. az alkotmányos szabadságokhoz vagy a tulajdonhoz.”¹

Az ember a jognak egyszerre alanya és tárgya. A kötet szerzői azt vizsgálják, hogy a különböző jogterületek milyen emberfelfogásra, milyen személyképre építenek és milyen jogilag definiált személyiségfogalmakkal operálnak. A kötet kiinduló gondolata annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy mit jelent a személyiség védelme a büntetőjogban, a médiajogban, az alkotmányjogban, az orvosi jogban és a magánjogban Magyarországon, a személyiségvédelem hogyan tükröződik a szabályozásban és a dogmatikában.

Az MTA Társadalomkutató Központ Jogtudományi Intézetében, a „Személy és személyiség a jogban” című – e kötet alapját képező – kutatási projekt részeként a következő kérdéseket tettük fel:

Ha „párhuzamos valóságokat” látunk a különböző jogágakban, akkor ezek a különböző valóságok hogyan képződnek le az adott jogági szabályozás szintjén, és az eltérések – ha vannak – mivel magyarázhatóak? A szabályozás eltérő céljából következően szükségszerűek-e, vagy inkább nem kívánatos jelenségek? Egységesen kell-e gondolkodnunk a jogban az emberről/személyről és a személyiségi jogok védelméről? Ha igen, az alkotmányjog, az alkotmány alapján definiálható ember/személy milyen szerepet tölthet be az egységesítésben? Kérdésnek láttuk azt is, hogy a jog eszközeivel, a személyiségvédelem rendszerének kialakításával az állam milyen mértékig és mélységig foglal/foglalhat állást ebben a kérdésben.

Az Alkotmánybíróság 2012 előtti gyakorlata egyértelműen elfogadta az általános személyiségi jog (emberi méltósághoz való jog) mint anyajog fogalmát, és en-

¹ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983) 10.

nek részeként számos jogot nevezett meg, amelyek érintik a legkülönbözőbb jogterületeket. Az Alaptörvény hatálybalépése óta született egyes új határozatok az Alaptörvény emberképével a német minta alapján foglalkoznak, és újratárgyalják az általános személyiségi jog koncepcióját. A különböző jogterületek az általános személyiségi jog különböző szegmenseit érintik eltérő intenzitással, és kérdés, hogy a különböző jogterületek halmazai az átfedésekkel együtt létrehozhatnak-e egy egységesnek mondható képet, illetve ez a kép megegyezik-e az alkotmányjogban az Alaptörvény hatálybalépését követően kialakított felfogással.

A különböző jogterületek elemzésekor a jogterület szabályozására vonatkozó, az emberi méltósághoz való joggal vagy az egyenlő emberi méltósághoz való joggal összefüggésben hozott, vonatkozó AB határozatok alapul szolgálnak, ám ezeken túlmenően a szabályozás jogági sajátosságaira hívják fel a figyelmet a szerzők. Hol paternalista, hol liberális, történelmileg beágyazott vagy európai adaptált személyiségvédelmet látunk az egyes jogterületeken, és úgy tűnik, hogy más-más ember-/személyfelfogás áll a konkrét jogi megoldások mögött. A tanulmányok megmagyarázzák, hogy melyek a jogági eltérések igazolható okai, miért szükség-szerűek a felfogásbeli különbségek. Úgy tűnik tehát, hogy a személyiségvédelem Magyarországon a jogi funkcionalitás talaján áll, és nem is írja le általánosan magát a személyt, nem definiálja a személyiséget. Amíg a személyiség védelmét a különböző jogágakban kialakított intézmények biztosítják, addig a személy és a személyiség absztrakt, egységes és állandó jogi definíciója szükségtelennek látszik a jogági elmélet és dogmatika számára.

A modern emberkép egyik szellemi atyjaként John Locke-ot szoktuk megnevezni. Tattay Szilárd jogfilozófus magyarázata szerint „John Locke-nak az embert a »saját személye tulajdonosaként« leíró koncepciója kiemelkedően fontos szerepet töltött be a modern politikai és alkotmányjogi gondolkodás formálásában, és a mai napig nagymértékben meghatározza a személy autonómiájáról és jogairól folytatott elméleti diskurzust”. Tattay Szilárd szerint „a »tulajdonosi individualizmus« tézise sem a középkori elméletek vonatkozásában, sem Locke jogfilozófiáját illetően nem látszik igazoltnak. [...] [M]ég ha Locke és számos skolasztikus szerző a »jogot« a *property* vagy a *dominium* szóval társították is, ez az alanyi jog-fogalom nem öltött »birtokláselvű jelleget«, és nem úgy gondolták el, mint az egyén korlátlan szuverenitását.”

Hegyí Szabolcs alkotmányjogász a kötetben közzétett tanulmányában amellezt érvel, hogy a „magánszemély” és a „honpolgár” pólusai köré épített két értelmezési keretnek együtt kell kiadnia a személy alkotmányos jogállásának értelmét. A magánszemélyt tételező értelmezési keret domináns a magyar alkotmányjogban, a honpolgár-felfogás csak ad hoc módon, messze nem ugyanolyan szisztematikusan, kidolgozottan jelenik meg a hazai alkotmánybíráskodásban és alkotmányértelmezésben.

Nótári Tamás római jogász tanulmánya az *iniuria*, vagyis a személyiségsértés, a személyiséget ért sérelemnek kártérítéssel történő reparációját járja körül annak tör-

ténelmi kontextusában. A tanulmányban végigkísérhetjük, hogy a római jogban az *iniuria* tényállása korokon átívelően a köz- és a magánjog határán helyezkedett el. Ennek a státusznak az indoka, hogy az injúriajog „nem oltalmazta a személyiséget mint olyant, de védelem alá helyezte az ember fizikai és pszichikai értékeit, testi és lelki integritását, becsületét, jóhírnevét, tisztességét és büntette a másik ember fölé-emelkedését, a másik »lenézését«, megvetését, megalázását. [...] Az injúriajog tehát az immateriális jóvátétel tekintetében a modern személyiségi jogvédelem latin előképe.”²

Görög Márta polgári jogász tanulmánya alapvetően a személyiségvédelem helyreállító, rendező voltára helyezi a hangsúlyt. *Görög Márta* amellett érvel, hogy a magyar bírósági jogalkalmazási gyakorlat a 2014 márciusában hatályba lépett Ptk. előtt, a sérelemdíj bevezetését megelőzően is az összszerszerűség kialakítása során a nemvagyoni kártérítés kompenzációs funkciójára helyezte a hangsúlyt. *Görög Márta* szerint azonban a személyiségi jog és védelmének abszolút jellege nem igényli a primátussal felruházott funkció vagy funkciók kizárólagos alkalmazhatóságát. A személyiségsértésért járó szankciónak a polgári jogban alkalmazni kell lennie a személyiség valamennyi vonatkozása, illetve a jogi személyt megillető valamennyi személyhez fűződő jog védelmezésére. „Ha a jogsértés körülményei, a jogsértés a társadalmi környezetben való előfordulásának megnövekedett volta, avagy a védelemben részesítendő személyiségi vonatkozás azt indokoltá teszi, úgy e körülményeknek megfelelő funkcióját szükséges ki-domborítani. A média által megvalósított, magánszférát sértő jogellenes magatartások megjelenése, illetve »külön iparággá válása« a prevenciós funkciót helyezik előtérbe.”

Koltay András polgári jogász, médiajogász tanulmánya a polgári jogi és a büntetőjogi szanciók mellett a személyiségsértésre vonatkozó médiajogi szanciókat veszi számba. *Koltay András* a közvetítő közeg, a médium torzító szerepét és ennek jelentőségét emeli ki. Álláspontja szerint a védelem tárgyának meghatározásakor erre külön figyelemmel kell lenni, az emberi méltósághoz való jog védelme sajátos ezért a médiajogban. „Az emberi méltóság jogának is létezik objektív, intézményes oldala, amelynek védelme, elismerése tevőleges állami kötelezettséget keletkeztet. Ez a kötelezettség abban nyilvánul meg, hogy az államnak szabályozás útján védenie kell az emberi méltóságot a médiatartalmakkal szemben. Az emberi méltóság – a szubjektív jogtól elválasztott, attól függetlenül értelmezendő – intézményi oldalának megalapozását az Alkotmánybíróság adta meg; s nyomában a médiahatóság, valamint a felülvizsgálatot végző bíróságok.”

² LÁBADY Tamás: Az eszmei kártérítés antikja. *Iura* 1994/1. 9.

Ezt a gyakorlatot elemzi *Benke Gábor* polgári és médiajogász a kívülálló szemével, és álláspontja összecseng *Koltay Andráséval* amikor arra jut, hogy a médiajogban a személyiségvédelem az intézményvédelmi kötelezettséget szolgálja. A személyiség megsértésének a megítélése az objektív intézményvédelem körében azonban szubjektív marad. Példái bizonyítják ezt különösen a közszereplők jogvitái tekintetében.

Sárközy Tamás jogászprofesszor arról értekezik, hogy a személyiség létező valóság vagy jogi definíció a polgári jogban. Megmutatja, hogy a természetes személyre vonatkozó szabályrendszer hogyan alkalmazható a jogi személyekre. Sárközy hangsúlyozza, hogy a személy – a természetes személy és a jogi személy – tartalmi kialakítása a civil jogban történt, és ezt veszi alapul az összes többi jogág. A személyiségvédelem ma már számos jogágon keresztül történik, ám megmaradt egy alapvető különbség a polgári jogi és a közjogi személyiségvédelem között. „A civiljogban a jogalanyiség az elsődleges, a közjogban a kötelezettségalanyiség.” Hasonló különbségre mutat rá *Hegyi Szabolcs* is, amikor a *honpolgár* fogalmának bevezetéséről értekezik. *Sárközy Tamás* Petrik Ferencre hivatkozva felhívja a figyelmet arra, hogy nem helyes az alkotmányos alapjogok védelmének és a polgári jogi személyiségvédelemnek az összemosása.³ „Az alkotmányos alapjogok ugyanis nemcsak a személyiséget védik, annál a védelem tágabb – gyülekezési jog, választójog, a polgári elégedetlenség joga. A Ptk. viszont kizárólag a polgári jogi személyek polgári jog által megfogható személyiségét védi polgári jogi eszközökkel”, és ezt a védelmet a jogi személyekre egy cizellált, ámde részleteiben a mai napig vitatott dogmatikai rendben terjeszti ki.

Menyhárd Attila polgári jogász a személy és a tulajdon elhatárolásán keresztül rávilágít arra, hogy a személyiség csak a jogalanyiség mentén határolható el következetesen a tulajdontól. A személyiség egyes megjelenési formáinak a kereskedelmi felhasználásával kapcsolatos, az amerikai jogban *right of publicity*-ként ismert és a magánélethez való jogból levezett forgalomképes jognak sem az elismerése, sem a megtagadása nem egyeztethető össze a személyiségvédelem jelenleg elfogadott dogmatikai kereteivel. A forgalomképesség biztosítása, így személy(iség) és tulajdon megkülönböztetése valójában morális kérdés, a személyiségi jog és a vagyonjog eddig elfogadott dogmatikai keretei pedig ezt nem tudják megfelelően leképezni.

Szalai Ákos, a jog gazdasági elemzésének szakértő közgazdásza ezzel a dogmatikai renddel kapcsolatban tesz fel kérdéseket. Folyamatosan bővül azoknak a jogoknak a köre, amelyek egyes jogi személyeket is megilletnek, amelyek hozzátartoznak a jogi személyhez. „A szervezet és a tagja két külön személy. Az el-

³ PETRIK Ferenc: Az ember mint jogalany. In: WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata* (Budapest, HVG-ORAC, 2013) 145.

különítésük mégsem egyértelmű. Különböző szervezeteknél különböző mértékben és különböző erővel védjük az egyiket a másikkal szembeni követelésektől, illetve az egyik jogai is különböző nehézségek révén vihetők át a másikkra.” A jogi személyiség lényege a szervezet felé irányuló mozgást írja le. „Amennyiben a tag kötelezettségei nehezebben vihetők át a szervezetre [...] és amennyiben a szervezet több jogra hivatkozhat (ezen belül olyanokra, amelyek mögött a tagok jogainak védelme húzódik), akkor a szervezet erősebb és jobban védett személyiséggel rendelkezik.”

A tanulmánykötetet az orvosi jogi és a büntetőjogi személyiségvédelem elemzése zárja. *Szomora Zsolt* büntetőjogász rámutat arra, hogy a büntetőjog egyedi személyiségfogalommal dolgozik. A becsület büntetőjogi fogalom, a polgári jogi és az alkotmányjogi megközelítéstől eltér. „A szociológiai-faktuális értelemben vett jóhírnévhez való jog az emberi méltósággal csak részbeni átfedést mutat, abból maradéktalanul nem vezethető le. A jóhírnévhez való jognak a büntetőjogban kollektív jogtárgyi karaktere is van. A becsületvédelmi tényállások az általános személyiségsértés kriminalizálására nem használhatók, a *nullum crimen sine lege* elve tipizált személyiségvédelmet követel meg a büntetőjogban.”

Filó Mihály büntetőjogász szintén a rágalmozás és a becsületsértés tényállásán keresztül vizsgálja, hogy a büntetőjogban hogyan rajzolódik ki a személyiség a „társadalmi értékítélet” fogalma által; az önbecsület és a jóhírnév, a becsület csorbítására való alkalmasság a büntetőjogi gyakorlatban mit mond el a személyiségről, mi a védett jogtárgy: „a becsület érdemes és alkalmas tárgya-e a büntetőjogi védelemnek”. A szerző meggyőződése, hogy „a becsület – éppen az emberi méltóságtól való elválaszthatatlansága okán – olyan társadalmi tény, amelyet nem a jog teremtet, azonban jogi védelmére legitim szükséglet áll fent. Ezt az érdeket a büntetőjog regulatív parancsai eredményesebben védelmezik, mint a polgári jog magánautonómián alapuló szabályrendszere.” *Filó* hangsúlyozza, hogy „a becsület mint jogi tárgy mögött konkrét, egyedi emberi érdek lehelhető fel, amelynek sérelme – a magánindítvány intézmények korrektívumával – büntetőjogi beavatkozást igényel”.

Zakariás Kinga alkotmányjogász végül azt vizsgálja, hogy az orvosi jogban hogyan jelenik meg a személy és a személyiség védelme. „Az AB gyakorlatában a »személy« a normatív (jogképes) ember fogalmat jelenti, amelynek legfontosabb eleme az elvont egyenlőség. A jogképesség formális kategóriáját a méltósághoz való jog korlátozhatatlan dimenziója tölti meg tartalommal, amely megalapozza a »személyiség« alkotmányos védelmét.” A betegek jogai kiterjednek mind a személyiség statikus elemeire (pl. emberi méltósághoz való jog, egészségügyi ellátáshoz való jog), mind a személyiség fejlődésének dinamikus elemeire (pl. önrendelkezési jog). *Zakariás* kiemeli, hogy a szellemi-erkölcsi személyiség megnyilvánulásainak általános védelme során arról sem szabad megfeledkezni, hogy az ember nem elszigetelten, hanem társadalomban él.

A jogirodalomban a személy és a személyiség értelmezése gyakran tárgyalt kérdés, de a mai napig adós a jogtudomány a személy pontos jogi megfogalmazá-

sával, amelynek kapcsán külön kihívást jelent annak elfogadása, hogy jogi személyeket is megilletteknek személyhez fűződő jogok. Ez a megközelítés a személyiség védelmének az emberhez kötött koncepciójába csak komoly logikai törések árán illeszthető. A kötet ahhoz kíván hozzájárulni, hogy tovább kutassuk, vajon a személyiség védelmére vonatkozó szabályok egységes rendszert képezhetnek-e, vagy valójában csak az elmélet az, amely próbál ilyen egységes képet alkotni. Reményeink szerint közelebb jutottunk annak meghatározásához, hogy az egyes jogágakban a személyiség védelmére vonatkozó szabályok és gyakorlat mely érdekeket és értékeket véd, hogy ezek az érdekek és értékek milyen jellegű és mértékű diverzitást vagy egységet mutatnak.

Budapest, 2015. november

A kötet előkészítése a Magyar Tudományos Akadémia
Társadalomtudományi Kutatóközpontjának Jogtudományi Intézetében folyt.

A szerkesztők

TATTAY SZILÁRD*

Az emberi személy mint „önmaga tulajdonosa” a *dominium sui* fogalmától a *self-ownership* eszméjéig

1. Bevezetés

John Locke-nak az embert a „saját személye tulajdonosaként” leíró koncepciója kiemelkedően fontos szerepet töltött be a modern politikai és alkotmányjogi gondolkodás formálásában, és a mai napig nagymértékben meghatározza a személy autonómiájáról és jogairól folytatott elméleti diskurzust. Magán a locke-i elméleten belül e felfogás jelentőségét az adja, hogy ez alapozza meg a XVII. századi angol empirista filozófus természetes jogokról szóló tanát általában és a magántulajdonnal kapcsolatos nézeteit különösen. Klasszikussá vált megfogalmazását a *Második értekezés a polgári kormányzatról* híres, „A tulajdonról” című V. fejezetében olvashatjuk: „Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek *tulajdona* a saját *személye* [*Property in his own Person*]. Ehhez senkinek sincs joga, csak magának. Azt mondhatjuk, hogy testének *munkája* és kezének *műve* a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt összevegyítette munkájával, hozzátett valamit, ami az övé, és ezzel *tulajdonává* teszi.”¹ Jelen tanulmány a *self-ownership* (önmagunk feletti tulajdon) ezen összetett fogalmát a természetes jogok eszmetörténetének kontextusában, a *dominium sui* skolasztikus koncepciójával való összehasonlításban vizsgálja. Kitűzött célja, hogy megvilágítsa e két terminológia, illetve az azok mögött meghúzódó elméleti elképzelések és előfeltevések közötti hasonlóságokat és különbözőségeket.

* A szerző tudományos munkatárs (MTA TK JTI), egyetemi adjunktus (PPKE JÁK).

¹ John LOCKE: *Második értekezés a polgári kormányzatról* [ford. ENDREFFY Zoltán] (Kolozsvár, Polis, 1999) V. fejezet, 27. §, 58. [287–288.]. A szögletes zárójelben szereplő oldalszámok itt és a továbbiakban az alábbi angol nyelvű kiadásra vonatkoznak: John LOCKE: *Two Treatises of Government* [szerk. Peter LASLETT] (Cambridge, Cambridge University Press, 1988).

2. A természetes jogok eszméjének történeti genezise

2.1. Modern kezdetek: a jogok mint a „tulajdonosi individualizmus” tükröződései?

Mintegy fél évszázaddal ezelőtt még egyértelműen az volt az uralkodó vélemény mind a történészek, mind a filozófusok, mind pedig a jogászok körében, hogy a természetes jogok eszméje egy jellegzetesen modern jelenség, mely történetileg először a XVII. században jelent meg, a modern tudomány és piacgazdaság megjelenésének, valamint a korszak filozófiai individualizmusának politikai-jogi következményeként.² Igen eltérő módon bár, de ugyanolyan meggyőződéssel és hévvel védte és terjesztette e nézetet a XX. század derekának két befolyásos politikai filozófusa, a konzervatív Leo Strauss, és a marxista Crawford B. Macpherson.³ Utóbbi elsősorban – sokak szerint egyoldalúan – a piaci kapitalizmusnak a liberális demokrácia ideológiájára gyakorolt hatását hangsúlyozta, és a természetes jogokra vonatkozó elméletek közös magvát az ún. „tulajdonosi individualizmusban” (*possessive individualism*) vélte felfedezni. Ugyanezt a „birtokláselvű jelleget” (*possessive quality*) emelte ki és bírálta Locke emberképe kapcsán is:

„A tulajdonviszonyt, mely mind több és több ember számára vált a döntő fontosságú, a valódi szabadságukat és lehetőségeik teljes kibontakoztatásának tényleges esélyeit meghatározó viszonyná, utólag beleolvasták az egyén természetébe. Úgy gondolták, az egyén annyiban szabad, amennyiben tulajdonosa személyének és képességeinek. Az emberi lényeg a mások akaratától való függőségtől való mentességben áll, s a szabadság a birtoklás függvénye.”⁴

E felfogás következtében – tette hozzá Macpherson – a saját magunk feletti tulajdon, mint minden tulajdon, elidegeníthetővé válik. „Mint hogy a polgári értelemben vett tulajdon nem csupán haszonélvezeti vagy használati jog, hanem rendelkezési jog, az elcserélés, elidegenítés joga is.”⁵

² Michael Oakeshottnak a *Leviatán* általa szerkesztett klasszikus, 1946-os kiadásának bevezetőjében megfogalmazott figyelmeztetése nem talált ekkoriban meghallgatásra: „Hobbes olyan világba született, amely nemcsak a modern tudomány, de a középkori gondolkodás jegyeit is magán viselte. A szkepticizmus és az individualizmus, amelyen politikai filozófiája nyugodott, a kései skolasztikus nominalizmus adománya volt [...]. Az individualizmus [...] mint érvekkel alátámasztott társadalomelmélet a kései középkori skolasztika úgynevezett nominalizmusában gyökerezik.” Lásd Michael OAKESHOTT: Bevezetés a *Leviatán*ba. In: uő: *Politikai racionalizmus* [szerk. MOLNÁR Attila Károly, ford. KALLAI Tibor és SZENTMIKLÓSI Tamás] (Budapest, Új Mandátum, 2001) 330., 332.

³ Lásd különösen Leo STRAUSS: *Natural Right and History* (Chicago, University of Chicago Press, 1953); Crawford B. MACPHERSON: *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke* (Oxford, Clarendon Press, 1962).

⁴ MACPHERSON (3. l.) 3.

⁵ Uo. (3. l.) 215.

2.2. Középkori eredet

Azóta sok víz lefolyt a Dunán. Néhány jelentős előzményt, így különösen Georges de Lagarde⁶ és Michel Villey⁷ úttörő munkáit követően főleg az utóbbi három-négy évtized intenzív kutatásai tárták fel szisztematikusan a természetes jogok eszméjének középkori gyökereit. E kutatások eredményei számos könyvben és folyóiratcikkben megjelentek, melyek részletesen végigkövetik a természetes jogok eszméjének folyamatos fejlődését a XII. századi kánonjogtól a XVI–XVII. századi ún. „második skolasztikáig”.⁸ Ezekből a tudományos művekből világosan az a kép rajzolódik ki, hogy a modernitás nemcsak a természetjog, hanem a természetes jogok fogalmát is a skolasztikától örökölte – mielőtt a saját képére formálta volna azokat. Amint azt Brian Tierney, a téma egyik legelismertebb szakértője egy he-

⁶ Lásd Georges de LAGARDE: *La naissance de l'esprit laïque au déclin du Moyen Âge, 1–6. kötet* (Párizs, Béatrice, 1934–1946); második, átdolgozott és bővített kiadás: *1–5. kötet* (Louvain–Párizs, Nauwelaerts–Béatrice, 1956–1970).

⁷ Lásd pl. Michel VILLEY: *Les origines de la notion de droit subjectif. Archives de philosophie du droit* 1953–1954. 163–187.; uő: *La genèse du droit subjectif chez Guillaume d'Occam. Archives de philosophie du droit* 1964. 97–127.; uő: *La formation de la pensée juridique moderne. Cours d'histoire de la philosophie du droit* (Párizs, Montchrestien, 1975).

⁸ Lásd különösen Paolo GROSSI: *Usus facti. La nozione di proprietà nella inaugurazione dell'età nuova. Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno* 1972. 287–355.; uő: *La proprietà nel sistema privatistico della seconda scolastica*. In: uő (szerk.): *La seconda scolastica nella formazione del diritto privato moderno* (Milánó, Giuffrè, 1973) 117–222.; Richard TUCK: *Natural Rights Theories: Their Origin and Development* (Cambridge, Cambridge University Press, 1979); Arthur S. McGRADE: *Ockham and the Birth of Individual Rights*. In: Brian TIERNEY – Peter LINEHAN (szerk.): *Authority and Power: Studies on Medieval Law and Government Presented to Walter Ullmann on His Seventieth Birthday* (Cambridge, Cambridge University Press, 1980) 149–165.; Brian TIERNEY: *Villey, Ockham and the Origin of Natural Rights*. In: John WITTE – Frank S. ALEXANDER (szerk.): *The Weightier Matters of the Law: Essays on Law and Religion* (Atlanta: Scholars Press 1988) 1–31.; uő: *Origins of Natural Rights Language: Texts and Contexts, 1150–1250. History of Political Thought* 1989/4. sz., 615–646.; Charles J. REID: *The Canonistic Contribution to the Western Rights Tradition: An Historical Inquiry. Boston College Law Review*, 1991/1. sz. 37–92; Kenneth PENNINGTON: *The Prince and the Law, 1200–1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition* (Berkeley, University of California Press, 1993); Brian TIERNEY: *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law, 1150–1625* (Atlanta, Scholars Press, 1997); Annabel S. BRETT: *Liberty, Right and Nature: Individual Rights in Later Scholastic Thought* (Cambridge, Cambridge University Press, 1997); Virpi MÄKINEN: *Property Rights in the Late Medieval Discussion of Franciscan Poverty* (Leuven, Peeters, 2001); Francis OAKLEY: *Natural Law, Laws of Nature, Natural Rights: Continuity and Discontinuity in the History of Ideas* (New York – London, Continuum, 2005); Virpi MÄKINEN – Petter KORSMAN (szerk.): *Transformations in Medieval and Early-Modern Rights Discourse* (Dordrecht, Springer, 2006); Virpi MÄKINEN (szerk.): *The Nature of Rights: Moral and Political Aspects of Rights in Late Medieval and Early Modern Philosophy* (Helsinki, Philosophical Society of Finland, 2010).

lyütt találóan megjegyezte: „ha a jogok tana nem fejlődött volna ki egy korábbi, erősebben vallási irányultságú kultúrában, nem lehetett volna mit, úgymond, szekularizálni.”⁹

2.3. „Tulajdonosi individualizmus” a középkorban?

A cambridge-i eszmetörténeti iskola jeles képviselője, Richard Tuck, bár igen jelentős szerepet játszott a természetes jogok középkori gyökereinek újralfedezésében, bizonyos fenntartásokkal mégis elfogadta Macpherson imént ismertetett, a természetes jogok tana „birtokláselvű jellegére” vonatkozó koncepcióját. Ezt azal indokolta, hogy a szabadsága és más erkölcsi képességei tulajdonosaként felfogott ember eszméje kétségkívül központi helyet foglal el e doktrínában.¹⁰ Macpherson felfogását lényegesen korrigálva ugyanakkor tagadta, hogy ezen eszmét a korai kapitalizmus hívta volna életre; szerinte a „birtokláselvűség” az alanyi jogok fogalmának alapvető és lényegi sajátossága már a késő középkor óta: „a jogok nyelvében kezdettől fogva volt valami kétértelműség, és így már a XIV. századra elképzelhetővé vált egy olyan érvelés, miszerint aki egy jogot bír, az a hozzá tartozó erkölcsi világ ura vagy *dominusa*, az *dominiummal*, vagyis tulajdonnal rendelkezik. Egy erősen individualista jogosultságelmélet e politikai nyelvezetből adódóan szükségszerűen egyet jelentett egy tulajdonosi teóriával.”¹¹ Tuck központi tézise szerint a természetes jogok első „teljesen kifejlett” (*fully fledged*) koncepciója csak azután jelenhetett meg, miután a *ius* (jog) és a *dominium* (tulajdon) szavakat fogalmilag egyenértékűnek nyilvánították. Ez volt az az előfeltétel, ami lehetővé tette egy tulajdonosi jogosultságelmélet és egy az egyén szuverenitásaként felfogott alanyi jog fogalom kidolgozását.¹²

⁹ Brian TIERNEY: Dominion of Self and Natural Rights Before Locke and After. In: MÄKINEN-KORKMAN (8. l.) 195–196.

¹⁰ TUCK (8. l.) 3.: „Macpherson correctly divined the »possessive« character of the classic works; a concept of man as the *owner* of his liberty and other moral attributes is undoubtedly central to them. But this is a much more complex matter than might appear from Macpherson’s book.”

¹¹ Uo. 3.

¹² Uo. 5–7., 25–28. Hasonló, a *ius* és a *dominium* kifejezések egyenértékűségén alapuló tézist fejtt ki korábban Paolo Grossi. Vö. GROSSI 1972 (8. l.) és GROSSI 1973 (8. l.).

3. A középkortól Locke-ig

3.1. A dominium nyelvezete

Az eszmetörténészek egybehangzó véleménye szerint John Locke jóval több elemét őrizte meg a skolasztikus hagyománynak, mint Thomas Hobbes.¹³ Ennek fényében talán nem meglepő, hogy Locke ismerte és széles körben használta a *dominium* / *dominium sui* középkori nyelvezetét. Ez olyannyira igaz, hogy angol nyelvű műveiben gyakran találkozunk a *dominion* szóval mint a latin *dominium* egyfajta fordításával; Locke ugyanis előnyben részesítette a *private dominion* kifejezést a *private property* és *ownership* terminusokkal szemben. A latin *dominium* szó meglehetősen sokrétű jelentéssel bír, melyek közül csupán a legelterjedtebb a „tulajdon”. Ezt szem előtt tartva Locke a *dominium*nak, a kontextustól függően, különféle angol kifejezéseket feleltetett meg, mint például *property*, *possession*, *mastership*, *lordship* és *power*. Ugyanígy az angol *dominion* szót is hol a „tulajdon”, hol pedig az „uralom” értelmében használta.¹⁴ A *property* szót kora nyelvhasználatát követve a latin *suum* megfelelőjeként alkalmazta, tehát bárminek a jelölésére, ami valamilyen értelemben valakinek a sajátja.¹⁵

3.2. Right és property fogalmi társítása

Közismert, hogy Locke a három alapvető természetes jogot – élet, szabadság, vagyon – a tulajdon fogalma alatt egyesítette.¹⁶ Valójában azonban a tulajdon locke-i

¹³ John Dunn szemléletesen és meggyőzően domborította ki Locke politikai filozófiájának teológiai motívumait. Lásd John DUNN: *The Political Thought of John Locke: An Historical Account of the Argument of the „Two Treatises of Government”* (Cambridge, Cambridge University Press, 1969). Graham A. J. Rogers szintén kiemelte, hogy alighanem lehetetlen túlbecsülni Locke teizmusának jelentőségét a természeti és erkölcsi rendről adott leírásában. Lásd Graham A. J. ROGERS: *Locke, Law and the Laws of Nature*. In: Reinhard BRANDT (szerk.): *John Locke: Symposium Wolfenbüttel 1979* (Berlin, de Gruyter, 1981) 156. James Tully konkrétan kimutatta a Locke és a második skolasztika természetes jogokról alkotott elmélete közötti hasonlóságokat, illetve különbségeket. Lásd James TULLY: *A Discourse on Property: John Locke and His Adversaries* (Cambridge, Cambridge University Press, 1980); uő: *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts* (Cambridge, Cambridge University Press, 1993). Scott G. Swanson pedig részletesen összevetette Locke-nak a szegények életfenntartási jogaival kapcsolatos nézeteit az e tárgyban keletkezett középkori tanokkal. Lásd Scott G. SWANSON: *The Medieval Foundations of John Locke’s Theory of Natural Rights: Rights of Subsistence and the Principle of Extreme Necessity*. *History of Political Thought*, 1997/3. sz. 399–459.

¹⁴ TIERNEY (9. lj.) 178–179.

¹⁵ TULLY (13. lj.) 112–114.

¹⁶ Lásd pl. LOCKE 1999 (1. lj.) IX. fejezet, 123. §, 124–125. [350.]: „azért, hogy kölcsönösen megvédjék életüket, szabadságukat és vagyonukat, amit közös elnevezéssel *tulajdonnak* nevezek”; uo. VII. fejezet, 87. §, 97. [323.]: „megvédje tulajdonát, vagyis életét, szabadságát és vagyonát”.

fogalma még ennél is átfogóbb, hiszen (tág értelemben) minden jogot magában foglal, amit birtokolunk.¹⁷ A *Második értekezés* egyik szakaszában Locke kifejezetten kijelentette: „Tulajdonon, akárcsak másutt, itt is az ember személye és javai feletti tulajdont értem (*that Property which Men have in their Persons as well as Goods*).”¹⁸ Ami az önmagunk feletti tulajdon fogalmát illeti, amely bizonyos értelemben a *dominium sui* középkori eszméje folytatásának tekinthető, a *proprietor of his own person* kifejezésben Locke a *proprietor* szót olykor a *master* vagy a *lord* szóval cserélte fel. Így beszélt arról, hogy az ember „ura önmagának” (*Master of himself*),¹⁹ „ura saját életének” (*Master of his own Life*),²⁰ „korlátlan ura személyének és javainak” (*absolute Lord of his own Person and Possessions*),²¹ és így tovább.

3.3. Néhány zavarba ejtő kérdés

Ha Tucknak a „jog” és a „tulajdon” jelentésazonosságára vonatkozó tételét vesszük alapul, John Locke jogfilozófiája minden kétséget kizáróan birtokláselvűnek minősíthető. A *ius* és a *dominium* fogalmi azonosítása mindazonáltal, mint azt maga Tuck is hangsúlyozta, már a középkorban megjelent. Ha ehhez hozzátesszük Macpherson tézisé, elkerülhetetlenül felvetődik egy zavarba ejtő kérdés: a természetes jogok középkori elméletei már protokapitalisták, netán kapitalisták lettek volna? Egy ilyen következtetés nemcsak kontraintuitív, hanem anakronisztikusnak is tűnne, különös tekintettel arra, hogy a természetes jogokkal kapcsolatos tanok egyik első fontos forrását, a ferences szegénységről szóló XIV. századi vitát a legkevésbé sem hatotta át valamiféle tulajdonosi szemlélet. Épp ellenkezőleg, a ferences testvérek – közöttük a nominalista filozófus William Ockham – kizárólag annak bizonyítása érdekében munkáltak ki kifinomult *ius*- és *dominium*-definíciókat, valamint distinkciókat, hogy bizonyítsák, ők maguk tartózkodnak a tulajdon bármely formájától. Ezek szerint a XVII. században Hobbes és Locke teljesen megváltoztatták volna e szavak jelentését? Vagy Locke esetleg mégsem volt a kapitalizmus és a magántulajdon olyan mindenre elszánt híve, mint ahogy azt Macpherson sugallja? Általában véve: az önmagunk feletti tulajdon fogalma és a *ius* és *dominium* társítása valóban a tulajdonosi individualizmus megnyilvánulásai? És egyáltalán: lehetséges az emberi személy jogait a tulajdon fogalmára alapozni?

¹⁷ TULLY (13. l.j.) 113–114., 116.; A. John SIMMONS: *The Lockean Theory of Rights* (Princeton, Princeton University Press, 1992) 228.

¹⁸ LOCKE 1999 (1. l.j.) XV. fejezet, 173. §, 159. [383.] (a fordítást módosítottam – T. Sz.).

¹⁹ Uo. V. fejezet, 44. §, 70. [298.], és XV. fejezet, 172. §, 159. [383.].

²⁰ Uo. XV. fejezet, 172. §, 158–159. [383.].

²¹ Uo. IX. fejezet, 123. §, 124. [350.].

4. A dominium fogalmára vonatkozó megkülönböztetések

4.1. A ius mint dominium és a ius feletti dominium

Úgy tűnik, Tuck tézise figyelmen kívül hagy egy lényeges distinkciót. Márpedig, mint arra Brian Tierney és Annabel S. Brett is felhívták a figyelmet, feltétlenül meg kell különböztetni a *ius dominium*ként való felfogását a *ius* felett gyakorolt *dominium*tól. Míg ez utóbbi *dominium* elismerése bizonyos körülmények között közel vihet a tulajdonosi individualizmushoz, addig a *ius dominium*ként való elgondolása egyáltalán nem vonja azt maga után. Tierney a lehető legkategorikusabban fogalmazta meg ezt a különbségtételt:

„A tulajdonjog nem ugyanaz, mint a jogok tulajdona. *Dominium*ot birtokolni egy másik személy vagy dolog vonatkozásában nem ugyanaz, mint *dominium*mal rendelkezni saját magunk felett. Ha azt mondjuk: »Minden jog magában foglal valamilyen uralmat [*dominion*] a jog tárgya vonatkozásában«, ez meglehetősen különbözik attól, ha kijelentjük: »A jogaim és erkölcsi tulajdonságaim éppúgy hozzám tartoznak, mint a tulajdontárgyaim.« A két állítás különböző típusú viszonyokra utal. [...] A személyes tulajdonságok talán tekinthetők a tulajdon formáinak, az első típusba tartozó kijelentések azonban nem állítják ezt, sem nem vonják maguk után.»²²

Brett hasonlóképpen „a jog felett gyakorolt *dominium* és a jog és *dominium* közötti jelentésazonosság összetévesztésének hibájáról” beszélt, melynek gyökereit a késő középkorig, a XV. századi német teológus Konrad Summenhart munkásságáig vezette vissza.²³

4.2. Dominium directum és dominium utile

4.2.1. A dominium utile feltételezett jelentősége

Tuck a maga érvelését egy másik, a glosszátorok által bevezetett megkülönböztetésre, a *dominium directum* (a hűbérúr „egyenes tulajdona”) és a *dominium utile* (a vazallus „használati tulajdona”) közötti különbségtételre alapozta. Azon nézet mellett tört lándzsát, hogy a *dominium* szó jelentésének a hűbéresek dologi jogaira való kiterjesztése teremtette meg hosszú távon az elméleti lehetőségét annak, hogy

²² Brian TIERNEY: Tuck on Rights: Some Medieval Problems. *History of Political Thought* 1983/3. sz., 431–432.

²³ BRETT (8. l.) 44–45., 42.

minden jogot *dominium*ként határozzanak meg.²⁴ A valóság ellenben az, hogy a *dominium directum* és *dominium utile* közötti megkülönböztetés nem játszott jelentős szerepet a természetes jogok eszméjének kialakulásában és fejlődésében.²⁵ Tuck minden jel szerint azért becsülte túl a fontosságát, mert azt gondolta, hogy a természetes jogok egy teljesen kifejlett koncepciójának lényegi, konstitutív eleme a *ius* és *dominium* jelentésének azonosítása; ez viszont csak a *dominium utile* jogi kategóriájának XIII. századi megjelenése után vált elképzelhetővé. Kétségtől valószínű, hogy amikor az első ferences teoretikusok – így különösen Szent Bonaventura – a *dominium* és a *ius* szavakat egymással azonosították, a glossátorok és a kommentátorok tanaira támaszkodtak.²⁶ Tuck hipotézise mégis hibásnak bizonyul, legalább két okból. Egyrészt fontos hangsúlyozni, hogy Pilius, Accursius és Bartolus nem a *dominium* klasszikus, a dolog feletti teljes és kizárólagos uralomra utaló római jogi fogalmát terjesztették ki a többi dologi jogra, hanem egy relativizált, erre a szintre redukált „tulajdon”-fogalmat. Másrészt – és főképpen – egy teljesen kifejlett természetes alanyi jog koncepció korántsem feltételezi szükségszerűen a jog és a tulajdon fogalmi azonosítását.

4.2.2. A jog dominiumként való meghatározása – és más definíciók

A természetes jogok eszmetörténetét áttekintve azt figyelhetjük meg, hogy míg egyes elméletek valóban a *dominium* vagy a tulajdon szó segítségével határozták meg az alanyi jog fogalmát, számos más elmélet ettől eltérő fogalmakkal ragadta meg a lényegét. A skolasztikus szerzők közül a XIII. századi ferences teológusok,²⁷ Konrad Summenhart,²⁸ John Mair²⁹ és Francisco de Vitoria³⁰ a *iust* csak-

²⁴ TUCK (8. lj.) 16–21., 40–41. Mint kifejti: „the recognition of the category of *dominium utile* was to transform rights theories. For now *dominium* was taken to be any *ius in re* [...]. The process had begun whereby all of a man's rights, of whatever kind, were to come to be seen as his property. This obscure thirteenth-century feud had these tremendous consequences”. Uo. 16.

²⁵ TIERNEY (22. lj.) 434–435., 440.

²⁶ MAKINEN 2010 (8. lj.) 59., 92–93., 198.; BRETT (8. lj.) 18–20.

²⁷ Lásd mindenekelőtt Szent BONAVENTURA: *Apologia pauperum*. In: uő: *Opera omnia edita cura et studio pp. collegii a S. Bonaventura, 8. kötet* (Quaracchi, Collegium S. Bonaventurae, 1898) c. 11., 310–316.

²⁸ KONRAD SUMMENHART: *Opus septipartitum de contractibus pro foro conscientiae et theologico* (Hagenau, Gran, 1513) tr. 1, q. 1. Idézi JUSSI VARKEMAA: *Conrad Summenhart's Theory of Individual Rights* (Leiden–Boston, Brill, 2012) 79.

²⁹ JOHN MAIR: *In quartum Sententiarum* (Párizs, Bade, 1519) d. 15, q. 10, fol. 103v. Idézi BRETT (8. lj.) 44.

³⁰ FRANCISCO DE VITORIA: *Comentarios a la Secunda secundae de Santo Tomás, 1–6. kötet* [szerk. Vicente BELTRÁN DE HEREDIA] (Salamanca, Universidad de Salamanca, 1932–1952) 3. kötet: *De justitia* (qq. 57–66.) q. 62, a. 1, n. 8, 67.

ugyan a *dominium* szóval társították, de William Ockham *potestas licitaként* írta le,³¹ Jean Gerson *facultas seu potestas propinquaként*,³² Domingo de Soto³³ és Luis de Molina³⁴ mint *facultast*, végül Francisco Suárez mint *facultas moralist* határozta meg.³⁵ Teljes mértékben helytálló tehát Brett értékelése: „távolról sem a *ius* és a *dominium* fogalmi azonosítása képezte az általános szemléletmódot a késő középkor erkölcssteológiájában – még azok között a szerzők között sem, akikről megállapítható, hogy rendelkeztek az »alanyi jog« valamilyen fogalmával.”³⁶ A természetes jogok modern tanait vizsgálva hasonló szemantikai sokszínűség tárul a szemünk elé. Amikor Locke a jog és a tulajdon fogalmát társította, tulajdonképpen eltávolodott a közvetlen elődei által alkotott jogdefinícióktól: Grotius a *iust qualitas moralisként*, illetve *facultasként* határozta meg,³⁷ Pufendorf egyszer *qualitas moralis activaként*, másszor *potestasként* írta le,³⁸ Hobbes pedig a *right* szót a *liberty* fogalmával kapcsolta össze.³⁹ Azt mondhatjuk tehát, hogy a modernitás e tekintetben hűségesen követte a skolasztikus hagyományt.

4.3. A dominium szó különféle jelentései

Mindent összevetve a tulajdonosi individualizmus tézisének a középkorra való alkalmazásával kapcsolatban az a legfőbb probléma, hogy noha Tuck szemmel láthatóan tudatában van a latin *dominium* szó többértelműségének, mégsem hajlandó azt figyelembe venni.⁴⁰ Márpedig, mint arra korábban utaltam, a *dominium* sokféle

³¹ William OCKHAM: *Opus nonaginta dierum. c. 2.* In: uő: *Opera politica, 1. kötet* [szerk. Jeffrey G. SIKES] (Manchester, Manchester University Press, 1940) 299–313.

³² Jean GERSON: *De vita spirituali animae.* In: uő: *Oeuvres complètes, 3. kötet* [szerk. Palémon GLORIEUX] (Párizs, Desclée, 1962) lect. 3, 141.

³³ Domingo de SOTO: *De iustitia et iure libri decem, 1–5. kötet* [szerk. Venancio D. CARRO] (Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1967–1968) 2. kötet: *De iure et iustitia (Lib. III.). De dominio rerum et de iustitia commutativa (Lib. IV)* l. 4, q. 1, a. 1, 278.

³⁴ Luis de MOLINA: *De iustitia et iure* (Velece: Societas Minima 1602) tr. 2, d. 1, c. 2. Idézi Harro HÖPFL: *Jesuit Political Thought: The Society of Jesus and the State, c. 1540–1630* (Cambridge, Cambridge University Press, 2004) 187., 4 lj.

³⁵ Francisco SUÁREZ: *De legibus, 1–8. kötet* [szerk. Luciano PEREÑA et al.] (Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1971–1981) 1. kötet: *De natura legis.* l. 1, c. 2, n. 5, 24.

³⁶ BRETT (8. lj.) 11.

³⁷ Hugo GROTIUS: *De jure belli ac pacis libri tres, 1–2. kötet* (Hildesheim, Olms, 2006) l. 1, c. 1, n. 4–5, 1. kötet, 4.

³⁸ Samuel PUFENDORF: *De jure naturae et gentium libri octo* (Lund, Junghans, 1672) l. 1, c. 1, n. 20, 17–18.

³⁹ Thomas HOBBS: *Leviathan* [szerk. Crawford B. MACPHERSON] (Harmondsworth, Penguin, 1982) I. rész, XIV. fejezet, 189.

⁴⁰ TIERNEY (22. lj.) 431.

jelentést felvett a középkorban, és a tulajdon csupán a legbevettebb volt ezek közül; sőt, hamarosan látni fogjuk, hogy elméleti értelemben még csak nem is az elsődleges. Ehhez hozzátehetjük, hogy maguk a középkori jogászok és teológusok – csakúgy mint a *ius* fogalma esetében – többnyire párhuzamosan használták a *dominium* különböző jelentéseit, nem részletezve, hogy az adott kontextusban a szó melyik értelmére utalnak.⁴¹ Mindazonáltal általánosan elfogadott eljárás volt a fogalmak különféle jelentésváltozatainak megkülönböztetése és definiálása. Ezt a módszert gyakran túlzásba vitték a kései skolasztikában, ami a distinkciók főleges megsokszorozásához vezetett. Summenhart például a *dominium* 23 fajtája között tett különbséget.⁴² Ha viszont ezeket gondosan megvizsgáljuk és megsűrjünk, a számukat – a skolasztika legnagyobb tekintélye, Aquinói Szent Tamás nyomán – végső soron háromra redukálhatjuk: a *dominium* szó utalhat (1) az ész uralmára az ember többi képessége felett, (2) az anyagi javak birtoklására és tulajdonlására, illetve (3) az emberi lények feletti uralomra.⁴³

4.3.1. *Dominium rationis*

A *dominium* – filozófiai értelemben – elsődleges jelentése szoros kapcsolatban áll az emberi racionalitással.⁴⁴ Azt fejezi ki, hogy az ész természet szerint uralkodik az ember többi képessége felett: parancsol az akaratnak és az érzéki vágynak is.⁴⁵ Szent Tamás szavaival: „Az értelem pedig az emberben az uralkodó szerepét tölti be, és nincs alávetve más uralmának.”⁴⁶ A *dominium* szó e jelentése magában foglalja az ember önmaga feletti uralmát (*dominium sui*) is, vagyis azt, hogy az ember mint racionális lény a saját tetteinek ura (*dominus suorum actuum*), és szabad aka-

⁴¹ TIERNEY 1997 (8. lj.) 171.

⁴² Uo. 250–252.

⁴³ Az elemzés ezen részében egy korábbi tanulmányomra támaszkodom: TATTAY Szilárd: *Ius and Dominium in Thomas Aquinas*. In: CSERNE Péter – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós – PAKSY Máté – TAKÁCS Péter – TATTAY Szilárd (szerk.): *Theatrum Legale Mundi. Symbola Cs. Varga Oblata* (Budapest, Szent István Társulat, 2007) 539–551.

⁴⁴ Marie-France RENOUX-ZAGAMÉ: *Origines théologiques du concept moderne de propriété* (Genf–Párizs, Droz, 1987) 75.

⁴⁵ Lásd különösen AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I–II, q. 9, a. 1, ad 3. In: uő: *Opera omnia, 6. kötet: Prima secundae Summae theologiae, a quaestione I ad quaestionem LXX* (Róma, Typographia Polyglotta, 1892) 75.; *Summa theologiae* I–II, q. 17, a. 5, co., uo. 121; *Summa theologiae* I, q. 81, a. 3, co. In: uő: *Opera omnia, 5. kötet: Pars prima Summae theologiae, a quaestione L ad quaestionem CXIX* (Róma, Typographia Polyglotta, 1889) 290.

⁴⁶ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I, q. 96, a. 2, co. In: AQUINÓI 1889 (45. lj.) 427. Itt és a továbbiakban a következő magyar fordítást használok: AQUINÓI Szent Tamás: *A teológia foglaltata. Első rész* [ford. TUDÓS-TAKÁCS János] (Budapest, Gede, 2002) 702.

rattal rendelkezik.⁴⁷ Mint azt Brett helyesen megállapította: „Az ember elsődleges *dominiuma* az, amelyet a saját akarata felett gyakorol: annyira hozzátartozik ez minden egyes individuumhoz, hogy senki, csak maga az adott egyén veheti el magától. Sőt, pontosan ez a *dominium* konstituálja az emberi lényeket [...]. A külső javak feletti *dominium* másodlagos és előfeltételezi ezen elsődleges *dominiumot*.”⁴⁸

4.3.2. *Dominium proprietatis*

A *dominium* fogalmának második értelme ezt az elsődleges jelentést terjeszti ki analógia útján az állatokra és az anyagi javakra.⁴⁹ Az ember a teremtés rendjében elfoglalt különleges helyének (*imago Dei*) és racionális természetének köszönhetően *dominium naturaléval* rendelkezik az állatok és a dolgok felett – ugyanúgy, ahogy az ész parancsol az ember egyéb képességeinek: „értelme miatt illeti meg az embert az uralom [...] az emberben bizonyos módon minden lény benne van, ezért ahogy azok felett uralkodik, amik benne vannak, oly módon illeti meg az uralkodás más lények fölött is.”⁵⁰ Ami az emberi tulajdon terjedelmét illeti, az ember természetes hatalommal bír az anyagi javak *használata* felett, s azokat saját hasznára fordíthatja; a dolgok *természete* felett ellenben egyedül Isten rendelkezik hatalommal, aki minden földi jó *dominusa*, beleértve az emberi életet is.⁵¹

4.3.3. A *dominium* mint *potestas*

Végül Szent Tamás a *dominium* szót a *potestas* értelmében is használta.⁵² A *dominium* tamási fogalma így magában foglalja az emberek közötti uralmi viszonyokat is. Ugyanakkor ezt az értelmes lények feletti *dominium* típust következetesen és

⁴⁷ Lásd pl. AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I–II, q. 1, a. 1, co. In: AQUINÓI 1892 (45. lj.) 6.; *Summa theologiae* I–II, q. 1, a. 2, co., uo. 9.

⁴⁸ BRETT (8. lj.) 13.

⁴⁹ A tulajdon tomista fogalmának részletes elemzését lásd elsősorban RENOUX-ZAGAMÉ (44. lj.) 72–78., valamint Janet COLEMAN: Property and Poverty. In: James H. BURNS (szerk.): *The Cambridge History of Medieval Political Thought* (Cambridge, Cambridge University Press, 1988) 621–625.

⁵⁰ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I, q. 96, a. 2, arg. 2. In: AQUINÓI 1889 (45. lj.) 427.; *Summa theologiae* I, q. 96, a. 2, co., uo. Magyar fordítás: AQUINÓI 2002 (46. lj.) 702.

⁵¹ AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* II–II, q. 66, a. 1, co. In: uő: *Opera omnia, 9. kötet: Secunda secundae Summae theologiae, a quaestione LVII ad quaestionem CXXII* (Róma, Typographia Polyglotta, 1897) 84.

⁵² Lásd különösen AQUINÓI Szent Tamás: De regno ad regem Cyprī. In: uő: *Opera omnia, 42. kötet* (Róma, San Tommaso, 1979) 417–471.; AQUINÓI Szent Tamás: *Summa theologiae* I, q. 96, a. 4. In: AQUINÓI 1889 (45. lj.) 429–430.

élesen elhatárolta az állatok és a dolgok feletti *dominium*tól. Érdeemes itt megemlíteni, hogy a ferences szerzők – különösképpen Ockham – az ártatlanság korának világi javak feletti *dominium*át nem tulajdonként fogták fel, hanem mint a dolgok feletti uralom és kormányzás hatalmát, vagyis mint a javak felett gyakorolt egyfajta *potestast*.⁵³

5. Jog, tulajdon és önmagunk feletti tulajdon

5.1. Terminológiai többértelműség

Nemcsak arról van szó, hogy a „tulajdon” nem az egyetlen vagy akár az elsődleges jelentés, amelyet a *dominium* kifejezés a középkorban felvett. A helyzetet tovább árnyalja, hogy a *ius* és *dominium* szavakat fogalmilag azonosító – vagy *ius* feletti *dominium*ról értekező – szövegekben a *dominium* különféle jelentései folyamatosan keveredtek.⁵⁴ Azonkívül, míg a XIII–XIV. században a tág értelemben vett, minden dologi jogot magában foglaló *dominium*-fogalomhoz gyakran a „hatalom” képzetét kapcsolták,⁵⁵ a késő skolasztika teológusai, kiváltképpen Summenhart és Vitoria a *dominium* egy olyan értelmezését fogadták el, „amelyben annak sajátosan rá jellemző, magas méltóságra vagy felsőbbiségre és tulajdonra utaló jelentéselemei feloldódnak a joggal való ekvivalenciában”.⁵⁶ De mit mondhatunk a *right* és a *property* szavakról Locke elméletében? Igaz az, amit Macpherson állít, hogy Locke az alanyi jogokat és az emberi szabadságot a birtoklás függvényének tekintette? Láttuk korábban, mennyire áthatotta a többértelműség az ő tulajdonnal kapcsolatos szókincsét is. E többértelműséget csak tovább fokozta, hogy a jog és a tulajdon fogalmi társítása mellett Locke olykor a *right* és *power* szavakat is felváltva

⁵³ Lásd pl. William OCKHAM: *Opus nonaginta dierum* c. 14. és 27. In: uő: *Opera politica*, 2. kötet [szerk. Ralph F. BENNETT és Hilary S. OFFLER] (Manchester, Manchester University Press, 1963) 430–440. és 486–491. John Kilcullen ennek alapján a *dominium* négy főbb jelentését különbözteti meg. Lásd John KILCULLEN: Natural Rights. In: Henrik LAGERLUND (szerk.): *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy Between 500 and 1500* (Dordrecht: Springer 2011) 868.

⁵⁴ Brian Tierney a *dominium* szó két jelentését emeli ki, a „tulajdont” és a „hatalmat”, és a következőket hangsúlyozza: „Medieval writers were quite capable of distinguishing between the two meanings and occasionally did so, but most of the time they used the word in phrases like *dominium sui* without further explanation. Sometimes one meaning was clearly intended, sometimes the other. I have the impression that often an author was not making a clear distinction in his own mind, for the two meanings do overlap.” Lásd TIERNEY (9. lj.) 179.

⁵⁵ MÄKINEN 2010 (8. lj.) 93.

⁵⁶ BRETT (8. lj.) 129.

használta;⁵⁷ ez a párhuzamos szóhasználat (természetesen latin terminológiával) Summenhartra és Vitoriára is ugyanúgy jellemző volt.⁵⁸ Ahhoz, hogy pontosabban meg tudjuk ragadni az alanyi jog fogalmát, közelebbről meg kell vizsgálnunk és össze kell hasonlítanunk a *dominium sui* skolasztikus koncepcióját és a *self-ownership* modern felfogását, egyszerre felfedve a köztük fennálló hasonlóságokat és különbségeket.

5.2. A dominium suitól az önmagunk feletti tulajdonig

A *dominium sui* és a *self-ownership* eszméinek történeti áttekintését nyújtó tanulmányában Tierney teljes joggal emelte ki: „Nyilvánvaló, hogy amikor Locke az önmagunk feletti tulajdonról és uralomról szóló tanítását előadta, egy régóta fennálló hagyományra épített.”⁵⁹ A természetes jogok fogalmához hasonlóan a *dominium sui* eszméje is organikusan fejlődött a középkor századai folyamán. Fentebb ismerttettem Aquinói Szent Tamás *dominium*-értelmezéseit. Jóllehet ő maga nem beszélt természetes jogokról (sohasem használta a *iura naturalia* kifejezést), a későbbi skolasztikus szerzők közül sokan felhasználták az ember önmaga feletti uralmának koncepcióját a természetes jogokra vonatkozó tanaik megalapozásához.⁶⁰ Minden valószínűség szerint Konrad Summenhart volt az első teológus, aki a *dominium suorum actu*mot és a szabad akaratot szabadsághoz való jogként gondolta el.⁶¹ A skolasztikus jogfilozófia utolsó nagy szintézisét pedig Francisco Suárez alkotta meg a XVII. század elején. A spanyol jezsuita szerzetes több nemzedék munkáját összegezte, amikor ünnepélyesen deklarálta: „a szabadság [...] pozitív értelemben is a természetjogból ered, minthogy maga a természet ruházta az emberre az önön szabadsága feletti valódi *dominium*ot. [...] Inkább a szabadság, semmint a szolgaság származik a természetjogból, hiszen a természet az embereket úgymond *positive* szabaddá tette a szabadsághoz való inherens jog révén.”⁶²

⁵⁷ TIERNEY 1997 (8. lj.) 80. Lásd pl. LOCKE 1999 (1. lj.) IV. fejezet, 23. §, 56. [284.], és IX. fejezet, 127–130. §, 125–127. [352–353.].

⁵⁸ Summenhart a *iust* mint „*potestas vel facultas propinquá*”-t határozta meg, Vitoria hasonlóképpen „*potestas vel facultas*”-ként. Lásd SUMMENHART (28. lj.) tr. 1, q. 1, idézi VARKEMAA (28. lj.) 65.; VITORIA (30. lj.) q. 62, a. 1, n. 5, 3. kötet, 64.

⁵⁹ TIERNEY (9. lj.) 193.

⁶⁰ TIERNEY (9. lj.) 179–180.

⁶¹ TIERNEY (9. lj.) 183–185; JUSSI VARKEMAA: Summenhart’s Theory of Rights: A Culmination of the Late Medieval Discourse on Individual Rights. In: MÄKINEN–KORKMAN (8. lj.) 134., 144.

⁶² SUÁREZ (35. lj.) 4. kötet: *De iure gentium*, I. 2, c. 14, n. 1.6, 34. (saját fordításom – T. Sz.).

5.2.1. Hasonlóságok

5.2.1.1. Az önmagunk feletti tulajdon mint a tulajdon alapja

Ha megkérdezzük, milyen alapon nyugszik a magántulajdon, Locke egyértelmű és világos választ ad: az emberi személyen és annak saját maga feletti tulajdonán. Mint kifejti: „noha közösen kaptuk a természet dolgait, *a tulajdon nagyszerű alapja* mégis megvolt magában az emberben, azáltal, hogy az ember ura önmagának és *tulajdonosa saját személyének*, valamint személye cselekedeteinek vagy munkájának.”⁶³ Az *Első értekezés* egyik passzusában Locke tovább pontosítja antropológiai előfeltevéseit: „Isten *a saját képére és hasonlatosságára* teremti őt, értelmes lényé teszi, aki ennél fogva képes arra, hogy *tulajdona* legyen [capable of *Dominion*].”⁶⁴ Locke ezen érvelése nagymértékben hasonlít a *dominium naturale* tomista igazolásához: az ember racionális lényként és Isten képmásaként a saját tettei ura, ami lehetővé teszi számára és feljogosítja arra, hogy tulajdonnal rendelkezzen a dolgok felett.⁶⁵ A specifikusan locke-i elem, amit az angol gondolkodó mindehhez hozzátesz, a híres *workmanship model*. James Tully igen pontosan foglalta össze e felfogás lényegét: „Az Isten és ember mint alkotók közötti analógiából következően bármi, ami az egyikre igaz, *ceteris paribus* igaz lesz a másakra is. Ezért ahogy ez a magyarázata Isten ember feletti uralmának és annak, hogy az ember miért Isten »tulajdona«, ugyanúgy az ember uralmát és tulajdonát is megmagyarázza alkotó tevékenységének eredményei felett.”⁶⁶

5.2.1.2. A tulajdon megosztása

Úgy tűnik, ezen a ponton egy komoly ellentmondásba ütközünk Locke jogfilozófiájában.⁶⁷ Egyrésztől Locke azt hirdette, hogy az ember a saját személyének és így természetes jogainak tulajdonosa; másrésztől viszont azt állította, hogy az ember mint Isten alkotása (*workmanship*) a Mindenható tulajdonát képezi, és erre alapozta természetjogi kötelességeit.⁶⁸ Közelebbről megvizsgálva azonban kiderül,

⁶³ LOCKE 1999 (1. lj.) V. fejezet, 44. §, 70. [298.].

⁶⁴ LOCKE 1988 (1. lj.) I. értekezés, IV. fejezet, 30. §, 162. (saját fordításom – T. Sz.).

⁶⁵ SWANSON (13. lj.) 446.

⁶⁶ TULLY (13. lj.) 37.

⁶⁷ Peter LASLETT: Introduction. In: LOCKE 1988 (1. lj.) 101.

⁶⁸ Lásd pl. LOCKE 1999 (1. lj.) II. fejezet, 6. §, 44–45. [270–271.]; uo. IV. fejezet, 23. §, 56. [284.]; uo. V. fejezet, 31. §, 60–61. [290.]; uo. XI. fejezet, 135. §, 131–132. [357–358.]; LOCKE 1988 (1. lj.) I. értekezés, VI. fejezet, 52–53. §, 178–179.

hogy ez az ellentmondás csupán látszólagos, hiszen Locke – éppúgy mint Szent Tamás – tisztán elhatárolta egymástól az isteni és az emberi tulajdon területét.⁶⁹ Mint írja: „egymás közötti viszonylataikban megengedett lehet az emberek számára, hogy tulajdont bírjanak [...]”; ám Isten, a menny és föld teremtője, az egész világ egyedüli ura és tulajdonosa vonatkozásában az ember teremtmények feletti tulajdona nem több, mint *azok használatának szabadsága*, amit Isten engedélyezett.⁷⁰ Nehéz nem észrevenni, hogy a Locke által javasolt megoldás – akárcsak az anyagi doktoré – a tulajdon *dominium directum*ra és *dominium utilité*re való középkori felosztására emlékeztet.⁷¹

5.2.1.3. A tulajdon relatív jellege

A tulajdon ilyen módon való megosztásának van egy lényeges következménye: az ember abszolút tulajdona és következésképpen abszolút jogai ebben a perspektívában elgondolhatatlanok.⁷² Annál is inkább, mert abból a tételből, hogy az ember Isten tulajdona, Locke számos kötelezettséget levezetett, kijelentve, hogy a természeti törvény mindenkit kötelez:

„senki sem károsíthat meg egy másik embert életében, egészségében, szabadságában vagy javaiban. Az emberek ugyanis valamennyien egyetlen mindenható és végtelenül bölcs Teremtő alkotásai [*Workmanship*]; [...] annak tulajdonai, aki alkotta őket, s addig kell életben maradniuk, amíg neki és nem addig, amíg nekik tetszik. [...] Ahogyan mindenki *köteles megvédeni önmagát*, és nem hagyhatja el őrhelyét szándékosan, ugyanezen oknál fogva *meg kell védenie*, amennyire csak tudja, *a többi embert is*, ha ezzel nem kockáztatja saját megmaradását.”⁷³

⁶⁹ Simmons rendkívül találóan állapítja meg: „For Locke there is no inconsistency between the pictures of persons as holders of strong property rights and persons as stewards or trustees for God. We are not *just* tenants on God’s property. We are also free, independent rational beings with moral worth and »capable of dominion« of our own. These two pictures of our property are for Locke one picture.” Lásd SIMMONS (17. l.) 264. Tully szintén aláhúzza: „Locke is, therefore, not inconsistent in saying that man’s life is both God’s and man’s property [...]. It belongs to both, but in different ways: man’s property is the right to use and preserve what is essentially God’s property, similar to a tenant’s property.” Lásd TULLY (13. l.) 114.

⁷⁰ LOCKE 1988 (1. l.) I. értekezés, IV. fejezet, 39. §, 168. (saját fordításom – T. Sz.).

⁷¹ TIERNEY (9. l.) 177.

⁷² TULLY (13. l.) 131., 170.

⁷³ LOCKE 1999 (1. l.) II. fejezet, 6. §, 44. [271.].

E kötelességek az emberi tulajdon (alapvető jogok) minden formáját korlátozzák, és rávilágítanak a magántulajdon társadalmi funkciójára.⁷⁴ Hogy csak két jellemző példát említsünk: Locke több ízben kinyilvánította, hogy aki többet szerez magának, mint amennyit fel tud használni, az felebarátai jogos részét veszi el,⁷⁵ és kiállt a szegények létfenntartási jogai mellett.⁷⁶ E Locke korában radikálisnak számító nézetek egyértelműen középkori gyökerekre nyúlnak vissza.⁷⁷

5.2.2. Különbségek

5.2.2.1. A szabadság elidegeníthetőségének kérdése

Nem túlzó tehát az a korábban tett megállapításunk, hogy az önmagunk feletti tulajdon locke-i koncepciója a *dominium sui* középkori fogalmának egyfajta folytatása. Létezik ugyanakkor az éremnek egy másik oldala is. Először is, e két eszme jelentős különbséget mutat a szabadság elidegeníthetőségének megítélésében. A skolasztikus szerzők egyhangúan úgy vélekedtek, hogy ha az ember valódi *dominiummal* rendelkezik szabadsága felett, akkor szabadon is rendelkezhet felette. Suárez álláspontja híven tükrözi a *communis opinio doctorumot*: „éppen azért, mert az ember a maga szabadságának *dominusa*, eladhatja vagy elidegenítheti azt.”⁷⁸ Locke modern elődei, Grotius, Pufendorf és Hobbes is vonakodás nélkül

⁷⁴ LOCKE 1999 (1. lj.) V. fejezet, 31. §, 60. [290.]: „Ugyanaz a természeti törvény, amely tulajdont ad nekünk ezen a módon, egyszersmind *korlátozza* is ezt a tulajdont.” Az élethez és a szabadsághoz való jogra vonatkozó hasonló kijelentésekhez lásd uo. II. fejezet, 4. §, 42–43. [269.]; uo. IV. fejezet, 22. §, 55–56 [283–284]; uo. IX. fejezet, 128. §, 126. [352.].

⁷⁵ Lásd elsősorban LOCKE 1999 (1. lj.) V. fejezet, 31. §, 60–61. [290.]: „*Isten bőségesen megad nekünk mindent* [...] De milyen mértékben ad meg nekünk mindent? Annyira, hogy élvezzük. Amennyit valaki fel tud használni úgy, hogy bármi módon javára váljék az életnek és ne ártson, annyit foglalhat le munkájával tulajdonként. Ami ezen túl van, az már meghaladja az ő részét, és másoké.” Lásd még uo. V. fejezet, 37. §, 65–66 [295], és 46. §, 71–72. [300.]. Locke ez utóbbi szakaszban fejezte ki talán a legerőteljesebben véleményét: „különbön mások részét vette volna el, és másokat rabolt volna meg.”

⁷⁶ Lásd kül. LOCKE 1988 (1. lj.) I. értekezés, IV. fejezet, 42. §, 170.: „God hath not left one Man so to the Mercy of another, that he may starve him if he please: God the Lord and Father of all, has given no one of his Children such a Property, in his peculiar Portion of the things of this World, but that he has given his needy Brother a Right to the Surplusage of his Goods; so that it cannot justly be denied him, when his pressing Wants call for it. [...] As *Justice* gives every Man a Title to the product of his honest Industry, and the fair Acquisitions of his Ancestors descended to him; so *Charity* gives every Man a Title to so much out of another's Plenty, as will keep him from extream want, where he has no means to subsist otherwise.” Lásd még LOCKE 1999 (1. lj.) V. fejezet, 25. §, 57–58. [285–286.].

⁷⁷ Vö. SWANSON (13. lj.), valamint Brian TIERNEY: *Medieval Poor Law: A Sketch of Canonical Theory and its Application in England* (Berkeley, University of California Press, 1959).

⁷⁸ SUÁREZ (35. lj.) I. 2, c. 14, n. 18, 4. kötet, 36. (saját fordításom – T. Sz.).

elfogadták az önként vállalt szolgaságot.⁷⁹ E „tulajdonosi” szabadságfelfogással szemben Locke ragaszkodott a szabadság elidegeníthetetlen, szent és sérthetetlen voltához. Ezen eltérés legfőbb oka valószínűleg abban jelölhető meg, hogy Locke a szabadsághoz való jogot az önfenntartás jogához kapcsolta: „mindenki csak azért kívánhat *korlátlan hatalmában tartani*, hogy erőszakkal arra kényszerítsen, ami ellentétes szabadságom jogával, vagyis hogy rabszolgává tegyen. Fennmaradásom egyetlen biztosítéka, ha ment vagyok ettől az erőszaktól.”⁸⁰ Mint az imént láttuk, az önfenntartás joga szorosan összefügg az önmagunk és az emberiség fenntartására irányuló kötelességgel. Ebből fakadóan

„az ember, akinek nincs hatalma [*Power*] a saját élete felett, *nem teheti meg*, hogy szerződés útján vagy saját beleegyezésével valakinek a *rabszolgájává* legyen, és nem vetheti alá magát egy másik ember korlátlan, önkényes hatalmának sem, hogy az megfossza életétől, ha úgy tetszik neki. Senki sem adhat át nagyobb hatalmat, mint amekkorával saját maga rendelkezik; és aki nem vethet véget a saját életének, az másnak sem adhatja át az élete feletti hatalmat.”⁸¹

5.2.2.2. A szabadság és az önfenntartás közötti viszony

A Locke szabadságelmélete és a korábbi tanok közötti különbség mindamellett nem olyan nagy, mint ahogy első ránézésre látszik. Egyrészt, amint arra Tierney találóan rámutatott, „a kérdéssel foglalkozó elődei közül egyik sem számolt hasonló helyzettel; a szolgaságot csupán egy élethosszig tartó szolgálatra irányuló szerződésnek tekintették, amely szerint az úr és a szolga kölcsönös jogokkal és kötelességekkel bír”.⁸² Suárez például kategorikusan leszögezte, hogy az emberi élet nem lehet tulajdon és adásvétel tárgya: „bár valaki szolgaságba adhatja magát, mindazonáltal nem adhatja el életét, és nem idegenítheti el afeletti jogát.”⁸³ Ugyanígy Grotius és Pufendorf is megtagadta az úrtól a szolgálói élete és halála feletti rendelkezés jogát (ám nem így Hobbes).⁸⁴ Másrészt Locke sem talált kivétnevalót abban, hogy egy szabad ember meghatározott időre más szolgájaul szegődjék, bér

⁷⁹ Lásd GROTIUS (37. lj.) I. 2, c. 5, n. 27, 1. kötet, 196.; PUFENDORF (38. lj.) I. 6, c. 3, n. 4, 840–841.; HOBBS (39. lj.) II. rész, XX. fejezet, 255–256.

⁸⁰ LOCKE 1999 (1. lj.) III. fejezet, 17. §, 52. [279.].

⁸¹ Uo. IV. fejezet, 23. §, 56. [284.].

⁸² TIERNEY (9. lj.) 193.

⁸³ FRANCISCO SUÁREZ: *De statu perfectionis et religionis*. In: uó: *Opera omnia*, 15. kötet [szerk. Charles BERTON] (Párizs, Vivès, 1859) I. 8, c. 4, n. 2, 557 (saját fordításom – T. Sz.).

⁸⁴ GROTIUS (37. lj.) I. 2, c. 5, n. 28, 1. kötet, 197; PUFENDORF (38. lj.) I. 6, c. 3, n. 4, 840.; HOBBS (39. lj.) II. rész, XX. fejezet, 256.

fejében felajánlva neki szolgálatait.⁸⁵ Macpherson joggal tette szavá ennek alapján, hogy az önmagunk feletti tulajdon koncepciója korántsem zárja ki a munka fizetés ellenében történő elidegenítését.⁸⁶ Ezt azonban ki kell egészíteni azzal, mint azt A. John Simmons helyesen hangsúlyozta, hogy a munka eladása Locke számára nem jelentette az ember szabadságának vagy „munkaerejének” teljes elidegenítését.⁸⁷ Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Locke és – skolasztikus és modern – elődei közötti alapvető szemléleti különbség nem a szabadság és szolgaság kérdésének, hanem a szabadság és az önfenntartás viszonyának eltérő megítélésében rejlik.

5.2.2.3. Az élethez való jog elidegeníthetlensége

Locke fent idézett kijelentése – miszerint akinek nem áll hatalmában, hogy elvegye a saját életét, nem ruházhatja át ezt a hatalmat másra – felveti az élethez való jog elidegeníthetlenségének összetett kérdését. Simmons amellet érvelt, hogy Locke elméletében az ember nem rendelkezhet olyan joggal, amelyek birtoklása és elidegenítése veszélyeztetné önmaga és mások fennmaradását; ennek megfelelően minden jog, amit ténylegesen birtokolunk, elidegeníthető.⁸⁸ Ám meggyőzőbbnek tűnik Tully értelmezése, mely szerint Locke felfogásában az élethez és a szabadsághoz való jog azért elidegeníthetetlenek, mert a természeti törvény által előírt önfenntartási köteletséghez kapcsolódnak, amely korlátozza azokat.⁸⁹ Míg tehát a skolasztikus teológusok, azzal a céllal, hogy megvédjék, nem alkalmazták az emberi életre a *dominium* szót, addig Locke kiterjesztette rá a *property* fogalmát, de a tulajdon ezen formáját elidegeníthetlenné tette.⁹⁰ Mint Tully kifejti: „Locke

⁸⁵ LOCKE 1999 (1. lj.) VII. fejezet, 85. §, 96. [322.].

⁸⁶ MACPHERSON (3. lj.) 214–215.

⁸⁷ SIMMONS (17. lj.) 262., 102. lj.

⁸⁸ A. JOHN SIMMONS: *Inalienable Rights and Locke's Treatises. Philosophy and Public Affairs* 1983/3. 191–192: „We cannot alienate rights to destroy or endanger life, for we have no such rights [...] we can only alienate rights which are not intimately connected with the preservation of ourselves or others. [...] When Locke denies that we can enslave ourselves by voluntary compact, he is not affirming that we possess certain rights which are inalienable. We cannot enslave ourselves because we don't have the appropriate rights to transfer. [...] No claims of inalienability are required, and Locke quite clearly does not make any.” Lásd még SIMMONS (17. lj.) 231–232., 261–263. Tuck szintén amellet kardoskodott, hogy Locke nem az elidegeníthetetlen jogok „ortodox radikális elméletének” segítségével igyekezett korlátok közé szorítani az abszolút kormányzatot. Lásd TUCK (8. lj.) 172.

⁸⁹ TULLY (13. lj.) 62–63., 88., 114–115. Knud Haakonssen egy ennél sokkal erősebb állítást fogalmazott meg: „For Locke, as for Pufendorf, natural rights are powers to fulfil the fundamental duty of natural law.” Lásd Knud HAAKONSEN: *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment* (Cambridge, Cambridge University Press, 1996) 55.

⁹⁰ TULLY (13. lj.) 111–114.

egyért Suárezzel [...] abban, hogy az ember élete csak azért a sajátja, hogy használja, de mivel a sajátja, a tulajdona, és így jogában áll azt használni [...]. Nála mind az élet, mind az ahhoz való jog elidegeníthetetlen.”⁹¹ Felmerül azonban itt egy súlyos elméleti probléma. A *self-ownership* koncepciójába Locke egy olyan, jellegzetesen voluntarista én-felfogást épített be, ami radikálisan különbözik attól, amely a *dominium sui* középkori fogalmában található: az önmagát szabadon meghatározó személyét.⁹² Ezen új én-fogalom bevezetése az élethez való jogra nézve is döntő következményekkel járt. Locke elfogadta a rabszolgaságot abban az esetben, ha egy jogtalan támadó „önhibájából eljátszotta az életét egy olyan cselekedettel, amely halált érdemel”, de a sértett megkímélte életét a célból, hogy szolgáljon neki. És az ilyen szolganak megengedte az öngyilkosságot: „ha úgy találja, hogy rabszolgaságának keservei felülmúlják életének értékét, ura akaratának semmibevevésével kieszközölheti magának a halált, amelyre vágyik.”⁹³ Ez az egyetlen mondat megrengetni látszik a Locke által nagy gonddal megkonstruált egész természetjogi építményt. Az élethez való jog elidegeníthetlenségének tézise még talán megmenthető a jog és annak tárgya közötti különbségtétel segítségével,⁹⁴ a tulajdon megosztásának eredeti locke-i rendje viszont helyrehozhatatlanul megbomlik azáltal, hogy az isteni tulajdon és ebből következően a természetjogi köteleességek ezen a ponton teljesen átadják a helyüket az emberi tulajdonnak, illetve a természetes jogoknak.⁹⁵

⁹¹ Uo. 114.

⁹² Amint azt Janet Coleman nyomatékosan kiemelte: „Although there are scholastic, natural law elements in the Lockean position his is not a scholastic argument in intention because Locke has a very different understanding of the self [...] both thinkers [Hobbes & Locke] tried to show that individual selves were self-defining, a view that none of the medieval texts we have discussed could endorse. [...] The pre-modern self was a normative self, already defined by God and the powers given to each and every member of the species [...]. Every medieval, pre-modern self was obliged by moral rules that are *a priori* and to which men had access. Locke has some of this where Hobbes has none.” Lásd Janet COLEMAN: Are There any Individual Rights or Only Duties? On the Limits of Obedience in the Avoidance of Sin according to Late Medieval and Early Modern Scholars. In: MÄKINEN–KORKMAN (8. lj.) 26., 29.

⁹³ LOCKE 1999 (1. lj.) IV. fejezet, 23. §, 56 [284].

⁹⁴ Vö. Michael P. ZUCKERT: *Natural Rights and the New Republicanism* (Princeton, Princeton University Press, 1994) 245–246.: „We may alienate (or destroy) the object of an inalienable right, but not the right itself. [...] The paradoxical implication of the notion of an inalienable right is that a person may give up life but not the right to life. [...] A failed suicide retains exactly the same right to life all others have.” Simmons ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy az elidegeníthetetlen jogok „paternalisztikus” eszméje eleve összeegyeztethetetlen Locke radikális voluntarizmusával. Lásd SIMMONS 1983 (88. lj.) 186.

⁹⁵ Michael P. ZUCKERT: Do Natural Rights Derive from Natural Law? *Harvard Journal of Law and Public Policy* 1997/3. 725. Ezzel ellentétes véleményt képvisel Brian Tierney. Lásd TIERNEY (9. lj.) 193–194.

6. Következtetések

A „jog”, a „tulajdon” és az „önmagunk feletti tulajdon” fogalmairól adott történeti elemzésünket összegezve azt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, hogy a tulajdonosi individualizmus tézise sem a középkori elméletek vonatkozásában, sem Locke jogfilozófiáját illetően nem látszik igazoltnak. E tételnek egyrészt ellentmond, hogy *nem* a tulajdonviszony *interiorizálódott*, behatolva az emberi személy természetébe, hanem, épp ellenkezőleg, az ember saját tettei uraként vagy személye tulajdonosaként felfogott fogalma *exteriorizálódott* és vetült ki az anyagi valóságra. Másrészt még ha Locke és számos skolasztikus szerző a „jogot” a *property* vagy a *dominium* szóval társították is, ez az alanyi jog fogalom nem öltött „birtokláselvű jelleget”, és nem úgy gondolták el, mint az egyén korlátlan szuverenitását. A tanulmány elején felvetett bonyolult elméleti kérdést, miszerint lehetséges-e a személy jogait a tulajdon fogalmára alapozni, két teljesen különböző aspektusból közelíthetjük meg, és ily módon válaszunk is kettős lesz. Amennyiben az emberi *dominiumot* vagy tulajdont relatív, korlátozott jognak tekintjük, mint a középkori teológusok és – az esetek többségében – Locke, s a hangsúlyt a *dominium suura* vagy az önmagunk feletti tulajdonra helyezzük, úgy a válasz igenlő; ha viszont abszolút és kizárólagos uralmat értünk rajta, akkor, mint az imént láthattuk, elkerülhetetlenül beleütközünk az abszolút tulajdon – illetve jogok – különböző típusai közötti feloldhatatlan konfliktus problémájába.

NÓTÁRI TAMÁS*

A személyiség római jogi védelme az *iniuria* tényállásának tükrében

1. Bevezetés

„A személyisértés miatti becslésen, mérlegelésen alapuló eszmei jóvátétel antik és modern korokat, sötét és lázadó, forradalmi századokat, konzervatív és liberális eszméket és az individuumról alkotott hamis és torz ideológiákat egyaránt túlélt; a megmérhetetlen és felbecsülhetetlen személyi jogsérelmeknek ma is egyetlen »mértéke«, lehetséges (bár inadekvát) szankciója.”¹ – írja Lábady Tamás az eszmei kártérítés római jogi kialakulásáról szóló tanulmányában.

Jelen írás is e kérdéskört, nevezetesen az *iniuria*, vagyis a – jobb híján, ám nem kellő pontossággal – személyisértésnek, a személyiséget ért sérelemnek kártérítéssel történő reparációját járja körül annak történelmi kontextusában. A kérdés nál is bonyolultabb, mivel az egyes korok megoldásai, intézményei csupán utólag, tankönyvi szinten vonhatók hézagmentes egységbe, a maguk idején azonban nem nélkülözték az olykor – vagy legalábbis ma már – nehezen feloldható ellentmondásokat. Ennek kapcsán elegendő csupán arra a két, látszólag ellentmondásban álló *Digesta*-helyre utalni, amelyek szerint egyfelől a szabad ember testét ért sérelem nem képezheti becsülésként, vagyis *aestimatio* tárgyát,² másfelől pedig kötelem tárgyát képezi mindaz, ami pénzzel jóvátehető és pénzbeli szolgáltatásként jelenik meg.³

A kérdéskört tovább bonyolítja, hogy a római jogban az *iniuria* tényállása korokon átívelően a köz- és a magánjog határán helyezkedett el. A *ius publicum*, a közjog és a *ius privatum*, a magánjog egyik elhatárolását Ulpianus adja: eszerint a közjog a vallási dolgokra, a papságra és az állami tisztségekre vonatkozik.⁴ Ezek szerint a közjog a római államszervezetre (s azon belül a vallási rendre), a magánjog pedig, ennek megfelelően, a római polgár személyi, családi és vagyoni viszonyaira vonatkozik. Ugyanő egy bővebb meghatározást is ad, amely szerint a köz-

* A szerző az MTA TK JTI tudományos főmunkatársa, a KRE ÁJK egyetemi docense.

¹ LÁBADY Tamás: Az eszmei kártérítés antikja. *Iura*, 1994/1. sz., 3–10. 3.

² *Digesta Iustiniani* 9, 1. *Liberum corpus nullam aestimationem recipit.*

³ *Digesta Iustiniani* 40, 7, 9, 2. *Ea in obligatione consistere, qua pecunia lui praestarique possunt.*

⁴ *Digesta Iustiniani* 1, 1, 1, 2. *Publicum ius in sacris in sacerdotibus in magistratibus consistit.*

jog a római államra vonatkozik, a magánjog pedig az egyének érdekét tartja szem előtt, hiszen bizonyos dolgok a köz, más dolgok a magánszemélyek javát szolgálják.⁵ Kérdéses persze, hogy itt Ulpianus jogági tagolást ad-e, ugyanis előző mondatában a jogtudomány két részéről, a köz- és a magánjog műveléséről beszél (*huius studii duae sunt positiones: publicum et privatum*). Vagyis a köz- és a magánjog egyazon jog két, egymást kiegészítő komplementere. Ki kell emelni, hogy teljes egészében a modern köz- és magánjog-fogalom nem vetíthető vissza Rómára, ugyanis ott egyfelől az állam nem lehetett magánjogi jogviszonyok alanya (tehát az állammal kötött szerződés a közjog részét képezte), másfelől pedig a ma egyértelműen közjognak számító büntetőjog egyik része (a *crimenek*) a köz-, másik része (a *delictumok*) a magánjog területére tartozott.⁶

Az *iniuria* mint *delictum*ból kötelmet fakasztó tényállás tehát a *ius privatum* mint a köztársaság vége óta *crimen*ként is büntethető cselekmény a *ius publicum* területére tartozott. E kettősség tükröződött onnantól fogva a vagylagos és párhuzamos, vagyis *criminaliter* és/vagy *civiliter* peresíthetőségben is.⁷

2. Az *iniuria* tényállásának fejlődése a római jogban

2.1. A XII táblás törvény és kora

A XII táblás törvény (*Leges XII tabularum*) az *iniuriát* a magán*delictumok* közé sorolta, annak több alfaját különítve el. A *membrum ruptum*, vagyis a tagcsonkítás – mai kifejezéssel élve a maradandó egészségkárosodást/fogyatékossgot okozó testi sértés – számított az *iniuria* legsúlyosabb esetének, ami a törvény által korlátozott magánbosszút, azaz a *talio* elvének alkalmazását tette lehetővé.⁸ A csonttörés (*os fractum, ossis fractio*) esetén – a sértett státusától függően – szabad embernél háromszáz, rabszolgánál százötven *as* büntetést állapított meg a törvény.⁹ Az „*iniuriam alteri faxsit*”, vagyis a könnyebb *iniuria* büntetése huszonöt *as* volt.¹⁰

⁵ *Digesta Iustiniani* 1, 1, 1, 2. *Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim.*

⁶ NÓTÁRI Tamás: *Római jog* (Szeged, Lectum, 2013) 240.

⁷ SZÜCS Magdolna: Az emberi méltóság védelme az ókori Rómában. *Létünk*, 2007/4. sz., 110–127., 110.

⁸ *Leges XII tabularum* VIII, 2. *Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.*; Szücs (7. lj.) 110.; PÓLAY Elemér: A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. *Iniuria-tényállások a római jogban. Acta Universitatis Szegediensis, Sectio politico-juridica*, 1983/4. sz. 1–111., 12.

⁹ *Leges XII tabularum* VIII, 3. *Manu fustive si os fregit libero, CCC, si servo, CL poenam subit sestertiorum.*

¹⁰ *Leges XII tabularum* VIII, 4. *Si iniuriam [alteri] faxsit, viginti quinque poenae sunt.*

Tehát míg az első esetben a büntetőjogiasabb *talio*-elv érvényesült, addig az utóbbi két esetben a magánjogiasabbnak tekinthető tarifális, vagyis *compositio*s elv jutott érvényre.

Kérdés természetesen, hogy az általánosabban vett *iniuria* szűkebben véve könnyű testi sértést takarhatott-e, vagy pedig verbális, illetve tettleges becsületsértés értelemben szerepelt-e a törvényszövegben. (A XII táblás törvény korát vizsgálva nem szabad megfeledkezni arról, hogy az archaikus kor tényállásai kapcsán a későbbi forrásokra vagyunk utalva, s éppen ezért nem lehetünk biztosak abban, hogy valódi kortárs álláspontot tükröznek-e, vagy pedig a források keletkezési korának jogállapotát vetítik-e vissza, adott esetben némi módosítással a szerzők a régi korokba. Értelemszerűen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azon körülményt – mint az archaikus jog egyéb intézményeinek vizsgálatánál sem –, hogy e fogalmak, nevezetesen a verbális becsületsértés és a tettleges becsületsértés a fejlett jog termékei, tehát korántsem biztos, hogy az archaikus kor jogalkotóján e differenciáltságot számon kérhetjük.)¹¹ A magunk részéről Szűcs Magdolna véleményét tartjuk e tekintetben a legmegalapozottabbnak – mind a forrásbázis, mind pedig a jogalkalmazás életszerűsége szempontjából –, nevezetesen, hogy „az archaikus korszakban az emberek nem különítették el a testi sértést a becsületsértéstől, és a későbbi kor becsületsértése sem jöhetett létre minden előzmény nélkül – az *iniuria* az ember testi-lelki egészét sérthette”.¹²

További kérdésként tehető fel, hogy az *iniuriát*¹³ általános érvényűen, kvázi-generálklauzulának tekinthetjük-e ebben a korban. E kérdés azért vetődik fel egyáltalában, mert először a *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*¹⁴ című gyűjteményben olvashatjuk a „*generaliter dicitur iniuria omne, quod non iure fit*”

¹¹ Mario TALAMANCA: *Istituzioni di diritto romano* (Milano, Giuffrè, 1990) 630.

¹² Szűcs (7. l.) 111.

¹³ Az *iniuria*-tényállások előtti törvényhely rendelkezik a „*malum carmen incantassit*” tényállásáról is. (*Leges XII tabularum VIII, 1*= Cicero, *De re publica* 4, 10, 12. *Nostrae XII tabulae, cum perpauca res capite sanxissent, in his hanc quoque sancendam putaverunt: si quis occentavisset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri.*) Noha a cicerói mű *infamiáról*, illetve *flagitiumról* beszél, aligha pusztá gyalázkodó verset takart a *malum carmen*, mint inkább „gonosz ének ráéneklését”, vagyis az ártó varázslást. E tényállás nem annyira az *iniuria*, mint inkább a szakrális bűncselekmények közé sorolható. Az *iniuria* tényállásainál szorosabb kapcsolatot mutat a XII táblás törvény a termés ártó énekkal való kiéneklését (*fruges excantassit*), illetve a gabonája saját földre való átcsalogatását (*segetem pellexerit*) szankcionáló passzusaival. A gabona szakrális védettségét szintén elegendő volt büntetőjogilag is megerősíteni, hiszen a gabonát nemcsak Ceres védte, hanem más (pillanat)istenségek is. Ezt a képzetet használta fel a jog arra, hogy abban az esetben, ha nem lehetett közvetlenül bizonyítani, hogy miként okozták a vagyoni kárt, az elkövetőt meg lehessen büntetni.

¹⁴ A *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* az V. század elején született, és a mózesi törvényekkel állítja párhuzamba Gaius, Papinianus, Paulus, Ulpianus, Modestinus munkáit, valamint a *Codex Gregorianus* és a *Codex Hermogenianus* bizonyos idézeteit.

kitélt.¹⁵ Theodor Mommsen¹⁶ és Max Kaser¹⁷ szerint az *iniuria* már az archaikus korban is általános fogalom volt, vagyis minden jogellenes cselekményt, magatartást magában foglalt, Pólay Elemér azonban ellentétes álláspontra helyezkedett, és a generálklauzulaszerű megfogalmazást, illetve e tartalom kialakulását a poszt-klasszikus korra tette.¹⁸ Zlinszky János a forrásokra alapozva elfogadta azt az álláspontot, amely szerint *edictum*ában már a *praetor* tiltotta mindazt, ami a jóerkölcsökbe (*boni mores*) ütközött.¹⁹ Pólay és Sólyom László²⁰ az eredmény-felelősséget hangsúlyozó nézetéhez csatlakozott Lábady Tamás²¹ és Sály Pál is, akik szerint a XII táblás törvény korában nem beszélhetünk általános *iniuria*-fogalomról.²²

Az archaikus büntetési tételek – amint azt Sály Pál is kifejti – hosszú távon tarthatatlannak bizonyultak: egyfelől a *talio* számos esetben aligha volt végrehajtható (például ha az elkövető közvetett *iniuriát* követett el, vagyis más gyermekének okozott maradandó fogyatékoságot, neki magának azonban nem volt gyermeke, akin a *talio* végrehajtható lett volna), illetve a pénzromlás okán nevetségesen alacsonnyá vált a könnyű testi sértésért járó huszonöt *ast* kitevő büntetés.²³ Utóbbi példázza azon, Aulus Gellius által leírt eset is, miszerint a gazdag L. Veratius úgy szórakozott, hogy a Forumon járva pofon ütötte a vele szembejövő polgárokat, mögötte lépkedő rabszolgája pedig azonnal átadta a sértettnek a huszonöt *ast*.²⁴

A *praetori* jogfejlesztés úgy segített e problémán, hogy az *iniuriát* magánbűncselekménnyé, *delictum*má minősítette – feltehetőleg a Kr. e. III. és II. század fordulóján –, és a sértettnek *actio iniuriarum* indítását tette lehetővé.²⁵ Az *actio iniuriarum* ún. *actio vidictam spirans*nak (bosszúért lihegő keresetnek) minősült,²⁶ vagyis nem ment át a sértett örökösire – ugyanakkor egy éven belül volt indítható, és infamáló, vagyis a marasztalt félnél jogképesség-csökkenést előidéző

¹⁵ *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* 2, 5,1.

¹⁶ THEODOR MOMMSEN: *Römisches Strafrecht* (Leipzig, Duncker&Humblot, 1899) 784., 825.

¹⁷ MAX KASER: *Das altrömische ius* (Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 1949) 207. sk.

¹⁸ PÓLAY (8. l.j.) 90., 95.

¹⁹ ZLINSZKY JÁNOS: *Római büntetőjog* (Budapest, Tankönyvkiadó, 1995) 146.

²⁰ SÓLYOM LÁSZLÓ: *A polgári jogi felelősség hanyatlása* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977) 223.

²¹ LÁBADY (1. l.j.) 4.

²² SÁLY PÁL: *Sulla büntetőjogi reformjai* (Miskolc, PhD-értekezés, 2002) 145.

²³ Uo. 146.

²⁴ Gellius, *Noctes Atticae* 20, 1, 13. *Itaque cum eam legem Labeo quoque vester in libris quos ad duodecim tabulas conscripsit, non probaret: inquit L. Veratius fuit egregie homo inprobus atque inmani vecordia. Is pro delectamento habebat os hominis liberi manus suae palma verberare. Eum servus sequebatur ferens crumenam plenam assium; ut quemque depalmaverat, numerari statim secundum duodecim tabulas quinque et viginti asses iubebat. Propterea inquit praetores postea hanc abolescere et relinquere censuerunt iniuriisque aestumandis recuperatores se daturos edixerunt.*

²⁵ SÁLY (22. l.j.) 146.

²⁶ A *vindictam spirans* jelleget külön kiemeli LÁBADY (1. l.j.) 9. is.

infamiát, becsületcsökkenést váltott ki.²⁷ A köztársaság második felében megváltozott az *iniuria* szankcionálása is: ha a tagcsönkítés, vagyis a *membrum ruptum* esetében az elkövető/alperes el akarta kerülni a *taliót*, vagy akár a sértett/felperes által követelt összeget túl magasnak találta, *bonum et aequum* alapján *aestimatió*s eljárást kérhetett.²⁸ Vagyis a pénzbüntetés mértékét a *praetor* parancsa alapján az *arbiter/iudex/recuperatorok* határozta/határozták meg az *aequitas* elve alapján.²⁹ Tehát a sértett az *actio iniuriarum aestimatoriá*val egy általa megnevezett összeg követelhetett az elkövetőtől büntetés címén, ám a ténylegesen megfizetendőt a bíró szabta ki a becslési eljárásban (*actio aestimatoria*) az *iniuria* súlyához mérten.³⁰

2.2. A préklasszikus korszak

A préklasszikus korszakban tágabb teret nyert a római polgár becsületének, hírnevének védelme is, ami azért is indokolt, mivel a rómaiaknál a társadalmi megbecsültségnek igen komoly joghatásai voltak: a becsület (*existimatio*), vagyis a személyt a társadalom részéről övező elismerés a jogképességet is befolyásolta.³¹ Új *delictum*nak számított a más jóhírneve elleni cselekedet,³² amit akár közvetlenül, akár közvetve (pl. a rabszolga elleni sérelemmel) is el lehetett követni, feltétel volt azonban, hogy a magatartás ne csak az egyént, hanem a közrendet, a *boni mores*t is sértse.³³ Ebben a korban jelent meg tényállásként a *convicium*, a „közcsendet

²⁷ NÓTÁRI (6. lj.) 240.

²⁸ SZÜCS (7. lj.) 112.; PÓLAY (8. lj.) 52.; LÁBADY (1. lj.) 5.

²⁹ *Digesta Iustiniani* 47, 10, 17. 2. *quantum ob eam rem aequum [...] videbitur*.

³⁰ NÓTÁRI (6. lj.) 236. Többször használtuk fentebb is a büntetés kifejezést, méghozzá *poena* értelemben. Noha az *iniuria* a *ius privatum* területére tartozott, nem kártérítést, hanem *poenát*, kártérítő funkciót is betöltő büntetést vont maga után. Vagyis a *poena* nem tartozott a kártérítés körébe, hiszen pénzbeli magánbüntetés volt *delictumok* esetén. A *poena* ugyan meg is térítette a kárt, de elsődleges célja a büntetésben állt. A büntetés és a kártérítés azonban sokáig együtt járt. A XII táblás törvény például nem ismert általános szabályt vagy elvet a kártérítésre, hanem bizonyos károkozások esetére magánbüntetést, vagyis *poenát* rendelt kiszabni, ami a kár többszörösének megtérítési kötelezettségét jelentette. A Kr. e. III. században a *lex Aquilia* dologrongálás, a *damnum iniuria datum* esetére deliktualis keresetet adott. Ebből a két momentumból is világosan kitűnik, hogy a büntetés és a kártérítés csak igen lassan vált el egymástól.

³¹ A becsület csökkenése (*minutio existimationis*) – ami polgárjogának elvesztésével automatikusan megszűnt – korlátozta jogképességét is. A *minutio existimationis* fajtái az *instabilitas*, az *infamia* és a *turpitude*.

³² *Digesta Iustiniani* 47, 10, 15, 25. *Ait praetor: ne quid infamandi causa fiat. si quis adversus ea fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam*.

³³ PÓLAY (8. lj.) 55–59.; SZÜCS (7. lj.) 111.; LÁBADY (1. lj.) 6.; SÓLYOM (20. lj.) 148. skk.; 162. sk.

háborító becsületsértés”,³⁴ vagyis a „macskazene”.³⁵ A *convicium*nak a *boni mores* is sértenie kellett, és más elleni gyalázkodásra (*infamia, invidia*) kellett irányulnia, és csak nyilvánosan, lármakeltéssel, a köznyugalom megzavarására alkalmas módon (*vociferatio*) volt megvalósítható.³⁶ A Kr. e. I. század elején íródott *Auctor ad Herennium* szerint *iniuria* mind a test ütlegelése, mind a fül macskazenevel történő sértése, mind pedig valamely gyalázatos/gyalázkodó magatartással más életének a megzavarása, sérelme.³⁷

Ekkoriban jelent meg az *edictum de adtemptata pudicitia* alapján³⁸ az *iniuria* azon elkövetési magatartása is, amely szerint személysértést követett el az is, aki egy *mater familias* tizenhetedik életévét be nem töltött fiú- vagy leánygyermekétől (*praetextatus, praetextata*) az utcán kísérőjét elcsalta, illetve a gyermekkorút az utcán leszólította vagy tüntetőleg követte.³⁹ Még általánosabb értelemben határozták meg az *iniuriát* a Kr. e. I. században azzal, hogy minden, a becsületet sértő, *infamatiót* célzó (*infamandi causa*),⁴⁰ vagyis a *pater familias* jóhírnevét, becsületét bemocskoló magatartást⁴¹ e tényállás alá vontak.⁴²

E ponton említést kell tenni arról is, hogy az *iniuria* tényállása tekintetében hogyan érvényesült a jogellenesség és a vétkesség kérdése. A köztársasági kor második felétől a *bona fides* elvének térnyerésével mind a szerződéses, mind a szerződésen kívüli felelősségi rendszerben a vétkes felelősség elve érvényesült, és a

³⁴ PÓLAY (8. lj.) 53–54.

³⁵ SZÜCS (7. lj.) 112.; LÁBADY (1. lj.) 5.

³⁶ Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 47, 10, 15, 2. *Ait praetor: qui adversus bonos mores convicium cui fecisse cuiusve opera factum esse dicitur; quo adversus bonos mores convicium fieret: in eum iudicium dabo.*; 47, 10, 15, 5. *Sed quod adicitur a praetore adversus bonos mores ostendit non omnem in unum collatam vociferationem praetorem notare, sed eam, quae bonis moribus improbatur quaeque ad infamiam vel invidiam alicuius spectat.*; 47, 10, 15, 11. *Ex his apparet non omne maledictum convicium esse: sed id solum, quod cum vociferatione dictum est, sive unus sive plures dixerint, quod in coetu dictum est, convicium est: quod autem non in coetu nec vociferatione dicitur, convicium non proprie dicitur, sed infamandi causa dictum.*

³⁷ *Auctor ad Herennium* 4, 25, 35. *Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corporis, aut convicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant.*

³⁸ LÁBADY (1. lj.) 6. Bővebben lásd PÉTER Orsolya Márta: *Cum pudicitia adtemptatur... A női erkölccsel kapcsolatos társadalmi elvárások tükröződése az iniuria klasszikus római szabályozásában.* In: JAKAB ÉVA – POZSONYI NORBERT (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára* (Szeged, SZTE ÁJK, 2014) 347–358.

³⁹ Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 47, 10, 15, 15. *Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur: multo minus, si meretricia veste feminae, non matrum familiarum vestitae fuissent. si igitur non matronali habitu femina fuerit et quis eam appellavit vel ei comitem abduxit, iniuriarum tenetur.*

⁴⁰ LÁBADY (1. lj.) 6.

⁴¹ Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 47, 10, 15, 25. *Ait praetor: ne quid infamandi causa fiat. si quis adversus ea fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam.*

⁴² SÁRY (22. lj.) 147.

jogtudósok elkülönítették a jogellenességet a vétkességtől. Ahogy Molnár Imre is hangsúlyozza: nem lett volna életszerű, ha a *bona fides* elve csak a szerződéseknél érvényesült volna, a szerződésen kívüli károkozás esetében pedig változatlanul a *ius strictum* eredményfelelőssége maradt volna érvényben.⁴³

Az *iniuria* tényállásnak fejlődésében jelentős fordulópontot jelentett Sulla büntetőjogi reformja, a *quaestiones perpetuae* rendszerének felállítása.⁴⁴ A sullai *lex Cornelia de iniuriis* a tetteles *iniuria* eseteit mintegy *crimenné*, pontosabban *criminaliter* üldözendővé minősítve önálló esküdtbíróóság (*quaestio*) elé utalta, a büntető vagy magánjogi igény a klasszikus kor végén alternatívaként jelent meg.

E törvény, amint azt a jóval későbbi Ulpianusi összefoglalás jelzi, az *iniuria* három elkövetési magatartását különbözteti meg: a testi sértésként meghatározható ütlegelést (*verberare*), a tetteles becsületsértésként leírható taszigálást/lökdösést (*pulsare*) és a magánlaksértést (*domum vi introire*).⁴⁵ Aulus Ofilius préklasszikus jogtudós a *verberare* és a *pulsare* között azzal tesz különbséget, hogy az előbbi fájdalmat okoz, az utóbbi nem.⁴⁶ A *verberare* mint elkövetési magatartás meghatározásával Sulla megszüntette a XII táblás törvény három elkövetési módja, *iniuria-*

⁴³ MOLNÁR Imre: A preklasszikus jog felelősségi rendszere. In: *Dr. Szilbereky Jenő emlékkönyv* (Szeged, JATE ÁJK, 1987) 189–207.

⁴⁴ Ennek előzményei a következőkben keresendők. A Kr. e. III. és II. század fordulóján birodalom-má formálódott állam szervezetében már nem mutatkozott kellően hatékonyan a kizárólag a *magistratus* és a népgyűlés által gyakorolt büntetőbíráskodás, hiszen az a városállami keretekre szabott intézményrendszer volt. Ezen okokból egyre gyakrabban nyúltak vissza a már korábban is olykor politikai bűncselekmények elbírálása során alkalmazott rendkívüli esküdtbíróóságok (*quaestiones extraordinariae*) rendszerére. A jogrendszer fejlődésében tehát célként merülhetett fel az állandó esküdtbíróóságok (*quaestiones perpetuae*) felállítása. Állandónak azért nevezhetők, mert a *praetor urbanus* a hivatali év elején megalkotott egy, az egyes bűncselekmények feletti ítélkezésre tipikusan meghatározott törvényszékek tagjainak nevét tartalmazó listát, ami egész évben hatályban maradt, tehát nem kellett esetenként újabb és újabb törvényszékeket felállítani. A sullai törvénykezési reformok megtartották és megújították a *quaestiones perpetuae* rendszerét, és az eljárási rend Kr. e. 81-ben törvényekben került lefektetésre. Sulla törvényei önálló törvényszéket állítottak fel az emberölés és mérgezés (*lex Cornelia de sicariis et veneficis*), a hamisítás (*lex Cornelia de falsis*), a személysértés (*lex Cornelia de iniuriis*), az államellenes bűncselekmények (*lex Cornelia maiestatis*), a tartományi helytartók zsarolási és korrupciós ügyei (*lex Cornelia repetundarum*), a választási vesztegetés (*lex Cornelia de ambitu*), a végrendelet-hamisítás (*lex Cornelia testamentaria nummaria*), valamint az állami pénzek hűtlen kezelése (*lex Cornelia de peculatu*) kivizsgálására. E törvények magukat a büntetőjogi tényállásokat rögzítették, és szabályozták az állandó esküdtbíróóságok eljárási rendjét.

⁴⁵ Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 47, 10, 5 pr. *Lex cornelia de iniuriis competit ei, qui iniuriarum agere volet ob eam rem, quod se pulsatum verberatumve domumve suam vi introitam esse dicat. qua lege cavetur, ut non iudicet, qui ei qui agit gener socer, vitricus privignus, sobrinusve est propiusve eorum quemquem ea cognatione adfinitateve attinget, quive eorum eius parentisve cuius eorum patronus erit. lex itaque cornelia ex tribus causis dedit actionem: quod quis pulsatus verberatusve domusve eius vi introita sit. apparet igitur omnem iniuriam, quae manu fiat, lege cornelia contineri.*

⁴⁶ Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 47, 10, 5, 1. *Inter pulsationem et verberationem hoc interest, ut ofilius scribit: verberare est cum dolore caedere, pulsare sine dolore.*

típusa közötti különbséget, és azt általában testi sértést is magában foglaló tényállássá tette.⁴⁷ Bár az *iniuria* súlyában változatlanul *delictum privatum* elemeit hordozta, Sulla mégis valamifajta *crimenné*, pontosabban *criminaliter* üldözendővé minősítette, amit a polgárháborús állapotok erőszakos cselekményeinek megnövekedése indokolt.⁴⁸ E sajátos, a *crimen* és a *delictum* elemeit ötvöző állapotot tükrözi Paulus mondata, miszerint az *actio iniuriarum ex lege Cornelia* közjogi jellegű, vagyis az *utilitas publicat* szolgálja, mégis *delictum privatum*, vagyis nem hivatalból üldözendő.⁴⁹

Kérdésként merül fel, hogy a *lex Cornelia* milyen büntetést helyezett kilátásba az *iniuria* esetére. Pólay a száműzetést (*exilium*), a közmunkát (*opus publicum*) és a bányamunkát (*metallum*) valószínűsíti, és kiemeli a sullai törvényhozás generális prevencióra, elrettentésre törekvését.⁵⁰ Zlinszky Jánossal⁵¹ egyetértve Sárly Pál is kiemeli, hogy e büntetési nemek csupán a császárkorban váltak szokásossá, s hogy az *iniuria* elkövetési magatartásait tekintve ezek igen aránytalanok lettek volna.⁵² A törvény nagy valószínűséggel pénzbüntetéssel sújtotta az *iniuriát*, ám e pénzszeg *compositiós* jellegű volt, vagyis azt (talán teljes egészben, de részben mindenképp) a sértett kapta meg.⁵³ A *crimen*- és a *delictum*-jelleg ötvöződésében Szűcs Magdolna szerint szerepet játszhatott azon tény is, hogy a *lex Aquilia* a rabszolgát pénzben kifejezhető értékű dologgá minősítette, a szabad ember testének értéke pedig, amint utóbb a klasszikus kor jogtudósai kimondták,⁵⁴ nem fejezhető ki, nem becsülhető fel pénzben.⁵⁵

2.3. Iniuria a klasszikus korban

A klasszikus kor jogrendje fenntartotta a sullai *delictum–crimen* kettőséget az *iniuria* kapcsán: egyfelől a sértett keresetet indíthatott a *praetor* előtt, s így ügyét *aestimatiós* eljárásban, vagyis a sérelem becsértékét megállapítva a *iudex döntötte el*,⁵⁶ másfelől *vádat emelhetett a quaestio* előtt, és ekkor az ügyet mint *criment*

⁴⁷ Szűcs (7. lj.) 112.; Sárly (22. lj.) 149. Hasonlóan Lábady (1. lj.) 4.

⁴⁸ Szűcs (7. lj.) 112.; Lábady (1. lj.) 8.

⁴⁹ Paulus, *Digesta Iustiniani* 3, 3, 42, 1. *Ad actionem iniuriarum ex lege Cornelia procurator dari potest: nem etsi pro publica utilitate exercetur, privata tamen est.*

⁵⁰ Pólay (8. lj.) 67

⁵¹ Zlinszky (19. lj.) 94

⁵² Sárly (22. lj.) 157.

⁵³ Mommsen (16. lj.) 804.; Bernardo Santalucia: *Diritto e processo penale nell'antica Roma* (Milano, Giuffrè, 1998) 152.

⁵⁴ Gaius, *Digesta Iustiniani* 9, 3, 7, [...] *liberum corpus nullam recipit aestimationem.*

⁵⁵ Szűcs (7. lj.) 112.

⁵⁶ Gaius, *Institutiones* 3, 223–224.

bírálták el.⁵⁷ Vagyis, amint azt Paulus is írja,⁵⁸ az iniuria mind *civiliter*, mind *criminaliter* perre vihető volt, ám a két eljárás nem állhatott halmazatban, vagyis a sértettnek választania kellett közülük.⁵⁹

Rabszolga megölése esetén nem is kettősség, hanem hármasság állt fenn, és a tulajdonos ezek között választhatott:⁶⁰ perelhetett *actio iniuriarum*mal, a *lex Aquilia* alapján, vagy *crimen iniuriarum* miatt vádat emelhetett.⁶¹ Érdekes problémával szembesültek a jogtudósok a szabad embernek okozott iniuria esetén felmerülő közvetett károk, vagyis a gyógyítási költség, munkabérkiesés stb. kapcsán. Ilyenkor – talán, amint Pólay Elemér feltételezi, már a köztársasági kor végétől – az *actio legis Aquiliae utilis* vált alkalmazhatóvá,⁶² amivel az iniuriából fakadó, ám a *crimen iniuriae* alá nem vonható károk megtérítését követelhetette a sértett.⁶³ A testi sértést elszenvető akár kumulatíván is indíthatta e kereseteket:⁶⁴ az *actio legis Aquiliae utilis*t a kár (*damnum*) miatt, az *actio iniuriarum*ot pedig a *contumelia*,⁶⁵ az őt ért megaláztatás, sérelem miatt.⁶⁶

Az iniuria atrox a testi sértés különösen súlyos esete (amikor a sértettet megsebesítik, megkorbácsolják vagy megbotozzák), ám nem gyógytartama, hanem vagy az elkövetési hely (színház, Forum), vagy a sértett és az elkövető státusbeli differenciája (a sértett *magistratus* vagy szenátor, az elkövető pedig alacsonyrendű

⁵⁷ Szűcs (7. lj.) 113.

⁵⁸ Paulus, *Digesta Iustiniani* 47, 10, 6. *Quod senatus consultum necessarium est, cum nomen adiectum non est eius, in quem factum est: tunc ei, quia difficilis probatio est, voluit senatus publica quaestione rem vindicari. Ceterum si nomen adiectum sit, et iure communi iniuriarum agi poterit: nec enim prohibendus est privato agere iudicio, quod publico iudicio praeiudicatur; quia ad privatam causam pertinet. Plane si actum sit publico iudicio, denegandum est privatum: similiter ex diverso.*

⁵⁹ PÓLAY (8. lj.) 78.; SZÜCS (7. lj.) 113.; SÁRY (22. lj.) 160.

⁶⁰ Szűcs (7. lj.) 113.

⁶¹ Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 47, 10, 7, 1. *Si dicatur homo iniuria occisus, numquid non debeat permitttere praetor privato iudicio legi Corneliae praeiudicari? Idemque et si ita quis agere velit quod tu venenum dedisti hominis occidendi causa? Rectius igitur fecerit, si huiusmodi actionem non dederit. Adquin solemus dicere, ex quibus causis publica sunt iudicia, ex his causis non esse nos prohibendos, quo minus et privato agamus. est hoc verum, sed ubi non principaliter de ea re agitur, quae habet publicam executionem. Quid ergo de lege Aquilia dicimus? Nam et ea actio principaliter hoc continet, hominem occisum non principaliter: nam ibi principaliter de damno agitur, quod domino datum est, at in actione iniuriarum de ipsa caede vel veneno ut vindicetur, non ut damnum sarciatur. Quid ergo, si quis idcirco velit iniuriarum agere, quod gladio caput eius percussum est? Labeo ait non esse prohibendum: neque enim utique hoc, inquit, intenditur, quod publicam habet animadversionem. Quod verum non est: cui enim dubium est etiam hunc dici posse Cornelia conveniri?*

⁶² Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 9, 2, 13 pr. *Liber homo suo nomine utilem Aquiliae habet actionem, directam enim non habet, quoniam dominus membrorum suorum nemo videtur.*

⁶³ PÓLAY (8. lj.) 68–69.; MOLNÁR (43. lj.) 191.

⁶⁴ PÓLAY (8. lj.) 69.; SZÜCS (7. lj.) 114.

⁶⁵ Hasonlóképpen SÓLYOM (20. lj.) 157.; LÁBÁDY (1. lj.) 7.

⁶⁶ Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 9, 2, 5, 1. *Utraque actio concurrat et legis Aquiliae et iniuriarum, sed duae erunt aestimationes, alia damni, alia contumeliae.*

személy) okán.⁶⁷ Itt a *praetor* utasítása alapján a bíró túlléphette a szokásos becsértéki maximumot, a százezer *sestertiust* is.⁶⁸

Labeo összefoglalóan megállapítja,⁶⁹ hogy az *iniuria* irányulhat a sértett teste, méltósága és jóhírneve ellen,⁷⁰ azonban szándékosnak kell lennie, az elkövetési magatartásnak a jóerkölcsökbe kell ütköznie, és célzatosan a sértett becsülete ellen kell irányulnia.⁷¹

A posztklasszikus jog, amint az *Paulus Sententiáiból* is kitűnik,⁷² további elkövetési magatartásokat vont az *iniuria* tényállása alá, méghozzá *crimennek* minősülőköt, így például az ütlegelést (*verbera*) és a nemi erőszakot (*illatio stupri*), ám a szöveghely a testi sértéssel nem járó *iniuria*-eseteket is megemlíti, így a rágalmazó iratot (*libellus famosus*) és a macskazenét (*convicium*) is.⁷³

A testi sértéssel járó *iniuria* büntetése halál, kiváltképp, ha a cselekmény egyúttal a nemi erkölcs ellen is irányul, más esetekben, ha az elkövetési magatartás önmagában nem valósít meg bűncselekményt (például ha valaki más „házasságára tör”, ám házasságtörésre nem kerül sor), *extra ordinem*, vagyis a tényállásszerűséghez szigorúan nem kötött császári eljárásban büntetendő.⁷⁴

Pólay Elemér és Szűcs Magdolna szerint a *lex Cornelia* által felölelt elkövetési magatartásoknál *criminaliter* és *civiliter* is el lehetett járni,⁷⁵ amint az szintén *Paulus Sententiáiból* kiolvasható,⁷⁶ kétséges azonban, hogy a magánjogi és a büntetőjogi igény egymás mellett megállt-e, vagyis hogy ezek között kumulációra kerülhetett-e sor.

⁶⁷ Gaius, *Institutiones* 3, 225. *Atrox autem iniuria aestimatur uel ex facto, uelut si quis ab aliquo uulneratus aut uerberatus fustibusue caesus fuerit; uel ex loco, uelut si cui in theatro aut in foro iniuria facta sit; uel ex persona, uelut si magistratus iniuriam passus fuerit, uel senatori ab humili persona facta sit iniuria.*

⁶⁸ LÁBADY (1. lj.) 5

⁶⁹ PÓLAY (8. lj.) 85; SZÜCS (7. lj.) 114.

⁷⁰ Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 47, 10, 1, 2. *Omnemque iniuriam aut in corpus inferri aut ad dignitatem aut ad infamiam pertinere.*

⁷¹ *Digesta Iustiniani* 47, 10, 15, 24; 9, 2, 5, 3; 47, 10, 33.

⁷² SZÜCS (7. lj.) 115.

⁷³ *Pauli Sententiae* 5, 4, 1. *Iniuriam patimur aut in corpus aut extra corpus: in corpus verberibus et illatione stupri, extra corpus conviciis et famosis libellis, quod ex adfectu uniuscuiusque patientis et facientis aestimatur..*

⁷⁴ *Pauli Sententiae* 5, 4, 4–5. *Corpori iniuria infertur; cum quis pulsatur cuive stuprum infertur aut de stupro interpellatur. Quae res extra ordinem vindicatur, ita ut pulsatio pudoris poena capitis vindicetur. Sollicitatores alienarum nuptiarum itemque matrimoniorum interpellatores et si effectus sceleris potiri non possint, propter voluntatem perniciosae libidinis extra ordinem puniuntur.*

⁷⁵ PÓLAY (8. lj.) 66–67.; SZÜCS (7. lj.) 115.

⁷⁶ *Pauli Sententiae* 5, 4, 8–9. *Mixto iure actio (lege et moribus) iniuriarum ex lege Cornelia constituitur, quotiens quis pulsatur, vel cuius domus introitur ab his, qui vulgo directarii apellantur. In quos extra ordinem animadvertitur, ita ut furis ingruentis consilium pro modo commentae fraudis poena vindicetur exilii aut metalli aut operis publici. Iniuriarum civiliter damnatus eiusque aestimationem inferre iussus famosus efficitur.*

A római jogban jellemző tendencia, hogy bizonyos magánbűncselekményeket az államhatalom közbűncselekményekké minősített – így pl. a XII táblás törvény idején már *crimennek* számított az emberölés (*parricidium*) és a gyújtogatás. Utóbb ez a folyamat felgyorsul, különösen a császárkorban: az abszolutista igénnyel fel-lépő államhatalom, vagyis a dominátus kora pedig tovább növeli a *crimennek*, azaz a közüldözés alá eső bűncselekmények számát.⁷⁷ A *crimenné* vált *delictumok*at gyakran halállal, száműzetéssel vagy szigetre való deportálással rendelték büntetni.⁷⁸

A *Codex Theodosianus* rendelkezései a nem tettelesen megvalósult *iniuriát* is *crimennek* minősítették. A rágalmozó irat szerzőjét – azzal, hogy az irat megsemmisítendő,⁷⁹ illetve bizonyítékként nem használható fel⁸⁰ – megvesszőzéssel (illetve – gyakran halált okozó – megkorbácsolással) büntették, még abban az esetben is, ha be tudta bizonyítani állítását.⁸¹ Az ilyen iratot megtaláló, azt meg nem semmisítő, illetve tartalmát mással közlő személy halállal büntetendő.⁸² Kérdésként merül fel ugyanakkor, hogy a *famosi libelli* kifejezés vajon általános értelemben rágalmozó iratokat jelent-e, vagy pedig névtelen feljelentést.⁸³

Ismét kérdésként merül fel az *iniuria* esetén *civiliter* vagy *criminaliter* meginduló eljárás viszonyának kérdése. Valens, Gratianus és Valentinianus császárok 378-ban kelt rendelete arról tanúskodik, hogy a magánjogi vagy a büntetőper meg-

⁷⁷ NÓTÁRI (6. lj.) 235. skk.

⁷⁸ SZÜCS (7. lj.) 115.; NÓTÁRI (6. lj.) 308. sk.

⁷⁹ *Codex Theodosianus* 9, 34, 4. *Famosa scriptio libellorum, quae nomine accusatoris caret, minime examinanda est, sed penitus abolenda. Nam qui accusationis promotione confidat, libera potius intentione quam captiosa atque occulta conscriptione alterius debet vitam in iudicium devocare.*

⁸⁰ *Codex Theodosianus* 9, 34, 9. *Si quis famosum libellum sive domi sive in publico vel quocumque loco ignarus offenderit: aut discerpat prius, quam alter inveniatur, aut nulli confiteatur inventum, nemini denique, si tam curiosus est, referat, quid legendo cognoverit. Nam quicumque obtulerit inventum, certum est, ipsum reum ex lege retinendum, nisi prodiderit auctorem, nec evasurum poenam huius modi criminibus constitutam, si proditus fuerit cuiquam retulisse, quod legerit.*

⁸¹ *Codex Theodosianus* 9, 34, 1. *Si quando famosi libelli reperiantur, nullas exinde calumnias patientur hi, quorum de factis vel nominibus aliquid continebunt, sed scriptionis auctor potius requiratur et repertus cum omni vigore cogatur his de rebus, quas proponendas credidit, comprobare; nec tamen supplicio, etiamsi aliquid ostenderit, subtrahatur. Interpretatio. Qui famosam chartam ad cuiuscumque iniuriam et maculam conscripserit, in secreto aut in publico affixerit inveniendamque proiecerit, illi, contra quem proposita est chartula, non nocebit, nec famae eius aliquid derogabit. Sed si inveniri potuerit, qui huius modi chartulam fecit, constringatur, ut probet, quae conscripsit: qui si etiam, quae scripsit, probare potuerit, fustigetur, qui infamare maluit quam accusare.*

⁸² *Codex Theodosianus* 9, 34, 7. *Famosorum infame nomen est libellorum, ac si quis vel colligendos vel legendos putaverit ac non statim chartas igni consumpserit, sciat, se capitali sententia subiugandum. Sane si quis devotionis suae ac salutis publicae custodiam gerit, nomen suum profiteatur et ea, quae per famosum persequenda putavit, ore proprio edicat, ita ut absque ulla trepidatione accedat, sciens quod, si adsertionibus veri fides fuerit opitulata, laudem maximam ac praemium a nostra clementia consequetur.*

⁸³ SZÜCS (7. lj.) 115.

indítása számos alkalommal nem gátolja a másikat: a *constitutio* a jogtudósok álláspontjára hivatkozik, és – anélkül azonban, hogy az *iniuriát expressis verbis* említené – kijelenti, hogy a *civiliter* eljárás mellett a *criminaliter* eljárás számtalan esetben megállhat, vagyis azok nem zárják ki egymást⁸⁴ a magánjogi eljárás elsődlegessége mellett, illetve annak sikertelensége esetén, tekintve hogy a két eljárás célja alapvetően más, nevezetesen az állami büntetőhatalom érvényre juttatása, illetve a sértett számára a kártérítő jellegű büntetés megítélése.⁸⁵

A iustinianusi kodifikáció érdeme, hogy egységbe és áttekinthető rendszerbe fogta az addig rendszerezetlen joghalmazt, s a hatalmas mű megalkotását parancsba adó császár egyúttal célul tűzte jogászai elé, hogy igyekezzenek visszatérni a klasszikus kor jogának megoldásaihoz, szabályozásához. (Itt kell leszögezni, hogy a iustinianusi kodifikációban adott szinten *érvényesült az absztrakció és a definícióalkotás is*, tehát önálló munkát, nem pusztán mechanikus szerkesztést végeztek, vagyis a iustinianusi jogászok nem álltak szakmailag alacsonyabb szinten, mint a klasszikus kor jogtudósai.)⁸⁶

A *Codex*ben Iustinianus fenntartotta a *Codex Theodosianus* rendelkezését,⁸⁷ mely szerint mind büntetőper, mind civiljogi kereset indítható az *iniuria* esetén,⁸⁸

⁸⁴ *Codex Theodosianus* 9, 20, 1. (= *Codex Iustinianus* 9, 31, 1.) *A plerisque prudentium generaliter definitum est, quoties de re familiari et civilis et criminalis competit actio, utraque licere experiri, nec si civiliter fuerit actum, criminalem posse consumi. Sic denique et per vim possessione deiectus, si de ea recuperanda interdicto unde vi erit usus, non prohibetur tamen etiam lege iulia de vi publico iudicio instituere accusationem; et suppresso testamento quum ex interdicto de tabulis exhibendis fuerit actum, nihilo minus ex lege cornelia testamentaria poterit crimen inferri; et quum libertus se dicit ingenuum, tam de operis civiliter quam etiam lege visellia criminaliter poterit perurgeri. Quo in genere habetur furti actio et legis fabiae constitutum. et quum una excepta sit causa de moribus, sexcenta alia sunt, quae enumerari non possunt, ut, quum altera prius actio intentata sit, per alteram, quae supererit, iudicatum liceat retractari. Qua iuris definitione non ambigitur, etiam falsi crimen, de quo civiliter iam actum est, criminaliter esse repetendum. Interpretatio. Sunt causae permixtae, civiles pariter et criminales; et possunt hae causae ita dividi, ut prius civilis, deinde criminalis agatur, si voluerit accusator: ita ut si quis de re sua fuerit violenter expulsus, et rem ablatam civili primitus maluerit actione repetere, momentum sibi restitui petat, et si de eius proprietate is, qui expulsus est, civiliter fuerit superatus, criminali postmodum actione servata, recepto primitus momento, potest postmodum impetere violentum. de testamento etiam, si quis commendatum a testatore testamentum in fraudem heredis fortasse suppresserit, et id heres scriptus iudicio restitui petit, testamento per iudicium momenti beneficio restituto, potest postmodum de suppresso testamento criminalem proponere actionem. Et reliquis similibus causis similis actio tribuatur.*

⁸⁵ SzÜCS (7. lj.) 117.

⁸⁶ NÓTÁRI (6. lj.) 93.

⁸⁷ *Codex Theodosianus* 9, 20, 1.

⁸⁸ *Codex Iustinianus* 9, 31, 10. *Quando civilis actio criminali praeiudicet et an utraque ab eodem exerceri potest. [...] A plerisque prudentium generaliter definitum est, quotiens de re familiari et civilis et criminalis competit actio, utraque licere experiri, sive prius criminalis sive civilis actio moveatur, nec si civiliter fuerit actum, criminalem posse consumi, et similiter e contrario.*

s azok indítása között a jogalkotó nem tartja szükségesnek időbeli sorrendet megállapítani, hiszen ahogy Szűcs Magdolna is kiemeli: a iustinianusi *Codex*ben a „*sive prius criminalis sive civilis actio moveatur*” és a „*et similiter e contrario*” szövegrész betoldás a *Codex Theodosianus*hoz képest.⁸⁹ A iustinianusi *Institutiók* az *iniuria* kapcsán leszögezik, hogy azt számos módon el lehet követni,⁹⁰ s mind a büntető-, mind a civiljogi eljárás kezdeményezésének lehetőségét megemlítik.⁹¹

Vagyis Iustinianus az *iniuria* kapcsán a *criminaliter* és *civiliter* eljárás vagyalogságát tartotta fenn azzal, hogy a két eljárás egymással nem állhatott kumulatív viszonyban, vagyis a büntetőjogi per mellett egy időben nem lehetett polgári igényt érvényesíteni, nyitva hagyva annak lehetőségét, hogy ha az egyik eljárás nem járt sikerrel, a sértett a másikkal próbálkozzék meg.⁹²

3. Következtetések

Az *iniuria*, vagyis a személyisértés – és ezáltal a személyiségvédelem – történetét röviden áttekintve megállapítható, hogy a római jog a magán- és a büntetőjogi igényérvényesítés lehetővé tételének útján jelentős fejlődést járt be, azonban éppen a strikt jogági elhatárolás hiánya miatt a két igény egyidejű peres érvényesíthetőségének lehetővé tételéig nem jutott el. Sajátos római megoldás volt az *iniuria* mint *delictum privatum* oly módon történő értelmezése, hogy annak bizonyos (súlyosabb) esetei a köztársaság utolsó fél évszázadától kezdve eljárásjogilag *crimenként* is üldözhetőek lettek a magánbűncselekményi jelleg fenntartása mellett. Vagyis a sértett maga választhatott a magánjogi peres és a büntetőeljárás útja között. A *civilis* és *criminalis* kumulatív perlésre a posztklasszikus és a iustinianusi források szerint sem volt lehetőség, ám a büntetőjogi út eredménytelensége esetén nyitva maradt a *civilis* eljárás útja – ugyanakkor a büntető ítélet lehetőséget adott a magánjogilag értékelhető károk reparációjára is anélkül, hogy a szabad ember testében keletkezett sérelmet becsülő eljárás tárgyává tették volna.

Írásunkat Lábady Tamás szavaival kezdtük, adekvátnak tűnik tehát, hogy a záró következtetésekben is őt idézzük: „A római injúriatan középpontjában tehát a személyisértés áll (ha a személyre a római jognak nem is volt fogalma), ezért a személyiségi jogok jóval későbbi elismerésének és oltalmazásának (pönális elemeken nyugvó) civiljogi bázisát, előhírnökét kell látnunk benne. [...] Az injúriajog tehát

⁸⁹ Szűcs (7. l.) 126.

⁹⁰ *Institutiones Iustiniani* 4, 4. [...] *et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est.*

⁹¹ *Institutiones Iustiniani* 4, 4. *In summa sciendum est, de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est, poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur.*

⁹² Szűcs (7. l.) 120.

nem oltalmazta a személyiséget mint olyant, de védelem alá helyezte az ember fizikai és pszichikai értékeit, testi és lelki integritását, becsületét, jóhírnevét, tisztességét, és büntette a másik ember fölé-emelkedését, a másik »lenézését«, megvetését, megalázását. [...] Az injúriajog tehát az immateriális jóvátétel tekintetében a modern személyiségi jogvédelem latin előképe.⁹³

⁹³ LÁBADY (1. lj.) 9.

SÁRKÖZY TAMÁS*

Személy és személyiségvédelem

1. Bevezetés

A személy és a személyiségvédelem vizsgálatakor abból kell kiindulni, hogy a személy a jogban az, aki jogalany – mindenki más jogtárgy. Aki személy, az jogalany, aki pedig jogalany, annak absztrakt jogképessége van.

A jogképes, tehát jogalany személynek személyisége van, a jog pedig védi a személyiséget, kialakítja a személyiséghez főződő jogokat, ezek garanciáit, jogvédelmi eszközeit. Két alapvető személy van: az ember és a szervezet. (Újabban már egyes szerzők az állatok személyiségi jogairól is beszélnek – szerintem erre az állatvédelemnek nincs szüksége.)

Az elsődleges személy az ember, mégpedig születésétől haláláig. Az ember a természetéből fakadóan jogalany, természetes jogalany (bár az állami erőszak jogtárggyá teheti – lásd a rabszolgatartó társadalmakat), ezért a polgári társadalmak civiljogában az embert természetes személynek nevezik. A még meg nem született ember, a méhmagzat ugyan még nem önálló ember, anyjához kötődik, de várományosa az önálló emberi státusnak, tehát a jog védelemben részesíti, és amennyiben élve születik, részére a jogképességet már törvényileg vélelmezett fogantatási idejétől számítva biztosítja. Az Alaptörvény közjogilag a méhmagzatot általános jelleggel jogalanyként nyilvánítja (többek között a büntetőjogi védelem miatt is). A polgári jog ezt kiegészítve kimondja, hogy a méhmagzat, ha élve születik (feltételes jogképességről van tehát szó), jogképes, mégpedig a születésétől visszafelé számított 300 naptól [a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 2:2. § – ez az idő tehát hosszabb, mint a biológiai születési idő]. A váromány idejére a méhmagzat jogainak védelmére a bíróság törvényes képviselőt rendelhet ki.

A halál tény, ugyanakkor ezt a tényt meg kell állapítani, mégpedig, ha szükséges (szívhalál, agyhalál), orvosi szakvélemény alapján, illetve igazolni kell a deklaratív jellegű halotti anyakönyvi kivonattal. A halál tényét bírói ítélet is megállapíthatja, illetve valakit jogerősen holtak is lehet nyilvánítani. Ez – ha kiderül,

* A szerző professzor emeritus, az MTA TK Jogtudományi Intézet munkatársa.

hogy a holtak nyilvánított él – utólagosan megsemmisítendő, és ez esetben az emberi jogalanyiség visszamenőleges hatállyal helyreáll. Új problémák e körben is felmerülnek, ilyen például a lefagyasztás.

A halál megszünteti az ember jogalanyiségét. Az ún. kegyeleti jogok a nemzeti jogrendszerek többségében a hozzátartozókat (örökösöket) illetik meg. Vannak azonban olyan, főleg keresztény természetjogi álláspontok, melyek szerint csak a test hal meg, a lélek örök. Ezen álláspontok szerint tehát a kegyeleti jogok közvetlenül az elhunyt emberhez fűződnek, az elhunyt jogai.

A polgári társadalmakban az emberi jogképesség – nemre, fajta, vallásra stb. – egyenlő, és a személyiségvédelem is minden embert megillet. Hozzá kell tenni, hogy bár mind az Alaptörvény, mind a Ptk. jogképességről beszél, a jogalanyiség komplex fogalma magában foglalja a kötelezettségalanyiságot is. Az ember nemcsak jogoknak, hanem törvényen alapuló kötelezettségeknek is alanya. Az alanyi jogokat emellett rendeltetészerűen kell gyakorolni, a joggal való visszaélés tilos.

2. A szervezetek jogalanyiségének megjelenése

A jog alapvetően az emberekre vonatkozó, az emberi magatartásokat szabályozó társadalmi normarendszer. A gazdasági-társadalmi viszonyok fejlődése során egyre nagyobb szerepet kaptak azonban a szervezetek, amelyek részére ugyancsak jogképességet, azaz jogalanyiságot kellett biztosítani. A szervezetek jogképessége azonban nem olyan természetes, mint az embereké. Bizonyos mértékben az államtól, illetve az állam által történő jogi szabályozástól függ, hogy egy emberközösséget mikor fogad el a jogrendszer jogképes szervezetként. A szervezet ugyanis nem azonos alapítóival, tagjaival, a benne tevékenykedő emberekkel. Ezért a jogalanyok másik csoportját, a jogképes szervezeteket a jogi dogmatika jogi személyeknek nevezi. A polgári jogban a jogi személyeknek két alaptípusa van: a személyegyesülések, tagjaik személy- és vagyonegyesítése alapján (ilyenek például a gazdasági társaságok), illetve az intézménytípusú jogi személyek, amelyekben az alapító a vagyonából alvagyont képez, és arra szervezetet rendel (ilyen például az alapítvány és a költségvetési szerv).

A legtöbb polgári állam jogrendszere a jogi személyeknek abszolút jogképességet ad, tehát a jogképes szervezet minden olyan joggal és kötelezettséggel rendelkezik, amely jellegénél (tartalmánál) fogva nem kizárólag az emberhez kötődik. Vannak azonban jogrendszerek, amelyek a jogi személy tevékenységi köréhez kötik annak jogképességét (relatív jogképesség – ún. *ultra vires* tan). Ilyen elsősorban az angol jogcsalád, de ilyen volt a klasszikus szocialista jogi szabályozás is [Magyarországon a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) 1977-es módosításáig].

Míg a természetes személy embereknél a közhatalmi nyilvántartás deklaratív jellegű (anyakönyv), a legtöbb európai jogrendszerben a szervezet állami (általában

bíróági) vagy államilag elismert (pl. kamarai) nyilvántartásba való bejegyzéssel nyeri el jogi személyiségét. A bejegyzés konstitutív hatályú, amely lehet *ex tunc* vagy *ex nunc*; a magyar jogban jelenleg *ex nunc*.

A szervezetnek a többségi álláspont szerint nincs személyisége, bár álláspontom szerint egyes területeken, például a jóhírnév védelme kapcsán, az emberhez hasonlóan ebben a körben is lehetne személyiségről beszélni. A személyiségi jogok, illetve ezek jogvédelmi eszközei a jogi személyeket is megilletik.¹

A magyar Alaptörvény érdekes módon a jogi személy kategóriát nem használja – feltehetően a közjogi dogmatika későbbiekben részletesen tárgyalandó hiánya miatt. Az Alaptörvény „Szabadság és Felelősség” című része az 1. Cikk (4) bekezdése „törvény alapján létrehozott jogalanyokról” beszél – ezáltal a jogi személy kategóriáját a polgári jogra korlátozza, illetve nemcsak a polgári jogi személyeknek nyújt alapjogi védelmet.

A természetes személy és a jogi személy részletes jogi dogmatikáját a történelmi fejlődés során a római jogi tradíciókra támaszkodva a kontinentális Európa civiljogtudománya (elsősorban a német jogtudomány) alakította ki, és ennek alapján kapott (elsősorban a polgári törvénykönyvekben) tételesjogi megalapozást. A későbbiekben részletesen szó lesz arról, hogy az anyagi civiljogi fogalmakat veszik alapul a) az eljárásjogokban, b) a vagyoni viszonyok különböző vonatkozásait tárgyaló jogágakban (munkajog, adójog), és részlegesen c) a büntetőjogban. A közjog szabadulni kíván a civiljogi kötelelékektől (bár a hatósági eljárásokban az ügyfél fogalmánál szükségképp a polgári jogra támaszkodik), és igyekszik kialakítani a közjogi (közigazgatási) jogalanyok, illetve közjogi jogi személyek önálló dogmatikáját. Ez még – bár a kezdetek több mint száz év előttiék – csak az első lépésinél tart. Igazából a természetes személyek és a jogi személyek teljes értékű jogi státusának kialakítása a civiljogban történt meg. Némi túlzással és leegyszerűsítéssel azt is mondhatjuk, hogy a személy jogi sajátosságai (csak a polgári jogban és ennek alapvető törvényében, a Polgári Törvénykönyvben kapnak tartalmi szabályozást (dualista rendszerekben részlegesen a kereskedelmi törvénykönyvekben is, az angolszász jogokban pedig a jogi személy elméletnek nincs jelentősége). A személyiségi jogok védelme viszont jogágilag komplex, ott kellő önállósággal érvényesülhetnek a polgári jogi személyiségi jogvédelem mellett az alkotmányjogi-közigazgatási jogi védelem különböző eszközei. Sőt azt is mondhatjuk, hogy a személyiségi jogok védelme terén az alkotmányos alapjogvédelem az elsődleges, és azt egészíti ki, árnyalja, illetve részletezi a polgári jogban a személyiségi jogok védelme. Emellett az alkotmányjogi alapokhoz csatlakozik a büntetőjogi és a közigazgatási jogvédelem is.

¹ Lásd Petrik Ferenc ez irányú fejtegetését az új Polgári Törvénykönyv kommentárjában. PETRIK Ferenc: Az ember, mint jogalany. In: WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata* (Budapest, HVG-ORAC, 2013) 144–146.

Ennek a helyzetnek az alapvető oka pedig az, hogy a civiljog a modern polgári államok jogrendszerének „szívkamrája” („*Herzkammer*” Radbruch). Az áruviszonyok, a piactudomány megkövetelte az áruk hordozójának jogalannyá nyilvánítását, mégpedig tulajdonosonként. Így a jogalanyiség egyben a magántulajdonosi minőség perszónifikálását is jelentette. E mögött az az egyszerű megfontolás állt, hogy az áruk nem mehetnek maguktól a piacra. A piactudomány lényege persze az árufogalom, a szerződéses szabadság, a kötelmi jog sokrétűsége, flexibilitása, de ennek megalapozásához szükség van a tulajdonjog és a személyi jog megbízható statikusságára is.² A XX. század elején a polgári jogi irodalomban sokszor az emberi jogalanyiságot a tulajdonjog perszónifikációjaként fogták fel, és a tulajdonjogot a legalapvetőbb emberi jognak tekintették. Ez a megközelítés később elkopott.

3. Magánjogi jogalanyiség – közjogi jogalanyiség

Amíg – lényegében csak a XX. századra – a közjogban elismerésre nem kerültek az alapvető állampolgári (emberi) jogok, továbbá az állam és a polgár viszonya a korábbi egyoldalú vertikális viszonyból nem vált bizonyos mértékben jogok és kötelezettségek kölcsönös viszonyává, addig a közjogban nem volt szüksége a közjogi jogalanyiség elméletére, amely – miután az állam szervezetrendszer – egyúttal a közjogi jogi személyiség elmélete is. A XIX. század végén kísérelt meg ezért Otto Mayer iskolája valamifajta közjogi jogalanyiség elméletet kialakítani,³ de nagyon nehezen tudtak elszakadni a polgári jogi gyökerektől, ami azzal is összefügg, hogy maga az állam mint államkincstár, valamint az állami szervek, a közjogi területi települési önkormányzatok, a köztisztviselők-közalapítványok tételesjogi szabályozása is alapvetően a polgári jogban, a polgári törvénykönyvben volt megtalálható. A közjogban tehát a közhatalom oldaláról csak a szervezetek jelentek meg jogalanyként (nincs természetes személy). A közjogi jogalanyok, és elsősorban a közigazgatási szervek jogállásának lényege továbbá a közfeladatok teljesítésére irányuló kötelezettség. Míg a civiljogban a jogképesség, az alanyi jogok dominálnak, és ehhez járulnak csak a kötelezettségek (lásd például a tulajdonosi jogok és köte-

² Lásd Fritz FABRICIUS: *Relativität der Rechtsfähigkeit* (München, Beck, 1963) 13–16., Gustav NASS: *Person, Persönlichkeit und Juristische Person* (Berlin, Duncker&Humblot, 1964) 42–48., Franz WIEACKER: *Zur Theorie der juristischen Person des Privatrechts* (München, Beck, 1973).

³ Lásd Otto MAYER: *Die juristische Person und ihre Verwertbarkeit im öffentlichen Recht* (Tübingen, Mohr, 1908). Az „újabb” német irodalomból lásd Hubert GSCHWENDTNER: *Der Begriff der juristischen Person im Verfassungsrecht* (München, K. n., 1968); Wiltraut RUPP-VON BRÜNNECK: *Zur Grundrechtsfähigkeit juristischer Personen*. In: Horst EHMKE (szerk.): *Festschrift für Adolf Arndt* (Frankfurt, Europäische Verlagsanstalt, 1969).

lezettségek sorrendjét a Ptk.-ban), addig a közjogi szervezeteknél az elsődleges a kötelezettségalanyság és csak abból következnek a szervezetek jogai.⁴

Míg a polgári jogban mind a természetes személyek, mind a jogi személyek jogállása (státusa) elméletileg és tételesjogilag egyaránt „teljes értékű” megoldásra került a kontinentális Európában, addig ez a közjogra, illetőleg a közigazgatási jogra nem mondható el. Ezért azután jogelméleti szinten az általános jogtanban is (lásd Moór Gyula jogi személy elméletét) szinte kizárólag a civiljogi elmélet alapján állapítják meg a jogi személyek kritériumait.⁵ A 2000-es évek közepén Magyarországon is felmerült a közigazgatási eljárási törvény után egy általános közigazgatási szervezeti törvény kidolgozása, a közjogi jogalanyokról (jogi személyekről) figyelemreméltó tanulmányok jelentek meg, főleg Kilényi Géza és Fazekas Marianna tollából, de a törvény-előkészítés 2009-ben abbamaradt.⁶ Ezért a személyek státusa tekintetében „maradt” a tisztán polgári jogi – és a közjogi szempontból szükségképp hiányos – megközelítés.

Azt ugyanis elég könnyű belátni, hogy az állam jogalanyisága szempontjából a Ptk. Harmadik Könyv 3:404–406. §-ban biztosított jogi személyiség meglehetősen mellékes. Az „államszemély” komplex jogalany, nemzetközi és belső jogalany egyaránt, jogi státusának lényege nem a polgári jogi személyiség, hanem a szuverenitás. Az állami szervek jogalanyiségének sem az a lényege, hogy mint költségvetési szervek polgári jogi személyek, hanem hogy közjogi kötelezettségek és jogok alanyai. Az Országgyűlés jogi státusának a lényege a közjogi szerepe, nem pedig az, hogy Hivatalán keresztül egyébként részt vesz a vagyoni jogi forgalomban. Míg az Országgyűlés Hivatala polgári jogi személy, maga az Országgyűlés nem az, bár adott esetben alapítványokat hoz létre, részvénytársaságokat alapít (a médiajog területén pl. az Magyar Távirati Iroda huzamos ideig az Országgyűlés egyszemélyes részvénytársasága volt). Az Országgyűlés tehát nemcsak közjogi jogosítványokat gyakorol, ami jogállásának lényegéhez tartozik, hanem polgári jogi aktusokat is végez (alapítvány-, illetve társaság alapítás) úgy, hogy nem is polgári jogi személy. Erről az önálló közjogi jogalanyiságról viszont a közjogi dogmatikában szinte nem is történik említés. Ez álláspontom szerint összefügg a közjogi dogmatika általános kialakulatlanásával. Míg a polgári jogban az érvénytelenségnek, az érvénytelenség fajainak, az érvénytelenség–hatálytalanság–non existenz állapot egymástól való elhatárolásának több évszázados irodalma, tételesjoga és

⁴ Lásd Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE: Organ, Organisation, Juristische Person. In: *Festschrift für Hans Julius Wolff zum 70. Geburtstag* (München, Beck, 1973).

⁵ Lásd MOÓR Gyula: *A jogi személyek elmélete* (Budapest, MTA, 1931).

⁶ Lásd KILÉNYI Géza: A közigazgatási szervek jogi személyiségének problémái. *Magyar Közigazgatás*, 2006/8. sz., 449–468.; FAZEKAS Marianna: *A köztisztviselők szabályozásának egyes kérdései* (Budapest, Rejtjel, 2008).

jogalkalmazása van, addig a közjogi érvénytelenség kategóriáját néhány évvel ezelőtt kezdte kialakítani – meglehetősen kétségbeesetten – a magyar Alkotmánybíróság.⁷

Itt tehát a jogrendszerben és a jogi dogmatikában hézag van, illetve a civiljog dominál.⁸

4. A természetes személy

A természetes személy státusát a Ptk. Második Könyve részletesen megalapozza, és arra fűzi fel a személy személyiségi jogainak védelmét. A Ptk. szabályozza az „ember mint jogalany” abszolút, feltétlen és egyenlő jogképességét, a jogképesség kezdetét és végét. Meghatározza a méhmagzat – Alaptörvényben feltétlen, a Ptk.-ban feltételes – jogképességét, és már születés előtt védi a méhmagzat törvényes érdekeit (gyám kirendelése). Az ember főszabályként cselekvőképés, illetve vétőképés. A Ptk. részletesen szabályozza a cselekvőképesség tartalmát, illetve a cselekvőképtelen állapotot, a kiskorúság következményeit, a nagykorúak cselekvőképességének esetleges korlátozását, illetve viszonylag új intézményként az ún. támogatott döntéshozatalt. Ez a rész a Ptk.-ban igen részletes, mintegy harminc paragrafus (2:18–2:48. §).

A természetes személy vétőképességére vonatkozó szabályokat – és ez vitatható – a Ptk. a Hatodik Könyvében hagyományos módon a deliktuális felelősség szabályai között helyezi el. A vétőképtelen személynek belátási képessége nincs, ezért – szemben a vétőképesekkel – károkozásáért nem felel, a kárfelelőséget gondozója viseli (Ptk. 6:544. §). A vétőképességre korhatárt a Ptk. nem állapít meg, bár beszél a vétőképes kiskorúról, aki az általa okozott kárért gondozójával egyetemlegesen felel (Ptk. 6:547. §).

Az Alaptörvény, illetve a Polgári Törvénykönyv szabályozása közti különbség egyik oka az abortuszra vonatkozó felfogásban keresendő – az Alaptörvény megfogalmazása ugyanis módot ad a jelenlegi abortuszszabályozás szigorítására. Az orvostudomány szerint a születendő ember a fogantatás után tizenkét hétig még nem teljes értékű méhmagzat (ún. embrió), és ezen időszak alatt bizonyos feltéte-

⁷ Az alapirodalom e téren Hans Julius WOLFF: *Juristische Person und Staatsperson* című műve (Berlin, Heymanns, 1933). In: Hans Julius WOLFF: *Organschaft und juristische Person. Untersuchungen zur Rechtslehre und zum öffentlichen Recht, I. kötet* (Berlin, Heymanns, 1933–1934).

⁸ A civiljogi elméletben a jogi személy dogmatikájának kialakítása két lépésben történt. Az első a XIX. század vége, XX. század eleje, a második az 1960–70-es évek. Ezt követően a jogi személy vita elhalkult. Az ezzel kapcsolatos irodalom részletes feldolgozását lásd a szerzőtől: *A jogi személy elméletének átalakulása. Vizsgálódás a szervezetek komplex jogalanyiságáról* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985).

lek fennállása esetén mód van a terhesség megszakítására. A magyar Alkotmánybíróság születés előtt eddig nem ismert el emberi jogokat [64/1991. (XII. 17.) AB határozat], és egyben nem ismerte el a „megszületéshez való jogot sem” [48/1998. (XII. 23.) AB határozat]. Az Alaptörvény konzervatív családjogi felfogása hatására természetesen előfordulhat, hogy az Alkotmánybíróság álláspontja megváltozik.⁹

Petrik Ferenc helyesen mutatott rá arra, hogy nem helyes az alkotmányos alapjogok védelme és a polgári jogi személyiségvédelem összemosása.¹⁰ Az alkotmányos alapjogok ugyanis nemcsak a személyiséget védik, annál a védelem tágabb – gyülekezési jog, választójog, a polgári elégedetlenség joga. A Ptk. viszont kizárólag a polgári jogi személyek polgári jog által megfogható személyiségét védi polgári jogi eszközökkel. Az 1959-es Ptk.-ban, illetve a Ptk. 2009-es változatában a személyiségi jogok körében számos ide nem illő intézmény jelent meg, pl. bíróság előtti tisztességes eljáráshoz való jog, illetve egyes sajtójogi szabályok is. Ezt a Ptk. kiküszöbölte, e kérdéseket más törvényekben kell szabályozni.

A magyar polgári jogban a személyiségi jogok védelme igen hosszú fejlődés után alakult ki.¹¹ A Ptk. Második Könyve a 2:42. §-ban általános jelleggel kimondja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy – a törvény és mások jogainak keretei között – személyiségét szabadon érvényesíthesse. Az emberi méltóságot és az abból fakadó személyiségi jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani. A személyiségi jogok a törvény védelme alatt állnak, azok megsértése jogellenes, és szankciót von maga után. Ez a generálklauzula a tulajdonjoghoz hasonló abszolút szerkezetű jogviszonyt hoz létre a jogalany és mindenki más között – mindenki köteles tartózkodni a jogalany személyiségi jogainak megsértésétől, annak bármilyen fajtájától. Ezt követően a Ptk. felsorolja a kifejezetten nevesített személyiségi jogokat, pl. a becsület, illetve a jóhírnév megsértését (2:43–2:49. §), de hangsúlyozni kell, hogy a felsorolás nem taxatív, a jogvédelmi eszközök igénybevétele már pusztán a generálklauzula alapján is lehetséges. A modern polgári jogban a személyiségi jogok védelme főleg a sajtó- és a médiajogban, illetve az adatvédelem terén bír különös jelentőséggel, ennek hatalmas irodalma alakult ki.

A Ptk. felsorolja a személyiségi jogok megsértéséhez fűződő objektív (pl. a jogsértéstől való eltiltás, elégtétel) és szubjektív szankciókat. Az objektív szankciók jó része erkölcsi jellegű. Ha a jogsértés vagyoni kárt okozott, úgy a jogsértő a deliktuális kártérítési felelősség szabályai szerint felel, ha pedig nincs vagyoni kár, úgy a bíróság felróható jogsértés esetén sérelemdíj fizetésére kötelezheti őt (Ptk. 2:52. § – ez a magyar jogban új intézmény, bár már a porosz Landrecht is ismerte

⁹ Lásd TÓTH Gábor Attila: *A jogok törvénye. Értekezések az alkotmányos szabályozásról* (Budapest, Gondolat, 2014), VI. fejezet.

¹⁰ Lásd PETRIK (1. lj.) 145.

¹¹ E téren alapmű SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984).

Schmerzgeld címén). A sérelemdíjra a deliktuális kártérítési felelősség szabályai megfelelően irányadók, tehát nem objektív, hanem felróhatósági alapon áll ez a szabályozás. A személyiségi jogvédelem a polgári jogban a személyhez fűződik, főszabályként csak személyesen lehet érvényesíteni, de ezen szabály alól a Ptk. 2:52. §-a közérdekből kivételeket is megállapít.

Az ember jogképességénél felmerül az ember megkettőzése a kereskedelmi jogban céggként: azaz az ember mint egyéni cég külön is megjelenik (egyelőre a klónozás még tilos, azzal új jogi problémák tömege jelenne meg). Az egyszemélyes gazdasági társaság (egyszemélyes korlátolt felelősségű társaság és részvénytársaság) ebből a szempontból nem jön figyelembe, hiszen az egyszemélyes társaság mint ilyen, önálló jogi személy, elkülönítve alapítójától, illetve egyedüli tagjától. Hasonló a helyzet az alapítvány esetében is. Az egyéni vállalkozó azonban egyéni céggként bejegyeztetheti magát a cégjegyzékbe.

Vannak olyan álláspontok – főleg a francia irodalomban – amely szerint a kereskedelmi név önmagában jogalanyiságot, sőt jogi személyiséget ad. Véleményem szerint, ha a jogi személyiség szervezeti jogalanyiságot jelent, az egyéni cég nem lehet jogi személy, hiszen nem szervezet. Ha az egyéni cég tartozásaiért a cégalapító a teljes magánvagyonával felel, az egyéni cég önálló jogalanyiségének nincs sok gyakorlati jelentősége. Ha azonban a tételes jog elismeri az egyéni cég korlátozott felelősségét tartozásaiért (ez volt a helyzet Magyarországon 2008–2011 között), valamint lehetővé teszi az egyéni cég átalakulását a társasági szabályok szerint közkereseti társasággá, illetőleg betéti társasággá, ahogy az ma is lehetséges, úgy az egyéni cég önálló jogalanyiségének elismerése de facto megtörténik. A 2008. évi CXV. törvény 20. § (1) bekezdése szerint: „Az egyéni cég az egyén vállalkozói nyilvántartásban szereplő természetes személy által alapított, jogi személyiséggel nem rendelkező jogalany, amely a cégnyilvántartásba történő bejegyzésével jön létre.” Az egyéni cég e rendelkezés alapján perképes, a hitelező a céget perli, és az egyéni vállalkozó csak mögöttes helytállással tartozik az egyéni cég tartozásaiért.

Az egyéni cég munkáltatói jogalany, és a kialakult gyakorlat szerint az őt alapító természetes személlyel mint munkavállalóval is munkaszerződést köthet. Ugyanakkor az alapító természetes személy és az egyéni cég egymás közti viszonyában az egyéni cég perképességét – a jogalanyisági függetlenségtől elkülönülő gazdasági függőség miatt – a bírói gyakorlat nem ismerte el. Megjegyzendő, hogy a bírói gyakorlat viszont elismerte a perképességet az egyszemélyes társaság – egyedüli tag, illetőleg az alapítvány – alapító relációban egymással szemben is.

5. Az Alaptörvény szabályozása

A közjog az emberi státussal kapcsolatban – szemben a polgári joggal – követelményeket, illetve szabályozást nem tartalmaz, és hasonló a helyzet a jogi személyek

körében is. Az Alaptörvényben van „ember”, „állampolgár”, „személy”, a „nemzet tagja”, de legtöbbször a „mindenki”, illetve „senki” megnevezést tartalmaz az alkotmányszöveg. Néha felbukkan a „jogalany” kifejezés is a jogképességgel együtt, tartalmi definíció nélkül. A jogokat az Alaptörvény szövegezésében nem a magyar állam, hanem „Magyarország” biztosítja (néha van hatóság kifejezés is az Alaptörvényben). Van nő és férfi, szülő és gyermek (kiskorú és „nagykorú gyermek”), van „fiatal”, van „választó”, van „szervezet”, van „közösség” – mindez ugyancsak tartalmi definíciók nélkül. Az amorfságot növelve, Schanda Balázs alkotmányjogi tankönyvbeli álláspontja szerint a „nép”, a „nemzet”, a „nemzetiségek”, a „nemzeti kisebbségek”, a „vallási közösségek” „sajátos jogalanyok”¹² – feltehetőleg az alkotmányjog jogalanyai. Az Alaptörvény – de általában a modern európai alkotmányok – az alapvető szabadságjogokat, politikai jogokat, harmadik és negyedik generációs jogokat „mindenki” részére biztosítják, védelmükről a különböző szakjogágak, elsősorban a közigazgatási jog, a büntetőjog és a polgári jog gondoskodnak, már arra is tekintettel, hogy a védelem eszközeiről az alkotmány sok szót nem ejt. Az Alaptörvény egyébként – mint már volt róla szó – a jogi személy kategóriáját nem használja, a „törvény által elismert szervezetről” beszél. Ez a megfogalmazás azonban pontatlan, tudniillik a törvény csak a jogi személy típusait határozza meg, az adott szervezet állami elismerését a Ptk. alapján az adott jogi személy típus szerinti bírósági nyilvántartásba (cégjegyzék, egyesület–alapítvány esetében külön bírósági nyilvántartás) vétellel szerzi meg. Az Alaptörvény I. Cikk (4) bekezdése szerint ezen jogalanyok számára is biztosítottak mindazon jogok és kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nemcsak az emberre vonatkoznak. A Ptk. Harmadik Könyve 3:1. § (2) bekezdése ezt sokkal pontosabban így fogalmazza meg: „A jogi személy személyhez fűződő jogaira (tehát itt nem a személyiség szó szerepel!) a személyiségi jogokra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni, kivéve, ha a védelem jellegénél fogva csupán az embert illeti meg.”

6. A büntetőjogi szabályozás

Hasonló a helyzet a büntetőjogban, mely részben szintén nem definiálja a személyt, részben a védelmet, a büntetőjogi szankciókat helyezi előtérbe. Mindenesetre a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) preambuluma a törvény alapvető feladatának az „ember” sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak védelmét minősíti a büntetőjog egyik alapvető céljának.

¹² Lásd TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Második kiadás (Budapest, HVG-ORAC, 2013) 97–99.

A Btk. tényállásai általában „aki”-vel kezdődnek, és emellett az „elkövetőről” beszélnek. Szerepel a Btk.-ban a „kóros elmeállapot”, illetve gyermekkor, a beszámítási képességről ugyanakkor a törvény nem beszél. Van még szó „személy”-ről (például védett személy, hatósági személy), az ember is szerepel az emberölés tényállásában, de van például „emberiesség elleni büntett” is, valamint az „emberi egyed” és az „embrió” kifejezés is szerepel a Btk. 174. §-ában. Említésre kerül a Btk.-ban a „csoport” és a „közösség” is. Érdekes módon, bár a Btk. használja a kiskorú terminológiát, a gyermekpornográfiánál, illetve gyermekprostitúciónál a Btk. a tizennyolcadik életévét be nem töltött személyről beszél, tehát itt a fiatalokú gyermeknek minősül.

A Btk.-ban egyébként szép számmal vannak definíciók, de a személyek körében ezt a technikát a jogalkotó nem alkalmazza, bár ez nem lenne idegen a büntetőjogi szabályozástól (például a dolog meghatározása a Btk. 383. §-ában).

Amennyire csekély, illetve zavaros a Btk.-ban a személyi kör, annál jobban kidolgozott a büntetőjogi védelem. Erre jó példa az élet, a testi épség, egészség elleni bűncselekményekről szóló XV. Fejezet, az emberi szabadság elleni bűncselekmények felsorolását tartalmazó XVIII. Fejezet, vagy az emberi méltóságot sértő bűncselekményekkel foglalkozó XXI. Fejezet.

7. A szervezetek perszonifikálása a polgári jogban

A polgári jog alapproblémája a *szervezetek perszonifikálása* volt, amellyel a német jogcsalád civiljogtudománya csak igen nehezen birkózott meg. E körben ugyanis nem sokat segített a római jog, és beigazolódott *Jhering* azon állítása is, hogy a szerződési joggal szemben e téren a modern jogtudományoknak kell megoldást találniuk.¹³ A XIX. században még a fikciós és a realitáselméletek domináltak, és megjelent az a gondolat is, hogy a jogi személy az alanyi jogok beszámítási pontja. Lényegében a XX. században alakult ki az az álláspont, hogy a jogi személy nem más, mint jogképes szervezet, a szervezetet pedig az állami elismerés valamely formája teszi jogi személlyé. A XX. század egyértelműen már – a gazdaságban, de a nonprofit világban is – a *szervezetek százada* volt, a XXI. század pedig végképp a szervezetrendszerké, ahogy mostanában mondják, a *hálózatoké*.

A jogi személyek hagyományos tana a német jogcsalád dogmatikájában – amelyet a praktikus francia jogtudomány jórészt átvett, az angol jogban pedig nincs jelentősége – úgy alakult ki a XIX. században, hogy

- a jogi személyiség tisztán vagyoni jogi szempontokon alapul,

¹³ Lásd Rudolf VON JHERING: *Der Zweck im Recht, I. kötet* (Leipzig, Breitkopf&Härtel, 1893). 217.

- egy szervezet vagy jogi személy, és akkor jogalany, vagy nem jogi személy, és akkor egyáltalán nincs jogalanyiséga,
- a jogi személyiség egységes, sem felfelé, sem lefelé nem nyitott.

Ez az, ami a XX. század második felében *megdőlt*.

A szervezeti jogalanyiség mindenekelőtt komplex. A jogi személynek nemcsak polgári jogi jogalanyiséga, hanem munkáltatói jogalanyiséga is van, adóalany, perképes, és mivel vannak alkotmányos alapjogai, ebben az értelemben a közjog alanya is.

A szervezet ugyanis nem ember, organizált jogalanyról van szó, sokkal bonyolultabb külső és belső relációkkal.¹⁴ Hogy valaki ember-e vagy sem, még az orvostudomány jelenlegi magas fejlettségi szintjén is viszonylag könnyen megállapítható, de hogy egy személyegyesülés mint embertöbbség még szociológiai értelemben kiscsoport-e vagy minőségi többletként már jogalanyként elismerendő szervezet, ez jóval nehezebben elbírálható. A jogi személyek körében tehát a jogalanyiség, a jogképesség határai „csipkések” (Grosschmid), így a tételes jogképesség, illetve jogképtelenség tradicionális dualizmusa egyszerűen nem volt tartható.

Mindenekelőtt ugyanis megjelentek a nem jogi személy, de teljesen, illetve részlegesen jogképes szervezetek.

A német jogcsaládban a gazdasági társaságok körében ilyen a közkereseti és a betéti társaság. A kkt. és a bt. cégneve alatt ugyanis minden olyan jogot és kötelezettséget megszerezhet, mint a jogi személy gazdasági társaságok (kft., rt.), bár nem minősülnek jogi személynek. Ez a hagyományos álláspont abból az időből való, amikor a német jogtudomány még abból indult ki, hogy a szerződéses alapú személyegyesülések nem minősülhetnek jogi személynek, mégpedig kötelmi jogi jellegük (kevésbé szervezeti minőségük) folytán. Ez az álláspont ugyan 1900 körül a kft. jogi személyiségének elismerésével megdőlt, de a tradíciók hatására a német-osztrák–svájci jogban a mai napig fennmaradt: a kkt.–bt. nem jogi személy, de cégnevük alatt minden olyan jog és kötelezettség megilleti őket, mint a jogi személyeket.

A rendszerváltozás után a három magyar Gt. (1988., 1997., 2006.) is fenntartotta a kkt.–bt. teljes jogképességét úgy, hogy e két társaság nem minősült jogi személynek. Ez a helyzet egészen a Ptk. hatálybalépéséig állt fenn. A Ptk. ugyanis jogi személynek minősítette a kkt.-t és a bt.-t. Ezzel a nem jogi személy szervezetek teljes polgári jogi jogképessége megszűnt a magyar jogban. A szomszédos országokban ez már korábban végbement: a szlovén, a horvát, a szerb, a román, a szlovák vagy a cseh jogban a kkt. és a bt. az 1990-es években jogi személy lett.

¹⁴ Lásd Uwe JOHN: *Die organisierte Rechtsperson* (Berlin, Duncker&Humblot, 1977). Claus OTT: *Recht und Realität der Unternehmenskorporation. Ein Beitrag zur Theorie der juristischen Person* (Tübingen, Mohr, 1977).

A polgári jogi társaság tekintetében a német irodalom jelentős része a társasági vagyon összekötő erejére hivatkozva (*Gesamthand*) sajátos polgári jogi jogalanyiságról beszél, főleg akkor, ha a polgári jogi társaság közös név alatt működik, mint például az építőipar *Arbeitsgemeinschaftja*. A német jogban ezt az álláspontot alátámasztja, hogy elismerik a nem bejegyzett egyesületet is, amely a bejegyzés hiányában nem jogi személy, és mögöttes jogterületként a BGB *Gesellschaft* szabályait kell rá alkalmazni. A magyar jogban is ismeretes volt 1990 előtt a közös név alatt működő polgári jogi társaság (valamint a gmk. és a vgmk.), amelyet többen az irodalomban jogalanyként kezeltek. A bírói gyakorlat is elismerte például az építőközösségek, illetve a szövetkezeti szakcsoportok jogalanyiságát.

A rendszerváltozás után a magyar polgári jogi társaság (pjt.) tisztán szerződési formává vált, kereskedelmi társasági vonásai – a gazdasági társaságok megjelenése folytán – megszűntek, és megszűnt a közös név alatt működő pjt. is.¹⁵ A Ptk. végképp kiiktatta a polgári jogi társasági szerződés szervezeti vonásait, és a vagyoni kötöttségeket is enyhítette (6:498. §), így a polgári jogi társaság önálló jogalany jellege jelenleg a magyar irodalomban nem merül fel. Megjegyzésre érdemes ennek kapcsán, hogy 1967 körül az egyesülés jogi személy jellege is kérdéses volt, az 1970-es évek óta viszont az egyesülés – és ez a helyzet az új Ptk.-ban is – egyértelműen jogi személy. Ugyanakkor ehhez hozzá kell tenni, hogy az állandóan módosított ún. civiltörvény (az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvény) 2. §-a a civil szervezetek között felsorolja a civil társaságot, amely nem jogi személy, és nem jegyezhető be a bírósági nyilvántartásba sem. A civil társaságnak nem kell vagyonnal rendelkeznie, és vállalkozási tevékenységet sem folytathat, mögöttes jogterületként a polgári jogi társasági szerződés szabályait kell alkalmazni rá. Ugyanakkor azonban több államigazgatási jogszabály – így a 2012. évi CXXXVIII. törvény az agrárpiaci szabályozásnál – elfogadja a mezőgazdasági szakmaközi szervezetek tagjaként a civil társaságot mint termékpálya-szereplőt, amelynek ezek szerint mégiscsak van jogalanyisága.

Emellett törvényileg szabályozott relatív jogképességet ma is ismer a magyar jog a tulajdonközösségek körében. A társasházi törvény ugyanis kimondja, hogy *a)* a társasház közös név alatt működhet, *b)* a neve alatt „az épület fenntartása, felújítása, valamint a közös tulajdonnak kapcsolatos ügyek intézése során a társasház jogokat és kötelezettségeket vállalhat” (2003. évi CXXXIII. törvény). A törvény tehát célhoz kötött és így korlátozott jogképességet adott a társasházaknak. A közös név alatt működő társasház perképes, munkáltatói jogalany és adóalany.

¹⁵ A magyar, az osztrák és a német polgári jogi társaságok összehasonlító elemzését lásd SZIKORA Veronika: *Személyegyesítő társaságok a német, az osztrák és a magyar társaság jogban* (doktori disszertáció, Miskolc, 2004), valamint WELLMANN György: A jogi személyiség nélküli társaságok joggyakorlatából. *Gazdaság és Jog*, 1993/10. sz.

A jogi személyek és nem jogképes szervezetek merev elhatárolásán alapuló duális felfogás végleges feladását tartalmazza a Ptk. 3:3. § (3) bekezdése, amely szerint „ha jogszabály nem jogi személy szervezeteket polgári jogi jogalanyisággal ruház fel, e jogalanyokra a jogi személyek általános szabályait kell megfelelően alkalmazni”. Mivel a Ptk. jogalanyról beszél, álláspontom szerint például a társaságakat is megilleti a személyiségi jogokkal kapcsolatos védelem. Továbbá, mivel az alapjogokat a közjogban mindig is kiterjesztően értelmezték (ennek jellemző példája a tulajdonvédelem), az alkotmányos alapjogvédelem is megilleti őket, mint például a jóhírnév védelme vagy a titokvédelem.

7.1. A jogi személyiség keletkezése és megszűnése

A jogi személyek keletkezésénél és megszűnésénél is felmerülnek a jogképességet érintő sajátos problémák. A jogi személyek létszakaszainak a szabályozásánál vannak olyan jogi technikák, amelyek kizárják az ideiglenes jogalanyiságok keletkezését, őrzik a kontinuitást. Ilyen például az először a Gt.-ben szabályozott átalakulás a társasági formaváltás kapcsán: az rt. a kft. egyetemes jogutódjaként, a kft. cégbírósági törlésének és az rt. bejegyzésének egyidejű aktusával, a kft. megszűnésének pillanatában keletkezik. A német jogban kialakított átalakulás intézményét a Ptk. is átvette. Más a helyzet azonban az 1997-es második Gt.-vel bevezetett és a Ptk.-ban is fenntartott előtársasággal: az előtársaság a társasági szerződés ellenjegyzésével létrejön, és fennáll a társaság cégbejegyzésének pillanatáig (Ptk. 3:101. §). Az előtársaság a végleges társaság „előképeként” jogképes, de ha a társaság cégbejegyzését elutasítják, az előtársaság úgy volt jogképes az átmeneti időszakban, hogy a „végleges” társaság létre sem jött. Az előtársaság a jogalanyiság tekintetében így visszamenőleg önállósulhat. Más kérdés, hogy álláspontom szerint az előtársaság intézménye nem általánosítható valamennyi jogi személyre, mint ahogy a készülő Ptk. 2006-ban vitára bocsátott tervezete tette, ahogy pedig az elektronizáció előrehaladásával a társaságok cégbejegyzési ideje igen lerövidül, az előtársaságra egyre kevésbé lesz szükség. A társaság cégbejegyzésének elutasítása esetén a tagok, illetve az előtársaság vezető tisztségviselői a Ptk. 3:101. § (3)–(4) bekezdése szerint mögöttesen felelnek az előtársaság tartozásaiért. Az előtársaság így korlátozottan jogképes jogalanynak minősíthető.¹⁶

A második ideiglenes jogképességi eset a társaságok (sőt most már az egyesületek és alapítványok) felszámolása kapcsán áll fenn. A polgári bíróság már anyagi jogilag jogerősen kimondta a társaság megszűnését, de a társaság csak a cégjegy-

¹⁶ E kérdéskörben alapmű Fritz RITTNER: *Die werdende juristische Person* (Tübingen, Mohr, 1973). Emellett lásd Winfried MUMMENHOFF: *Gründungssystem und Rechtsfähigkeit* (Berlin, Heymann, 1979).

zékéből való törléssel szűnik meg. Ebben az átmeneti időben a társaság még létezik, így alkalmazottainak bért fizet, de csak korlátozottan működőképes, jogképes.

Hasonló a helyzet a jogerősen bejegyzett „hibás” társasággal, tehát az olyan társasággal, amelynek társasági szerződése a Ptk. szerint érvénytelen. A jogerős cégbejegyzés után az érvénytelenség főszabályként csak a jövőre nézve a cégbíróság törvényességi felügyelete útján orvosolható (Ptk. 3:15. §), azon kivételes eseteket leszámítva, amikor a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény (a továbbiakban: Ctv.) 69. § szerint a cégbírói jogerős bejegyző végzés bírósági úton megtámadható. Ha akár a benyújtott kereset eredményeként, akár a törvényességi felügyelet során a hibás társaságot végül is a bíróság megszünteti, úgy a megszüntetésig a társaság létezett, jogképes volt, de csak ideiglenesen és korlátozottan. A hibás társaság intézményét egyébként a Ptk. az egyesületre és az alapítványra is átvitte.

7.2 A szervezetrendszerek

A következő tárgyalandó kérdéskör a szervezetrendszerekkel függ össze. A szervezetek ugyanis, szemben az emberrel, „felbonthatók”. A szervezetek részegységekre bomlanak, továbbá ügyvezető-ellenőrző szerveik vannak, amelyek egymással bonyolult jogi kapcsolatrendszerben állnak. A szervezetek továbbá betagozódhatnak szervezetrendszerekbe és szervezeti hálózatokba. A szervezeti jogalanyiség sokszor másoktól „függő jogalanyiség”, ezért beszélt már az 1930-as években Kronstein „függő jogi személyeségről”.

A szervezeti integráció nagyvállalati jelenséggé keletkezett, és főleg a német típusú konszernjog alapvető problémájává vált (vállalatcsoporti integrált jogalanyiség). Később megjelentek az ún. ernyőszerkezeti egyesületek, illetve az alapítványi hálózatok is. A rendszerképződés így, kilépve a társasági jogból, általános jogdogmatikai problémává vált.

A szervezetrendszeri probléma egészen sajátos az állam mint szervezetrendszer körében, illetve az állami költségvetési szervek jogalanyiségánál.

A belső jogalanyiságnak két változata van: a belső szervezeti egységek jogalanyiséga és a szervi jogalanyiség.

7.2.1. Szervezeti egységek mint jogi személyek

Az 1959-es Ptk. 30. §-ához hasonlóan a Ptk. 3:32. §-a is lehetővé teszi, hogy törvény alapján az alapító okirat a jogi személy belső szervezeti egységét jogi személlyé nyilvánítsa (belső, származtatott jogi személyiség). Érdekes módon ilyen rendelkezés az üzletszerű gazdálkodás körében, például a gazdasági társaságok fióktelepei, telephelyei vonatkozásában nincs, de maga a Ptk. lehetővé teszi ezt az

egyesületeknél (egyesülési jog hatálya alá eső szervezeteknél), illetve az alapítványoknál. Az államháztartási törvény pedig a költségvetési szervek tekintetében is biztosítja a szervezeti egységek származtatott jogi személlyé tételét. A fakultatív lehetőség mellett egy esetben kötelező is a belső szervezeti egység jogi személlyé nyilvánítása: a sportról szóló 2004. évi I. törvény szerint, ha a sportszövetség hivatásos bajnokságot rendez, hivatásos tagozatát köteles jogi személlyé nyilvánítani.

A Ptk. szövege igazolja, hogy kialakult a magyar jogban a belső szervezeti egységek jogalanyiságával kapcsolatos általános szabályozás. Ennek körvonalai a következők:

- a szervezeti egység az alap-jogi személy kezdeményezésére a bírósági nyilvántartásba való bejegyzéssel nyeri el jogi személyiségét, illetve az abból való törléssel szűnik meg. Az alap-jogi személy nyilvántartásból törlése a szervezeti egység jogi személyiségét is megszünteti;
- a jogi személy szervezeti egységnek önálló ügyvezető-képviselő szervvel és viszonylag önálló elkülönített vagyonnal kell rendelkeznie. A szervezeti egység tartozásaiért az „alap-jogi személy” mögöttesen helytállni tartozik. A szervezeti egységgel szemben önálló végelszámolási vagy felszámolási eljárás nem folytatható;
- a jogi személy szervezeti egység adóalany és munkáltatói jogalany;
- korlátozó rendelkezés hiányában a jogi személy szervezeti egység (bár ez nyilvánvalóan vitatható) az alap-jogi személlyel is köthet szerződést, és vele szemben is perképes, ugyanakkor ezt a perképességet az alap-jogi személy a szervezeti egység jogi személyiséget létrehozó aktusban korlátozhatja.

7.2.2. Szervi belső-külső jogalanyiság

A jogi személy szervei – elsősorban a vezető tisztségviselők – általában a jogi személy képviselőiben cselekszenek, de a vezető tisztségviselők által a társaság ellen indított perekben a felügyelőbizottság tagja is a társaságot képviseli. Ugyanakkor előfordulhat, hogy egy jogi személy szervei – mintegy a jogi személyen belül – egymással lépnek jogviszonyba. Például a 2006-os Gt. 38. § (1) bekezdésében foglalt szabályt átvéve, a Ptk. 3:288. § szerint, ha a nyilvánosan működő rt.-nél igazgatótanács működik, a munkavállalók felügyelőbizottságban való részvétele tárgyában a társaság ügyvezetésének és az üzemi tanácsnak kell egymással megállapodniuk. Az igazgatótanács a társaság szerve, és az üzemi tanács sem jogi személy, de a törvény őket megállapodás létrehozására kötelezi. Kérdéses, hogy ez a megállapodás jogi értelemben egyáltalán szerződés-e, és ha igen, polgári jogi, avagy a kollektív munkajog körébe tartozó szerződés. Van-e a feleknek – önállóan – egyáltalán perképessége? Avagy a társaságoknál az igazgatóság és a felügyelőbizottság között is keletkezhetnek belső szervi jogviták, amelyeket a társaság legfőbb szerve dönt el? Egy sor nyitott kérdés, amelyek egyáltalán nem feldolgoztak a civiljogi irodalomban.

7.3. Az integrált jogalanyiság

A következő konstrukció az integrált jogalanyiság. Az integrált jogalanyiság a német típusú konszernjog keretében fejlődött ki, ahol régóta kialakult a vállalatcsoportok integrált joga.¹⁷ Ennek alapja a számvitel és az adójog, nevezetesen a konszolidált mérleg. A 2006-os Gt. Magyarországon is bevezette a cégjegyzékbe bejegyzett elismert vállalatcsoportot, amely az uralkodó tag és az ellenőrzött társaságok között létrejövő uralmi szerződésen alapul. Érdekes módon, miután a Gt. V. fejezet 2. Címe az elismert vállalatcsoport intézményesítésével de facto létrehozta az integrált jogalanyt, az uralkodó elméletnek megfelelően a Gt. 55. § (3) bekezdése kifejezetten kimondta, hogy az elismert vállalatcsoportként való cégbíróvási bejegyzés nem hoz létre „az abban részt vevő gazdasági társaságoktól független jogalanyt”. Ami van, az nincs. A Ptk. ennél is tovább ment, mert a jogi személyek általános szabályai közé építette be a vállalatcsoportot, amelynek jogalanyiságáról nem rendelkezett (3:49–3:62. §). A vállalatcsoport gazdaságilag a konszolidált mérlegen, jogilag pedig az anyavállalat és a legalább három ellenőrzött társaság közti uralmi szerződésen alapul, és tulajdonképp azt az uralkodó társaság képviseli. Mivel az uralmi szerződésre mögöttes jogterületként a szerződések általános szabályait kell megfelelően alkalmazni, az ellenőrzött társaság szerződésszegésért akár be is perelheti az uralkodó társaságot – ez azonban szerintem ellentétes a vállalatcsoport jellegével. Az uralkodó társaság egyfelől önálló adóalany, de adóalany az egész vállalatcsoport képviselőjében is.

8. Az „államszemély”

Az „államszemélyről” néhány szót. Az állam, ha polgári jogviszonyban mint egész vesz részt, polgári társadalmak civiljogában jogi személynek minősül, képviselője pedig Nyugat-Európában az állam részét képező másik jogi személy, az államkincstár. Érdekes módon a Ptk. szerint is a 3:404. § alapján Magyarországon az állam képviselője még mindig a pénzügyminiszter (helyesebben az államháztartásért felelős miniszter), annak megfelelően, hogy a közjogi jogalkotás – a szervezetelméleti realitásokkal szembehelyezkedve – nálunk még mindig a miniszterek és nem a minisztériumok hatásköréről rendelkezik; azaz ténylegesen a miniszter a minisztérium vezetőjeként, a minisztérium képviselőjében és nem személyében

¹⁷ A magyar konszernjogi irodalomból lásd a szerzőtől: *A magyar társasági jog Európában. A társasági és konszernjog elméleti alapjai* (Budapest, HVG-ORAC, 2001) IX–X. fejezet, valamint Török Tamás: *Konszernjog* (Budapest, HVG-ORAC, 2009).

kap hatásköröket. Az állam perszónifikációjában természetesen nem a polgári jogi jogi személyiség a fontos, az állam mint szuverén kifelé a nemzetközi közjog alánya, befelé a közhatalom közjogi megtestesítője.

Az állam szervei általában költségvetési szervek, és ekként jogi személyek. Ugyanakkor az államnak számos olyan szerve van, amely közjogi jogalany, de nem polgári jogi személy. Említettük már, hogy ilyen az Országgyűlés vagy a Kormány. Mindkettőnek a hivatala jogi személy, de maga az Országgyűlés vagy a Kormány nem. Ugyanakkor az Országgyűlés vagy a Kormány részvénytársaságokat, illetve közalapítványokat alapít, és mint ilyen, alanyává válik a polgári jognak is, bár nem jogi személy.

Az államon kívüli közfeladatot ellátó ún. közjogi jogi személyek – pl. köztestületek, közalapítványok – is polgári jogi jogi személyek, bár nyilván közjogi jogalanyiságuk a lényeg, és nem a polgári jogi. A Ptk. nem is szabályozza ezeket a szervezeteket, a köztestületek státusát a civiltörvény rendezi, a közalapítványról egyelőre nincs új szabályozás. A Ptk. viszont – a régivel szemben – a magánalapítványt szabályozza, persze alapítványt közérdek szolgálatára is lehet létrehozni.

A közjogi jogalanyiság és jogi személyiség elszakadása a polgári jogi jogi személyiségtől ma már egyre jobban látszik. Míg a munkajogi vagy az adójogi jogalanyiság – bár már vannak kisebb törések – vagyoni jogi jellegénél fogva még mindig kötődik a polgári jogi jogi személyiséghez, és az anyagi jog–alaki jog dialektikájának megfelelően ez a kötődés a jogi személyiséghez a perképeség tekintetében a polgári eljárásjogban is, a közjogi jogi személyiség egyre jobban önállósul a polgári jogtól.

A közjogi jogalanyisággal kapcsolatban még felvethető, hogy angolszász nyomásra – az EU közvetítésével – a kontinensen is egyre jobban felmerül a szervezetek büntetőjogi jogalanyisága, azaz, hogy a jogi személyek büntetőjogilag is legyenek felelősségre vonhatók. A kérdést a magyar 2001. évi CIV. törvény megkerüli, mert a jogi személyekkel szembeni „büntetőjogi intézkedésekről” (tehát nem felelősségről) szól, ráadásul a jogi személlyel szembeni büntetőjogi eljárásban tehető intézkedések lényegében ugyanolyanok, mint amelyeket a cégbíróság a Ctv. alapján törvényességi felügyelet keretében amúgy is megtehetne a törvénysértő szervezettel szemben.

9. A személy a munkajogban, az adójogban és a perjogban

A munkajogban a munkáltatói jogalanyiság alapvetően a polgári jogi személyiséghez fűződik, de megáll a Ptk.-ban jogi személlyé nem nyilvánított jogalanyok tekintetében is. A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 33. §-a szerint munkáltató az a jogképes személy, aki munkaszerződés alapján munkavállalót foglalkoztat. Így munkáltató lehet elsősorban *a)* a természetes személy, *b)* az egyé-

ni cég, *c)* a gazdasági társaság, *d)* a szövetkezet, *e)* az egyesülés, *f)* az egyesület, *g)* az alapítvány. A költségvetési szervek munkavállalóitól (közalkalmazott) eltérően a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény szerint maga az állam létesít jogviszonyt a kormánytisztviselőkkel, és ezt a szabályt a 226. § megfelelő alkalmazással kiterjesztette valamennyi köztisztviselőre. (Ez a megoldás szerintem erősen vitatható.)

Az adózás rendjéről szóló állandóan módosított 2003. évi XCII. törvény az adózóról rendelkezik. Adózó az, akinek adókötelezettségét törvény megállapítja. Nem kétséges a törvény tartalmából, hogy adóköteles a természetes személy (a törvény még a magánszemély fogalmát használja), az egyéni cég, a Ptk. szerinti jogi személyek, de minden más jogalany is (pl. előtársaság), amelynek jogképességét törvény megállapítja, illetve ez törvény alapján megállapítható.

A perjog is követi a Ptk.-t: természetes személy, egyéni cég, jogi személy, jogi személynek nem minősülő szervezeti jogalanyok egyaránt perképesek. A bírói gyakorlat viszont több esetben a belső jogalanyiség tekintetében áttört a polgári jogon, így például sajtó-helyreigazítási eljárásokban elfogadta a lapkiadó kft.-k keretében működő, belső jogi személyiséget nem kapott újságok perképességét is.

10. Összefoglalás

Összefoglalóan elmondható, hogy a személy – a természetes személy és a jogi személy – tartalmi kialakítása a civiljogban történt, és ezt veszi alapul az összes többi jogág. A személyiségvédelem viszont számos jogágon keresztül történik. A civiljogban a jogalanyiség az elsődleges, a közjogban a kötelezettségalanyiség. Ez is mutatja, hogy közjog és magánjog elhatárolásának jogelméletileg a sok határeset ellenére is van értelme.

MENYHÁRD ATTILA*

Forgalomképes személyiség?

1. Bevezetés

A jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy személyiségi jogok hogyan és milyen keretek között válhatnak forgalomképesé, ez a forgalomképesség miként illeszthető a polgári jog kereteibe, és milyen mélyebb következtetésekhez vezethet annak elfogadása, hogy a személyiség egyes attribútumai forgalomképesé válhatnak. A tanulmány nem foglalkozik a személyiségjegyek használatának átengedésével kapcsolatos szerződési jogi kérdésekkel. Középpontjában az áll, hogy egyes személyiségi jogok átruházhatóságának elismerése milyen kihívások elé állítja magánjogi gondolkodásunkat és miként formálja a személyiségről alkotott képünket.

A személyiségvédelem elvi alapja kapcsán általában két megközelítést szoktak szembeállítani. Az egyik, a magyar jogban és a kontinentális jogokban általában is követett szemlélet szerint a személyiségvédelem az emberi méltóság védelmén nyugszik. A másik, amerikai megközelítés ezzel szemben nem a személy méltóságát, hanem a személy döntési és rendelkezési szabadságát védi. Mind a két megközelítésre intakt logikai rendszerben építhető fel a személyiség magánjogi védelme, ugyanakkor valószínűleg egyik szemlélet sem tud önmagában teljes mértékben meggyőző, minden tekintetben hiánytalan rendszert képezni.¹ Az emberi méltóság védelmére alapozott rendszerbe nem illeszthető be azoknak a magatartásoknak a szankcionálása, amelyek emberi méltóságot nem sértenek, személyek vagyon érdekeit azonban igen. A rendelkezési szabadság alapjára épülő rendszerben viszont szankció nélkül maradhatnak olyan, az emberi méltóságot sértő magatartások, amelyek nem hozhatóak összefüggésbe a rendelkezési joggal. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a modern jogrendszerek ne tudnának a bírói gyakorlat fejlesztésével és szükség esetén jogalkotással teljes körű jogvédelmet biztosítani. Sokkal inkább arról van szó, hogy a személyiségnek és a személyiségi jog védelmének az elvi alapjait valószínűleg nem lehetséges koherens és egységes elméleti rendszerbe foglalni.

* A szerző tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK), MTA TK JTI tudományos tanácsadó.

¹ Hans NIEUWENHUIS: *The Core Business of Privacy Law: Protecting Autonomy*. In: Katja S. ZIEGLER (szerk.): *Human Rights and Private Law – Privacy as Autonomy* (Oxford–Portland, Hart Publishing, 2007) 15–20., 16 skk.

A koherens elmélet kialakításának elsősorban rendszerbeli, voltaképpen a jog lényegéből fakadó akadályai vannak. A jog a társadalom mesterséges terméke. A személyiség a jog mesterséges rendszerében alapvetően csak „technikai” megoldás, amely a jogok és kötelezettségek viszonyítási (betudási) pontját határozza meg. Ezen a síkon a személy fogalmához nem kapcsolódik morális érték. A jog belső logikája nem feltételezi, hogy minden ember személy, azt sem, hogy személy csak ember lehet, és azt sem, hogy létező legyen. Ez utóbbit a jog nem is várja el (jogi személyek). A személyiség ugyanakkor, mint ahogy a jog egésze is, morális értékelést tükröz és morális értékeket is hordoz. Ennek hiányában a jog elveszteni a kapcsolatát a társadalmi valósággal. Ez a morális értékelés tükröződik személy és dolog (tulajdoni tárgy) elhatárolásában, továbbá abban, ahogy a jog a személyiség egyes elemeinek és megjelenési formáinak a forgalomképességét elfogadja vagy elutasítja.

2. Személy és tulajdon

A polgári jog magyarázatai a tulajdonjog *genus proximum*ának általában a tulajdonjogviszony abszolút szerkezetét tartják. A tulajdonjog mint abszolút szerkezetű jogviszony *differentia specificája* a magánjogi szabályozás másik abszolút szerkezetű jogviszonyától, a személyiségi jogoktól való elhatárolással adható meg. A tulajdonjognak a személyiségi jogoktól való elhatárolása a jogviszonyok (azaz tulajdon és személy) közvetett tárgyai közötti különbségtételen alapulhat, azaz „személy” és „nem személy” (tulajdon) elhatárolásán. A dologi jogi jogviszonyok közvetett tárgyát képező dolgok és a személyiségi jogi jogviszonyok közvetett „tárgyát” képező személyek egymástól való megkülönböztetése és elhatárolása köznapi tapasztalataink alapján akár magától értetődőnek is tűnhet. A személyiség és a tulajdoni tárgy (dolog) közötti különbségtételt azonban több oldalról is erősen próbára teszik a modern társadalmi viszonyok.

Általánosan elfogadott, hogy az élő ember teste nem dolog, mint ahogy testének egyes részei sem azok. Az ember testi integritása a személyiségi jog által védett [a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 2:43. §-a]. Az ember egyes testrészeinek az emberi testről való leválásával – bármely módon vagy ok miatt következett is be az emberi testnek és a test részének egymástól való elválasztása – az emberi testtől függetlenné vált testrészt a személyiségi jog már nem védi. Így, mivel birtokba vehető testi tárgynak kell tekintenünk, dolognak minősül. Ebből ugyanakkor nem következik, hogy felette tulajdonosa – az az ember, akinek teste részét képezte a szétválasztás előtt – szabadon rendelkezhet. Rendelkezési jogát közjogi és szerződési jogi szabályok (ez utóbbi körben elsősorban a nyilvánvalóan jóerkölcsebe ütköző szerződések tilalmának generálklauzulája) egyaránt korlátozhatják. A leválasztott testrész vagy szerv jogi megítélése erősen függ annak természetétől; így eltérő megítélés alá fog esni a haj

(ez minden további nélkül forgalomképes dolog, amin tulajdont lehet szerezni), a szervek (erősen szabályozottak, a forgalomképesség szempontjából rendkívül érzékenyek) vagy a vér (valahol a haj és a szervek között, a forgalomképesség szempontjából kevésbé érzékeny). A jog által tükrözött emberképet alapvetően határozza meg az, hogy az emberi testet és annak részeit a jog kereskedelmi forgalom tárgyává tehetőnek tekinti-e vagy sem.²

Az ember testébe beépített anyagok – implantátumok – az emberi test részeként az ember testi integritásának személyiségi jogi védelme alá esnek, csakúgy, mint a beültetett szervek, függetlenül attól, hogy azok egyébként kinek a tulajdonában állnak. Az emberi testbe beépített mesterséges anyagok önmagában az implantációval nem válnak annak az embernek a tulajdonává, akinek a testébe kerülnek – a beültetés nem tulajdonátruházás, és nincs olyan tulajdonszerzési mód, amelynek tényállását a beültetés önmagában megvalósítaná. Amíg azonban az emberi test részei, tulajdoni igénnyel nem követelhetőek vissza, mert ez a másik ember személyiségi jogainak sérelmével járna. A tulajdoni igény akkor érvényesíthető az ilyen eszközökön, ha azok már nem részei a másik ember testének, így visszakövetelésük nem jár személyiségi jogsértéssel. Ugyanez a helyzet a beültetett természetes szervekkel, függetlenül attól, hogy egyébként jogszerűen távolították-e el és adták át annak a személynek, akinek a testébe beültették azokat. Azok a gyógyászati és egyéb segédeszközök, amelyek nem válnak az emberi test részévé (szemüveg, hallókészülék stb.), dolgoknak minősülnek, amelyekre tulajdoni igény érvényesíthető; ezek nem kerülnek a személyiségi jogvédelem hatókörébe.³

Az emberi holttestnek és a holttest maradványainak dologi jogi megítélése egészen különleges, és ez is nagyon jól jelzi, hogy a dologi jog alapfogalmai és alapvető kategóriái mennyire rugalmasak. Az ember halálával személyisége is megszűnik. A holttest tehát nem személy, személyiségi jogi védelmet nem kaphat (a holttesttel való bánásmód már a kegyeleti jog keretébe tartozik). Így kétségkívül birtokba vehető testi tárgy, bár tulajdoni tárgynak és a dologi jogi szabályok alá eső dolognak külön szabályozás hiányában sem tekintenénk, elsősorban azért, mert a holttest vagyoni jogi relációba nem helyezhető. Lehetségesnek kell ugyanakkor tartanunk a holttest feletti birtokot és birtokvédelmet.⁴ Ugyanakkor más megítélés alá esne például egy ókori múmia, amely ezt a személyhez kötöttséget elvesztette, és vagyoni forgalom tárgyaként való kezelése elfogadott. Korántsem világos azonban, hogy dologként lehet-e tulajdonjog tárgya olyan mumifikálódott

² Dietmar MIETH: Das Verbot der Kommerzialisierung des menschlichen Körpers: mehr als Tabu? Ethische Aspekte. In: Jochen TAUPITZ (szerk.): *Kommerzialisierung des menschlichen Körpers* (Berlin–Heidelberg, Springer, 2007) 141–152., 141 skk.

³ Hermann DILCHER in: *J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch* (Berlin, Sellier de Gruyter, 1995) 13. Bearb. Aufl. § 90 Rn. 18. skk.

⁴ STAUDINGER–DILCHER (3. lj.) § 90 Rn. 19. skk.

tetem, amely nem tekinthető régészeti emlékek, különösen, ha a személyi azonosíthatóságát már elvesztette. Ilyen helyzet áll elő például akkor, amikor egy leégett ház romjai alatt a hamuban mumifikálódott holttestet találnak, amelynek a személyazonossága nem állapítható meg. A jog ezekben a helyzetekben nem tud általános érvényű, világos választ adni arra, hogy az ember mikor szűnik meg személy lenni, mikortól kezelhető dolognak, és hogy pontosan milyen jogi minőséget hordoz a kettő közötti átmenet, a holttest. A személyiség megszűnése és tulajdoni tárggyá, dologgá válása az általános társadalmi értékrend függvénye.

Hogy mennyire nem nyilvánvaló tulajdon és személy elhatárolása, és hogy a modern korban is elképzelhető olyan szemlélet, amelyben a személy tulajdoni tárgyként való kezelése is megalapozott lehet, példaként szolgálhat John Locke levezetése is. Locke megközelítése szerint „bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek tulajdona a saját személye. Ehhez senkinek sincs joga, csak magának. Azt mondhatjuk, hogy testének munkája és kezének műve a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt összevegyítette munkájával, hozzátett valamit, ami az övé, és ezzel tulajdonává teszi.”⁵ Locke a személynek tulajdoni tárgyként való felfogásával⁶ egyrészt a személyek szabad önrendelkezési jogát alapozta meg, másrészt pedig a munka tulajdont létrehozó természetét támasztotta alá.

Tulajdon és személy között különbséget tenni elsősorban azért tűnik magától értetődőnek, mert a tulajdon fogalmához eleve társítjuk a dolgokhoz, élettelen tárgyakhoz való kötődést. E társítás nélkül azonban a tulajdon fogalma nem zárná ki azt, hogy a személy is a tulajdon fogalmi körébe tartozzon. Az, hogy valaki tulajdonosa a saját testének, illetve a saját szellemi vagy fizikai teljesítményének, önmagában egyáltalán nem tűnik elfogadhatatlan gondolatnak. Sőt, bizonyos szempontból teljesen logikus is: a személy összekapcsolódik azzal, amit létrehoz, és mind ő maga, mind pedig az általa létrehozott teljesítmény abszolút szerkezetű jogviszonnyal védett. Ez a szemlélet egységes magyarázatot tudna adni a személyhez fűződő jogok és a tulajdon védelmére. Arra, hogy személy és dolog között mennyire társadalmi értékelés, morális tartalom és definíció kérdése különbséget tenni, jól mutatja a római jogban a rabszolgák jogi státusa. Mai felfogásunk mellett ugyanakkor elképzelhetetlen, hogy az ember egy másik ember felett rendelkezési jogot kapjon, őt dologként kezelve piaci értékűvé tegye és „hasznosítsa”. A polgári jog által minden ember számára megkülönböztetés nélkül biztosított jogképesség kizárja, hogy személy és tulajdon egybeessen.

⁵ John LOCKE: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról* [ford. ENDREFFY Zoltán] (Budapest, Gondolat, 1986) 27.

⁶ Lásd e kötetben TATTAY Szilárd tanulmányát.

A kérdés nem csak a tulajdonjog és a személyiségi jogok viszonyában értelmes; attól ugyanis, hogy valami nem minősül dolognak, még lehet forgalomképes, azaz felette piaci viszonyok közvetítésével változhat a kizárólagos hasznosítási privilégiumokat bíró jogosult személye (mint a forgalomképes vagyoni jogokon, követelésen, szerződési pozíción stb.). A személy és a tulajdon közötti határvonal megvonása elvi és gyakorlati síkon egyaránt komoly kihívást jelent. Elvi síkon az elhatárolást nehezíti, hogy dolgok is kötődhetnek erősen személyekhez. Mindenki fel tud idézni dolgokat, amelyek többet jelentenek a piaci értéküknél, és amelyekre úgy gondol, mint amelyeknek értéke a számára piaci mércével nem mérhető. Hétköznapi példát adhatnak erre akár a házikedvencek. A személyiséghez különösen kötődő tárgyak e köre túllépi a tulajdon körét; egy személynek a hozzájuk való kötődése kiemelheti őket a tulajdoni tárgyak közül, és a személyiséghez közelítő értékkel ruházhatja fel őket. A másik oldalról a személyiség egyes aspektusainak kommercializálódása azzal a veszéllyel jár, hogy a személyiség piaci viszonyok körébe vonásával az elszemélytelenedés más vonatkozásokra és az élet olyan szféráira is kiterjed, amelyeket bár nem szeretnénk ebbe a körbe vonni, mégis kénytelenek vagyunk ezt elfogadni, mert a folyamatot, mint egy egymásra dőlő dominósort, megállítani már nem lehet.⁷

Személy és tulajdon elhatárolását a gyakorlat oldaláról elsősorban a modern orvostudomány vívmányai teszik próbára, és készítetik a jogot ebből a szempontból is újra meg újra állásfoglalásra. Azzal, hogy a modern orvostudomány lehetővé teszi szövetek, szervek, sejtek kivételét és más személy testébe való beültetését, idegen testeknek emberi testbe való beépítését, a jognak választ kell adnia arra a kérdésre, hogy az emberi test részei mikor és mennyiben válhatnak vagyoni forgalom tárgyává. Ez a probléma csak részben oldódik meg annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy az emberi testet és annak részeit dolognak s így tulajdoni tárgynak tekintjük-e vagy sem, a jogrendszer által adott válaszok pedig nem lehetnek függetlenek kulturális összefüggésektől és erkölcsi megítéléstől sem.⁸ Általánosan elfogadott álláspont, hogy az emberi testrészek, szervek, szövetek a személyiség részét képezik, és így személyiségi jogvédelem alatt állnak mindaddig, amíg az emberi test integráns részei.

A határokat, amelyeket a modern tudomány által biztosított és a társadalomban terjedő lehetőségek feszegetnek, jól mutatja az az amerikai eset, amelyben a bíróságnak egy válófélben lévő házaspár korábban, erre szakosodott intézményben el-

⁷ Margaret Jane RADIN: *Contested Commodities* (Cambridge, Massachusetts – London, England, Harvard University Press, 2001) 91.

⁸ Deryck BEYLEVELD – Roger BROWNSWORD: *Patenting Human Genes: Legality, Morality and Human Rights*. In: J. W. HARRIS (szerk.): *Property Problems – From Genes to Pension Funds* (London – The Hague – Boston, Kluwer Law International, 1997) 9–24., 10. skk.

helyezett közös magzatkezdeményének sorsáról kellett döntenie. A kérdés az volt, hogy a házaspár által lefagyasztott, fagyasztott állapotában korlátozott ideig (várhatóan két évig) életképes preembriót (az osztódásnak egy bizonyos stádiumában lévő zigótát) melyik félnek adja ki a bíróság. Ennek kapcsán az alapkérdés az volt, hogy a preembrió dologként tulajdonjog tárgya lehet-e, és közös tulajdonként kell-e kezelni a házastársi vagyonközösség megosztásának körébe vonva vagy sem. Egyrészt felmerül a leválasztott emberi testrészként és így dologként (tulajdoni tárgyként) való minősítés, amitől erkölcsi okokból – tekintettel arra, hogy emberi kezdeményről van szó – kellő alappal vonakodhatunk. A dologgá (tulajdoni tárggyá) minősítés megtagadásának szinte egyenes következménye (legalábbis nyilvánvalónak látszó alternatívája) az, ha ezt az osztódásnak indult zigótát, ami (aki?) még embriónak nem tekinthető, a bíróság személynek tekinti. Ennek implikációi azonban – tekintettel az abortusz elfogadhatóságával kapcsolatos problémákra – olyan jellegűek és akkora jelentőségűek, amelyek meghaladják egy rendes bíróság kompetenciáját, és ezért joggal teszik azt tartózkodóvá. A bíróság végül nem minősítette tulajdoni tárgynak az embriókezdeményt, és a feleségnek rendelte azt kiadni. A bíróság a döntését arra alapította, hogy az anya rendelkezik azzal a képességgel, hogy az esetlegesen kialakuló magzatot kihordja, vállalva egyúttal annak kimondását is, hogy az embriókezdemény már inkább embernek, mintsem tulajdoni tárgynak tekintendő.⁹ Az eset azért különösen érdekes, mert kiélezett helyzetben kíván meg kompromisszumot nem tűrő állásfoglalást. A bírósági döntés kritikájaként felmerült annak a lehetősége, hogy az osztódásnak indult zigótát az emberi test dologi jogi értelemben vett gyümölcsének lenne helyes tekinteni,¹⁰ könnyen belátható azonban, hogy az ügy alapkérdését – az embriókezdemény ember-e vagy dolog – ez sem oldaná meg.

Az embernek a teste feletti rendelkezési jogát sajátos módon helyezte vagyoni jogi kontextusba az az – egyébként amerikai, de tényállásánál fogva bármilyen jogi környezetben előfordulható – eset, amelyben a leukémiában szenvedő felperes lépét gyógyulása érdekében az UCLA Medical Centerben eltávolították. A beavatkozás sikeres volt, eredményeként a felperes meggyógyult. A műtét előtt a felperes beleegyezett abba, hogy eltávolított lépét tudományos célokra felhasználják, és hogy a műtétet követő kontrollvizsgálatok során további sejtmintákat vegyenek tőle, ami meg is történt. A felperes sejtei – ahogy ezt az orvosok a felhasználásba való beleegyezés előtt már gyanították – olyan egyedi tulajdonsággal rendelkeztek, amely a tudományos vizsgálatokat és mintavételeket követő továbbtenyésztés ered-

⁹ *Davis v. Davis*, Tennessee Court of Appeal 15. *Family Law Reporter*, 1551. és 2097.

¹⁰ Antonello MIRANDA: The Legal Status of the Pre-Embryo: Some Comparative Considerations Prompted by *Davis v. Davis*. In: HARRIS (8. l.) 39–47., 46.

ményeként lehetővé tette, hogy abból annak szabadalmaztatása után a gyógyászatban hasznosítható anyagot állítsanak elő. Az orvosok az előállított anyag felhasználási jogát nagyon komoly haszon ellenében adták el egy gyógyszergyárnak. A felperes a keresetét az egyébként a tulajdoni igények megsértése esetén alkalmazható *tort of conversion*re alapította, amit a bíróság elutasított. A bíróság azonban megállapította azt is, hogy az orvosok jogsértően jártak el, amikor a felperest a beleegyezés előtt nem tájékoztatták arról, hogy a tudományos szempontokon túlmenően saját érdekükben, kereskedelmi hasznosításra alkalmas anyag előállítására érdekében is történnek a vizsgálatok.¹¹

3. A szellemi alkotások forgalmképesége

Amint azt John Locke tulajdoni koncepciója is jól mutatja, természetes módon tekinthetők tulajdonnak a személy(iség) egyes elemei, így az ember fejében lévő információk, gondolatok és ennek külső megjelenési formái is. Ez a természetesség abból is fakad, hogy a személyiségnek ezek az elemei kétségtelenül az ember uralma alatt állnak: mindenki maga dönthet arról, hogy az egyébként a piac értékelése szerint vagyoni értékkel bíró ismereteit, tudását, szellemi termékét milyen módon hasznosítja, továbbá másnak átengedi-e. Az embernek természetes módon vannak hasznosítási privilégiumai személyiségének egyes tartalmi elemei, illetőleg megjelenési formái fölött. Mivel a tulajdonjog tartalmát is a hasznosítási privilégiumok (monopólium), továbbá ezek átengedésének lehetősége (forgalmképeség) adják, a személyiség hasznosítható jegyei joggal tekinthetők a személyt illető vagyon részének (*intellectual property*). Ez a mai gondolkodásunk szerint kiterjeszhető a jogi személyek által előállított vagy megszerzett információra is. A kontinentális jogi gondolkodásnak a német jogi gondolkodás által befolyásolt vonulata ezeket nem tekinti tulajdonjog tárgyának, mert a személy és a tulajdon éles elválasztását tételezve a személyekhez rendeli, akkor is, ha hasznosíthatóak és vagyoni értékkel bírnak.

A szellemi alkotások joga az egyik sajátos ütközőpontja azoknak az elhatárolási kérdéseknek, amelyek a dologi jog határait vonják meg más jogterületekkel (személyhez fűződő jogok védelme, kötelmi jog) szemben. A szellemi alkotások jogának magyar rendszere a személy és a tulajdon éles szétválasztásán alapszik; ebben a rendszerben a szerző, a szabadalmas, a védjegyjogosult stb. személyhez fűződő jogai forgalmképtelenek, és ezzel a szellemi alkotást a megalkotó (bejegyzett jogosult) személyiségéhez kapcsolják, annak mintegy elválaszthatatlan részévé téve azt. Hazai jogunkban a szellemi alkotás ezért nem szellemi tulajdon. Ugyanakkor

¹¹ *John Moore v. Regents of University of California et al.* 793 P.2d 479 (Cal 1990).

a hasznosítási jogosultságok átengedhetősége a vagyoni jogok forgalomképességének biztosításával a magyar szabályozást is a szellemi alkotásokat tulajdonként kezelő angolszász jogrendszerekhez közelíti.¹²

4. Forgalomképesség és személyiség

Az, hogy mely védett jogi pozíciókat tekintünk forgalomképesnek, valójában társadalmi konvenció kérdése. Ez abban is megnyilvánul, hogy a személyiség egyes megjelenési formái különbözőek, és a jog ezeket a megjelenési formákat nem is kezeli azonos módon. Míg egyes döntések ellenszolgáltatás fejében való befolyásolását a jog a szerződések kikényszerítésének az eszközével megengedi, másokat nem tekint kikényszeríthetőnek. A személyiség védelmének és a döntési szabadságnak a rendkívül szoros – és ambivalens – kapcsolatát az is jól mutatja, hogy a szerződési szabadság morális alapja az emberi méltóság, miközben éppen az emberi méltóság védelme az egyik olyan érték, amely a szerződési szabadságot korlátozhatja (pl. rabszolgaság önkéntesen sem vállalható).¹³ Ennek a szoros kapcsolatnak egy másik vonulata az angol common law-nak az az elvi kiindulópontja, amely szerződésszegés esetén csak kártérítést ítelt meg a jogosult javára, de nem tette lehetővé a szerződés természetben való kikényszerítését, mert ez a kötelezett magánautonómiájába való túlzott beavatkozásnak minősült volna.¹⁴ A szerződési szabadság egyik általános korlátját képező tilalom a nyilvánvalóan jóerkölcsbe (egyés más jogrendszerekben jóerkölcsbe vagy közérdekbe) ütköző szerződések semmisségét kimondó szabály. Ennek alkalmazási körében az egyes jogok olyan bírói gyakorlatot alakítottak ki, amelyben érvénytelenek azok a szerződések, amelyek a személyiség alapvető elemeiként tételezett értékeket sértik, akkor is, ha egyébként a fél részéről ez a kötelezettségvállalás önkéntes. Így azok a szerződések, amelyek

¹² BOYTHA György: A szellemi alkotások joga és az új Ptk. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/3. sz., 13–23.; FICSOR Mihály Zoltán: A szellemi tulajdon és a Ptk. Észrevételek és javaslatok a polgári jogi kodifikációhoz. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/2. sz., 27–30.; BACHER Vilmos: A szellemi tulajdon jogi védelme és a Ptk. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/3. sz., 23–32.

¹³ Todd D. RAKOFF: Enforcement of Employment Contracts and the Anti-Slavery Norm. In: Daniel FRIEDMANN – Daphne BARAK-ÉREZ (szerk.): *Human Rights in Private Law* (Oxford–Portland, Hart Publishing, 2001) 283–295., 285. skk.

¹⁴ A szerződések természetben való kikényszerítését (*specific performance*) az angol jog equity alapon kezdte el elfogadni. Oliver Wendell HOLMES: *The Common Law* (Boston, Little Brown, 1881) 301.; A. W. Brian SIMPSON: *A History of the Common Law of Contract* (Oxford, Clarendon Press, 1975) 595.

a félnek a házasságkötéssel vagy válással kapcsolatos döntési szabadságát, a gyermekvállalásról szóló döntésének a szabadságát vagy más hasonló személyes szabadságfaktort érintenek, nem kényszeríthetők ki.¹⁵

Az egyik legnagyobb kihívás, amit a modern társadalmi viszonyok a magánjogi jogalkalmazással és jogalkotással szemben támasztanak, éppen azoknak a szerződéseknek a megítélése, amelyek tárgya az ember személyiségéhez, a családi értékrendhez különösen erősen kötődő javaknak az ellenérték fejében való átruházása. Idetartoznak különösen a béranyaságra, mesterséges megtermékenyítésre, sterilizálásra és szervátültetésre vonatkozó szerződések.¹⁶ Ezeknek az ügyleteknek az ellenérték fejében való megkötését a gyakorlat általában jóerkölcsbe ütközőnek tekintti, a megközelítés azonban sok tekintetben differenciált, és ezek a szerződések részben a jogi normaalkotás szintjén is szabályozottak. Bizonyos szempontból nem is szerződési jogi problémáról van szó, hanem személy és tulajdon viszonyáról, mert a kérdés úgy is feltehető, hogy hol húzódik meg a személy és tulajdon közötti határvonal, azaz a forgalmképeség határa.¹⁷ A béranyaság, a szervek és szövetek kereskedelme megkérdőjelezi az emberi test elidegeníthetlenségének elvét,¹⁸ és nehéz elhatárolási kérdéseket vetnek fel például annak kapcsán, hogy mely szövetek legyenek átruházhatók és melyek ne, illetőleg melyek azok, amelyek ingyenesen átruházhatók, de ellenérték fejében nem.

Bár a személyiség védelmét éppen a (személytelen) tulajdontól határolja el a magánjogon belül a személyiségvédelem és a tulajdonjog éles szétválasztása, hangsúlyozva azt, hogy a személyiség nem lehet szabad rendelkezés tárgya, a személyiség védelmét biztosító eszközök gyakran valójában vagyoni érdekeket (vagy vagyoni érdekeket is) védenek. Így a személyiség és a tulajdon (dolog) elhatárolása a védett érdekek szintjén nem valósítható meg következetesen.

¹⁵ Axel FLESSNER: Freedom of Contract and Constitutional Law in Germany. In: Alfredo MORDECHAI Rabello – Petar SARCEVIC (szerk.): *Freedom of Contract and Constitutional Law*. (Jerusalem, The Harry and Michale Sacher Institute for Legislative Research and Comparative Law, The Hebrew University, 1998) 87–103., 102.

¹⁶ A hazai jogirodalomban ezekkel kapcsolatban más szempontból lásd például PRESSER ZSUSZA: A privát autonómia határai. In: HARMATHY Attila (szerk.): *Polgári Jogi Dolgozatok* (Budapest, ELTE ÁJK, 1993) 343–400.

¹⁷ Személy, tulajdon és vagyoni forgalom összefüggéseire pl. Margaret Jane RADIN: Property and Personhood. *Stanford Law Review*, 1982 (34) 957. skk.

¹⁸ Pl. Morton J. HORWITZ: Eigentum und Person. In: Hannes SIEGRIST – David SUGERMAN (szerk.): *Eigentum im internationalem Vergleich* (Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1999) 33–44. Ezeket a problémákat a tulajdonjog szükségképpen merev, az egyedi mérlegelésnek a szerződési jog generálklauzuláihoz képest egyedi mozgásteret kevésbé biztosító kategóriáinak segítségével valószínűleg nem lehet megfelelően kezelni.

A személyiségi (vagy személyhez fűződő) jogok elismerése és védelme alapvetően két esetben szolgálja vagyoni érdekek védelmét: a jogi személyek személyhez fűződő jogainak az elismerése és védelme kapcsán, valamint olyan személyiségjegyek feletti felhasználási és rendelkezési monopólium biztosításával, amelyek vagyoni értékkel bírhatnak.

5. Jogi személy személyisége?

A jogi személyek személyhez fűződő jogainak védelme már önmagában is némi képp ellentmondásos gondolat, mert a jogi személynek személyisége csak jogi technikai értelemben, a jogalanyiség síkján lehet. Nincs azonban testi integritása, nincsenek gondolatai, morális meggyőződése, és nem vesz részt társadalmi interakciókban sem. A jogi személyiség olyan jogi szabályozástechnikai megoldás, amely lehetővé teszi természetes személyek mint a társadalmi érdekek végső hordozói közötti jogviszonyok áttekinthető leírását és szabályozását. A jogi személy fogalma a jogi szabályozásban csak egy szabályozástechnikai modellt takar, amely egyébként természetes személyek egymással szembeni jogaival és kötelezettségeivel is leírható jogviszonyrendszereknek ad egyszerűbb és kezelhetőbb szabályozási kereteket. A jogi személyiség nem több mesterséges jogi szabályozási megoldásnál, amelynek célja természetes személyek jogviszonyainak egyszerűsített, a jog számára könnyen kezelhető leírása. Legalább sejtésként megfogalmazhatjuk, hogy a jogi személyeknek biztosított jogok és kötelezettségek természetes személyek jogaira és kötelezettségeire bonthatók le, illetőleg a jogi személyiséghez kapcsolt jogi szabályozási következmények (pl. a felelősségkorlátozás) egyébként leírhatók lennének azon természetes személyek valamilyen típusú jogosultságaiként (követelésként, immunitásként, hatalomként vagy privilégiumaként), illetőleg kötelezettségeiként is, akik érdekhordozójának a jog a jogi személyt tekinti. A jog szempontjából a jogi személy sem több jogokat és kötelezettségeket meghatározó jogi normák halmazánál.¹⁹ A jogalanyiség a jog mesterséges konstrukciója, amelynek a segítségével a jog maga definiálja a jogok és kötelezettségek hordozóit, már önmagában téves az a megközelítés, amely „természetes” és „jogi” személyek között tesz különbséget: a jog szempontjából csak „jogi” személyek vannak. Amint hogy a jog nem természettől fogva adott, nem lehet az a jog alanya sem, legyen szó akár az emberről, akár másról. Ebből viszont szükségképpen következik az is, hogy a

¹⁹ A Ptk. éppen ezért a jogi személyek esetében nem személyiségi, hanem személyhez fűződő jogokat tételez. Annyiban azonban a Ptk. személyiségvédelmi szabályainak a felépítése következetlen, hogy a személyiségvédelem két alappillére, az emberi méltóság védelme és a személyiség kibontakoztatásának a szabadsága a jogi személyekre nem értelmezhető. Így a Ptk. rendszerében hiányzik a jogi személy személyhez fűződő jogainak (és azok védelmének) az elvi alapja.

jogi személyeknek a természetes jelenségekkel való összekapcsolása éppúgy hiba, mint a természetes személy jogalanyiségának összekapcsolása annak fiziológiai-pszichikai tulajdonságaival.²⁰

A jogi személyek esetében a jogi személyekhez kapcsolt személyhez fűződő jogok jellemzően vagyoni értéket hordoznak. Így a jogi személy jóhírnevének (az üzleti hírnévnek), a jogi személy neve használatának vagy a jogi személy rendelkezésre álló információnak (üzleti titok) beárazható jövedelemtermelő képessége, vagyoni értéke van. A jövedelemtermelő képesség csökkenése a jogi személyek érdekhordozói (tagjai, alapítói) számára vagyoni hátrányként jelentkezik (alacsonyabb osztalék, részesedés értékének a csökkenése). A jogi személyek esetében a személyhez fűződő jog így eredményében azoknak a természetes személyeknek a vagyoni érdekeit védi, akiknek az érdekében a jogi személy működik.

Ez az oka például annak is, hogy a jogi személy jóhírnevéhez kapcsolt vagyoni érték, a *goodwill* közvetlenül is megjeleníthető, de önmagában nem forgalmképes vagyoni elem. A Legfelsőbb Bíróság egy 1990-ben közzétett döntésben – a gazdasági társaság részére nem pénzbeli vagyoni hozzájárulásként való rendelkezésre bocsátás lehetőségét vizsgálva – a *goodwill*t forgalmképes, vagyoni jognak minősítette,²¹ ez a minősítés azonban valószínűleg nem tartható következetesen. Az világos, hogy amikor egy vállalkozás más személy részére megengedi a vállalkozás bevezetett és ismert nevének használatát (*franchise*-rendszereknek ez tipikus eleme), akkor ez jövedelemszerzési forrás lehet, aminek értéke tükröződik a névhasználatért fizetett ellenértékben, és a név használatának joga ezáltal jelentős vagyoni elemét képezheti egy vállalkozásnak. Ebből azonban a *goodwill* önálló vagyoni egységként való elismerése még nem szükségképpen következik, különösen azért nem, mert a *goodwill*t a gyakorlatban sem önállóan, önmagában „ruházzák át”, hanem azt jellemzően a névhasználat jogának biztosításával együtt szerzik meg, vagy egy vállalkozásban szerzett részesedés ellenértékének meghatározása során veszik figyelembe.

6. A *right of publicity* – forgalmképes személyiségi jog?

A magánélethez való jog központi elemét képezi az egyén rendelkezési szabadsága életének és személyének egyes megjelenési formái fölött. A képmás és a hangfelvétel közzétételét nem sérti a jogosult hozzájárulása, mint ahogy nem valósít meg jogsértést a magántények és a magánkommunikáció nyilvánosságra hozatala sem,

²⁰ Alexander NÉKÁM [Nékám Sándor]: *The Personality Conception of the Legal Entity* (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1938) 36., 52.

²¹ Legf. Bír. Cgf. II. 30 724/1990. sz. – BH1990. 476. sz.

ha ahhoz az érintettek hozzájárultak. A modern marketing egyik jellemző trendje annak felismerésén alapszik, hogy ha a termékek és a szolgáltatások a vásárlóközönség számára ismert és népszerű személyiséggel kapcsolhatók össze, a termék vagy a szolgáltatás piacképessége fokozható. A személyiségnek a magánélet védelme körébe tartozó egyes jegyei (jellemzően a név, a képmás és a hang) így – hasonlóan a tulajdonjog tárgyaihoz – hasznosíthatók, ennél fogva pedig kereskedelmi értékkel bírnak. A kereskedelmi értéket az érintett személy társadalmi ismertsége, hírneve határozza meg. A személyiségnek ezek a piacképes megnyilvánulásai nem esnek a szellemi alkotásokra vonatkozó szabályozás hatálya alá, bár azokhoz hasonlóan piacképes jószággá válnak. A jog a felhasználás engedélyezését monopolizálja azzal, hogy csak a jogosult hozzájárulásával tekinti azt jogszerűnek. Márpedig a jogvédelem biztosításából ez is szükségszerűen következik. Az Amerikai Egyesült Államokban a személyiség attribútumainak a felhasználására és annak engedélyezésére a személy számára a magánélet védelmével biztosított jog, a *right of publicity* az elmúlt száz év jogfejlődése során a szellemi tulajdonhoz hasonló forgalomképes jogosultsággá vált.

Valós és kézenfekvő érdek fűződhet az ismertséggel (hírnévvel) járó haszonszerzési lehetőség monopolizálásához. Az ismertség többféleképpen is generálhat vagyoni értéket. Az egyik lehetséges mód a társadalom kíváncsiságának kiaknázása, amely keresletet generál a hírességekkel kapcsolatos információra hírek, pletykák, életrajzi termékek, dokumentumfilmek, interjúk útján. A második lehetőség az ún. *merchandising*, azaz élő vagy elhunyt hírességek személyiségjegyeivel ellátott termékek kereskedelmi forgalomba hozatala (pl. hírességek képmásával, aláírásával stb. ellátott pólók, poszterek, kártyák, bábuk, poharak vagy bármely más termékek). A harmadik pedig áruk vagy szolgáltatások kelendőségének a fokozása érdekében készített hirdetések, reklámok, promóciók.²² Amennyiben a jogrendszer a magánéletet védi (ahogy azt általában a modern jogrendszerek teszik), választ kell adnia arra a kérdésre, hogy ezeket a haszonszerzési lehetőségeket hogyan alkalmazzák a társadalomban. Bár elvileg lehetséges volna mindet az ismert személyhez rendelni (ebben az esetben a hozzájárulása nélkül egyik sem lehet jogszerű) vagy a közösség számára szabad felhasználásként biztosítani (ebben az esetben bármelyik beavatkozás jogszerű a hozzájárulása nélkül is), a jog sajátos módon a második és a harmadik esetben biztosítja a felhasználás (haszonszerzés) monopóliumát az ismert személy számára, az első esetben azonban nem. A hírességek személyiségjegyeinek a felhasználása áruk vagy szolgáltatások kelendőségének a fokozása érdekében a hozzájárulásukhoz kötött; a személyiségjegyek felhasználásának a monopóliuma a hírességet illeti. A jog ugyanakkor nem gátolja azt, hogy a hírességekkel kapcsolatos információk, életrajzi leírások stb. közzétételével haszonra

²² Michael MADOW: Private Ownership of Public Image: Popular Culture and Publicity Rights. *California Law Review*, 1993/1. sz. 125–140., 129.

tegyen szert az, aki azt a nyilvánossággal megosztja. Ez a paradox eredmény annak a következménye, hogy míg a magánélethez való jog a képmás, hangfelvétel vagy más személyiségi attribútumok felhasználásával szemben védelmet nyújt, addig a hírességekkel kapcsolatos valós információk közzétételével szemben nem, mert a hírességek közéleti szereplői minősége alátámasztja a velük kapcsolatos hírek közzétételét. Az ismert személy képmása nem használható fel haszonszerzési célra, azt azonban nem akadályozza a jog, hogy egészségi állapota, szenvedélybetegsége, személyes viszonyai kapcsán közzétett hírekkel a közlési felület tulajdonosa (lapkiadó, televíziós társaság stb.) profitot szerezzen.

7. *Right of publicity* – védendő érdek?

Jóllehet természetesnek tűnik, hogy a személyiségi jogvédelem, a kártérítési felelősség vagy az önrendelkezési jog talaján a képmásnak és a személyiség egyéb attribútumainak a felhasználását a jog az érintett személy hozzájárulásához köti, valójában egyáltalán nem könnyű ezt a monopóliumot jogpolitikai indokokkal alátámasztani. A szellemi alkotások feletti monopólium, a megszerzett információ és tudás kiaknázásnak a jog által biztosított privilégiumát elsősorban az indokolja, hogy a hasznosítás kizárólagosságával tudja érdekeltté tenni a jog a társadalom és a gazdaság szereplőit abban, hogy a hasznos tudás előállításába befektessenek. A személyiség eleve adott attribútumainak (pl. képmás) a hasznosítása feletti privilégiumok ilyen ösztönzőket nem kreálnak, és kérdéses az is, hogy a hírességgé váláshoz szükséges befektetés ösztönzése társadalmilag valóban hasznos-e. Úgy tűnik, hogy a képmás – és általában a személyiségjegyek – hasznosításának a személy részére biztosított monopóliuma szimplán anyagi érdekeket véd, társadalmilag hasznos ösztönző hatások biztosítása nélkül, olyan beavatkozás esetén is, amelyben a személy méltósága nem sérül.

A képmás és a személyiség egyéb attribútumai feletti rendelkezési jog elismerésével a magánélet védelme voltaképpen tulajdoni (vagyonjogi) védelembe csúszott át. A *right of publicity* alapján az egyén megakadályozhatja a személyiségének a hozzájárulása nélkül kereskedelmi célra való használatát, és biztosítja számára azt, hogy személyiségének megjelenési formáira vonatkozó kizárólagos hasznosítási jogot biztosítson más személyek számára, akik ezt harmadik személyekkel szemben is kikényszeríthetik.²³ A kereskedelmi értéket hordozó ismert személyek a nevük, képmásuk, hangjuk stb. marketing célú felhasználását ellenérték fejében engedélyezhetik, és ezzel a személyiség e megjelenési formáiból a szellemi alko-

²³ HUW BEVERLEY-SMITH – ANSGAR OHLY – AGNÈS LUCAS-SCHLOETTER: *Privacy, Property and Personality* (New York, Cambridge University Press, 2005) 65.

tásokhoz fűződő jogokhoz hasonló²⁴ piacképes termék vált. A jognak ez a fejlődése szükségszerű volt, hiszen a jogvédelem megtagadása engedély nélküli felhasználás esetén a felhasználókat jogalap nélkül, az érintett személy jogainak a megsértése árán juttatná vagyoni előnyhöz. Ez az eredmény pedig a jogrendszerek számára nem tűnik elfogadhatónak.

Amikor a jog monopolizált védett pozíciókat biztosít, valójában azt dönti el, hogy melyek a közkincsnek minősülő javak, és melyek azok, amelyek felett a hasznosítással kapcsolatos döntések a társadalom egyes tagjainak (jogalanyoknak) a privilégiumai.²⁵ A jog meghatározhatja a közjavaknak olyan körét, amelyek nem tartoznak a magánjogi tulajdon rendszerébe, hanem mindenki (bárki) számára hozzáférhető erőforrások. Ezek a javak a *res extra commercium* vagy *res omnium communes* magánjogi tulajdon tárgyát nem képező javak, bár közjogi közigazgatási szabályok a használatuk rendjét szabályozhatják. Bárki számára hozzáférhető közkinccsé azonban nemcsak dologi javak tehetők, hanem szellemi alkotások és a személyiségjegyek is. A jognak ugyanis ezek kapcsán meg kell határoznia azt, hogy a személyiségjegyek bárki által hasznosítható javak legyenek-e, vagy ezek felett hasznosítási monopóliumot kapjon-e a személy vagy annak jogutódja. A tulajdon nem magától értetődő természetes „képződmény”, hanem a gazdasági erőforrásokhoz való hozzáférés társadalmi konszenzuson alapuló rendjének a jogi leképezése. Ettől minőségileg nem különbözik a személyiség védelme és a személy rendelkezési jogának a biztosítása a személyiségjegyei hasznosítása felett. A jog határozza meg ebben az esetben is, hogy mi az, amit monopolizál (pl. személyiségjegyek felhasználása az áruk kelendőségének fokozása érdekében), és ezzel biztosítja a hasznosítási jogokat a személy számára, és mi az, amivel ezt nem teszi meg (pl. pletykalapok eladásának a fokozása közszereplőnek minősülő hírességekről közzétett hírekkel). A közkinccsé válás kérdését különösen élesen veti fel a személyiségjegyek halál utáni felhasználásának²⁶ a kérdése.

8. Right of publicity a halál után – post mortem személyiségi jogok?

Az, hogy a személyiségjegyek felhasználása feletti rendelkezési jog a személyt mint jogosultat illeti, a személyiségi jogok védelméből természetes módon adódhat, ha a jog ezt nem közkincsnek, hanem a személyhez rendelt monopólium-

²⁴ BEVERLEY-SMITH-OHLY-LUCAS-SCHLOETTER (23. lj.) 5.

²⁵ Byung HA AHN: *Der Vermögensrechtliche Zuweisungsgehalt des Persönlichkeitsrechts* (Berlin, Duncker&Humblot, 2009) 32 sk.

²⁶ A probléma egyes aspektusairól bővebben: GÖRÖG Márta: A posthumus személyiségi értékek védelmének egyes aspektusairól. *Acta conventus de iure civili. Tomus 7, 2007*, 261–269., 261 skk.

nak tekinti. Korántsem ilyen világos azonban ennek a rendelkezési jognak a sorsa a jogosult halála után, és ez egyúttal rámutat a személyiségi jogok természetére vonatkozó alapvető kérdésre is. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a személyiségi jogok az emberi méltóságot és a személyiség szabad kibontakoztatását védik, a méltóság sérelmével nem járó felhasználások (pl. híres személyek személyiségjegyeinek nem kegyeletsértő felhasználása áruk és szolgáltatások kelendőségének fokozása érdekében) nem minősülnek jogellenesek. Így a képmás és a személyiség egyéb megjelenési formái (pl. aláírás, hang) közkinccsé válnak, azok felhasználásához engedély nem szükséges. Kivételt ez alól csak a védjegyként lajstromozott személyiségjegyek képezhetnek. Ha a személyiségi jogok a személyiségjegyek feletti rendelkezési jogot védik, ez a rendelkezési jog a halállal csak akkor nem szűnik meg, ha azt az elhunyt örökösei megöröklik.²⁷ Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a személyiségjegyek feletti rendelkezési jogot önálló, átruházható és forgalomképes jogként tételezzük, amely a hagyaték része. Ebben az esetben azonban már nem személyiségi, hanem forgalomképes vagyoni jogról beszélünk.

Nem is egységesek a jogrendszerek abban, hogy az érintett személy halála után szükség van-e a leszármazottak, örökösök vagy más jogutódok engedélyére a kereskedelmi célú felhasználáshoz. Így például az angol bíróság jogszerűnek tekintette Elvis Presley-emléktárgyak forgalmazását az énekes örököseinek hozzájárulása nélkül, míg a német bíróság előtt Marlene Dietrich lánya sikerrel érvényesített kártérítési igényt egy kereskedővel szemben, aki engedély nélkül használta a híres énekesnő nevét, aláírását és képmását a termékei kelendőségének fokozása érdekében. Megalapozott az a felvetés is, hogy ezek a különbségek hátrányosan érinthetik az Európai Unió belső piacát, mert akadályozhatják az áruk szabad mozgását. Szerzők amellettt érvelnek, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének alapvető jogokat biztosító rendelkezéseiből az a kiindulópont vezethető le, hogy a személyiség jegyeinek engedély nélküli kereskedelmi használata jogsértő magatartás.²⁸

9. *A right of publicity* és a magyar jog

A *right of publicity*hez hasonló, dologi hatályú védelemmel biztosított, forgalomképes jogosultság elismerése nem illeszkedik a magyar polgári jog dogmatikai rendszerébe. A magyar polgári jog kizárólagosan átengedhető, harmadik személyekkel szemben is védett (abszolút szerkezetű) és átruházható alanyi jogokat törvényben nevesített formában tételez. A személyiségjegyek felhasználásával kap-

²⁷ Anna GREGORITZA: *Die Kommerzialisierung von Persönlichkeitsrechten Verstorbener* (Berlin, Duncker&Humblot, 2003) 272.

²⁸ BEVERLEY-SMITH-OHLY-LUCAS-SCHLOETTER (23. lj.) 4.

csolatos jogosultságokat a magyar polgári jog a személyiségvédelem körében biztosítja, részben nevesített jogok (képmáshoz, hangfelvételhez való jog) formájában. Így a magyar jog, más jogrendszerekhez hasonlóan, a személyiségjegyek felhasználását nem teszi közkinccsé, azokat a jogosult monopóliumának tekinti. A személyiségi jogokat a magyar jog nem tételezi forgalomképes jogosultságként,²⁹ ugyanakkor a jogosultnak biztosítja azt a jogot, hogy a személyiségi jogaiba való beavatkozáshoz a hozzájárulását adja. Ez a hozzájárulás elvileg lehet egyoldalú címzett jognyilatkozat, de tartalmilag jellemzően a jogosult és a személyiségi jogba beavatkozó fél közötti szerződésként jelenik meg,³⁰ amelyben a személyiségi jog jogosultja által vállalt kötelezettség akár a hozzájárulás megadásaként, akár a jogvédelem igénybevitelétől való tartózkodásként értelmes.

A jogosult azzal, hogy ellenérték fejében vagy ingyenesen hozzájárul a képmás, hang vagy a személyiség más jegye – akár üzleti célú – felhasználásához, jogszerűvé teszi a személyiségjegyeinek felhasználását. Ezzel ugyanolyan helyzet áll elő, mintha a jogosult a személyiségjegyek felhasználásával kapcsolatos jogokat átengedné. Valójában ezt is teszi. A jogvédelemről való lemondás lehetősége valójában forgalomképesé teszi az alanyi jogot, jelen esetben a személyiségi jogot. Ez akkor is igaz, ha ez a forgalomképeség annyiban korlátozott, hogy önmagában a lemondás még nem teszi a jogot többször is átruházhatóvá.³¹ Hasonló folyamat játszódott le a magyar jogban a *know-how*³² forgalomképességének elismerése kapcsán. A szellemi alkotások forgalomképességét a jog külön szabályozásban biztosított, nevesített és átruházható jogosultságokkal biztosítja. A *know-how* azonban – külön nevesített jogosultság hiányában – csak információhalmaz, amely külön szabályozás hiányában üzleti titokként (magántitokként) védett.

A személyiség egyes megjelenési formáit a polgári jog nem tekinti átruházható, forgalomképes jogosultságnak, azonban a személyhez fűződő jogként védett műszaki ismeret kizárólagos, harmadik személyekkel szemben is védett átruházását a

²⁹ A személyiségi jogok magyarázatának a hazai magánjogtudományban még csak formálódnak az egységes elméleti keretei, történetileg pedig éppen a tulajdonosi minőséggel szembeállított, attól élesen elhatárolt magán-autonómia védelmével magyarázhatóak. SZÉKELY László: *A személyiségi jogok hazai elmélete – a forrásvidék* (Budapest, Eötvös, 2011).

³⁰ Így a szerződés létrejöttére, érvényességére és hatályosságára vonatkozó szabályokat is alkalmazni kell rá. Releváns érvénytelenségi okként jöhet szóba a szerződés nyilvánvaló jóerkölcsbe ütközés miatti semmissége (Ptk. 6:96. §) is, amelynek alapján nem érvényes a hozzájárulás, ha abban a társadalmi értékrenddel össze nem egyeztethető mértékben mond le a jogosult a személyiségének polgári jogi védelméről.

³¹ Bár annak nincs akadálya, hogy ez harmadik személyek javára szóló szerződésként (Ptk. 6:136. §) megtörténjen.

³² Ptk. 2:47. §. A *know-how* jogi természetének a legteljesebb feldolgozására a magyar jogban lásd GÖRÖG Márta: *A know-how jogi védelmének alapvető kérdései* (Budapest, HVG-ORAC, 2012).

joggyakorlat és a jogtudomány a forgalomképességet biztosító alanyi jog hiányában is elfogadta. Nem kizárt, hogy a személyek képmásával, hangfelvételével és személyiségük egyéb megjelenési formáival (pl. aláírás, név) kapcsolatos felhasználási jogokat a magyar jog a *know-how*-hoz hasonlóan forgalomképes *in rem* jogosultságnak tekintse, túllépve a magánjog dogmatikai keretein. Ugyanazok az érdekek, amelyek a személyiség megjelenési formáinak a kereskedelmi célú felhasználásához kötődnek, valószínűleg a magyar jogban is indokoltta és szükségessé teszik ezt.

Ugyanakkor a magyar polgári jog a jogszabályok, a bírói gyakorlat és a dogmatikai rendszer alapján nem tud választ adni arra a kérdésre, hogy az elhunyt személy személyiségjegyeinek a felhasználásával kapcsolatos jogosultságok kit illetnek. Valójában már az elhunyt személy emlékének a megsértését védő kegyeleti jog kapcsán sem azonosít a jog hagyományos értelemben vett jogosultat, és a Ptk. nem is tekinti a kegyeleti jogot (éppen a jogosult jogalanyiségának a megszűnése okán) hagyományos értelemben vett személyiségi jognak.³³ A Ptk. szabályai az elhunyt személy emlékének a megsértése esetén csak azt mondják meg, hogy kik azok, akik bírósághoz fordulhatnak, érvényesítve a személyiségi jogsértés szankcióit,³⁴ de a Ptk. nem tekinti őket a kegyeleti jog jogosultjának.

A személyiségjegyek felhasználásával kapcsolatos magatartások nem feltétlenül kegyeletsértőek (önmagukban semmiképpen sem), így teljes egészében nyitott marad a kérdés, hogy ehhez az elhunyt személy örököseinek vagy bárki másnak a hozzájárulására szükség van-e. Szemben a szellemi alkotásokhoz fűződő, nevesített forgalomképes jogokkal, a személyiségjegyek felhasználásával kapcsolatos jogosultságokat a jog nem kreálja meg forgalomképes jogként. Mivel a személyiségi jogok forgalomképtelen, személyhez kötött jogosultságok, a hagyatéknak nem részei, így örökösökre nem szállnak át. Ennek hiányában arra a következtetésre kell hogy jussunk, hogy a halál után a magyar jog nem biztosítja a személyiségjegyek felhasználásával kapcsolatos rendelkezési monopóliumot az elhunyt személy örököseinek (leszármazottainak, hozzátartozóinak) vagy másoknak. Így az elhunyt személy személyiségjegyeinek a kereskedelmi célú felhasználása a kegyeleti jog korlátai között közkinccsé, szabad felhasználás tárgyává válik. Ha ez a következtetés a társadalmi értékeléssel nem egyeztethető össze, akkor vagy a jogalkotónak, vagy a gyakorlatnak kell elismernie az elhunyt személy személyiségjegyeinek a felhasználását biztosító rendelkezési jog örökölhetőségét. Ez a személyiségi jog és személyiségvédelem jelenlegi dogmatikai kereteivel nem egyeztethető össze.

³³ SZÉKELY László kommentárszövege az alábbi kötetben: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz* (Budapest, Wolters Kluwer, 2014) 2:50. §.

³⁴ Ptk. 2:50. §, 2:54. §.

10. Következtetések

A személy és dolog vagy személyiség és tulajdon közötti határvonal csak a jogalanyiság mentén és a jogalanyiság szempontjából húzható meg világosan. A személyiségvédelem által védett érdekek és a tulajdonjog által védett érdekek között valódi átfedés van, így személyiség és tulajdon között ebből a szempontból a polgári jog rendszerén belül nem lehet következetes elhatárolásokat biztosítani. A forgalomképesség nem a jog belső logikájából fakadó minőség, hanem a jog alapját képező társadalmi értékrend, a morális értékelés következménye és leképeződése. Így a személyiségvédelem által védett vagyoni érdekek elismerése és ezen érdekek érvényesítésének biztosítása is morális értékelés következménye. A személyiségjegyek kereskedelmi célú felhasználásával kapcsolatos vagyoni érdekeket a jog elfogadja és azok érvényesítésére is késznek mutatkozik, ami egyfelől jól mutatja a jogvédelem biztosítása, valamint a forgalomképesség elismerése közötti szoros összefüggést, másrészt pedig rámutat a jognak arra a hiányosságára, hogy a személyiségjegyek felhasználásával kapcsolatos vagyoni érdekeket csak forgalomképesként nevesített, átruházható és örökölhető jog elismerésével lehet következetesen biztosítani. Hogy erre valóban szükség van-e, vagy inkább az helyes megoldás, hogy ezek a felhasználási jogok közkinccsé válnak, tudatos jogalkotói döntést igényel, amelyet tudatos átgondolás kell hogy megelőzzön, figyelemmel a lehetséges megoldások társadalmi és gazdasági hatásaira is. Mindenképpen szükséges azonban a polgári jogi személyiségi jogvédelem dogmatikai kereteinek a meghatározása. Ennek hiányában semmilyen megoldás sem illeszthető következetesen a polgári jog rendszerébe. Különösen igaz ez az elhunyt személy személyiségjegyeinek a kereskedelmi célú felhasználására. A személyiségi jogok tételezett forgalomkép telensége miatt erre a kérdésre a magyar polgári jogban a jelenlegi szabályozási és dogmatikai gondolkodási keretek között nem adható megnyugtató válasz.

SZALAI ÁKOS*

A szervezetek jogi személyiségének mennyiségi elmélete

A törvény alapján létrehozott jogalanyok számára is biztosítottak azok az alapvető jogok, valamint őket is terhelik azok a kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak. [Magyarország Alaptörvénye I. cikk (4) bekezdés]

A jogi személy jogképessége kiterjed minden olyan jogra és kötelezettségre, amely jellegénél fogva nem csupán az emberhez fűződhet. [2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 3:1. § (2) bek.]

1. Bevezetés

A jogi személyiség a jog klasszikus felfogása szerint azt jelenti, hogy a jogi személyek jogok alanyai, kötelezettségek címzettjei lehetnek.¹ A jogi személyiség kérdésére elvileg csak igen vagy nem választ adhatnánk, de sokszor a dichotóm válaszlehetőség nem kielégítő.² Például Sárközy Tamás a részjogképesség és az *ultra vires* elveit ismeri fel több helyen a magyar szabályozásban, illetve ennek felvállalására tett javaslatot az új polgári törvénykönyv előkészítése során.³ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez (a továbbiakban: Ptk.) írt kommentár-

* A szerző egyetemi docens (PPKE JÁK, Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézet), tudományos munkatárs (MTA TK Jogtudományi Intézet). A szerző köszönettel tartozik Menyhárd Attilának, Könczöl Miklósnak, Sobor Dávidnak és Gyulai-Schmidt Andreának, akik a szöveg korábbi verzióihoz fűzött kritikáikkal, megjegyzéseikkel segítettek a hibák kijavításában, illetve az MTA TK Jogtudományi Intézetében 2014. május 15-én megtartott műhelybeszélgetésén résztvevőknek – különösen a tanulmány két opponensének, Chronowski Nórának és Zódi Zsoltnak. Természetesen minden így is megmaradt hibáért a felelősség a szerzőt terheli.

¹ Például: „személynek lenni vagy nem lenni tehát annyi, mint jogok és kötelezettségek alanyának lehetni vagy nem lehetni.” GROSSCHMID Béni: *Jogi és lénytani személyiség. Magyar Jogi Szemle*, 1920. 104.

² Lásd SÁRKÖZY Tamás írását ebben a kötetben.

³ SÁRKÖZY Tamás: *Jogképesség – személyiség – jogalanyiség az embertöbbségek – csoportok – szervezetek körében. Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/4. sz., 3–9.

jában Kisfaludi András⁴ és Papp Tekla⁵ is a jogképesség terjedelmének (a jogi személyeket megillető jogok) problémájaként ragadja meg a kérdést: a különböző szervezetek, miközben mind jogi személyek, különböző jogokkal rendelkezhetnek. A joggazdaságtani elemzés azonosít egy másik szempontot is: a jogi személyt megillető jogok védelmének módját – ha kimondjuk a szervezeteket megillető jogokat, akkor el kell dönteni, hogy miképpen védjük meg azokat.

A terjedelem kérdése az utóbbi időben egyre többször merül fel problémaként: folyamatosan bővül azon jogok köre, amelyekre a szervezetek is hivatkozhatnak.⁶ Egyre szűkebb az a kör, amely „természeténél fogva”, „jellegénél fogva” csupán a természetes személyt illelheti meg, illetve egyre szűkebb azon „körülmények [context]”⁷ listája, amely szempontjából e szervezetek jogilag különböznenének az embertől. Egyre több olyan alkotmányos jog illeti meg őket, amelyek korábban vitatottak voltak. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága elé például két fontos kérdés is került az elmúlt években, amelyekben arra kellett választ adni, hogy természetes személyt megillető jogra szervezetek, társaságok is hivatkozhatnak-e. A *Citizens United v. Federal Election Commission*⁸ ügyben a bíró-

⁴ KISFALUDI András: A Ptk. Harmadik Könyvéhez írt kommentár. In: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz* (Budapest, Wolters Kluwer, 2014, e-könyv) 3:1§-hoz írt kommentár „2. A jogképesség terjedelme” pont – referencia: 10.23–10.26.

⁵ PAPP Tekla: A Ptk. Harmadik Könyvéhez írt kommentár. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja, I. kötet* (Budapest, Opten, 2014) 362–363.

⁶ SÁRKÖZY Tamás: *A jogi személy elméletének átalakulása* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985) 165.

⁷ Az amerikai jog fogalmazása szerint, amikor a törvények személyről (vagy mindenkiről) beszélnek, azon mind a természetes, mind a jogi személyeket érteni kell, kivéve, ha a szöveggörnyezet másra utal [unless the context indicates otherwise]. 1 U.S. Code § 1.

⁸ *Citizens United v. Federal Election Commission*, 558 U.S. 310 (2010), (No. 08–205.) (Az ítéletre vonatkozó oldalszámok forrása.)

A *Citizens United*, egy nonprofit társaság a 2008-as elnökválasztási során a kábeltévéken és video-on-demand (VOD) rendszerben kívánt terjeszteni egy általa készített, Hillary Clinton ellen agitáló filmet. A film abban az időszakban (az elölválasztások előtti 30 napban) is elérhető volt, amikor a 2002-es Bipartisan Campaign Reform Act (BCRA) tiltotta üzleti vállalkozások számára, hogy saját költségvetésükből közvetlenül politikai jelölt melletti, vagy éppen elleni reklámokat finanszírozzanak. A szabályozás szerint ugyanis a cégek finanszírozhattak választási kampányt, de ezt csak ún. politikai akciócsoporton keresztül (PAC) tehették. Ők maguk közvetlen politikai véleményt pedig csak a kampányidőszakon kívül fejthettek ki. A filmhez egy reklám is készült, amelyet ebben a kampányidőszakban is vetítettek volna a televíziókban. A cég maga indított eljárást a Szövetségi Választási Bizottság [Federal Election Commission] ellen: ideiglenes intézkedést [preliminary injunctive relief] kért, hogy a bíróság engedélyezze a videó terjesztését.

Az ügyben végül 2010. január 21-én született 5:4 arányú döntés. A többségi véleményt Kennedy bíró írta. Két, részben párhuzamos, részben különvélemény (Stevens és Thomas bírák) született, illetve – részben ezekre is válaszul – két párhuzamos indoklás (Scalia és Roberts bírák). A döntés lényege, hogy a céges költségvetésből finanszírozott választási kommunikációt alkotmányosan nem lehet til-

ság azt mondta ki, hogy alkotmányellenes, ha a társaságok és az emberek kampányfinanszírozási jogai eltérnek. A *Burwell v. Hobby Lobby*⁹ ügyben pedig azt, hogy ha egy kormányzati politika sérti a tagok vallásszabadságát, akkor erre – speciális körülmények esetén – a vállalataik is hivatkozhatnak. A magyar jogban is felmerülnek hasonló kérdések. Például Papp Tekla veti fel több helyen, hogy nem eldöntött kérdés ugyan, de szerinte a szervezetek hátrányos megkülönböztetésre is hivatkozhatnak.¹⁰

tani. Az érvelés kulcsa a mi számunkra, hogy „a kormány nem tehet különbséget a beszélő személye szerint, megakadályozva így az elhallgattott személyeket vagy csoportot a szólásban”. (Uo. 4.)

⁹ *Burwell v. Hobby Lobby*, 573 U.S. ____ (2014), (No. 13–354 and 13–356.) (továbbiakban: HOBBY LOBBY) <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/573/13-354/case.pdf>. (letöltés: 2014. július 3.) (Az ítéletre, az egyes bírák érveire való hivatkozások a bíró nevével és ezen dokumentum oldalszámaival történik majd.)

Az eset az ún. Affordable Care Act (ACA) és a Religious Freedom Restoration Act (RFRA) közötti vélt vagy valós ütközés körül forgott. Az ACA, pontosabban az annak felhatalmazása alapján megszülető, a Department of Health and Human Services (HHS) által készített szabályozás megkövetelte az 50 fő fölötti munkaadóktól, hogy a munkavállalókra olyan biztosítást kössenek, amely fedezi bizonyos fogamzásgátló szerek teljes költségét is (vagyis a munkavállalók számára ingyenessé válnak). A Hobby Lobby és a vele együtt kezelt Conestoga Wood Specialties két olyan családi vállalkozás, amelyben a cég vezetőinek és a tagjainak vallási meggyőződése szerint a szabályozásban szereplő fogamzásgátló szerek közül négy emberi élet kioltására (már megtermékenyült petesejtek elpusztítására) alkalmas, és ezért azokra biztosítás kötését megtagadták. Mint az a döntés indoklásában is jelentős szerepet kapott, maga a szabályozás sem tette kötelezővé minden munkaadó számára azt, hogy ezen szereket is tartalmazó biztosítást kössenek: a vallási szervezetek, illetve az ún. „nagyapa klauzula” alá eső szervezetek felmentést kaptak. Vallási szervezetek esetén, amennyiben úgy nyilatkoztak, hogy az adott szerek finanszírozása vallásukkal összeegyeztethetetlen, akkor az ő munkavállalóik számára a szerek finanszírozását a kormányzat vállalta magára, illetve ő kötött rá biztosítást. A „nagyapa klauzula” pedig az olyan munkaadókra vonatkozott, akik már az ACA bevezetése előtt is biztosítottak meghatározott biztosítást a munkavállalóik számára: rájuk az ACA-nak, és az azt követő szabályozásnak a korábban is nyújtott ellátást meghaladó követelményei nem vonatkoztak – így e fogamzásgátló szerekre szóló biztosítási kötelezettség sem (ahogyan az 50 főnél kevesebbet foglalkoztató szervezetekre sem).

A többségi véleményt megfogalmazó Alito bíró többek között e két kivételre hivatkozva mutatott rá, hogy az RFRA által megfogalmazott tesztnek, miszerint valaki vallásszabadságát csak akkor lehet jelentősen korlátozni, ha (i) az nyomós közérdeket szolgál és (ii) a vallásszabadság kisebb sérelmével az adott célt nem lehet elérni, az ACA e ponton nem felel meg. A többségi vélemény nem vitatja adott ügyben a nyomós közérdek létét. Azonban véleményük szerint a kormányzatnak, a felperesnek kellett volna bizonyítania, hogy az adott közérdeket nem lehet kevésbé restriktív eszközzel elérni. És ezt elmulasztotta. Sőt, érvelésük szerint a kivétel alá eső munkaadók esetében maga a szabályozás mutatja meg, hogy létezik kevésbé terhes megoldás is. A párhuzamos indoklást kifejtő Kennedy bíró kifejezetten erre is hegyezte ki a véleményét.

A viták során komoly szerepet játszott egy társasági jogászok által elkészített szakmai anyag: Amicus Curiae Brief of Corporate and Criminal Law Professors in Support of Petitioners. http://www.amicanbar.org/content/dam/aba/publications/supreme_court_preview/briefs-v3/13-354-13-356_amcu_cclp.authcheckdam.pdf (letöltés ideje: 2014. július 5.) (továbbiakban: AMICUS BRIEF)

¹⁰ PAPP Tekla: Vázlatos áttekintés a jogi személyről az új Polgári Törvénykönyv apropóján. *Pro publico bono: Magyar közgazdaság*, 2014/2. sz., 157.; PAPP (5. lj.) 364.

Ha arra kell választ adni, hogy mit jelent, meddig terjed egy szervezet jogi személyisége, akkor a vitákban gyakran egyszerűen a tagok, az alapítók és a szervezetek elválasztása, szeparációja kerül a középpontba: mivel a szervezet jogai nem a tagok jogai és a szervezet kötelességei nem a tag kötelezettségei, ezért a tag jogai sem válhatnak a szervezet jogaivá és a tag kötelezettségei sem válnak a szervezet kötelességeivé. Gyakorlatilag egy teljes, mind a négy elemet tartalmazó szeparáció lebeg a szemünk előtt.¹¹ A teljes szeparáció jelent meg a fenti *Hobby Lobby*-döntés kapcsán a szervezetek vallásgyakorlási hivatkozását elutasítók érvelésében is.¹²

Ugyanakkor ez az érv félrevisz. A jogi személyiség (ha tetszik: a jogképesség) nem követeli meg, hogy mind a négy elem jelen legyen. Például egy szervezet még jogképes maradhat, ha a tagokat nem védjük a társaság kötelezettségeitől – például korlátlanul felelősek a szervezet tartozásaiért –, vagy ha bizonyos esetekben áttörjük a felelősséget.

A jogi személyiség fogalmának pontosabb megértéséhez érdemes külön-külön megvizsgálni a szeparáció e négy elemét. Ezek két irányt (a tag felé és a szervezet felé) és két dimenziót (kötelezettségek és jogok átvitele) jelölnek ki. Az írás első fejezete ezt mutatja be. Ez nemcsak arra szolgál, hogy a szeparáció különböző elemeit ne keverjük össze, hanem arra is, hogy a jogi személyiség jelentését pontosabban azonosítsuk: a jogi személyiség a tagoktól a társaság felé történő jog- és kötelezettségátvitelt szabályozza – szemben a tagok felé történő kötelezettségátvitellel (például korlátlan felelősség esetén) vagy jogátvitellel [például származékos keresetek (*derivative suit*) esetén].

Az ilyen módon meghatározott jogi személyiség erejét, terjedelmét a második fejezet vizsgálja. Látjuk majd, hogy a jogi személyiség fogalma mind terjedelmében, mind védelmi módjában eltér az egyes szervezetek esetén. Vannak erősebben és vannak gyengébben védett szervezetek. A fejezet arra próbál tipológiát adni, hogy ezt a védelmi erőt hogyan lehet értelmezni.

Az elemzés megkezdése előtt négy megjegyzést kell tenni. Egyrészt, mivel a jogi személy fogalmához a magyar jogban a jogi személyiségen túl a szétválasztás egyéb elemei is hozzákötődnek, a félreértések elkerülése érdekében a továbbiakban nem jogi személyekről, hanem szervezetekről fogunk beszélni. Másrészt, szín-

¹¹ A jogi személy definiálásakor ezt a teljes szétválasztást fogalmazza meg tankönyvében Kisfaludi András [KISFALUDI András: *Társasági jog* (Budapest, CompLex, 2007) 30–32.], és Papp Tekla is [FARKAS Csaba – JENOVAI Péter – NÓTÁRI Tamás – PAPP Tekla: *Társasági jog* (Szeged, Lectum, 2009) 32.].

Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy Kisfaludi András szétválasztja az önálló vagyont és a felelősség kérdését. Bár – legalábbis főszabályként – a korlátolt felelősséget is a jogi személy alapelemei közé sorolja, azonnal jelzi is, hogy szemben az önálló vagyonnal és a képvisellel, ez nem a jogképesség elengedhetetlen eleme, hiszen „bizonyos korrekciókra” sor került, mint amilyen az, hogy a közkereseti társaság, vagy a betéti társaság belfogója felelőssége nem korlátolt.

¹² GINSBURG In: HOBBY LOBBY (9. lj.) 19.; AMICUS BRIEF (9. lj.) 14.

tén az egyszerűség okán, az írás végig a szervezet tagjaiként hivatkozik, a – Ptk. Harmadik Könyv III. Cím VII. Fejezete címének szóhasználatát idézve – a jogi személy „tulajdonosaira”, vagyis a tagjaira, illetve a tagsággal nem rendelkező szervezetek alapítóira. Harmadrészt nem teszünk különbséget aközött, hogy a szervezetet megillető jogról van szó, vagy csak olyan jogról, amely ugyan a szervezetet nem illeti meg, de a tagok jogainak védelme miatt a szervezet is hivatkozhat rá. A kérdés az lesz, hogy a szervezet által hivatkozható (akár saját, akár tagi) jogok köre milyen terjedelmű. Negyedrészt – mint az eddig érvelésből is látszik – nem tesz a szöveg különbséget aközött sem, hogy személyiségi (személyhez fűződő) vagy alkotmányos (alap)jogokról van-e szó – a szervezetet megillető jogokról fogunk beszélni.

2. A szétválasztás két iránya és két dimenziója

A szétválasztás két irányát a legegyszerűbben Henry Hansmann és Rainier Kraakman modellje segítségével érthetjük meg. Éles különbséget tesznek a jogi személyiség és a korlátolt felelősség között. Értelmezésük szerint a korlátolt felelősség fő funkciója, hogy a tagot védi a szervezettel szembeni követelésektől. A jogi személyiség esetében azonban éppen ennek a fordítottja a kérdés: a szervezet vagyonát védi a tagok kötelezettségeivel (hitelezőivel) szemben. A két dimenzió pedig a kötelezettség- és a jogátvitel. Hansmann és Kraakman előző definíciója csak a kötelezettségátvitelt vizsgálja: a tag kötelezettsége válhat-e a szervezetévé, illetve a szervezettel szembeni követelés a taggal szembeni követeléssé. Ugyanúgy feltehető azonban a kérdés (sőt, mint a bevezetőben láttuk, egyre többször az a kérdés), hogy a tag jogaiból mikor lesz a szervezet joga, mikor hivatkozhat rájuk; illetve az ellentétes irányban: a szervezet jogait a tag érvényesítheti-e. A két dimenziót és a két irányt az *I. ábrán* láthatjuk. A négy elem vizsgálata lesz e fejezet tárgya. Ezek azonban nem függenek össze: ha az egyiket megteremtjük vagy éppen felszámoljuk, az nem kell hogy feltétlenül érintse a másikat; az egyik léte vagy hiánya nem indokolja a másik létét vagy hiányát. Tudjuk például, hogy a történelem során korlátolt felelősség létezett már akkor is, amikor jogi személyiség még nem,¹³ és tudjuk, hogy vannak olyan szervezetek, amelyek ugyan jogi személyiséggel bírnak, a tagok felelőssége azonban mégis korlátlan.

¹³ A korlátolt felelősség már a klasszikus római jogban is ismert, ezzel szemben a jogi személyiség fogalma középkori eredetű. Lásd erről Henry HANSMANN – Reinier KRAAKMAN – Richard SQUIRE: Law and the Rise of the Firm. *Harvard Law Review* (2006) 1356–1374. A jogi személyiség fogalmának kialakulása kapcsán Csehi Zoltán a fogalmi áttörést Feenstra nyomán Sinibaldus Fiscushoz, a későbbi IV. Ince pápához köti. CSEHI Zoltán: *A magánjogi alapítvány – Történeti és dogmatikai alapok* (Budapest, Gondolat, 2006) 54.

1. ábra: A szervezet és a tag szétválasztásának elemei

	Tag felé (előrefelé)	Szervezet felé (visszafelé)
Közelezettségátvitel	Korlátolt felelősség	Jogi személyiség kötelezettség oldala
Jogátvitel	Tagi keresetek	Jogi személyiség jogosultság oldala

2.1. A kötelezettség oldali elhatárolás: a jogi személyiség és a korlátolt felelősség eltérő jelentése

A jogi személyiség jelentését és jelentőségét legtöbbször Hansmann és Kraakman fenti, sok helyen (gyakran szerzőtársakkal együtt) kifejtett modelljével¹⁴ írják le. E szerint a jogi személyiség kulcsa az, hogy a tagok nem követelhetik vissza a szervezettől a befektetett vagyont, s a tagok hitelezői nem kérhetik a szervezettől a tag tartozásának megtérítését. Ezt nevezik *lehetőséget teremtő vagyonszétválasztásnak* (*affirmative asset partitioning*) vagy a *szervezetet védő pajzs*nak (*entity shield*). Ennek épp az ellentettje a korlátolt felelősség, amikor a szervezet hitelezőjét akadályozzuk meg abban, hogy a tag elkülönült vagyonához hozzáférjen. Ezt *védelmező vagyonszétválasztás* (*defensive asset partitioning*) vagy *tulajdonost védő pajzs* (*owner shield*) névvel illetik.

A jogi személyiség e definíciója szerint a legfontosabb eleme nem is a jogképeség kimondása, hanem a Ptk. 3:9. § (1) bekezdésének második mondata: „A jogi személy részére teljesített vagyoni hozzájárulást vagy annak értékét nem lehet visszakövetelni.” Hiába lép tehát a hitelező esetleg a tag helyébe a szervezetben (például amennyiben a tagsági viszony szabadon, a többi tag hozzájárulása nélkül átruházható), a szervezet vagyonára nem tarthat igényt. Hasonlóképp, ez az alapja annak is, hogy a tag örököse sem kérheti a befektetett vagyon kiadását.

A szervezet vagyonának taggal szembeni védelme több hazai bírósági ügyben is központi szerepet játszott. A BDT2002. 185. számon közzétett esetben például a

¹⁴ Henry HANSMANN – Reinier KRAAKMAN: The End of History for Corporate Law. *Georgetown Law Journal* (2001) 439–468.; HANSMANN–KRAAKMAN–SQUIRE (13. lj.) 1335–1403., Henry HANSMANN – Reinier KRAAKMAN: The Essential Role of Organizational Law. *Yale Law Journal* (2000) 387–440.; John ARMOUR – Henry HANSMANN – Reinier KRAAKMAN: What is Corporate Law? In: Reinier KRAAKMAN – Paul DAVIES – Henry HANSMANN – Gerard HERTIG – Klaus HOPT – Hideki KANDA – Edward ROCK (szerk.): *Anatomy of Corporate Law*. Második kiadás (Oxford, Oxford University Press, 2009) 1–34.

bíróság azt mondta ki, hogy a társaság tagja nem tulajdonosa a társaság tulajdonában lévő vagyontárgyaknak, így azokat el sem adhatja. A BH1997. 61. számú esetben pedig azt, hogy a tag elkövethet sikkasztást a társasággal szemben, hiszen a társaság vagyona a tag szempontjából idegen dolog; sikkasztást pedig csak idegen vagyonon lehet elkövetni.¹⁵

A visszakövetelhetetlenség elve alól azonban kivételt képeznek azok a szervezetek, amelyekből a tag kiléphet – így a kkt., a bt. és a szövetkezet. Ezek jogi személyisége ezen a ponton sérül. A kilépő taggal ugyanis a szervezet köteles elszámolni. Itt az elszámolás módja lesz a jogi személy védelmének fő intézménye. A visszakövetelés alapesetben az abszolút prioritás szabályán alapul: a kilépő tag csak a hitelezők kielégítése (vagy a hitelezők kielégítésére elegendő vagyon levonása) után fennmaradt vagyon rá, illetve az ő tőkéjére eső részére jogosult. Ezt tartalmazza kkt. és bt. esetén a Ptk. 3:150. § (2) bekezdése, mely szerint az elszámolás, a vagyonkiadás a társaság forgalmi értéke alapján kell hogy történjen. Mint Kisfaludi András kiemeli, a „vagyon ebben az esetben is az aktívumok és passzívumok összességét jelenti”,¹⁶ vagyis a tag csak a tartozásokkal, kötelezettségekkel csökkentett vagyon rá eső részére jogosult.

Szövetkezetek esetében bonyolultabb a helyzet: itt nem érvényesül teljesen az abszolút prioritás szabálya. Mint Kisfaludi András rámutat, a Ptk. 3:361. § előírása lehetővé teszi olyan vagyon kifizetését is, amely már a hitelezők megtérülését veszélyezteti. A kilépő tagot megillető vagyon ugyanis két részből tevődik össze: a vagyoni hozzájárulásból és a vagyoni hozzájárulásra jutó saját tőke összegéből, amennyiben az nem lekötött tartalék. Az előbbit azonban a Ptk. nem köti feltételhez, vagyis azt akkor is ki kell adni, ha a szövetkezet részben már felélte azt.¹⁷

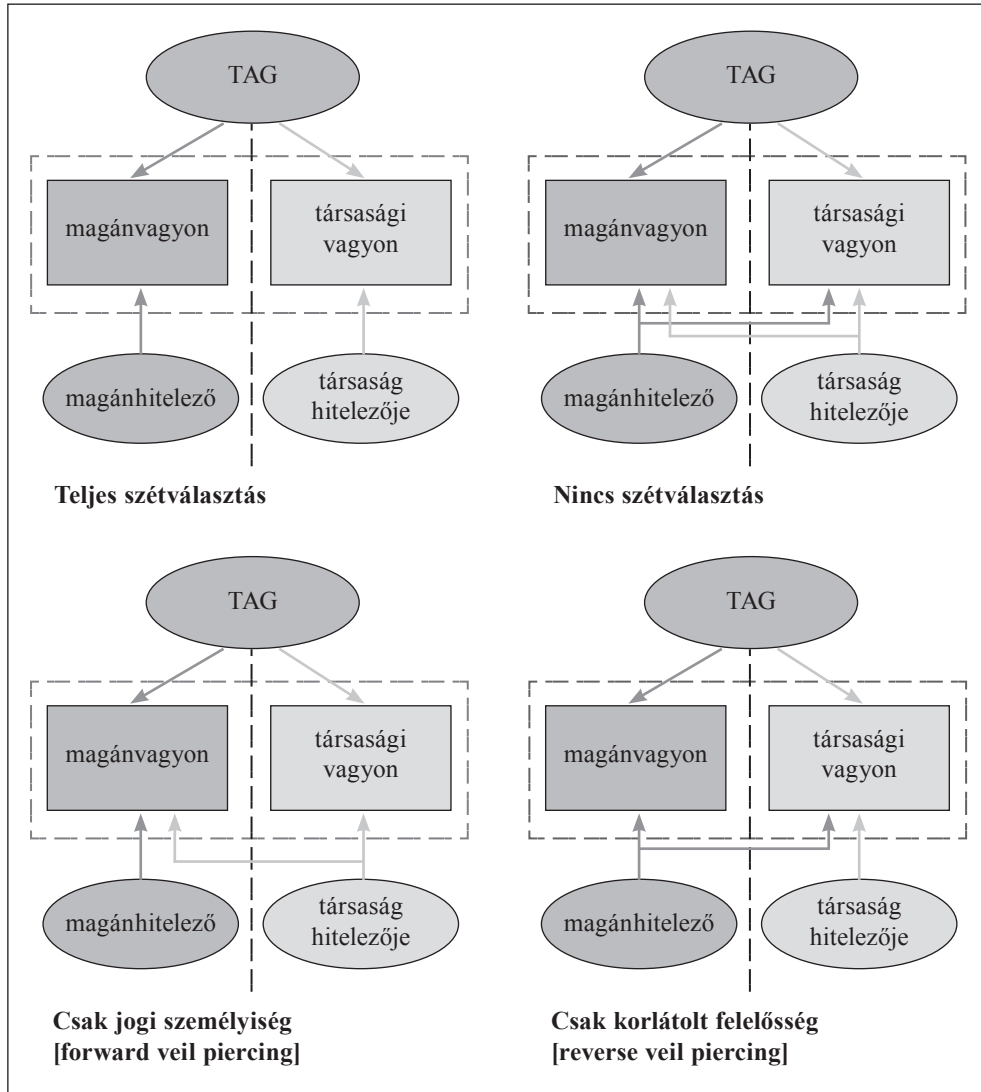
A jogi személyiség és a korlátolt felelősség tehát a kötelezettségátvitel két ellentétes irányát írja le. Mondhatjuk, hogy a jogi személyiség értelme ebben a megközelítésben végső soron a hitelezővédelem. Éppen ezért összemosásuk, a szervezetet és a tagot védő pajzs összekeverése, bár sokszor elkövetett hiba, logikailag roppant veszélyes. Jól érzékelhetjük ezt az 2. ábrán: ha nem teszünk különbséget a két intézmény között, és pusztán a szeparációról beszélünk, akkor mindössze két lehetőségünk van – csak az ábra felső és alsó megoldása között választhatunk. A kétféle „pajzs” elkülönítésével azonban képesek lehetünk a közepső mezőket is elérni.

¹⁵ Lásd például KISFALUDI (4. lj.) 10.19.

¹⁶ Uo. 15.137.

¹⁷ Uo. 19.99.

2. ábra: A társaság és a tag vagyonának (és jogainak) szétválasztása, vagyon, kötelezettségek

2.2. A jogi személyiség és a korlátolt felelősség elhatárolása a jogosultságok oldaláról

Hansmann és Kraakman modellje azt mutatja meg, hogy a társaság és a tagok kötelezettségeinek szétválasztása mikor vezethető vissza a jogi személyiség, és mikor a korlátolt felelősség jogintézményére. Nem feledkezhetünk el azonban a má-

sik dimenzióról, a jogátvitelről sem: nemcsak a kötelezettségek átvitele lehetséges (például felelősségtöréskor, felelősségátvitelkor¹⁸), hanem „jogátvitel” is. Mindkét irányban.

Az egyik irány az, amikor a szervezet jogai válnak a tag jogaivá, ő hivatkozhat rájuk – például bírósági eljárásban. Az ilyen jogátvitelt főszabály szerint a jog tiltja. Kitűnik ez több magyar bírósági ítéletből is. Például a BH1997. 124. számon közzétett esetben, mivel a jogi személy nevében kötött szerződés alanya maga a jogi személy, a bíróság kimondta, hogy a szerződést a társaság tagja nem jogosult megtámadni.

Kivételt azonban ez alól minden jog ismer. Két formája a direkt és a származékos kereset (*derivative suit*). A direkt kereset tipikus formája az amerikai jogban a kisebbségvédelem. A magyar jogban erre a Ptk. 3:105. §-a ad lehetőséget: amennyiben a társaság legfőbb szerve nem bocsátotta határozathozatalra, vagy elvetette azt az indítványt, hogy a szervezet valamely tag, vezető tisztségviselő, felügyelőbizottsági tag vagy a könyvvizsgáló ellen követelést érvényesítsen, akkor a szavazati jogok öt százalékával rendelkező tagok a társaság javára maguk is érvényesíthetik a követelést. (Részvénytársaság esetén az öt százalékos határ, a sokszor szétaprózott tulajdonosi struktúra miatt¹⁹ a Ptk. 3:266. § alapján egy százalékra csökken.) Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy szemben az amerikai joggal, a magyar szabályozás szerint a tagok nem a saját nevükben, nem a saját javukra, hanem „a gazdasági társaság képviselőjében”, annak nevében, annak javára járnak el. Ennyiben ez itt már származékos kereset. Ráadásul az amerikai jog sok esetben hajlamos direkt keresetet engedni – olyankor is, amikor az adott ügy a származékos keresetek klasszikus testje (kár elsősorban a társaságot és nem a tagot éri, illetve a döntés hasznai is nála csapódnának le²⁰) szerint a származékos keresetek közé tartozna. Ilyen tipikus kivétel, ha nem kártérítési perről van szó, hanem a felperes bizonyos lépés megtiltásáért vagy kötelezővé tételéért (*injunction*), esetleg jövőbeli magatartási szabály kimondásáért (*prospective relief*) perel. (Bár tegyük hozzá: az amerikai jog sem egységes itt, sokszor ezek származékos keresetek maradnak.²¹)

¹⁸ Lásd erről Stephan M. BAINBRIDGE: *Corporate Law*. Második kiadás (New York, Foundation Press, 2009) 48–71. Magyarul BREHÓSZKI Márta: *Mennyire korlátolt a jogi személy gazdasági társaságok tagjainak felelőssége – A felelősségtörés hazánkban és a „lepelátszúrás” doktrínája az Egyesült Államokban* (PhD-értekezés, PPKE JÁK, 2009); FÖNAGY Sándor: *A fizetési képességért való magánjogi felelősség* (PhD-értekezés, Miskolci Egyetem, 2011).

¹⁹ KISFALUDI (4. lj.) 16.672.

²⁰ BAINBRIDGE (18. lj.) 188.

²¹ Uo. 189. A származékos keresetek amerikai szabályozásának problémáit részletesen bemutatja és elemzi uo. 187–219. Lásd még Robert B. THOMPSON – Randall S. THOMAS: *The Public and Private Faces of Derivative Lawsuits*. *Vanderbilt Law Review*, 57 (2004) 1758–1760.

A származékos keresetekkel szemben a tengerentúlon is elég nagy az ellenállás. A származékos kereset tipikus esete az Egyesült Államokban az, amikor valamely tag vagy tagok egy csoportja azt vonja kétségbe, hogy a szervezet vezetői fiduciárius felelősségüknek megfelelően jártak-e el. Ezt elvileg a szervezet érvényesíthetné, amennyiben azonban ezt nem teszi, akkor felléphet a tag is. Viszont a származékos keresethez olyan eljárásjogi szabályozás kapcsolódik, amely sokszor elriasztja a kezdeményezőket. Ugyanis a legtöbb esetben a származékos keresetet meg kell előznie egy a szervezetet képviselő szervekhez, az igazgatósághoz benyújtott javaslatnak, amelyben a per megindítását kéri a kezdeményező. Ha az igazgatóság a kérvényt befogadja és perel, akkor a származékos kereset nem indítható el: a szervezet maga érvényesíti a jogait.²² Ha kérvényt nem kell benyújtani,²³ vagy a keresetindítást a szervezet vezetése elutasítja, akkor elindítható ugyan a per a származékos kereset alapján, de a szervezet vezető testületeinek még mindig alkalmuk van leállíttatni.²⁴

A magyar törvény kicsit szűkebbre húzza azokat a kereteket, amelyek között a tagok, a vezető tisztségviselők és a felügyelőbizottság tagjai keresetet indíthatnak a jogi személy határozatainak bírósági felülvizsgálatát kérve. A Ptk. 3:35. § szerint erre csak a tagok vagy a jogi személy szervei által hozott határozat jogszabálysértő vagy a létesítő okiratba ütköző volta miatt van lehetőség – pusztán ésszerűtlensége vagy gazdaságtalansága miatt nincs. Tegyük hozzá: ugyan a *business judgment rule* alapján az amerikai jog is azonnal elutasítja a keresetet, ha az a menedzsment üzleti döntésének értelmét vonja kétségbe, a fiduciárius felelősség megsértése mint hivatkozási alap mégis tágabb, mint a magyar jogszabály-, illetve alapítóokirat-sértés. Másrészt a magyar jogban csak határozatok támadhatóak meg²⁵ – az egyesült államokbeli jog szerint minden olyan döntés, amely (nem sorolható a *business judgment rule* körébe és) kárt okoz a szervezetnek.²⁶

²² Ugyanakkor, ha az igazgatóság „befogadja” az esetet, akkor onnantól a kezdeményezőnek nem lesz beleszólása a permenetbe vagy éppen a megállapodásba, ezért az igazgatóság lépéseit ebben az esetben a bíróság ellenőrzi. Például az esetleg megkötött egyezményt a bíróságnak jóvá kell hagynia.

²³ Kivételt képez a delaware-i jog szerint az az eset, ha az igazgatóság nem lenne független az ügyben, és nem a *business judgment rule* körébe tartozó döntést kérdőjelez meg a kereset. *Aronson v. Lewis*, 473 A.2d 805 814 (Del.1984). Idézi BAINBRIDGE (18. lj.) 206–207.

²⁴ Ekkor a vezetőség felállíthat egy bizottságot [special litigation committee], amely megvizsgálja, hogy a per, illetve a felperes által kért intézkedés valóban a vállalat érdekeit szolgálja-e, és a vizsgálat eredményeiről tájékoztatja az eljáró bíróságot. A bíróság nem köteles elfogadni a bizottság véleményét – bár az kétségkívül erősen befolyásolni fogja.

²⁵ Lásd PAPP (5. lj.) 433–434.

²⁶ Az egyes lehetőségek előnyeinek és hátrányainak rövid bemutatását lásd D. Gordon SMITH: *The Role of Shareholders in the Modern American Corporation*. 22–24. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1909227 (letöltés ideje: 2014. július 10.); BAINBRIDGE (18. lj.) 187–219., Randall S. THOMAS – Robert B. THOMPSON: *Empirical Studies of Representative Litigation*. In: Claire A. HILL – Brett H. McDONNELL (szerk): *Research Handbook on the Economics of Corporate Law* (Cheltenham, Elgar, 2012).

A másik irány, amikor a szervezet hivatkozhat a tag valamilyen jogára. Ezt a viszonyt most a jogi személyiség jogosultsági oldalának nevezzük. Stephen M. Bainbridge a fordított áttörés névvel illeti.²⁷ Ő ugyanis a *veil piercing* két iránya között tesz különbséget: létezik egyenes és fordított áttörés (*forward veil piercing*, *reverse veil piercing*). Egyenes esetben a szervezet joga és kötelezettsége kerül át a tagra, fordított esetben pedig a tag joga és kötelezettsége a szervezetre. Utóbbira több példát is hoz az irodalom.²⁸ Álljon itt csak a – Stephen M. Bainbridge által is kiemelt – *Cargill Inc. v. Hedge* ügy!²⁹ Sam Cargill egy vállalatot alapított, amely a farmja tulajdonosa lett. A vállalat hitelt vett fel, és amikor nem fizetett, Hedge végrehajtást kért ellene. Emiatt a farmot elárverezték volna. Az adott államban, Minnesotában azonban létezik az ún. *homestead exemption* szabálya, amely megtiltja, hogy a tulajdonos állandó lakóhelyeként szolgáló épületre (illetve az ahhoz tartozó vízvételi lehetőségre, kútra) a hitelező végrehajtást kérjen. Sam Cargill arra hivatkozva, hogy a farm az ő állandó lakhelye, kérte, hogy annak törvény által meghatározott részét megtarthassa. A bíróság a kérést teljesítette: gyakorlatilag megengedte, hogy a tag jogai miatt a farm (meghatározott része) kikerüljön a vállalat vagyonából.³⁰

2.3. Jogképesség és képviselési probléma

Mielőtt továbblépünk, érdemes kiemelni, hogy a jogi személyiség itt adott definíciója, vagyis a kötelezettségek oldalán a szervezetet védő pajzs, míg a jogosultságok oldalán a most látott fordított áttörés milyen viszonyban van két – a magyar jogirodalomban a jogi személyek kapcsán gyakran felmerülő – kérdéssel: a jogképességgel és a képviselés szükségességével.

A jogképesség és a jogi személyiség ezen felfogása között a kapcsolatot a vagyon és a jogosultság fogalmi közötti összefüggés teremti meg. A vagyon (vagy a tőke) közgazdasági lényege az, hogy jövedelem (fogyasztási lehetőség) teremthető általa. Ezt pedig épp a jogok és kötelezettségek alapozzák meg. A jogok teszik lehetővé, hogy szerződéseket kössön, amelyeken nyereségre tehet szert (a saját vagyonába, és nem a mögötte álló emberek vagyonába számító nyereségre), azok teszik lehetővé, hogy forgalomképes vagy éppen forgalomképtelen, de jövedelmet eredményező (például hírnévhez vagy akár egy át nem ruházható működési en-

²⁷ Stephen M. BAINBRIDGE: A Critique of the Corporate Law Professors' Amicus Brief in Hobby Lobby and Contestoga Wood. *Virginia Law Review* (2014) 1–21.

²⁸ Robert B. THOMPSON: Piercing the Corporate Veil: An Empirical Study. *76 Cornell Law Review* (1991) 1036–1074.

²⁹ 375 N.W.2d 477 (Minn. 1985).

³⁰ Stephen M. BAINBRIDGE: Using Reverse Veil Piercing to Vindicate the Free Exercise Rights of Incorporated Employers. *Green Bag 2nd* (2013) 243–244.

gedélyhez fűződő) jogai, jogosultságai legyenek. A jogképesség tehát megteremti a vagyont – a jogi személyiség kulcsát azonban az itteni definíció szerint nem itt, a vagyonteremtés, hanem a szervezETFelszámolás, ha tetszik a vagyonfelosztás szabályai között kell keresnünk.

A képviselő problémájának megoldása pedig megkönnyíti, hogy a szervezet kötelezettségeket vállalhasson, illetve jogokra hivatkozhasson. Közhelynek tekinthető, hogy egy szervezet döntést hozni nem tud – a szervezeti döntéseket mindig emberek hozzák. Amennyiben tehát a szervezet vagyonnal szeretne gazdálkodni, jogokról, kötelességéről döntéseket szeretne hozni, akkor ezt az ő nevében valakinek meg kell tennie. Persze képviselő nélkül is lehet jogokat szerezni – gondoljunk a közös tulajdonra, amely megterhelhető, amellyel lehet gazdálkodni, ha az adott lépéshez az összes tulajdonos hozzájárul. A képviselő tehát inkább csak egyszerűsíti, de *lényegesen* egyszerűsíti, a jogokkal és kötelezettségekkel való rendelkezést.³¹

3. A jogi személyiség mennyiségi elmélete

A szervezetek és a tagok szétválasztásának tehát négy eleme van. A különböző szervezetek jogi státusza között éppen ezért már aszerint is különbséget tehetünk, hogy ezen elemek melyike van meg és melyike hiányzik. Ugyanakkor az egyes elemeken belül is megfigyelhetünk fokozatokat. Például a gyakorlatban a korlátolt felelősség sem igen vagy nem kérdése: fokozatai vannak aszerint, hogy mikor lehet e felelősséget áttörni, a tagra átvinni. A mostani fejezetben azonban nem ezt, hanem csak a jogi személyiség két elemét vizsgáljuk: a kötelezettségek, majd a jogosultságok oldalán elemezzük azt, hogy milyen erős az elhatárolás.

3.1. A jogi személyiség kötelezettségoldala: a szervezetet védő pajzs

A szervezet védelme a tag hitelezőivel szemben különböző erejű lehet a szerint, hogy az alapító, az aktuális tag, illetve annak hitelezője (a) a szervezet vagyonának mekkora részéhez és (b) milyen lépések útján juthat hozzá.

A tagot esetleg megillető vagyon kérdését már érintettük – ennek az alapesete az abszolút prioritás szabálya. Az abszolút prioritást jogutód nélküli megszűnés esetére, minden szervezetre általános érvénnyel a Ptk. 3:48. § mondja ki. Láttuk, van olyan szervezet (a szövetkezet), ahol ez nem érvényesül: a tag nagyobb vagyona is jogosult lehet. Ugyanakkor létezik kivétel a másik irányban is: amikor a

³¹ Lásd erről CSEHI (13. lj.) 132–133.; BAINBRIDGE (18. lj.) 2–3.

tag az abszolút prioritás elve szerint neki jutónál kisebb kifizetésre számíthat – pontosabban még jogutód nélküli megszűnés esetén sem számíthat egyetlen forint-ra sem. Ilyen kizárás létezik az egyesületnél (Ptk. 3:85. §) és az alapítványnál (Ptk. 3:404. §).

A vagyonhoz jutás módja alapján – ha a kilépés nem engedélyezett – Hansmann és Kraakman három lehetőséget különít el: a gyenge, a közepesen erős, és a leg-erősebb, mondhatnánk abszolút védelmet.³²

A gyenge védelem esetén a tag, illetve hitelezője szabadon kezdeményezheti a szervezet felszámolását, felosztatását – de ebben az esetben is igaz az, hogy ő a kielégítési sorrendben az abszolút prioritás szabálya miatt viszonylag hátul lesz: a szervezet hitelezői előbb, nagyobb valószínűséggel jutnak pénzükhöz. A magyar jogban a gyenge védelem speciális formája jelenik meg a közkereseti társaság és a betéti társaság esetén. Itt ugyanis, mint láttuk, a tag kiléphet, de ez a gyakorlatban sokszor a társaság felszámolásához vezet: amennyiben ugyanis nincs meg a kellő számú tag, akkor a társaság meg kell hogy szűnjön. (Kkt. esetén: Ptk. 3:152. §, bt. esetén: Ptk. 3:158. §). Ugyan hasonló kilépési lehetőséget találunk a szövetkezetek esetében is, de itt a tag kilépése ritkábban okozza a szövetkezet felszámolását, mint a kkt. vagy a bt. esetében.

Közepesen erős védelmet jelent az, ha pusztán tagi jogosítványként nem kezdeményezhető a szervezet felszámolása; erre csak a tagok meghatározott többséggel hozott döntésével van lehetőség. Annak alapján, hogy mekkora ez az elvárt többség, a közepesen erős védelmen belül is többféle erősséget különböztethetünk meg. A magyar jogban ilyen közepes védelem illeti meg

- az egyesületet, amelynek megszűnését – diszpozitív szabály³³ szerint – a közgyűlésnek kell kimondania (Ptk. 3:74. §), méghozzá [a Ptk. 3:19. § (2) bekezdése értelmében] a határozatképességnél figyelembe vehető tagok szavazatainak többségével;
- a korlátolt felelősségű társaságot, amelyet – szintén diszpozitív szabályként – szintén szavazattöbbséggel lehet felszámolni (a kft. esetén a Ptk. nem határozza meg külön a felszámolás menetét: a jogi személyek és a gazdasági társaságok általános szabályaiból következik ez);
- a részvénytársaságot, amelynek megszüntetéséhez a közgyűlésen a szavazatok háromnegyede kell (Ptk. 3:276. §).

Abszolút védelmet a szervezet pedig akkor élvez, ha a tagok nem is indíthatnak felszámolást, nem is kezdeményezhetik a szervezet felosztatását. Ilyen a magyar jog szerint az alapítvány, amelyet a 3:403. § értelmében az alapító nem szüntethet

³² HANSMANN–KRAAKMAN–SQUIRE (13. lj.) 1337–1338.; ARMOUR–HANSMANN–KRAAKMAN (14. lj.) 7.

³³ CSEHI Zoltán: A Ptk. Harmadik Könyv Második Részéhez írt kommentár. In: VÉKÁS–GÁRDOS (4. lj.) 13.212.

meg. Annyi döntési joga van, hogy amennyiben az alapítvány működtetéséhez intézkednie kellene, és erről a kuratórium értesíti, akkor az intézkedés elmulasztásával „halálra ítélni” azt.

A két dimenziót a vagyonfelosztás módját, illetve a felszámolás, vagyonfelosztás kezdeményezését összekapcsolva, a 3. ábrán látható különböző erejű védelmeket jelenthet a jogi személyiség – kezdve a szövetkezetek kétségtelenül leggyengébb védelmétől az alapítványok legerősebb védelméig. A többi szervezet pajzsának erejét nem könnyű összehasonlítani: konkrét esetben (konkrét szervezet konkrét tagja esetén) lehet, hogy a vagyonhoz jutás és ezzel a felszámolás kezdeményezését, a kilépést motiváló hozam korlátozása, és lehet, hogy a kilépés, a felszámolás adminisztratív nehezítése jelent erősebb védelmet a szervezet számára.

3. ábra: Jogi személyiség kötelezettségoldalának a szervezetet védő pajzs ereje

Vagyonból kizárva		egyesület	alapítvány
Abszolút prioritás	kkt. bt.	kft rt.	
Vagyonkivonás lehetősége	szövetkezet		
	Gyenge védelem, illetve a tag kilépése	25% 50% 75% Felszámoláshoz szükséges többség Közepes védelem	Abszolút védelem

3.2. Jogosultságok oldala

A jogosultságok oldalán nem tudunk ilyen egyszerű kategóriákat létrehozni: minden szervezeti forma, sőt talán minden szervezet más és más jogokkal rendelkezik, más és más jogokra hivatkozhat – és a különbségek sokszor csak eseti bírósági döntésekből derülnek ki. A jogi személyiség alapesetben abszolút jellegű, vagyis a tagok nem korlátozhatják a szervezetek jogait, de a törvény a jogi személy típusától és céljától függően igen.³⁴ Látszik, hogy ebben a felfogásban a korlátozás már szervezetenként eltérő lehet. Ugyanakkor a kiindulópont az abszolút jogképesség – vagyis az, hogy a magyar jog nem ismeri a célhoz kötött jogi személyiséget: elvileg minden szervezet minden, a jogi személyeket megillető joggal rendelkezik.

³⁴ PAPP (5. l.j.) 363.

Abban, hogy mit tartalmaz ez a minden jog (mi nem esik ki az alkotmányban szereplő „természet”, illetve a Ptk.-ban szereplő. „jelleg” rostáján³⁵), már nincs teljes egyetértés. Ilyen jogi személyhez fűződő jog a jóhírnévhez való jog, az üzleti titokhoz való jog és a védett ismeret, a know-how védelme. Papp Tekla szerint a névviseléshez, a jóhírnév védelméhez, a titokvédelemhez fűződő jogon túl értelmezhető a hátrányos megkülönböztetés tilalma, illetve a képmáshoz való jog, például a védjegy, a logó kapcsán is.³⁶

Ugyanakkor megjelennek a magyar jogban olyan szervezetek, mondhatnánk „célszervezetek” is, amelyek esetében ez az abszolút jogkör nem igaz. Esetükben, úgy tűnik, érvényesül az *ultra vires* elv: ezeket a szervezeteket kifejezetten bizonyos célra hozzák létre, ezért jogaik nem terjedhetnek túl az adott célon. Sárközy Tamás ilyenként említi a társasházat.³⁷

A szervezetek célja azonban fordítva, növelheti is a szervezet jogkörét. Nyilvánvaló, hogy egy vallási szervezet vagy egy egyetem „természeténél” „jellegénél” fogva olyan jogokra is hivatkozhat például egy állami szabályozással vagy akár egy alapítói, fenntartói döntéssel szemben, amely egy más jogi személy számára nem lenne hivatkozási alap. Álljon itt a *Hobby Lobby* esetben megsemmisített szabályozás példája! Ez a döntést ellenzők által is védett szabály különbséget tett a vallási és nem vallási szervezetek között: a vallási szervezeteket mentesítette az alól a biztosításkötési kötelezettség alól, amely a felperesre vonatkozott. Vagyis a vallásszabadságra hivatkozva mentesített vallási szervezeteket bizonyos kötelezettségek alól. Így tesz a magyar egyenlő bánásmód törvény is, amelyet vallási szervezetek esetén nem kell alkalmazni.³⁸ Hasonló különbségeket láthatunk például a számviteli jogban vagy az adójogban akár szervezeti formák vagy nonprofit és forprofit jelleg szerint.

Léteznek olyan jogok is, amelyek ugyan nem szervezeti formánként térnek el, de mégis alapvető gyakorlati különbségek lehetnek abban, hogy egyes szervezetek hivatkozhatnak-e rájuk. Például a Legfelső Bíróság *Hobby Lobby*-döntése ugyan minden forprofit szervezet számára lehetővé tette, hogy a vallásgyakorlás jogára hivatkozzon, mivel azonban erről a taggyűlésnek kellene döntenie, az alapító okiratban vagy más hasonló súlyú, a taggyűlés által elfogadott céges dokumentum-

³⁵ Érdemes azonban kiemelni, hogy Kisafuldi András és Fézer Tamás felfogása szerint a szervezetek személyiségi jogokkal nem rendelkeznek, a jogok nem úgy illetik meg a jogi személyeket, mint a természetes személyeket: hiszen személyisége csak a természetes személynek van. A szervezeteket személyiségi jogok nem, csak személyhez fűződő jogok illetik meg. Lásd KISFALUDI (4. lj.) 10.26 és FÉZER Tamás: A Második Könyv XI. címéhez írt kommentár. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja, I. kötet* (Budapest, Opten, 2014) 251.

³⁶ PAPP (5. lj.) 362.; PAPP (10. lj.) 157.

³⁷ SÁRKÖZY (3. lj.) 6.

³⁸ FÉZER (35. lj.) 270.

ban kellene szerepelnie, így a joggyakorlás feltételül szabott eljárás a gyakorlatban elzár egyes szervezeteket a jog érvényesítésétől. Ez csak a kisebb, zárt cégek (*closely hold corporation*) számára lesz hivatkozási alap, míg a nagyobb részvénytársaságok ezt nem fogják tudni érvényesíteni.³⁹

A különbség megjelenik logikai szinten is. Amennyiben a szervezet jogai (részben) a tagok jogaiból konvertálódnak – mint történt az akár a *Citizens United*, akár a *Hobby Lobby* esetben –, akkor azok a szervezetek, amelyek tagsággal rendelkeznek (például az egyesületek) sokkal könnyebben hivatkozhatnak ilyen módon jogsérelemre, mint azok, amelyek inkább vagyonösszességre, vagyonegyesülésre épülnek (például egy részvénytársaság).⁴⁰

4. Összefoglalás

A szervezet és a tagja két külön személy. Az elkülönítésük mégsem egyértelmű. Különböző szervezeteknél különböző mértékben és különböző erővel védjük az egyiket a másikkal szembeni követelésektől, illetve az egyik jogai is különböző nehézségek révén vihetők át a másikra. A jogi személyiség itt bemutatott mennyiségi elmélete éppen ezért a jogi személyiség lényegét nem egyszerűen abban az igen-nem kérdésben látja, hogy a szervezet jogok alanya lehet-e, hanem abban, hogy a tag és a szervezet közötti szeparáció mely elemei és milyen erővel vannak jelen. Mondhatnánk: ismerünk erősebb és gyengébb személyiségeket. A szeparáció két irányban és két dimenzióban jelentkezhet: létezik a tagtól a szervezet és a szervezettől a tag felé irányuló jog- és kötelezettségátvitel. A jogi személyiség lényege pedig ezen belül a tagtól a szervezet felé irányuló mozgást írja le. Amennyiben a tag kötelezettségei nehezebben vihetők át a szervezetre (pontosabban, amennyiben a tag hitelezője, örököse tagi pozícióba lépve nehezebben és kisebb összeghez juthat csak a szervezet vagyonából), és amennyiben a szervezet több jogra hivatkozhat (ezen belül olyanokra, amelyek mögött a tagok jogainak védelme húzódik), akkor a szervezet erősebb és jobban védett személyiséggel rendelkezik.

³⁹ Bainbridge ezt formalizálni is próbálta: olyan teszt elfogadását javasolta, amely ugyan nem taglétszám vagy zárt tagi kör alapján tenne különbséget szervezetek között akkor, amikor a vallásgyakorlás szabadságához fűződő jogukra hivatkoznak, de a gyakorlatban csak kisebb, zárt cégek tudnák teljesíteni. Lásd Stephen M. BAINBRIDGE: Using Reverse Veil Piercing to Vindicate the Free Exercise Rights of Incorporated Employers. *Green Bag 2nd* (2013) 246–247.

⁴⁰ Például a *Hobby Lobby* esetben a többségi vélemény kifejezetten azt emeli ki, hogy amennyiben forprofit szervezetek nem hivatkozhatnak vallási meggyőződésre, akkor a vallásos tagok számára a vállalatalapításnak extra költségei lennének. Nekik a konkrét befektetéseiken túl vallási meggyőződésüket is „be kellene áldozni”: vállalataik olyan lépésekre lennének kényszeríthetők, amelyekre magán-személyként vagy például egyéni vállalkozóként őket nem lehet kényszeríteni.

GÖRÖG MÁRTA*

Gondolatok a személyiség magánjogi védelme körében

„Gyakran azt látja az ember, amit szeretne, s nem azt, ami van.”

Horváth Péter¹

1. Bevezető gondolatok

A személyiség „egyedi volta” pókhálót fon az absztrakciós igénnyel megjelenő személyiségfogalmak köré. Jogi fogalmának megragadása szinte lehetetlen kihívás elé állítja (nem csak) a magánjogászokat. Az európai jogi kultúrák személyiségvédelme egymástól különböző, mégis nagyon hasonlatos módon fejlődött. Történelmi, politikai, kulturális indokokkal magyarázhatóan az irányok különváltak, ugyanakkor az utak sajátja előbb-utóbb az, hogy összeérnek. Ezen összeérést szolgálhatják a jogegységesítési kezdeményezések, az európai bíróságok, így különösen az Emberi Jogok Európai Bíróságának jogfejlesztő jogalkalmazási gyakorlata. Az általános személyiségi jog német története időben azonos gyökerű a magyar személyiségi jog emancipációjának kezdetével. A *Bismarck*-jogeset² Németországban a képmáshoz való jog mint a személyiség külső megnyilvánulásának védelmezéséhez vezetett az 1907-es törvény megalkotásával.³ Magyarországon a Curia gyakorlata közel ugyanekkor ismerte el az általános személyiségi jogot,⁴ melyet a Magánjogi Törvényjavaslat deklaráltan kívánt védelemben részesíteni.⁵ A magyar immateriális elégtétel, nem vagyoni kártérítés, sérelemdíj eszméje egy viszonylag hosszúra nyúlt kitérő után összeér a német fájdalomdíj, személyiségvédelem eszméjével, a személyiségi jog megsértésének önálló szankciójává előlépve kodifikációs deklaráció útján (is).⁶ Az emancipálódott személyiségi jog kivívta sérelme orvoslása magánjogi eszközének sérelemdíj jellegét.

* A szerző habilitált egyetemi docens (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar).

¹ HORVÁTH PÉTER: *Bogárvérrel* (Budapest, Noran Libro, 2011) 317.

² RGZ 45, 170.

³ Gesetz betreffend das Urheberrecht an Werken der bildenden Künste und der Photographie (a továbbiakban: KunstUrhG) 9. Januar 1907 (RGBl. 1907, S. 7).

⁴ Dezső Gyula ismertetése szerint ítéleti szinten a személyiség általános magánjogi védelme először a Szegedi Kir. Ítéletábla egyik, 1911-es ítéleti döntésében jelent meg. DEZSŐ Gyula: *Az objectív kártérítés tana* (Budapest, Grill, 1917) 386–387.

⁵ 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat 107. §: „Mindenkinek joga van arra, hogy a törvénynek és mások jogainak korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse és hogy ebben őt senki se háborítsa.”

⁶ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 2:52. §.

Korunk értékválságában egy új szemlélet jelentkezik, az erkölcsi, személyiségi értékek⁷ erőteljesebb védelmezésének szándéka által megfogalmazottan. Az elmúlt mintegy száz év jogelmélete, judikatúrája „hétmérföldes lépéssel” elindult a személyiségi jog emancipációjának útján.⁸ A XX. század második felétől a figyelem a szabályozásra, a személyiségvédelemre helyeződött. A harmadik évezred személyiségi joga – emancipációjának lezárultával⁹ – immár erőteljesebb védelmet követel.¹⁰ Minderre figyelemmel tanulmányom alapvetően a személyiségvédelem helyreállító, rendező voltára helyezi a hangsúlyt.

2. A személyiségi jog fogalmának lezáratlan volta

A személyiségi jog, miként maga az emberi személyiség is, egységes; annak egyes részlet-megnyilvánulásai¹¹ részesülnek jogi védelemben. A kizárólagos védelemben részesülő általános személyiségi jog generálklauzula jellege, az egyes vonatkozások lezáratlan volta a személyiség teljességének magánjogi védelmét szolgálja, hiszen „az ún. személyiségi jogok folyamatosan változnak, a társadalmak és a tudomány (a technika) fejlődésével újabb és újabb személyiségi jogok és szabadságjogok »tenyésznek ki«”.¹² A személyiségi jog védelmét elősegítő magánjogi szabályok az erkölcsi mementók jogi megnyilvánulásai.

A jogelméletben alapvetően kétféle felfogás alakult ki. Az egyik szerint az általános személyiségi jog „keretjogként” értelmezendő, míg a másik felfogás szerint a személyiségvédelmet deklaráló generálklauzula és az egyes jogszabályi rendelkezésekből eredő személyiségi jogok biztosítják a személyiség védelmét.¹³ A magyar

⁷ A személyiségi érték *terminus technicus* támogatja a *post mortem* személyiségvédelmet, figyelemmel arra, hogy míg az elhunyt jogképességének megszűnése okán a *post mortem* személyiségi jogok védelme dogmatikailag kevésbé helytálló, úgy az elhunyt személyiségi értékei továbbélnek, s védelemben részesítendőek.

⁸ A személyiségi jogok elmélete tablójához SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983); SZEKFŰ Gábor: *A személyiségi jogok elmélete a magyar magánjogban. Jogtudományi Közlöny*, 1991/11. sz., 226–231.

⁹ Lásd SZÉKELY László: *A személyhez fűződő jogok megsértésének szankciói*. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez* (Budapest, CompLex, 2008) 174.; a személyiségi jogok elmélete tablójához SÓLYOM 1983. (8. lj.), SZEKFŰ 1991 (8. lj.) 226–231.

¹⁰ Lévén, hogy a korábbi jogvédelmi eszközök nem nyújtanak kielégítő védelmet.

¹¹ A kifejezés alkalmazására lásd: VILLÁNYI László: *A magyar magánjog rövid tankönyve* (Budapest, Grill, 1941) 93.

¹² LÁBADY Tamás: *A magánélet alkotmányos védelme (A házasság és a család védelme, a magán-szférához való jog)*. *Acta Humana*, 1995/18–19. sz., 74–86.

¹³ Az osztrák jogelmélet e kérdés tekintetében még nem jutott nyugvópontra. Lásd: Helmut KOZIOL – Alexander WARZIELK: *Der Schutz der Persönlichkeitsrechte gegenüber Massenmedien in Österreich*. In: Helmut KOZIOL – Alexander WARZILEK (szerk.): *Persönlichkeitsschutz Gegenüber Massenmedien: The Protection of Personality* (Wien, European Centre of Tort and Insurance Law,

magánjogi kódex személyiségvédelme ezen utóbbi felfogásból kiindulva deklarálja – a Magánjogi Törvényjavaslaton nyugodva¹⁴ – a személyiségi jogok általános védelmét, majd a „generálklauzula pozíciójának megerősítése és absztrakciós szintjének megemlése mellett külön rendelkezéseket tartalmaz a jogalkalmazói gyakorlatban mára már kikristályosodott személyhez fűződő jogokat illetően”.¹⁵ Balás P. Elemér az Mtj. kapcsán úgy fogalmazott, hogy: „A személyiségi jog »generális klauzulája« a Mt. javaslatában az aranyhíd, mely tételes szabály alakjában ad bátorságot a bírói gyakorlatnak arra a szabadabb működésre, mely a magánjogi bírászkodás alaptermészetéhez tartozik, és amely a magyar bírói gyakorlatnak amúgyis jobban felel meg, mint a pozitív joghoz való merev kötöttség elve.”¹⁶ Egyes alapjogok kapcsán érvényesül a párhuzamos oltalom elve, az alkotmányjog, a polgári jog és a büntető jog egyidejűleg védi az emberi személyiséget s annak valamennyi megnyilvánulását, s ezt a felfogást közvetíti a Polgári Törvénykönyv is.

A személyiségi, személyhez fűződő jogi védelem absztraktsága, az általános személyiségi jog fogalmának lezáratlan volta lehetővé teszi a még tételes jogi szabályozást nem nyert, személyiségből folyó egyes vonatkozások jogi védelmét, lévén a generálklauzula „a törvényhozó által biztosított instrumentum az állandó jogi adaptációra”. (Lábady Tamás)¹⁷ Ekként vált a német, osztrák, lengyel jogban¹⁸ a *post mortem* személyiségi jogsértések, értéksérelemek védelmezésének és a védelem elismerésének alapjává.

Az egyes külföldi jogok szabályozása, jogalkalmazási gyakorlata konstituálja az általános személyiségi jog „lezáró” definíciója megragadásának nehézségét. Az emberi személyiség külső, jogi eszközökkel való körülhatárolásának lehetetlensége (Sólyom László) egyik eredője az általános személyiségi jog lezáratlan fogalmának. Az általános személyiségi jog dinamikus jog, mely állandóan változik, s újabb vonatkozások létrejöttét támogatja.

Springer-Verlag, 2005) 5.; A német magánjogi szabályozás az utóbbi felfogás példája, a Bürgerliches Gesetzbuch (a továbbiakban: BGB) generálklauzuláris szabályozása mellett egyes speciális személyiségi jogi vonatkozások külön törvényi védelemben részesülnek, így például a becsülethez való jog a büntető törvénykönyvben, a névhez való jog a BGB-ben, a képmáshoz való jog a KunstUrhG-ben.

¹⁴ Mtj. 107. §.

¹⁵ SZÉKELY (9. l.) 161.

¹⁶ BALÁS. P. Elemér: Személyiségi jog. In: SZLADITS Károly (főszerk.): *Magyar magánjog I. Általános rész, személyi jog* (Budapest, Grill, 1941) 629.

¹⁷ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Harmadik, javított, bővített kiadás (Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002) 135.

¹⁸ A lengyel személyiségi jogi felfogás Kopff nyomán a magánélet és az elhunyt személy emlékeztetének szférája személyiségi javakkal gazdagodott. Lásd: Tomasz TARGOSZ: Polen. In: Horst-Peter GÖTTING – Christian SCHERTZ – Walter SEITZ (szerk.): *Handbuch des Persönlichkeitsrechts* (München, C. H. Beck, 2008) 1124. 83. l. ábjegyzetben hivatkozott KOPFF: Koncepcja prawa do intymności i do prywatności życia osobistego, SC XX/1972. 3.

Annak ellenére, hogy a német legfőbb bírói fórum, a Bundesgerichtshof számos döntésében hangsúlyozza a személyiségi jog tartalmának lezárhatatlanságát,¹⁹ ennek ellenére a bíróságok a jogesetcsoportok életre hívása által tudatos szisztematizálásra törekednek. Az Alkotmánybíróság az ún. *Eppler*-döntésében²⁰ nyolc jellegzetes, a korábbi jogalkalmazási gyakorlatból kimutatható előfordulási esetkört jelölt meg. Ezek körébe esik többek között:

- a magán- és titokszféra
- a becsület
- az önrendelkezés joga
- a képmáshoz és a kimondott szóhoz való jog
- illetve vált önálló jogként részévé az információs önrendelkezési jog a népszámlálás-ítélet után.

A német alkotmánybíróság 1983-as, az akkor tervezett népszámláláshoz kapcsolódó ítélete hívta életre az információs önrendelkezéshez való jogot, mely jog, addig az időpontig az általános személyiségi jog ismeretlen megnyilvánulása volt. Ezen népszámlálás-ítéletben (*Volkszählungsurteil*)²¹ a bíróság úgy foglalt állást, hogy „az alapjog [...] biztosítja az egyénnek azt a jogot, hogy alapvetően maga döntsön személyes adatainak kiszolgáltatásáról és felhasználásáról”. Az ítéletnek máig ható befolyása volt a magyar adatvédelmi jog alakulására: a magyar adatvédelmi jog ősforrása, a 15/1991. (IV. 13.) AB határozat sokban épít az 1983-as döntésre, amely így közvetett módon a hatályos adatvédelmi jogot is meghatározza.

Az általános személyiségi jog definíciójának lezáratlan voltával magyarázható az is, hogy egyes nemzeti modellekben az egyes személyiségvonatkozások szfératerületek körébe ágyazottan részesülnek védelemben. A személyiség jog – az egyes felfogásokat, az általános személyiségi jog fogalmára, illetve egyes személyiség vonatkozások megjelenítésére tett kísérleteket tekintve – olyan egészként képzelhető el, melynek egyes lefejtető héjai újabb és újabb vonatkozásokat tárnak elénk, s legmélyén a személyiség magvaként – a legtöbb ország személyiségi jogi felfogását tekintve – az emberi méltósághoz való apriorizált jog rejlik preferált értéként.²² Az egyes szfératerületek a személyiségi jog mélységeit jelzik, s kívánják az átfogó módon meghatározni szándékolt szfératerületek segítségével védelmezni a személyiség – jelenleg ismert és még nem ismert – vonatkozásait. Az egyes kül-

¹⁹ BGH 24, 72 – Krankenkassenpapiere.

²⁰ BVerfG 54, 148.

²¹ BVerfG 65, 1.

²² Az emberi méltósághoz való jog alapjogok közötti kiemelése, alapjogok csúcán állása fejeződik ki a német Grundgesetz „örökkévalósági klauzulájában”. Az „örökkévalósági klauzulaként” értelmezi Landi Balázs. Lásd: LANDI Balázs: A személyiségsértés szankciórendszerének sajátosságai a polgári jog rendszerében – történeti visszatekintéssel. *Jogtudományi Közlöny*, 2014/2. sz. 93.

földi jogi megoldások – bár sokszor eltérően közelítenek az egyes szfératerületekhez – szándékaikban azonosak. A német jogelmélet, judikatúra az általános személyiségi jog keretében három szfératerületet különböztet meg:

- az intimszférát, illetve szűk értelemben felfogott magánszférát, mely magában foglalja a belső gondolat- és érzésvilágot, valamint a szexuális terület védelmét;
- a magánszférát, mely magában foglalja a magánélet, valamint a családi élet védelmét. A német jogalkotói szándék szerint a magánszféra védelme alapvetően három nevesített személyhez fűződő jog: a képmáshoz, a névhez való jog²³ és az írott szó védelme körében élvez védelmet. A magánszféra az ember személyiségének legbensőbb tere, az a tér, melyben korlátozásoktól mentesen megnyilvánulhat, maga határozhatja meg személyisége megnyilvánulásának módját, körét;
- valamint az individuális, egyéni szférát, mely az önrendelkezési jog védelmét rejti. Ebből vezette le a jogalkalmazási gyakorlat különösen
 - = az információs önrendelkezési jogot,
 - = a társadalomba való újrabeilleszkedés jogát,
 - = a saját eredet ismeretéhez való jogot.

A szféraelméletek az egyes személyiség vonatkozások jogi értékelése kapcsán is segítő kezdet nyújtanak. A lengyel személyiségi jogi jogirodalomban Kopff a magánélet szféráját bontja két nagy részszfératerületre, az intim- és magánszférára. E két szfératerület közötti különbözőség az egyes szférákhoz tartozó események, tények, adatok, információk, „titkok” mögöttes tartalmában jelentkezik, az intimszféra sokkal „intimebb”, az e körbe tartozó információkat annak hordozója igen szűk, hozzá közelálló kör részeseivel oszt meg csupán. A szfératerületek különbözősége eredetileg a jogsértés, jogellenesség eltérő értékelését, s ekként az intimszféra fokozottabb védelemben részesítésének igényét.²⁴

A svájci jogelméletben kialakult „*Drei-Sphären-Theorie*”, „Három-szféra-teória” az információs önrendelkezés részterületeként tekintett magánélet védelmezését²⁵ az intim-, privátszférára, illetve nyilvánosság-szférára osztottan fogja fel. Intimszféra-felfogása konvergensen Kopff felfogásával a szűk körben megosztott személyes információkat, így különösen az intim, titokként való megőrzési érdekekkel bíró személyes adatokat öleli fel. *Bohne* ezt az adatvédelmi jog és a személyiségi jog

²³ BVerfGE 97, 391, 399; BGHZ 32, 103, 111; 81, 75, 80.

²⁴ Tomasz TARGOSZ: Polen. In: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ 2008. (18. lj.) 1124. 83. lábjegyzetben hivatkozott Kopff: Koncepcja prawa do intymności i do prywatności życia osobistego, SC XX/1972. 3.

²⁵ Így például Christian BRÜCKNER: Personenrecht des ZGB, Rn. 480. In: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ (18. lj.) 1140. 56. lábjegyzet.

kapcsolatára vezeti vissza.²⁶ A svájci jogelmélet az adatvédelmet, a szerzőt megillető személyhez fűződő joggal egyetemben, az „egyéb személyiségi jog, személyhez fűződő jogok” kategóriájába sorolja. A svájci adatvédelmi törvény az Art 28. ff. Zivilgesetzbuchnak megfelelő szabályozási technikát alkalmaz, amikor az Art. 12 Abs. 1-ben kimondja, hogy mindazok, akik személyes adatot kezelnek, az érintett személy személyiségét nem sérthetik.

3. A személyiségi jog dinamikus oldala

Bármennyire statikusként értelmezett a személyiségi jog, természetét, jogalkalmazási gyakorlatát, jogintézményi jellemzőit tekintve sokkal inkább dinamikus. Dinamizmusa tetten érhető a közszereplők, kortörténet szereplői magánéletének védelmezésében²⁷ a médiasérelmek generálta magánjogi válaszokban, illetve a személyiségi jog, az általános személyiségi jog vagyoni értékűségének megjelenésében.²⁸

Bár a német általános személyiségi jogot a *Bundesgerichtshof* (a továbbiakban: BGH) a tisztán eszmei érdekek veszélyeztetése során vezette le,²⁹ már korán láthatóvá vált, hogy az általános személyiségi jog a kommerciális érdekek védelmét is biztosítani hivatott.³⁰ A „kommerciális általános személyiségi jog” kialakulásának folyamata a *Marlene Dietrich* jogesettel³¹ jutott tetőpontjára. A bíróság alaptételként fogalmazta meg, hogy az általános személyiségi jog és annak különleges megnyilvánulási formái, mint például a képmáshoz és a névhez való jog a személyiségi jog nemcsak eszmei, hanem kommerciális érdekeinek a védelmét is szol-

²⁶ Michael BOHNE: Schweiz. In: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ (18. lj.) 1141.

²⁷ „A joggyakorlat és a jogirodalom meghatározása szerint szereplésnek, ezen belül közszereplésnek az egyén önkéntes elhatározásán, autonóm döntésén alapuló olyan politikai, társadalmi, művészeti tevékenység, megnyilvánulás tekinthető, amelyet egy meghatározott cél, szűkebb vagy tágabb értelemben a helyi közösség vagy a társadalom életének befolyásolása érdekében fejt ki. Tehát a nyilvános közszereplés a közterületen való jelenlétnél, az ott zajló eseményekben való részvételnél szűkebb kategória, feltételezi a nyilvánosság előtt fellépő, megnyilvánuló személy erre irányuló szándékát.” A Kúria 1/2012. számú BKMPJE határozata; 2013. évi V. tv. 2:44.§; „Évtizedes elmaradást pótol a törvény azzal, hogy a közéleti szereplők személyiségi jogainak alacsonyabb védettségre vonatkozó – a bírói gyakorlat által már kidolgozott – szabályt törvényi szintre emeli, a közügyek szabad vitatását biztosító alapjogok érvényesülése érdekében.” Harmadik rész, Személyiségi jogok, IX. cím, Általános szabályok és egyes személyiségi jogokhoz fűzött indokolás.

²⁸ „Das allgemeine Persönlichkeitsrecht und seine besonderen Erscheinungsformen wie das Recht am eigenen Bild und das Namensrecht dienen dem Schutz nicht nur ideeller, sondern auch kommerzieller Interessen der Persönlichkeit” BGH 143, 214 – Marlene Dietrich.

²⁹ Lásd BGH 13, 334 – Leserbrief-Entscheidung.

³⁰ Lásd BGH 20, 345 – Dahlke; BGH 26, 349 – Herrenreiter; BGH 50,133 – Mephisto.

³¹ BGH NJW 2000, 2195. – Marlene Dietrich.

gálják.³² A német legfelső bírói fórum ezzel a döntésével elismerte a vagyoni érdekek védelméhez való „vagyoni értékű kizárólagos jogot”.³³ A személyiség ezen alkotóelemei – ellentétben a tisztán eszmei alkotórészekkel – átruházhatóak és örökölhetőek.

Az örökösök mint a *post mortem* vonatkozások hordozói a BGH jelenlegi jogalkalmazási gyakorlata alapján saját nevükben az érintett halálát követő 10 évig kártérítési igényt tudnak érvényesíteni a vagyoni értékű részletvonatkozások sérelme esetén.³⁴

A polgári jogi és az alkotmányjogi személyiségvédelem a német jogban sem esik egybe. A német Alkotmánybíróság az ún. *Mephisto*-ítéletében³⁵ az Alaptörvény „örökkévalósági klauzulájából” levezetetten a *post mortem* személyiségi jogot elidegeníthetetlen, védelmet élvező emberi méltóságként vezette le, és hangsúlyozta, hogy az ember halálát követően az emberi méltósághoz és a becsülethez való jog továbbra is fennmaradnak.

Annak ellenére, hogy a *post mortem* személyiségvédelem az örökkévalósági klauzulából³⁶ kerül levezetésre, nem nyer támogatást a vagyoni értékű személyiségi vonatkozások kapcsán ezen gyakorlat. Az Alkotmánybíróság konkrét döntésében arra az álláspontra helyezkedett, hogy az Alaptörvény az emberi méltóságot érő jogellenes behatásokkal szemben biztosítja a személyiség *post mortem* védelmét. A *post mortem* védelem területén az Alaptörvény nem ismeri el a kereskedelmi hasznosítással szembeni védelmet, ha az nem jár együtt az emberi méltóság sérelmével. A *Marlene Dietrich* ítélethez kapcsolódó alkotmánybírói beadvány kapcsán a német alkotmánybíróság kimondta, hogy „az alkotmány előírja a halál beállta után a személyiség védelmét az emberi méltóságot ért támadásokkal szemben. Az emberi méltóságot nem sértő kereskedelmi felhasználás elleni védelmet az alkotmányjog a kegyeleti jogok védelmének területén nem ismeri. Az alkotmányokban (azonban) nem lehet elkerülni, hogy a szakbíróságok

³² BGH 143, 214. – Marlene Dietrich (Leitsatz).

³³ A német jogirodalom szerint a személyiség vagyoni értékű, hasznosítható vonatkozásainak első jogi megjelenése, az ún. Persönlichkeitsnutzungsrecht első alkalommal Heitmann 1963-as doktori disszertációjához köthető. Lutz HEITMANN: *Der Schutz der materiellen Interessen an der eigenen Persönlichkeitssphäre durch subjektiv-private Rechte – zugleich ein Beitrag zur Abgrenzung des allgemeinen Persönlichkeitsrechts*. Disszertáció. Hamburg, 1963. Idézi Horst-Peter GÖTTING, in: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ (18. lj.) 197.

³⁴ BGH NJW 2007, 684 – kinski-klaus.de.

³⁵ BVerfGE 30, 173.

³⁶ Az alaptörvény 2. cikkének 1. bekezdése szerint: „Mindenkinek joga van személyisége szabad kibontakoztatásához, amennyiben mások jogait nem sérti és az alkotmányos rend és az erkölcsi törvény ellen nem vét.” Az 1. cikk 1. bekezdése szerint: „Az emberi méltóság elidegeníthetetlen [unantastbar]. Ennek tisztelete és védelme minden állami szerv kötelezettsége.”

hasonló védelmet keletkeztessenek.”³⁷ Ennélfogva az általános személyiségi jog vagyoni értékkel bíró vonatkozásai, megnyilvánulásai nem élveznek alkotmányos védelmet.³⁸

A magyar jogelmélet eltekint a személyiségi jogok vagyoni értékű komponenseinek elismerésétől, ugyanakkor jogalkalmazási gyakorlatban való jelenléte vitathatatlan, különösen az abszolút jogként felfogott személyiségi jogok másodlagos kereskedelmi hasznosítását támogató *merchandising* szerződések vizsgálata esetén.³⁹

4. A személyiségvédelmi szabályozás rendező volta

„Ment-e / A könyvek által a világ elébb?” – kérdezte Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* c. versében, s tett fel hasonló kérdést az előreláthatósági klauzula kapcsán Fuglinszky Ádám.⁴⁰ A sérelemdíj várható jogalkalmazási gyakorlata kapcsán megfogalmazódik, hogy megy-e a sérelemdíj által a személyiségi jogok védelme elébb.

A személyiségi jogi szabályozás modellje, normatív tartalma, a sérelemdíj re-kodifikált polgári törvénykönyvbeli megjelenése a személyiségi jog emancipációja utáni jelentős mérföldkő.

A kodifikáció kijelölte a nem vagyoni kártérítés normatív szabályozásának irányát, „[a] nem vagyoni kártérítés *immanens célja felé*, a kártérítés dogmatikai vonzásából szabadultan, a személyhez fűződő jogok megsértésével okozott vagyoni károk megtérítésének általános szabályai *mellé*”.⁴¹

³⁷ GRUR 2006 Heft 12 1051.

³⁸ BGH NJW 2007, 689 – Lafontaine.

³⁹ A merchandising, a kereskedelmi célzatú felhasználás/hasznosítás elsődlegesen az abszolút közszereplőket érinti, hisz a relatív közszereplők közszereplői minősége illékonyabb. A forgalmazó/gyártó piaci döntése befolyásolja a közszereplői megjelenés felhasználását, s számára értéktartóbb olyan közszereplőre építeni terméke, szolgáltatása marketingjét, aki abszolút közszereplői mivolttal rendelkezik. Az abszolút és relatív közszereplők közötti megkülönböztetést mind a magyar, mind a német jogelmélet ismeri, ugyanakkor ez a megkülönböztetés kevésbé bír relevanciával a jogalkalmazási gyakorlatban. A német judikaturára mindez különösen nem oly régóta igaz, s a jogalkalmazási gyakorlat arra helyezi a hangsúlyt, hogy a sérelmet szenvedett személy nagy nyilvánosság előtt ismert-e. Az uralkodó német jogalkalmazási gyakorlatban eltűntek a különbségek az abszolút és relatív kortörténeti szereplők között, mára pusztán a „Person der Zeitgeschichte” áll a magánjogi védelem középpontjában. A német jogirodalomban, illetve a jogalkalmazási gyakorlatban a korábbi évek során a relatív közszereplők vonatkozásában kialakult néhány esetscsoport. Ezen esetscsoportok egyikeként alakult ki az ún. „Begleiterrechtsprechung”, vagyis azon relatív közszereplőket érintő jogesetek csoportja, akik valamely abszolút közszereplő kísérőjeként azzal együtt jelentek meg a nyilvánosság előtt. Lásd: Christian SCHERTZ: Das Recht am eigenen Bild. In: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ (18. lj.) 225.

⁴⁰ FUGLINSZKY Ádám: Megy-e kártérítési jogunk az előreláthatósági klauzula által elébb? *Acta Conventus de Iure Civili* VII. 225–261.

⁴¹ Idézet Boytha Györgytől a vele folytatott levelezésből. Budapest. 2003. július 7. Kurzívval szedett kiemelések Boytha Györgytől. Kézirat.

A Ptk. alapján a sérelemdíj „a személyiségi jogok megsértésének közvetett kompenzációja és pénzbeli elégtételt jelentő magánjogi büntetése”.⁴² E fogalmi megjelenítés kifejezi a sérelemdíj alapvető rendeltetése mellett annak a kártérítéstől – köldökzsinórral⁴³ – leválasztott önállósulását. A Ptk. a sérelemdíj (fájdalomsérelemdíj) felfogás okán az intézményt kiszakítja a kártérítési felelősség öleléséből, s a személyiségi jogok megsértése esetén érvényesíthető önálló jogkövetkezményeként helyezi el a személyiségi jogok gyűrűjében.

A sérelemdíj a személyiségi jogsértések önálló szankciója, s nem kártérítés, épp e „kártérítés felfogástól” való távoltartás és távolmaradás a sérelemdíj-konceptió egyik célkitűzése, mely nem feltétlenül esett egybe a bíróságok korábbi felfogásával. Jogpolitikai szándékát tekintve alapvetően restitutív, hatását tekintve azonban vagyoni jellegű. A személyi viszonyban beállt sérelmet vagyoni szankcióval kívánja helyreállítani úgy, hogy az összecszerűség kérdésében való állásfoglalást alapvetően szubjektív szempontok vezérlik.⁴⁴ A bíróság alapvetően általános distinkciókból indul ki, s állapítja meg akár köztudomású tényként, akár objektíve jogsértésként a személyiségi jog sérelmét. A német, illetve osztrák jogirodalomban jelentkező napi tételek szerinti megközelítés, ahogy Ernst Karner is állást foglal: „mindenekelőtt ott juthatnak jelentéshez, ahol többnyire súlyosabb sérülésekről van szó, aminél a testi fájdalmak állnak előtérben [...] azokban az esetekben, amelyekben a károsult súlyosabb szellemi sérülést szenvedett.”⁴⁵ A szubjektív körülmények, a személyiségi jegyek az összecszerűséget befolyásoló kritériumokként nyerne értékelést. A bizonytalanság megmarad a sérelemdíj bevezetése után is, s ez leginkább az összecszerűségben látható majd, különösen a bagatell sérelmek esetén.

Egy ördögi kör veszi kezdetét: erkölcsi, személyiségi, pénzben ki nem fejezhető értékeink nyerne védelmet anyagi vonatkozású jogkövetkezmény érvényesítésével. E jogvédelem paradox módon képes hatni: értékeket kívánunk védelmezni érdekek megjelenítésével, anyagi érdek nyújtásával, kompenzálva az értéksérelmet. A személyiségi jog legújabb fellendülése nem képes az anyagi érdeken kívül más olyan megfelelő kárpótlást nyújtani a személyiségi sérelmet szenvedett fél számára, amely inadekvát módon megfelelő kompenzációt nyújtana. A társadalmi fejlődés, illetve a jogsértések tartalma, fajtái meghaladták ennek a lehetőségét. Az értékválságból való kilábalás egyik módja paradoxul a pénzbeli elégtétel alkalmazása.

⁴² SZÉKELY (9. lj.) 158.

⁴³ Figyelemmel arra, hogy a Ptk. 2:52. § (2) bek. alapján „[a] sérelemdíj fizetésére kötelezés feltételeire – különösen a sérelemdíjra köteles személy meghatározására és a kimentés módjára – a kártérítési felelősség szabályait kell alkalmazni”.

⁴⁴ Ptk. 2:52. § (3) bek.

⁴⁵ Ernst KARNER: *Der Ersatz ideeller Schäden bei Körperverletzung* (Bécs, Springer, 1999) 104.

A német jogban ez az eszmei érdekek sérelme esetén érvényesíthető pénzbeli kárpótlás, *Geldentschädigung* iránti igény jogpolitikai, jogalkotói indokában érezhető. A *Geldentschädigung* azon a gondolaton nyugszik, hogy hiányában az ember becsületének és méltóságának sérelme szankció nélkül maradna, s ez a személyiség jogi védelmének csorbulásával járna. A *Geldentschädigung* iránti igényérvényesítés egyik feltétele a súlyos személyiségi jogi sérelem fennállta, és/vagy súlyos felróhatóság, valamint a szubszidiaritás. Ez utóbbi kapcsán a BGH az első két kritérium mellett akkor támogatja e jogkövetkezmény megítélését, ha az általános személyiségi jog sérelme más formában és módon nem kerül kompenzálásra. Ilyen egyéb eszköz lehet – többek között – az abbahagyás iránti igény, a visszavonás, nyilvánosságra hozott cáfolat. Például a privátszféra sérelme esetén nincs más igényérvényesítési lehetőség, hiszen a visszavonás nem megfelelőként nem jöhet számításba, a nyilvános cáfolat pedig csak elmélyítené a sérelmet. Ami a felróhatóságot illeti, a bírósági gyakorlat objektíve súlyos sérelem esetén elegendőnek tekinti a kevésbé súlyos felróhatóság meglétét. A személyiség egyes megnyilvánulásainak jogosulatlan felhasználása más területek jogintézményei analóg alkalmazásának lehetőségét veti fel: a szellemi tulajdon transzferét biztosító licencszerződés/felhasználási szerződés szabályainak analóg alkalmazását a német jogalkalmazási gyakorlatban. Így a közszereplőről magánéleti megnyilvánulása során hozzájárulása nélkül készített és szenzációhajhász módon nyilvánosságra hozott képmás esetében e személyiségvonatkozás vagyoni értéke nyereség nélküli felhasználást, s generálhatja analóg módon *quasi* licencdíjfizetés kötelezettségét.

A magyar magánjogi kódexben a jogsértéssel elért vagyoni előny elvonása, valamint a sérelemdíj jogintézményi bevezetése útján kívánja a jogalkotó elérni a személyiségi jogok legújabb fellendülése által generált jogvédelem megfelelő voltát, valamint a jogellenes felhasználásból eredő, a jogosultra nézve méltánytalan helyzetet rendezni.

Törő Károly 1990-ben – amikor még a magyar sajtó nem öltötte jelenlegi bulvár sajtó jellegét – a személyiségi sérelmek elszaporodása okán a „jelenleginél hatékonyabb személyiségvédelmi eszközök” szükségességét jelezte, melyet az indikál, hogy „egyesek gátlástalanul turkálnak mások magánéletében”.⁴⁶ A tanulmány további részében arra a kérdésre keressük a választ, vajon a sérelemdíj magánjogi kódexbe való bevezetésével elérte-e a személyiségvédelem immanens célját.

⁴⁶ Törő Károly: Sajtószabadság és személyiségvédelem. *Magyar Jog*, 1990/6. sz., 512.

5. Két út: sérelemdíj vagy kártérítés?

A személyiségi jog emancipációja után a védelmezését biztosító eszközökre helyeződik a hangsúly. A kontinentális jogot tekintve alapvetően két felfogás alakult ki, melyek hol keresztezik, hol váltják egymást. A német jog, majd az osztrák és svájci egyaránt a személyiségi jogsértés bekövetkezése által objektíve kiváltott jogkövetkezmény alkalmazását látta legmegfelelőbb jogvédelmi eszközként. Ez a „sérelemdíj jelleg” primátusát eredményezte. A magyar út – javarészt az eltérő politikai és társadalmi körülmények okán – a sokáig elismerésében és törvénykönyvbeli deklarálásában negligált nem vagyoni kártérítésnek elsődlegesen kártérítési színezetet adott, mely megkövetelte a személyiségi jogsértésen túlmenően további hátrány megfelelő bizonyítását is. Petrik Ferenc a nem vagyoni kártérítés polgári jogi elhelyezése körében fogalmazza meg⁴⁷ lényegét tekintve a jogintézmény jellege meghatározásának lehetőségeit: a személyiségi jog megsértése esetén érvényesíthető önálló jogkövetkezmény, avagy kártérítés. Törő Károly 1992-es tanulmányában a fájdalomdíj „kérdésének vizsgálatát” vetette fel, de nem mint önálló szankció, hanem a fájdalom nem vagyoni hátrányt keletkeztető és ekként nem vagyoni kárpótlásra alapot adó jellege okán.⁴⁸ A kodifikációs szándékok – a kodifikációs folyamatban viszonylag korai – megjelenését követően a bíróságok egy része továbbra is a kártérítési jelleg mellett érvelt. A Debreceni Ítéltábla – 2007-ben meghozott ítéletében – a nem vagyoni kártérítés kártérítési jellegét hangsúlyozta: „polgári jogunk az immateriális kártérítést nem fájdalomdíjként szabályozza, hanem a személyiségi jog megsértésének kártérítési szankciójaként. A személyhez fűződő jogok bármilyen súlyú megsértése ezért önmagában nem teremti meg a nem vagyoni kártérítés jogalapját, ahol a sérelem foka kizárólag a kártérítés összszerszerűsége körében lenne értékelhető, hanem a sérelmet szenvedett fél nem vagyoni kártérítésre csak akkor tarthat igényt, ha bizonyítja olyan hátrány bekövetkezését, amelynek csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez nem vagyoni kárpótlás szükséges. (Szegedi Ítéltábla Pf.III.20.553/2007/10. sz. ítélete). A személyiségi jogsértés tehát nem váltja ki feltétlenül a szankció alkalmazását, ahhoz többlet-tényállás szükséges (BDT 2001/2.), ezért a személyiségi jogaiban sérelmet szenvedett fél nem vagyoni kártérítésre csak akkor és olyan sérelem után tarthat igényt, amellyel

⁴⁷ PETRIK Ferenc: *A személyiség jogi védelme. A sajtó-helyreigazítás* (Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001) 200.

⁴⁸ „Elfogadhatónak látszik olyan megoldás is, hogy a személyiségi érdeksérelem önmagában nem vagyoni kárt jelent, a személyiségi jog megsértése miatt személyiségi érdeksérelem önmagában is nem vagyoni károkozásaként értékelhető.” TÖRŐ Károly: A nem vagyoni kártérítés gyakorlati kérdései. *Magyar Jog*, 1992/8. sz., 451.

összefüggésben öt olyan hátrány érte, aminek a csökkentéséhez, illetve kiküszöböléséhez nem vagyoni kárpótlás szükséges (EBH 2005/1203., EBH 2000/302.).⁴⁹

Lábady Tamás ezzel szemben a fájdalomdíj, sérelemdíj jelleget hangsúlyozta már jóval korábban: „Az általános polgári jogi személyiségvédelemnek ez a szankciós konstrukciója a *nem vagyoni kártérítés általános szabálya*: a *sérelemdíj* vagy *fájdalomdíj*, amely a modern polgári jogok személyiségi jogi »értékmérője«, és amely magában hordozza az *elégíteladás* ősi funkcióját, a nem vagyoni értékek »becsületét«, az eszmei javak értékességének a tiszteletbentartását, az *emberi méltóság* tudatosítását, és amely egyidejűleg erkölcsi értékalkotó, és tönkretett életlehetőségeket *helyettesítő funkciót* is betölt. Kiegyensúlyozó, az elveszett helyett másnemű előnyöket nyújtó karaktere bizonyos fokig *kompenzációs funkciót* is takar, anélkül azonban, hogy alkalmas volna a sérelem pénzbeli egyenértékét kifejezni.”⁵⁰ A jogalkalmazási gyakorlatnak ugyanakkor láthatóan a felelősségi jogi felfogás volt sajátja. A személyiségi jogi elmélet köszönt vissza a magánjogi kódex kodifikációs munkálatai során.⁵¹ Ez utóbbi elmélet elutasításának indokát mind a jogelmélet, mind pedig a jogalkalmazási gyakorlat sokáig abban látta, hogy e felfogás szerint a „jogsértés azonos lenne a kárral”.⁵² Törő Károly már 1992-ben a kodifikációt átható sérelemdíj jelleg elismerése mellett érvelt⁵³ akkor, amikor a nem vagyoni kártérítés jogintézménye identitását kereste mind a jogelméletben, mind a jogalkalmazási gyakorlatban.

A kodifikáció a bizonytalanságot a személyiségi jogsérelem inadekvát szankciójaként értelmezett sérelemdíj melletti állásfoglalásával oldotta fel. Az emancipált személyiségi jog, személyiségi jogvédelem – némi kitérőkkel tarkított – útja immateriális elégtételként a sérelemdíjhoz vezetett. A sérelemdíj melletti állásfoglalás feloldotta mind a jogelméletben, mind a jogalkalmazási gyakorlatban a kérdésekkel s bizonytalanságokkal övezett jogintézményi jellemzőket. Míg a nem vagyoni kártérítés – a Ptk.-beli elhelyezését tekintve is deklaráltan – kártérítési jellemzővel bírt, aggályokkal tarkított volt a személyiségi jogsértés „minősége”.

⁴⁹ Debreceni Ítéltábla Pf.I.20.822/2010/5.; A jogsértéssel okozati összefüggésben bekövetkezett hátrány bizonyításának kötelezettségét tartalmazóan lásd továbbá: BH 2001. 12., Pest Megyei Bíróság 21.P.24.590/2005/15.

⁵⁰ LÁBADY Tamás: Az eszmei kártérítés új dimenziói a magyar jogban. In: TÓTH Károly (szerk): *Emlékkönyv Dr. Kemenes Béla Egyetemi tanár 65. születésnapjára* (Szeged, JATE ÁJTK, 1993) 247. (Kurzívval való kiemelések Lábady Tamástól.)

⁵¹ „A személyiségvédelem szankcióját hangsúlyozó nézet szerint a személyhez fűződő jogok akkor részesülnek az alkotmányos követelményeknek megfelelő védelemben, ha azokat a polgári jog a vagyoni jogokkal egy sorban védelmezi. E szerint a személyiségvédelem jogintézményét csupán a szankciója köti a felelősségi joghoz. A nem vagyoni kárnak ténylegesen pénzbeli egyenértéke nincs is, azokat vagyoni mércével nem lehet mérni, így a védelem módja a kártérítés, valójában inadekvát a sérelemhez képest.” HAVASI Péter: A nem vagyoni kár bírósági gyakorlata. *Gazdaság és jog*, 2002/1. sz., 12.

⁵² HAVASI 2002 (51. lj.) 12.

⁵³ TÖRŐ 1992 (48. lj.) 451.

A jogsértés jellege mellett felvetődött a kárral való azonosítása is. Ez azonban meghasonlást eredményezett volna. Ezért (is) kívánták meg az eljáró bíróságok a jogsértés mellett a kárt jelentő, jogsértés eredményeként bekövetkezett személyi értékminőség csökkenését mint hátrányt. A sérelemdíj rendszerében, ahol a sérelemdíj a személyiségi jogok, személyhez fűződő jogok megsértésének önálló szankciója – eltérően a felelősségi rendszertől –, nem szükséges a jogellenesség, a jogsértés, valamint a kár különválasztása.

6. A sérelemdíj funkcióanalízise

A személyiségi jogsérelemek szankciótörténete büntetőjogi gyökerekből⁵⁴ eredeztethető, ekként e szankció elsődleges célzata büntető jellegű volt. Ezen időszak még nélkülözötte a büntetés és az ideális kártérítés éles elhatárolását. A jogalkalmazási gyakorlat ennek megfelelően elutasította a fájdalomdíj iránti igényt arra hivatkozással, hogy testi sértés által okozott fájdalomért a büntetőbíróság adja meg a kívánt elégtételt.⁵⁵ Apáthy – a kodifikáció hajnalán – a fájdalomdíjnak kompenzációs funkciót tulajdonítva a kártérítés azon nemeként értékelte, melynek segítségével a sérelmet szenvedett fizikai, lelki fájdalma „kellemes érzés okozása által ellensúlyoztatik”.⁵⁶ Szladits a nem vagyoni kártérítést átható kettős funkcióra a „kiegyenlítés” és a „megtorlás” funkciós terminusokat alkalmazza, mely utóbbi jelzi a jogintézmény pönális eredetét, büntetési célzatát. Marton szerint „szoros értelemben vett megtérítésről nem is lehet szó, csupán az elszenvedett rossz hozzávetőleges kiegyensúlyozásáról olyan vagyoni (pénzbeli) szolgáltatás nyújtásával, mely a sérelmet szenvedőnek az elszenvedett sérelemért, fájdalomért, bosszúságért körülbelül egyenértékű másnemű előnyt nyújt, s ezzel egyúttal az államhatalom szolidaritását hozza kifejezésre a sérelmet szenvedett mellett, reprobációját a sérelem okozójával szemben”.⁵⁷

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvénybe (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) az 1977-es novelláris módosítással bevezetett nem vagyoni kártérítés funkcióanalízise kapcsán Petrik Ferenc primér funkciónak az elégtételadást tekintette.⁵⁸ A jogalkalmazási gyakorlat a testi- és egészségsérelemmel járó jogsértések

⁵⁴ A jogszabályi szintű magyar gyökerekre lásd: a büntetőtörvénykönyvről a büntettekéről és vétségéről szóló 1878. évi V. Törvénycikk, a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. Törvénycikk

⁵⁵ Dezső Gyula által idézett Curia 884/1886.

⁵⁶ APÁTHY István: *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Indokolás a kötelmi joghoz* (Budapest, 1882) 180.

⁵⁷ SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázlata III.* (Budapest, Grill, 1937) 395.

⁵⁸ PETRIK Ferenc: Nem vagyoni kárpótlás: a személyiségvédelem általános és feltétlen eszköze. *Magyar Jog*, 1991/6. sz., 337. azzal, hogy véleménye szerint az elégtételadás alapja „az, hogy a jogsérelem okozta hátrány vagyoni előnyre konvertálható, pénzben kifejezhető”.

(elsődleges) funkciójaként a kompenzációs funkciót értelmezte, mely az elvesztett életlehetőségeket helyettesítő, az elszenvedett fizikai és lelki sérelmeket kiegyensúlyozó, azok helyett másnemű előny nyújtásaként jelentkezett.⁵⁹ A bíróságok ítélkezési gyakorlatában a kompenzációs funkció primátusa volt a meghatározó: „A nem vagyoni kártérítés legfőbb funkciója a kompenzáció, azaz az elvesztett életlehetőségeket helyettesítő, az elszenvedett fizikai és lelki sérelmeket kiegyensúlyozó, azok helyett másnemű előny nyújtása.”⁶⁰ „A pénzbeli kártérítésnek olyan mértékűnek kell tehát lennie, hogy az egyedi tényállás alapján a személyiségi jogsérelem és annak következményei miatt előállott hátrányt kompenzálható mértékben az adott ár- és értékviszonyok keretei között elérje. Ennek során figyelemmel kell lenni a méltányosságra és a mértéktartásra.”⁶¹ A kompenzációs funkció körében a bíróság a személyi sérelem súlya, nagysága, hatása és következményei, az elszenvedett hátrányok pénzzel való enyhítésének lehetőségei⁶² körébe tartozó körülményeket veszi figyelembe az összecszerűség kialakítása során. Van olyan jogirodalmi vélemény is, mely a kompenzációs funkciót visszatartó hatással ruházza fel.⁶³

Az elégtételi funkció a nem vagyoni kártérítés represszív oldalát hangsúlyozza, további hangsúlyt helyezve a becsületben, jóhírnévben esett sérelmek orvoslására. Ennek ellenére a jogirodalom szerint a 16. számú Irányelv az elégtétel elvét deklarálta.⁶⁴ A kontinentális jogkörben az immateriális kártérítés, elégtétel funkciójának gyökere a német jogban eredeztethető. A német jogelmélet, jogalkalmazási gyakorlat a *Schmerzensgeld*nek alapvetően kettős funkciót tulajdonít: *Ausgleich* és *Genugtuung* funkcióval bír. A funkcióanalízis szempontjából meghatározó jelentőségű legfelsőbb bírósági döntés⁶⁵ szerint a *Schmerzensgeld* funkciójára, jogi természetére vonatkozó álláspont arra vezethető vissza, hogy „csak a károkozó [...] szolgáltatása tud segítséget nyújtani a károsultnak abban, hogy a károkozó esemény során beállt következményeket megkönnyítse. A fájdalomdíj e céljára figyelemmel nagyobb figyelmet kell fordítani a károkozó magatartással okozati összefüggésben fellépő intenzívebb és tartósabb fájdalmakra, méltánytalanságokra, és a méltányos kárpótlás mértékének megállapításánál különösen fontosnak tekintett körülményekre. A pénzbeli kárpótlás kompenzációs funkciója kapcsán ezen károk terje-

⁵⁹ Így többek között: Debreceni Ítéletábla Pf.I.20.808/2010/4.; Győri Ítéletábla Pf.I.20.241/2010/5.; Legfelsőbb Bíróság Pfv.VIII.20.091/2008/4.; Fővárosi Bíróság 47.Pf.25.836/2000/6.; Legfelsőbb Bíróság Pf.III.24.778/1999/7.; EBH 2000.313.; EBH 2003. 974. Ugyanezt jeleníti meg többek között: HAVASI Péter: A nem vagyoni kár bírósági gyakorlata. *Gazdaság és Jog*, 2002/1. sz., 13.; FÉZER Tamás: *A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése a polgári jogban* (Budapest, HVG-ORAC, 2011) 83.

⁶⁰ Legfelsőbb Bíróság Mfv.I. 10.782/2003/4. (EBH 2003. 974.)

⁶¹ Legfelsőbb Bíróság Mfv.I. 10.782/2003/4. (EBH 2003. 974.)

⁶² Debreceni Ítéletábla Pf. I. 20 297/2005/5. (BDT 2005. 1286.)

⁶³ HAVASI (59. lj.) 14.

⁶⁴ Uo. 11.

⁶⁵ BGHZ 18, 149.

delmére kell figyelemmel lenni.”⁶⁶ Az *Ausgleich* funkció az elszenvedett károk kiegyenlítését szolgálja, mely funkció a *Straßenverkehrsrecht* területén nyer különös jelentőséget.⁶⁷ A törvényi újrászabályozás óta a *Genugtuungsfunktion* kevesebb jelentőséggel bír. Akkor jut szerephez, ha a jogsértő magatartás súlyos gondatlanság eredménye. E körben értékelendő: a) a károkozó felróhatóságának súlya, b) mindkét fél vagyoni viszonyainak értékelése. További összecszerúségi kritériumot befolyásoló tényezőként jelentkezik a károsult közrehatásának értékelése. E körben a károsultnak a károkozás és annak következményei során megvalósított magatartását értékelik. Az elégtétel funkció az Európai Emberi Jogi Egyezmény 5. § (5) bekezdésében (kártérítés jogellenes fogvatartás esetére) is deklaráltan megjelenik.

A magyar bírósági jogalkalmazási gyakorlat a nem vagyoni kártérítés kompenzációs funkciójára helyezte a hangsúlyt az összecszerúség kialakítása során. Konkrét bírósági ítéletben megjelenő álláspont szerint „a nem vagyoni kárpótlás jogszabályból következő kompenzáló funkciójára figyelemmel a pénzben nyújtott kárpótlásnak alkalmasnak kell lennie arra, hogy a nem vagyoni hátrányt bizonyos mértékben enyhítse, a hátrányos következmények elviselését megkönnyítse, miután a károsultnak olyan kárpótlás jár, amely az őt ért nem vagyoni hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges. A nem vagyoni kárpótlásnak az a rendeltetése, hogy segítse a károsultat életviszonyainak, általában életvitelének a körülményekhez igazodó alakításában és egyidejűleg biztosítsa a nem vagyoni hátrányból eredő nehézségek leküzdését, illetve más lehetőségek megteremtésével enyhítse azokat a hátrányokat, amelyek a károsodás folytán a károsultat érték.”⁶⁸ Van olyan álláspont is – így Petrik álláspontja –, mely a nem vagyoni kártérítésnek a sérelem reparációja és a károkozóval szembeni visszatartó hatás⁶⁹ kettős funkcióját tulajdonította.

A személyiségi jog és védelmének abszolút jellege nem szükségelteti akár a judikatúra, akár a jogelmelet által primátussal felruházott funkció vagy funkciók kizárólagos alkalmazhatóságát. Összetettsége éppen abban áll, hogy alkalmasnak kell lennie a személyiség valamennyi vonatkozása, illetve a jogi személyt megillető valamennyi személyhez fűződő jog védelmezésére. Ha a jogsértés körülményei, a jogsértésnek a társadalmi környezetben való előfordulásának megnö-

⁶⁶ A kettős funkciót megjelenítve a jogalkalmazási gyakorlatból: BGH 29.11.1994.; OLG Nürnberg, 24.06.2005.

⁶⁷ E funkciók elsősorban a *Schmerzensgeld* összecszerúségét befolyásoló kritériumok körében nyernek értékelést. *Ausgleichsfunktion* körében a következő kritériumokat vizsgálják az eljáró bíróságok: a primérsérülés, primérsérelem az ezzel összefüggésben lévő operációk fajtáját és súlyát, az orvosi kezelések tartamát; a fájdalom időtartamát; a munkaképtelenség időtartamát; a munkaképesség csökkenését, maradandó károkat; a pszichés következményeket és a családi és partnerkapcsolat megszűnését.

⁶⁸ Györi Ítéletábrla Pf.I.20.241/2010/5.

⁶⁹ PETRIK (47. l.j.) 197.

vekedett volta, avagy a védelemben részesítendő személyiségi vonatkozás azt indokoltá teszi, úgy e körülményeknek megfelelő funkcióját szükséges kidomborítani. A média által megvalósított, magánszférát sértő jogellenes magatartások megjelenése, illetve „külön iparaggá válása” a prevenciós funkciót helyezi előtérbe. A prevenciós funkció elsősorban a német judikatúrában jelentkezően sajátja az immateriális elégtételnek, ugyanakkor a jövőbeni lehetséges jogsértésektől való visszatartó hatás már az 1959-es Ptk. 1977-es novelláris módosítása kapcsán jelentkezett.⁷⁰

A funkcióanalízis kihatott a jogkövetkezmény alkalmazhatóságára,⁷¹ illetve kihat a nem vagyoni kártérítés megítélésének módjára. A Legfelsőbb Bíróság 16. számú irányelve „vezette” be a nem vagyoni kártérítés járadék formájában való megítélhetőségét. A járadék megítélésének feltételeit a következők szerint jelentette meg: *a)* károsult személyes és családi körülményei *b)* károsult életkora *c)* egészségi állapota *d)* mindazok a körülmények, melyek a károsodás következtében elnehezült életvitel körében az említett szempontból értékelhetők. Vizsgálni javasolta, hogy a kártérítésnek ez a módja szolgálja-e legjobban a károsult érdekeit. Az Irányelv szerint járadék megállapítására sor kerülhetett súlyos, folyamatos, állandó jelleggel jelentkező nem vagyoni hátrány esetében, ha az áll a károsult érdekében, hogy a jövőben rendszeresen, folyamatosan, állandó jelleggel jelentkező nem vagyoni hátrány esetében rendszeresen részesüljön kárpótlásban. A 16. számú Irányelv alapján megnyíló jogalkalmazási gyakorlatnak sajátja volt járadékként nem vagyoni kártérítés megítélése,⁷² s ekként nem vagyoni kártérítést egy összegben, járadékként, illetve a kettő kombinációjaként ítélte meg. A kompenzációs funkció elsődlegessége az elmúlt mintegy egy évtized nem vagyoni kártérítési, illetve a Ptk. alapján megnyíló sérelemdíj jogalkalmazási gyakorlatában az egyösszegű kompenzációt támogatja.⁷³ A kompenzációs funkciót, a sérelemdíj jellegét az egyösszegű kompenzáció fogja át.

⁷⁰ GELLÉRT György által átdolgozva BENEDEK Károly: A felelősség egyes esetei. In: GELLÉRT György (szerk.): *A polgári törvénykönyv magyarázata I.* (Budapest, CompLex, 2007) 1327.

⁷¹ Az nem vagyoni kártérítés megítélhetősége kérdésében való állásfoglalást kifejezetten a funkcióanalízisre építő jogalkalmazási gyakorlatra példaként lásd: Legfelsőbb Bíróság Pf.III. 20 343/1982. Az ítélet szerint az igény megtagadása az „ember-roncs” károsultat az elégtételtől fosztaná meg.

⁷² Jogalkalmazási gyakorlatban többek között lásd: BH 1992. 462.; Legfelsőbb Bíróság Pf.III. 20 360/1992.; Legfelsőbb Bíróság P.törv.III.20 034/1983.; Csongrád Megyei Bíróság 2.Pf.21 477/1995.; A járadék kapcsán a jogalkalmazási gyakorlatban lásd: SMIED Orsolya: A nem vagyoni kártérítés joggyakorlatának elemzése a magyar jogszabályok és a BGB alapján figyelemmel a jogintézmény fejlődésére, 2001. 2–5. [www.jogiforum.hu/files/publikaciok/Smied_nem_vagyoni_kar\(jf\).pdf](http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/Smied_nem_vagyoni_kar(jf).pdf) (letöltés ideje: 2014. október 29.)

⁷³ Lásd: Ptk. 2:52. § (3) bek. Megjegyzést érdemel, hogy a T/5949 törvényjavaslat nem zárta ki a sérelemdíj járadék formájában való megítélhetőségét.

Az egyes funkciók közötti primátus kérdése, e kérdésben való állásfoglalás szükségessége – annak ellenére, hogy mára már meghaladott gondolatkörre vált – a judikatúrában érezhetően mégis egyfajta funkcióprimátust eredményezett: a kompenzációs funkció előtérbe kerülését. A kompenzáció vált az osztrák *Schmerzensgeld* funkciójává mindazért a hátrányért, „csapásért”, amelyet a károsultnak a sérelem és annak következményei miatt el kellett szenvednie.⁷⁴ A lengyel polgári jogban a személyhez fűződő jogok megsértése miatt érvényesíthető elégtétel funkciója ugyancsak az elszenvedett immateriális károk kompenzációja.⁷⁵ E tendencia kerül megfelelően disszeminációra az European Group on Tort Law által közreadott Principles of European Tort Law⁷⁶ keretében kidolgozott immateriális jogkövetkezmény kapcsán, ahol a bekövetkezett nem vagyoni kár kompenzációjának igénye fogalmazódik meg.

A kodifikáció a sérelemdíjnak hagyományosan kettős funkciót tulajdonít⁷⁷ azal, hogy bár a magánjogi büntetés burkában jelentkezik, megjelenik a preventív funkció,⁷⁸ mely valószínűsíthetően a Ptk. hatálybalépését követően kialakuló bírósági jogalkalmazási gyakorlat sajátja lesz. A médiajogsértések okán kialakuló preventív funkció, a jövőbeni jogsértésektől visszatartó összegek szokásostól eltérően magas volta erőteljesen jelentkezik a német jogalkalmazási gyakorlatban is.⁷⁹

A magyar jogalkalmazási gyakorlatot is meghatározó kettős funkció, a kompenzációs és elégtételi funkció az információs társadalmat megelőző személyiségi jogsértésekre adott válaszként jelentkezett. A jogsértések elsősorban testi épséget, egészséget érintettek, a jogalkalmazási gyakorlatnak nem volt meghatározó jelentőségű sajátja a médiajogsértésekre való reakció. A személyiségi jog legújabb fellendülésének időszaka más típusú jogsértéseket generál, mely jogsértések paradigmaváltást, „funkcióátrendeződést” eredményeznek. Előtérbe került a jövőbeni jogsértésektől való visszatartás szándéka a reparatív funkció megjelenését eredményezve.⁸⁰ A prevenciós funkcióban a jogkövetkezmény „büntető jellege” dek-

⁷⁴ Christian HUBER: Minderung des Schmerzensgeldes durch die Verabreichung von Schmerzmitteln. *Zeitschrift für Verkehrsrecht* 2010/1. sz. 20.

⁷⁵ TARGOSZ által idézett KDZIERSKA: Polemika w sprawie zadoscuczynienia za krzywde moralna PiP 2/1955, 268. In: GÖTTING–SCHERTZ–SEITZ (18. lj.) 1129.

⁷⁶ *European Group on Tort Law, Principles of European Tort Law, Text and Commentary* (Wien – New York, Springer, 2005) VI. cím, 10. fejezet, 3. szakasz, 10:301. cikk (1) bekezdés.

⁷⁷ SZÉKELY (9. lj.) 174.

⁷⁸ Uo., 175.

⁷⁹ Az LG München I., a jogsértő kiadót 1,2 millió euró megfizetésére kötelezte, mert tisztán reklámcélokat előtérbe helyezve megsértette Boris Becker személyhez fűződő jogát. Urteil vom 22.02.2006, Az. 21 O 17367/03.; Az Axel Springer kiadónak 200 000 euró kártérítést kellett fizetnie a korábbi külügyminiszter, Joschka Fischer részére, mert a *Welt Kompakt* c. könyvét Fischer manipulált fotójával reklámozta. LG Hamburg, Urteil vom 27.10.2006, Az.: 324 O 381/06

⁸⁰ A magyar jogalkalmazási gyakorlatban többek között lásd: Szegedi Ítéletábla Pf.II. 20 290/2004. (BDT2006. 1299.).

larálódik és fejeződik ki. Önálló funkcióvá válása a sérelemdíj megítélhetősége szempontjából súlyponteltolódást, hangsúlyvesztést, a jogintézmény rendeltetésének módosulását, a büntető jelleg⁸¹ hangsúlyozott jelenlétét eredményezné. A prevenció erőteljes jelenléte ellentmondásokhoz is vezethet, hiszen esetleges jövőbeni jogsértések vizionálása okán a bíróság nem értékelheti ezen esetleges, adott esetben más által megvalósuló jövőbeni jogsértéseket az adott per alperese terhére. Ugyanakkor a kompenzációs funkció – bizonyos esetekben – önnönmagában nem alkalmas az esetleges jövőbeni jogsértésekkel szembeni távortartás „kinyilvánítására”,⁸² s ezért szükséges a preventív szempontok támogató jelenléte. Az elmúlt évek jogalkalmazási gyakorlatában, a jogsértések jellegében bekövetkezett változás a kodifikációban is érezteti hatását, s ekként a sérelemdíj magánjogi büntetésként nyert megfogalmazást. E funkció megjelenése összeköthető a média által megvalósított személyiségi sérelmekkel. Míg a nem vagyoni kártérítés „tetszhalál”⁸³ utáni jogalkalmazási gyakorlata a törvényi szakaszhelynek megfelelően a testi integritást, egészséget, életet érintő jogsérelmekre fókuszált, addig a kettős funkció primátusa érvényesült. Jóhírnevet, becsületet érintő jogsértések nem képezték a judikatúra sajátját. A rendszerváltás időszaka Magyarországon majdnem egybeesett a technológiai forradalommal, a személyiségi jog legújabb fellendülésének időszakával. A „felső kontroll” nélküli sajtó útján elkövetett jogsértések megjelenése újabb jogalkalmazási gyakorlati felfogást, funkcióváltást eredményezett. Ezen ügyek nem vagyoni kártérítés gyakorlatát, illetve jogintézményi jellemzőit formáló volta hol hatékonyan, hol kevésbé előnyösen hatott. Mindenesetre „reflektorfénybe kerülése” érezhetően a nem vagyoni kártérítés jogalkalmazási gyakorlati „reneszánszát” eredményezte korábbi, jogalkotó általi negligálásával éles ellentétben. Látható az is – bár nem biztos, hogy kizárólag a médiasérelmek előtérbe kerülése okán –, hogy a média útján elkövetett személyiségi jogsértések – így elsősorban a jóhírnévhez, képmáshoz, hangfelvételhez való jog megsértése – a testi integritást érő jogsérelmek esetén megítélt nem vagyoni kártérítési összegekhez képest magasabb összeget eredményeztek. Ez a tendencia nem feltétlenül viszi helyes irányba a személyiségi jog egységességéről vallott felfogást. A bíróságoknak mértéktartóbb módon kell az összecszerűség kérdésében állást foglalniuk, figye-

⁸¹ A büntető kártérítés, a punitive damages irányába mutató hangsúlyeltolódást eredményezhető veszély kapcsán lásd VÉKÁS Lajos: Az új Polgári Törvénykönyvről. *Jogtudományi Közlöny*, 2013/5. sz., 234.; A punitive damages jogintézményi és jogalkalmazási gyakorlati jellemzői kapcsán lásd: Jakob REINHARD: *Philip Morris v. Williams* – a US Supreme Court új, precedens értékű döntése a punitive damages alkalmazásáról az amerikai jogban. *Magyar Jog*, 2008/11. sz., 820–822. Fordította: BURIÁN László.

⁸² A német jogalkalmazási gyakorlatban ezen álláspontot megjelenítve lásd: LG Ansbach NJW-RR 1997, 978, 979.

⁸³ Értve alatta az 1959-es Ptk. általi szabályozás negligálása után az 1977. évi novelláris szabályozással történő kódexbeli elhelyezését.

lemmel a személyiség más vonatkozásainak sérelme esetén megítélt nem vagyoni kártérítés, illetve sérelemdíj összegekre is. Horeczky a médiában megvalósult „bicskanyitogatóan durva jogsértések” kapcsán megemlíti az amerikai mintájú több millió forintos nem vagyoni kártérítési összegek megállapításának indokoltságát. Véleménye szerint – osztva álláspontomat –: „E felfogás figyelmen kívül hagyja azt a jogalkalmazási szempontot, amely józan egyensúlyban kívánja tartani az erkölcsi értékek sérelmére elkövetett, s az egészségromlással, testi sérüléssel járó cselekmények miatt megállapított kártérítések összecszerúségét.”⁸⁴ Ez a tendencia általános tendenciának tekinthető az uniós gyakorlatot tekintve, hisz mind Németországban, mind Ausztriában, sőt Angliában is arányaiban kirívóan magas immateriális kártérítés, elégtétel összegekkel találkozhatunk.⁸⁵ Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a jóhírnév védelme „más” megközelítést kíván, mint a személyiségi jog egyéb vonatkozása.

7. Összegző gondolatok (helyett)

A „Nincs új a nap alatt” örökérvényű mondása érződik napjainkban a tömegmédiá és információs társadalom befolyásolta és formálta személyiségvédelem időszakában. Nincs új a nap alatt, hiszen Warren és Brandeis a *Harvard Law Review*-ben 1890-ben megjelent tanulmánya⁸⁶ a *right to privacy* elismerésének indokoltságát a fotográfia technológiájának fejlődésében, illetve a bulvársajtó növekvő befolyásában látta.⁸⁷ Mai társadalmi viszonyaink között ugyanezen kettős mozgatórugó él: az információs társadalom, az internet, másrészt a tömegmédiá, bulvársajtó egyre szignifikánsabb jelenléte.⁸⁸

⁸⁴ HORECZKY Károly: A nem vagyoni kártérítés jogintézménye. *Gazdaság és Jog*, 1996/2. sz., 15.

⁸⁵ Azzal, hogy a német jogalkalmazási gyakorlat a személyiség súlyos sérelmét követeli meg. A jogalkalmazási gyakorlatban többek között lásd 1. Die Darstellung einer Person im Rahmen einer Fotomontage, in der die Person lächerlich gemacht und in herabsetzender und ekliger Weise dargestellt wird, kann diese Person in ihrem Allgemeinen Persönlichkeitsrecht derart verletzen, dass die Presse- und Meinungs-freiheit demgegenüber zurückstehen muss.

2. Ein Anspruch auf eine Geldentschädigung besteht jedoch nur dann, wenn die Persönlichkeitsrechtsverletzung derart schwer wiegt, dass ein unabwendbares Bedürfnis nach einem finanziellen Ausgleich besteht. KG Berlin, Urteil v. 15.05.2007, Az.9 U 236/06.

⁸⁶ Samuel D. WARREN – Louis D. BRANDEIS: The Right to Privacy. *Harvard Law Review* Vol. IV. December 15, 1890, No. 5.

⁸⁷ „A pillanatok alatt elkészülő [instant] fotográfiák, a sajtóvállalkozások veszélyeztetik magán- és családi életünk szent birodalmát, és számos mechanikus szerkezet létezik, amelyek elterjedésével igaz lehet a mondás, amely szerint »amit az otthonod mélyén suttogsz, a háztetőkről fogják világgá kürtölni.«” WARREN–BRANDEIS 1890, (86. l.) 76.

⁸⁸ „Úgy tűnik, hogy modern világunk, főleg a médiumok (sajtó, televízió, elektronikus világháló stb.) olykor nyomasztó uralma miatt nemcsak megengedhető, hanem szükséges is teret engedni a

A személyiségvédelem körében a figyelmet – tárgyának jogi eszközökkel való megragadhatatlansága okán – nem kizárólagosan a tárgyra, hanem a szabályozás módjára, a személyiségvédelem eszközeire, s annak jellemző jegyeire⁸⁹ kell fordítani,⁹⁰ hiszen „amilyen a veszély, olyannak kell lennie a védekezésnek”. (Sólyom)⁹¹ A Ptk. rekodifikációja során a jogalkotó a védekezés új „eszközeiként” tekint a jogsértéssel elért méltánytalan helyzetet rendező, az elért vagyoni előny elvonását lehetővé tevő nevesített objektív jogkövetkezményre, valamint a fájdalomdíj jellegét magán viselő sérelemdíjra. A jogalkotó a jogvédelmi eszközök igénybevételét biztosította, a jogalkalmazási gyakorlaton a sor, él-e, s ha igen, akkor miként él vele.

magánjogban prevenció, sőt magánbüntetési megfontolásoknak.” VÉKÁS Lajos: Sérelemdíj-fájdalomdíj: Gondolatok az új Ptk. reformjavaslatáról a német jog újabb fejleményei tükrében. *Magyar Jog*, 2005/4. sz., 199.

⁸⁹ A fenti hatások okán jól érezhetően a judikatúra – elsődlegesen a külföldi jogalkalmazási gyakorlatból vonható tapasztalatot figyelembe véve – egyre inkább teret enged a magánjogi jellegű büntetés jegyeit is magán viselő prevenció funkciónak (az elégtételi funkció hangsúlyozottabb jelenléte mellett).

⁹⁰ „A személyhez fűződő jogok polgári jogi védelménél tehát nem az a lényeges, hogy mi a védelem tárgya, hanem a szabályozás – elsősorban – helyreállító, rendező jellege.” SZÉKELY (9. lj.) 158.

⁹¹ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983) 318.

A személy alkotmányjogi fogalma és felfogásai

1. Bevezető

1.1. Módszertani bevezető

A személy fogalma áll a középpontban – azon belül is a személy jogi fogalma, és azon belül is alkotmányjogi fogalma. Eleve egy leszűkített személyfogalom áll előttünk a kiindulóponton, amely nem az emberi személyiség egészét fogja át annak végtelen egyediségében. Ebben az elemzésben annak egy lehetséges kritériumáról lesz szó, hogy mi alapján lehet megítélni, hogy a személyiség végtelen körülményei közül melyek az alkotmányjogilag releváns tényezők – és mennyiben relevánsak ezek a tényezők. A cél az, hogy megkülönböztessem a személy alkotmányjogi fogalmának kétféle felfogását. Nem gondolom ugyanis, hogy mindazokat a jogviszonyokat, amelyek az alkotmányjog szempontjából relevánsak, egy egységes, jól definiálható személyfogalommal, például az állampolgárság fogalmával kezelni lehetne (nem helyettesítheti az elemzést, amennyiben az állampolgárság fogalma maga is értelmezésre szorul, széles értelmezést engedő és kívánó fogalom). Amellett érvelek az alábbiakban, hogy az alkotmányjog személyfogalmáról csak akkor adhatunk megfelelően számot, amennyiben számot adunk annak különböző felfogásairól. Már is jelzem, hogy nem versengő elméletekről lesz szó, amelyek egy-egy szerzőhöz köthetők, hanem az ismert alkotmányos berendezkedések közös vonásainak és az alkotmányos állam polgára jogállásának az egymástól különböző, de egymást kiegészítő értelmezéseiről.¹ Az egyik értelmezést, értelmezési keretet a *magánszemély*, a másikat pedig a *honpolgár* elnevezésekkel jelölöm. E kettő együtt adja a személy alkotmányos jogállásának értelmét.

Minden olyan felfogásnak, amely az alkotmányjogi személyfogalom egy lehetséges értelmezését kívánja adni, meg kell felelnie legalább két feltételnek. Egyfelől jó leírást kell adnia az adott ország kodifikált alkotmányos berendezkedéséről (széles értelemben véve a kodifikációt, beleértve az alkotmányos szabályok kanonikus bírósági értelmezését is – és szűk értelemben véve az alkotmányos berendezkedést, amennyiben nem egy átfogó értelmezési keretről van szó). Másfelől pedig

* A szerző egyetemi docens (ME ÁJK).

¹ A fogalom és a felfogás megkülönböztetése mint analitikai eszköz, természetesen Ronald Dworkintól származik. Lásd Ronald DWORKIN: *Law's Empire* (London, Fontana Press, 1986) 70–71.

megfelelő kritikai potenciállal is kell rendelkeznie ahhoz, hogy hozzá tudjon járulni a berendezkedés tökéletesítéséhez is. A jelen tanulmányban javasolt kétféle alkotmányjogi személyfelfogással kapcsolatban igyekszem mindkét feltételnek megfelelni: előbbinek a 3. pontban, utóbbinak pedig a 4. pontban. Az elemzést abban az értelemben dogmatikainak szánom, hogy nem egyszerűen leírja a létező szabályozást és jogi gyakorlatot, hanem normatív jellegű is, irányt mutat a törvényhozónak. A normatív megközelítést igényli egyébként a tárgy maga, az alkotmányjog személyfogalma is: nem csak bemutatja, hogy az alkotmányjogi jogviszonyokban milyen az ember, hanem egyúttal elő is írja, ahogyan a többi jogalanynak, a többi személynek, ideértve a hivatalos személyeket is, viszonyulniuk kell „hozzá”.

Azt a tézist szeretném alátámasztani, hogy a személy mindkét alkotmányjogi felfogásának helye van, és egyensúlyuk kívánatos. Azért lenne ez kívánatos, mert jelenleg nem ez a helyzet (és nemcsak jelenleg, de az Alaptörvény előtt, a '89-es Alkotmány idején sem ez volt a helyzet). Elemzésemben amellet érvelek, hogy a magánszemély alkotmányjogi felfogása domináns, míg a honpolgár-felfogás *ad hoc* módon, messze nem ugyanolyan szisztematikusan, kidolgozottan jelenik meg a hazai alkotmánybíráskodásban és -értelmezésben. A tanulmány végén röviden érintem azt a kérdést, hogy mi lehet ennek az oka, és hogy az Alaptörvény konstrukciója hogyan jellemezhető a kétféle személyfelfogás fényében.

1.2. Tartalmi bevezető

Az alkotmányjog személyfogalmával kapcsolatban abból indulok ki, hogy az alkotmányos állam polgárának jogállására kérdezzük rá. Tehát nem pusztán fogalomelemzésről van szó, hanem egy jogviszonyokból, intézményekből, intézményes gyakorlatokból kibontakozó felfogás körüljárásáról. Továbbá az alkotmányos állam polgárának jogállása nem ragadható ki a kontextusából sem: központi eleme az alkotmányos állam alapszerkezetének (hasonlóképpen a joguralomhoz vagy a hatalommegosztáshoz). Ebben az alapszerkezetben a személy alkotmányos jogállása – alkotmányjogi fogalma – két másik elemhez kapcsolódik a legszorosabban. Az egyik a politikai közösség, amelyet az állampolgárok alkotnak egymással, és amelyet a szuverenitás alanyaként definiálunk. A másik a politikai intézményrendszer, amit a politikai közösség létrehoz és működtet döntéseinek meghozatala és végrehajtása érdekében, és amely egy jól körülírható felhatalmazási viszonyban áll a politikai közösséggel.²

² Nézőpontom megválasztásában meghatározó szerepet játszanak az alábbi szerzők és műveik: John RAWLS: *Political Liberalism* (New York, Columbia University Press, 1996); Ronald DWORKIN: *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality* (Cambridge, Massachusetts, Harvard University

A politikai közösség (nemzet): A politikai közösség nem egyszerűen azok csoportja, akik valamilyen közös ténybeli ismérv, például a származás alapján együvé tartozónak nyilvánítják magukat, hanem olyan közösség, aminek erkölcsi (normatív) tartalma van (éppúgy, mint a barátságnak vagy a házasságnak). A politikai közösséget alkotó emberek úgy tagjai a politikai közösségnek, mint ahogyan tagjai egy sor más önkéntességen alapuló társulásnak. Ezt fejezi ki a politikai közösségnek az a felfogása, ami plasztikusan partnerségnek [*partnership*] tekinti azt.³

A politikai közösségnek ez a felfogása meglehetősen tartalmas: előfeltételez egy létező közösséget (közös történelemmel, kultúrával, hagyományokkal), ami lehetővé teszi azt, hogy alkotmányos közösséggé is váljon, és ehhez olyan erkölcsi feltételeknek a fennállását követeli meg, amelyek a közösség viszonyaira vonatkoznak. Ilyen feltételek (1) a közügyek megvitatásában és eldöntésében való (közvetlen vagy képviselőn alapuló) részvétel; (2) a tagságban való érdekelttség, ami a többiek részéről a kölcsönösséget (a nyilvános viszonyokban való egyenlő elismerést), a politikai intézmények részéről pedig az egyenlő bánásmódot követeli meg; (3) végül pedig a morális függetlenség az egyén saját élete, életformája és meggyőződései, valamint másokkal kialakított kapcsolatai (személyi és vagyoni viszonyai) tekintetében.⁴ E feltételek mellett tekinthetjük a politikai közösséget olyan morális közösségnek, amely a politikai intézményeket konstituáló és legitimáló felhatalmazások forrása, avagy a népszuverenitás alanya lehet.⁵

A politikai intézményrendszer (állam): A politikai intézményeket a politikai közösség azért hozza létre, mert önállóan cselekedni (dönteni, ítélni) nem tud, vagy csak nagyon nehézkesen. Létrehozásukat, felhatalmazásukat bizonyos célok megvalósítása, funkciók betöltése, feladatok ellátása indokolja.⁶ De ami közös a poli-

Press, 2000); KIS János: *Alkotmányos demokrácia: Három tanulmány* (Budapest, INDOK, 2000); GYÖRFI Tamás: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere* (Budapest, INDOK, 2001); TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen – Értékezés a magyar alkotmányról* (Budapest, Osiris, 2009). Jelen írásban az egymás közti viták ellenére koherenciát feltételezek erről a paradigmáról. Ennek a koherenciának a jeléül lásd BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. II. Alapelvek és alapintézmények* (Miskolc, Bíbor, 2002).

³ Ronald DWORKIN: *The Partnership Conception of Democracy*. *California Law Review*, 1998/3. sz., 453–458.; magyarul uő: *Mi a demokrácia?* <http://szuveren.hu/vendeglap/ronald-dworkin/mi-a-demokracia> (letöltés: 2016. május 23.)

⁴ Ronald DWORKIN: *Szabadság, egyenlőség, közösség. 2000 [Kétezer] 1993/3. sz., 9–19., 16.; valamint uő: Az alkotmány morális értelmezése és a többségi elv. *Fundamentum*, 1997/1. sz., 7–27., 19–20. [Eredetileg in: uő: *Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution* (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1996).]*

⁵ Jürgen HABERMAS: *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Cambridge, Polity, 1996) 463–490.

⁶ Pl. Alaptörvény I. cikk (Az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak védelme az állam elsőrendű kötelezettsége), 1. cikk (az Országgyűlés a legfőbb népképviselői szerv), 15. cikk (a Kormány a végrehajtó hatalom legfőbb szerve), 24. cikk (az AB az Alaptörvény védelmének legfőbb szerve), 25. cikk (bíráóság – igazságszolgáltatás), 29. cikk (ügyészség – igazságszolgáltatásban való

tikai intézményekben, az az, hogy reprezentálják, megjelenítik a politikai közösséget. Függetlenül attól, hogy milyen értelmet, célt vagy funkciót tulajdonítunk még nekik, az alkotmányban definiált politikai intézmények a politikai közösség nevében lépnek föl, hoznak döntéseket és hajtják végre ezeket a döntéseket, stb., és mindezt felhatalmazás alapján teszik (vö. népszuverenitás, képviseleti elv stb.). A közjogi jogviszonyok megértésekor tehát nem veszem adottnak a politikai intézmények, a közjogi szervek létét. Ezek jogalanyiségának tartalmát a felhatalmazás határozza meg – úgy is mondhatnánk, hogy ezek az intézmények elsősorban „kötelezettség-alanyok”.

Mivel a politikai intézmények léte felhatalmazásfüggő, nem lehetnek alapjogok alanyai – viszont kötelezettségek alanyai lehetnek. Ezek körébe tartozik az, hogy mivel az állam és polgára közötti viszony a honpolgári személyfelfogás része, az államnak semlegesnek kell lennie a polgárok közti világnézeti kérdésekben (mint ahogyan a bírónak is semlegesnek kell lennie a magánfelek jogvitájában). A honpolgári viszony olyan, amelyben az állam nem tehet különbséget polgárai között, minden egyes embert mint állampolgárt egyformán kell kezelnie.⁷

2. Kétféle alkotmányjogi személyfelfogás

2.1. A „magánszemély”

Az a megkülönböztetés, amire a fejtegetéseimet alapozni kívánom, nem újkeletű. Éppen ellenkezőleg, egyike a modern politikai filozófia alapvető tételeinek, amelyet nemcsak pozitív értelemben fejtettek ki a különböző filozófusok, hanem megannyian bíráltak is: a magánszemély és a honpolgár különbségéről van szó (*bourgeois – citoyen; private person – public citizen*).⁸ Jelentésüket a fogalom történeti vagy összehasonlító elemzése helyett a létező és ismerős jogi viszonyokhoz igyekszem kapcsolni.

közreműködés, bűncselekmények üldözése, jogsértő cselekményekkel szembeni fellépés), 31. cikk (helyi önkormányzatok – helyi közügyek intézése), 41. cikk (MNB – monetáris politika), 45. cikk (Magyar Honvédség – fegyveres katonai védelem), 46. cikk (rendőrség – bűncselekmények megakadályozása és felderítése, a közrend, közbiztonság és a határ védelme).

⁷ Ezt a követelményt intézményesíti pl. az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény: lásd különösen a 4–6. és 8. §-okat.

⁸ Az állampolgár fogalmának honpolgári felfogása nyilvánvalóan a republikanizmus eszmerendszeréből táplálkozik, és nem egy konkrét szerzőéből. Jelen elemzés célja szempontjából ennek az eszmerendszernek nem minden változata/szerzője egyformán releváns. Lásd Quentin SKINNER: A szabadság és a honpolgárság két rivális hagyománya. *Világosság*, 1995/10. sz., 21–33. Az itt kifejtett honpolgár-felfogás forrása főként Hannah ARENDT: *The Human Condition* (Chicago, The University of Chicago Press, 1958) (Második kiadás: 1998) 22–79.

Magánszemély az ember azokban a viszonyaiban, melyekben maga, esetleg másokkal együtt, magánjellegű célok megvalósítására tör. Olyan célok megvalósítására, amely célok a sajátjai, olyan javak elérésére, amelyeknek ő tulajdonít jelentőséget (és amelyek többnyire a személyiségét konstituálják). Olyan célok megvalósítására, amelyeken csak azért osztozik másokkal, mert egyetértenek a célok fontosságában és a közös törekvés értékében. E törekvések mindig partikuláris közösségek létrehozását teszik lehetővé, mert tartalmi (érzelmi, világnézeti, erkölcsi vagy pragmatikai, prudenciális stb.) egyetértést feltételeznek. Ezek a viszonyok nem is igazodnak szigorúan a politikai közösség határaihoz, más állam polgáraival éppúgy kialakíthatók. Olyan viszonyokról van szó, amelyek nem feltételeznek politikai közösséget vagy politikai intézményeket a szó szoros értelmében.

2.2. A „honpolgár”

Az olyan jogviszonyokban, amelyekben a polgárok mint honpolgárok, mint a politikai közösség tagjai vesznek részt, az embernek nem ugyanazon körülményei relevánsak, mint a magánemberi viszonyaiban. Honpolgári minőségében olyan jogviszonyok alanya az ember, amelyekben politikai közösséget alkot a többiekkel, és létrehozza, illetve működteti a politikai intézményrendszert, illetve amelyeknek a politikai intézmények működése folytán válik alanyává. Az a honpolgári viszonyokra és az azokat biztosító alapjogokra is igaz, hogy a külső (állami vagy nem állami) kényszertől való mentességet és a joggyakorlás materiális feltételeinek biztosítását szolgálják. Ugyanakkor ezek a viszonyok szoros összefüggést mutatnak a politikai közösség hatáiraival: csak azokkal bonyolódhatunk ilyen viszonyokba, akik szintén tagjai ennek a politikai közösségnek, ugyanakkor velük mindannyiunkkal ilyen viszonyba keveredünk, amikor honpolgárként cselekszünk vagy nyilvánulunk meg.

Nem zárható ki, hogy a tartalmi egyetértés bizonyos ügyekben átfogja az egész politikai közösséget és csak azt, de ez csak a véletlen műve lehet. A modern társadalmakat integráló alkotmányos államot természeténél fogva nem annyira a közös célok megvalósítására szerveződött politikai közösségek (ügyleti társulás) hozzák létre (hiszen a modern társadalmakat a közös célokat illető egyet nem értés jellemzi), hanem olyanok, amelyeket a közös szabályok, a jog uralmának az elismerése tesz közösséggé (morális közösség).⁹ Tovább bonyolítja a helyzetet az, hogy a modern társadalmak gyakran a szabályok tartalmában sem értenek egyet. Ezek a szempontok ugyanakkor a nyilvánosság (pl. az információszabadság) és a széles értelemben vett véleménynyilvánítási szabadság egy nagyon erős igazolását adják.

⁹ Michael OAKESHOTT: Joguralom. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Joguralom – Jogállam* (Budapest, Osiris–Századvég, 1995) 281–283.

3. Az alapjogok eltérő sajátosságai a kétféle személyfelfogás szempontjából

3.1. Felhatalmazás

A politikai intézményeknek, a közhatalmat felhatalmazás alapján gyakorló szervezeteknek a fenti karakterizálása ad magyarázatot arra, hogy ezek nem lehetnek alapjogok alanyai.¹⁰ Tehát nemcsak arról van szó, hogy az alapjog funkciója az, hogy jellemzően az állam beavatkozásától védje az egyént. Hanem arról is, hogy az állam eleve előfeltételezi azokat a honpolgári viszonyokat (a politikai közösséget és a felhatalmazás alapján konstituált politikai intézményrendszert), amelyek talaján a politikai intézmények létrejöhetnek. Amikor valaki közhatalmat gyakorol, akkor nem a saját nevében cselekszik, hanem az államot reprezentálja, az egész politikai közösség nevében lép fel. Egy példa: a rendőr hivatali kötelességének és jogainak gyakorlása során (például amikor igazoltat) az állampolgárral szemben nem mint magánszemély, hanem mint az állam, illetve annak valamely szerve képviselőjeként lép fel. Szolgálaton kívül, magánszemélyként, nem is élhet azokkal a jogosítványokkal, amelyek a rendőri státuszt megilletik. Ahogyan a közhatalmi szervezetnek és azok összességének, az államnak nincs magánszférája, úgy az államot képviselő, azt megtestesítő (szolgálatban levő) rendőrnek sincs olyan értelemben magánélete, hogy azt például az intézkedéséről készített felvétellel meg lehetne sérteni: ebben a jogviszonyban korlátozott körben felfüggesztődik magánemberi mivolta.¹¹ Amikor magánemberként jár el, akkor természetesen ugyanazok a magánszférajogok illetik meg őt is, mint bárki más – ám ekkor nem is gyakorolhatja azokat a jogosítványokat, amelyekre rendőrként fel van hatalmazva. Ugyanakkor éppen a magánemberi mivolt felfüggesztődése teszi lehetővé a közhatalmat gyakorló személy számára, hogy olyan jogosítványai legyenek, amelyek egy magánembert egyébként nem illethetnek meg.

¹⁰ Lásd pl. a 3307/2012. (IX. 12.) AB végzést vagy az Európai Emberi Jogi Egyezmény 34. cikkét.

¹¹ Egy lehetséges ellenvetést itt el kell kerülnünk. A sérült vagy halott rendőrrel készített felvételekre a fentiek nem vonatkoznak – mégpedig azért nem, mert az, aki képtelen ellátni a szolgálatát, azaz a közhatalmat gyakorolni, már nem is az államot képviseli, így az illetőt személyiségi jogai is ugyanúgy megilletik, mint bárki más. Lásd ehhez a 28/2014. (IX. 29.) AB határozatot: az AB a magánszemély- és magánjog-paradigmán belül csak addig tud eljutni, hogy az intézkedő rendőr nem hivatkozhat a személyiségi jogaira a nyilvánosság ellenében, „kivéve, ha ez a rendőr emberi méltóságának – mint az emberi mivolt benső lényegét feltétlenül megillető védelemnek – sérelmét jelenti; ilyen lehet például a hivatása gyakorlása során megsérült rendőr szenvedésének bemutatása”. Ez azonban nem egy konkluzív kritérium, nem jelent éles határvonalat – szemben a szolgálatra való képtelenséggel. A probléma gyökere itt is az, hogy nem a honpolgár-, hanem a magánszemély-felfogás húzódik meg az érvelés hátterében.

3.2. Függetlenség

Egy sor alapjog rációját/értékét az adja, hogy az ember a privát viszonyaiban ne legyen mások uralmának alávetve, hogy a lehető legkevesebb ember által okozott külső kényszer nélkül, és a lehető leginkább a saját szuverén/autonóm döntései szerint rendezze be a saját életét. Ilyen az élethez való jog, a személyi szabadsághoz való jog, a *privacy*-jogok, a tulajdonjog, a lelkiismereti szabadság, a sztrájkjog (üzleti jellegű uralomtól való mentesség), a betegjogok. Ezek az alapjogok garantálják a személy függetlenségét mind más személyekkel (magán- és jogi személyekkel), mind a politikai közösséggel, mind a politikai intézményekkel szemben. Ezek a jogok a morális függetlenséget biztosítják a politikai közösségben: óvják az egyéni autonómiát és a privát viszonyokat a külső háborítástól. Az egyénnek a saját magára vonatkozó preferenciái kielégítését szolgálják. Az egyén figyelmét, törekvéseit, személyiségét a jogon és a politikán kívüli értékek orientálják.

A magánszemély-felfogást tartalommal kitöltő megannyi jogviszonyok leginkább a magánjogból ismerősek. Ide tartoznak mind a piaci, mind a szűken vett privát emberi viszonyok, és nemcsak az egyéni jellegűek, hanem azok is, amelyekben szervezetek vesznek részt. Az állampolgár magánszemély-felfogása emiatt nagyon közel áll a magánjogi jogalanyisághoz, de nem azonos azzal. Az alkotmányjogi magánszemély-felfogás a magánszemélyt illető *alapvető* jogokat rögzíti és kollíziójukat rendezi. A magánszemély szabad (háborítatlan) és törvényes ténykedése, magánjogi viszonyai ugyanis előfeltételezi azokat az alkotmányos kereteket, amelyek a játékterét meghatározzák, és amelyek megvédik még akár a törvényhozó inváziójától is.

Az alkotmányjog személyfogalmát, bár összhangban kell lennie a magánjog személyfogalmával, ez utóbbi tehát nem meríti ki. Az olyan, a magánjogi jogalanyisággal leginkább összefüggő fogalmak kapcsán, mint a jogképesség, cselekvőképesség, tulajdonhoz való jog, az Alkotmánybíróság rendre fenntartja a különbséget e fogalmak magánjogi és az alkotmányjogi értelme közt.¹² E különbségtétel egyik jele például a joggal való visszaélés fogalma, ami a magánjogban értelmezhető, de a szabadságjogokkal kapcsolatban nem.

Az alkotmányjog személyfogalma, még az a felfogása sem, ami tehát a legközelebb esik a magánjoghoz, a tagság eszméjéből levezetett morális függetlenségre való utalás nélkül nem határozható meg – az alkotmányjog személyfogalmának másik felfogása pedig hasonlóképpen nem határozható meg részvételre és az érdekeltségre való utalás nélkül.

¹² Lásd sorban a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatot, a 36/2000. (X. 27.) AB határozatot és a 64/1993. (XII. 22.) AB határozatot. Szintén az alapjogi jogalanyiságnak a magánjogi jogalanyiságtól való különbsége mellett érvel SOMODY Bernadette – SZABÓ Máté Dániel – VISSY Beatrix: *Az alapjogi bíráskodás kézikönyve* (Budapest, HVG-ORAC, 2013) 127.

3.3. Részvétel

Egy sor másik alapjog rációját/értékét inkább a részvétel adja. Ezeknek az alapjogoknak a révén vehet részt az ember a nyilvános, politikai viszonyokban, akár a többiekkel, akár a politikai intézményekkel létesít jogviszonyt. Ilyenek a kommunikációs jogok (szólás, sajtó, gyülekezés), a választójog, az információszabadság, az önkormányzás joga. Az ilyen jogviszonyok kereteit megteremtő alapjogok, amelyek tehát a részvételt teszik lehetővé, egyenlő és hatékony eszközöket biztosítanak az ember számára ahhoz, hogy részt vegyen a közügyek vitájában, és befolyásolni tudja a nyilvános, politikai döntések meghozatalát. De ezek teszik lehetővé azt is, hogy az ember, polgártársaival együtt, részt vegyen a politikai intézmények legitimálásában (létrehozásában, működtetésében, ellenőrzésében). Ezek a jogok teszik lehetővé, hogy az egyén a másokra vonatkozó preferenciáit is kinyilvánítsa és megpróbálja kielégíteni. Az egyén figyelmét, a személyiséget a politikai viszonyokra és a jogra orientálják. Az ilyesfajta jogviszonyokból bontakozik ki a honpolgár-felfogás.

Az általam használt megkülönböztetés különbözik attól, amit aszerint szoktak tenni, hogy egyes jogok negatív (be nem avatkozási), mások pedig pozitív (tevételes) kötelezettségeket rónak az államra. E kétféle kötelezettség, a be nem avatkozás és a joggyakorlás materiális feltételeinek a biztosítása egyaránt megjelenik a különböző alapjogokban (ez fejeződik ki az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége doktrínájában).¹³

Itt szeretném jelezni azt is, hogy nem akarom merev kategóriákba sorolni a jogokat, a fenti megkülönböztetést egyáltalán nem tekintem olyan átfogó osztályozásnak, amibe minden alapjog feltétel nélkül és egyértelműen besorolható volna. Például az egyesülési jognak vannak olyan részei, amelyek a magánszemély-felfogáshoz kapcsolódnak (privát/partikuláris célokban, értékekben való tartalmi egyetértés), és vannak olyanok is, amelyek inkább itt, a honpolgár-felfogás körében helyezhetők el (kommunikatív funkció).¹⁴ Hasonló belátásra jutunk, ha a jogalanyok oldaláról közelítünk. Például a törvény alapján létrehozott jogalanyok, a jogi személyek számára is biztosítottak azok az alapvető jogok, valamint őket is terhelik azok a kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak (pl. lelkiismereti szabadság), és a magánjogi jogi személyek értelemszerűen a természetes személyek magánszemély-felfogásában osztoznak. De sajtó (médiaszolgáltató) már mind a magánszemély-, mind a honpolgár-felfogás sajátos-

¹³ Lásd HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok* (Budapest, Osiris, 2003) 102–107.

¹⁴ Lásd még a 7/2014. (III. 7.) AB határozatot, amely a véleménynyilvánítás szabadságának kettős igazolásával szolgál (önkifejezés és közéleti vita).

ságait ötvözi.¹⁵ Alanya lehet függetlenséget védő jogoknak (privacy), valamint a honpolgári felfogáshoz kapcsolódó jogoknak is (véleménynyilvánítás közügyekben).¹⁶ Végül, az alapjogok tételes katalógusa is ellenáll annak a törekvésnek, hogy ugyanazt az elméletet kerekítsük köré, vagy hogy minden egyes alapjognak ugyanazt az értelmet tulajdonítsuk. Például mind a szociális jogok, mind az eljárási jogok esetében elmondható, hogy mind a két személyfelfogással összeegyeztethetők: előbbiek a magánemberi és a honpolgári viszonyokban való autonóm részvétel materiális, utóbbiak pedig formális feltételeit garantálják. Mindez csak annyit jelent, hogy a jogok osztályozásának számos egyéb módja is van. [Pl. erős értelemben vett jogok (*claim-right*),¹⁷ melyek mások kötelezettségét is megteremtik, és gyenge értelemben vett jogok, amelyek biztosítása jogon kívüli, materiális körülményektől is függ].

3.4. Egyenlőség

A személy kétféle alkotmányjogi felfogása és a hozzájuk tartozó alapjogok különbségei mellett van egy fontos jog, ami szintén elválaszthatatlan mindkettőtől, és amiről érdemes külön is szót ejteni. Ez az egyenlőség követelménye, az egyenlő bánásmódhoz való jog. Az egyenlőség is olyan kategória, amit különböző felfogások értelmeznek, és ezek jól/jobban megvilágíthatók a kétféle személyfelfogás segítségével. Az „ésszerűség”, „igazságosság” értelmében felfogott egyenlőség (misperint a jogok és kötelezettségek tekintetében csak akkor tehető különbség a polgárok között, ha annak ésszerűen, objektíven igazolható alapja van – „hasonlókat hasonlóan, különbözőket különbözően”), amit jogegyenlőségnek, egyenlő jogvédelemnek szoktunk nevezni, mindkét személyfelfogáshoz hozzátartozik – éppúgy, ahogyan minden más jogterület személyfelfogásához is. Az alkotmányjog személyfogalma szempontjából az egyenlőségnek jóval szigorúbbak a mércéi, akármelyik felfogást is nézzük, tekintettel arra, hogy itt az alapjogok egyenlőségéről van szó. Ez a magyarázata annak, hogy az alkotmányjog egy tartalmasabb egyenlőség-felfogással („egyenlő figyelem és tisztelet”) operál. Az egyenlő figyelem és tisztelet követelménye, ami nem merül ki a formális jogegyenlőség bizto-

¹⁵ A sajtó a véleményalkotáshoz szükséges információszerzésnek, a véleménynyilvánításnak és a véleményformálásnak kitéüntetett fontosságú eszköze. 37/1992. (VI. 10.) AB határozat, ABH 1992, 227, 229.

¹⁶ A sajtószabadság jelentőségét a szubjektív alapjog és a demokratikus közvélemény alkotmányos intézménye egyaránt igazolja: 7/2014. (III. 7.) AB határozat, Indokolás [40].

¹⁷ Wesley. N. HOHFELD: Alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben. In: SZABÓ Miklós – VARGA Csaba (szerk.): *Jog és nyelv* (Budapest, PPKE JÁK, 2000) 70.

sításában, teremti meg az érdekeltséget a honpolgár számára, hogy tagja legyen a politikai közösségnek: attól függetlenül tarthat igényt az egyenlő bánásmódra, hogy magánemberként mit tesz vagy nem tesz.

Ugyanakkor van az egyenlőségnek olyan aspektusa is, ami nem egyformán vonatkozik a kétféle személyfelfogásra. A megerősítő intézkedések igazolása (az egyenlő joggyakorlási képesség materiális feltételének biztosítása) például csak a magánszemély-felfogás körében állja meg a helyét. Míg ugyanis a megerősítő intézkedés előfeltételként, eszközként szolgál a jogegyenlőségéhez, a honpolgárok egyenlő joggyakorlásának biztosítása az alapjogokkal együtt járó állami kötelesség. (Pl. ha valaki tüntetést akar szervezni, és olyan sok résztvevőre számít, hogy saját erőből nem tudja a rend fenntartását megoldani, akkor a rendőrségnek kérésre kötelessége közreműködni.) Bár a honpolgár-felfogáshoz kapcsolódó jogok formális egyenlősége esetén is van értelme szisztematikus hátrányokról beszélni (pl. a véleménynyilvánítás egyenlőtlensége a tömegmédia viszonyai között), a polgárnak nincs olyan joga, az államnak pedig nincs olyan kötelezettsége, hogy megerősítő intézkedésekkel avatkozzon be az adott viszonyokba.¹⁸

4. A személyiség magánjogi védelme a magyar alkotmányjogban

4.1. A magánjogi személyfelfogás dominanciája

Az élet és az emberi méltóság elválaszthatatlanságának tana, amit monista felfogásnak is nevezhetünk,¹⁹ az alkotmánybíráskodás kezdeteitől rányomja a bélyegét a magyar alkotmányjogi gondolkodásra:

„Az emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték. Az emberi élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó olyan oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, amely számos egyéb alapjognak forrása és feltétele.”²⁰

Az Alkotmánybíróság ennek megfelelően fogalmilag ugyanolyan szintű védelmet biztosít az emberi méltósághoz való jognak, mint az élethez való jognak. Ez a doktrína azt a vélekedést táplálja, miszerint a méltóság nem a többi szabadságjoghoz hasonlít, abban a tekintetben, hogy más alapvető jog vagy alkotmányos érték védelmében a szükséges és arányos mértékben korlátozható, hanem az emberi

¹⁸ Ehhez lásd: 21/2012. (IV. 21.) AB határozat, 3.2.

¹⁹ HALMAI-TÓTH (13. lj.) 306–313.

²⁰ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, V.2. pont.

élethez, ami fogalmilag korlátozhatatlan. Dogmatikailag azonban ez egy tarthatatlan felfogás. Míg abban igaza van az Alkotmánybíróságnak (a továbbiakban: AB), hogy az élethez való jog fogalmilag korlátozhatatlan (az életet csak elvenni lehet, élethez való jogától csak megfosztani lehet valakit), a méltóság nem az. A méltóságot ugyan az AB igyekszik specifikálni, és az emberi személyiség lényegi minőségét megragadó fogalomként kezeli, mint ami minden más alapjog lényegi magja, törvénnyel sem korlátozható esszenciája. Ám azt is elismeri, hogy más alapjogok érvényesülése, például a véleménynyilvánítás szabadsága, indokolhatja a méltóság sérelmét. A hatályos, AB által nem kifogásolt joganyag is arról árulkodik, hogy a méltóság, ahogyan az Alaptörvény, illetve a korábbi Alkotmány is védelemben részesíti, rendkívül széles fogalom, melynek elemeit alacsonyabb szintű jogszabályok, például a polgári törvénykönyv vagy az információ önrendelkezési jogról szóló törvény részletezik, és megsértésükhöz is a sérelem mértékéhez igazodó, büntető, közigazgatási vagy magánjogi szankciók társulnak.

Ennek a feszültségnek a felmutatásával arra akarom felhívni a figyelmet, hogy a méltóság fogalmának ilyen nem kellően tisztázott értelmezésével az AB az erős magánszemély-felfogás mellett kötelezte el magát. Ezt nem is azok a döntések mutatják meg igazán, amelyek a magánjogi személyfelfogás paradigmaticus eseteinek tekinthetők (mint például a halálbüntetés- és az eutanázia-határozatok), hanem azok, ahol az AB-nak lehetősége lett volna a honpolgár-felfogás részleteinek kidolgozására [mint a közhatalmat gyakorló és közszereplő politikusok bírálhatóságának büntetőjogi korlátait egyébként szélesen meghúzó és progresszív 36/1994. (VI. 24.) AB határozat].

Mindez pedig természetesen jelentős „gravitációs” hatást gyakorol az alkotmányjogi személyfelfogásunkra. Nem véletlen, hogy az Alaptörvény a IX. cikk (4) és (5) bekezdésében, eltérve a bevett alkotmányjogi, alapjog-korlátozási dogmatikától, az általános korlátozhatósági feltételeken túl [I. cikk (3) bekezdés] az emberi méltóságot és a közösségek méltóságát nevesíti külön a véleménynyilvánítási szabadság korlátjaként.²¹

4.2. A közjogi személyfelfogás igénye

Mivel az alapjogi jogalanyiség feltételei nem részei a kodifikált jognak, mind a jogalkotó, mind a bíróságok, mind a jogtudomány művelői számára csábító valamely klasszikus jogágban, praktikusán a magánjogban jól kidolgozott személy-

²¹ A magyar hagyomány szerint az alkotmány az egyes alapjogok korlátozhatósága tekintetében nem felsorolja azokat a versengő jogokat és értékeket, amelyek esetén a korlátozás legitim lehet, hanem minden egyes alapjogra vonatkozóan a korlátozás általános tesztjét rögzíti.

fogalommal operálni.²² Az egyik oka annak, hogy a honpolgáriság alkotmányjogi felfogása (részvétel, érdekeltség) partikuláris, minden bizonnyal az, hogy a magánjog személyfogalma mintegy „kéznél van”, és mindig is kéznél volt. A honpolgáriság-felfogáshoz ellenben nem nagyon lehet átvenni más jogterületek dogmatikai konstrukcióit, nem lehet automatikusan támaszkodni például a közigazgatási jog dogmatikai konstrukcióira. A személy honpolgári felfogása olyasmi, amire az alkotmányjogi dogmatikának figyelmet kell fordítani.

Az alkotmányjogi dogmatikának ráadásul *sui generis* honpolgári személyfelfogást kell kidolgoznia, amiben a létező közjogi értelmezéseknek és személyfelfogásoknak is meg kell találni a helyüket, de véleményem szerint sokkal inkább a bevezetőben említett értelmezési keret adhatja meg az alapját. A politikai intézményrendszer, az ezt létrehozó és felhatalmazó politikai közösség, illetve az ebben való egyenlő részvétel képezhetik az alapját egy teherbíró alkotmányjogi személyfelfogásnak. Meggyőződésem az is, hogy egy ilyen felfogás könnyen összefüggésbe állítható a magánszemély-felfogással is.

Ebben a tanulmányban nem vállalkozom, még részlegesen sem, a hiányolt személyfelfogás kidolgozására. A következőkben inkább néhány konkrét gyakorlati problémát mutatok be annak illusztrálására, hogy milyen következményei vannak annak, hogy a kétféle, eltérő természetű személyfelfogás nincs különválasztva az alkotmányelméletben, és amelyek ennek megfelelően irányt is mutathatnak az érdemi munkának. Olyan eseteket veszek szemügyre, amelyek vagy megoldatlannak, vagy dogmatikai feszültségekkel terheltten maradnak fenn a fenti megkülönböztetés (és a honpolgár-felfogás erőteljesebb meghonosítása) nélkül.

5. A két felfogás közti egyensúlyhiány káros következményei

5.1. Közéleti szereplő – közhatalmat gyakorló személy

A magyar alkotmányjogban jelentős irodalma és joggyakorlata van annak, hogy a közéleti szereplőknek személyiségi jogait, végső soron méltóságukat tekintve több korlátozást kell túrniuk másokhoz képest. Ugyanakkor csak szórványos utalások formájában találunk eligazítást arra nézve, hogy milyen túrési kötelezettségei vannak a közhatalmat gyakorló személyeknek. A közhatalmat gyakorló személy teljesen más kategóriába tartozik, mint a közéleti szereplő, ám ez a kategoriális

²² SOMODY–SZABÓ–VISSY (12. lj.) 127. Pl. az a kérdés, hogy a magzat jogalany-e, még úgy sem válaszolható meg konkluzív módon, hogy az Alaptörvény II. cikke kifejezetten jogi védelem alanyának mondja a magzatot a fogantatástól kezdve. Lásd JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei* (Budapest, HVG-ORAC, 2013) 203–204.

különbségtétel szinte mindig homályban marad. Ezt a helyzetet kiválóan illusztrálja a hivatalos személyekről készült képfelvétel nyilvánosságának dogmatikai megalapozatlansága. A kérdésnek az a megközelítése, hogy a közszereplő kategóriáját állítjuk a középpontba (ahogyan a polgári bíróságok és a Kúria is teszi és az AB is!), a probléma magánjogias megközelítését jelzi, és figyelmen kívül hagyja a dolog közjogi dimenzióját. Ez a megközelítés a „közszereplő” és „közszereplés” fogalmaiból indul ki és a szereplésre irányuló szándéknak – pontosabban a szándék hiányának – tulajdonít perdöntő jelentőséget.²³ A jogirodalomban is dominál az a megközelítés, amely a bíróságokhoz hasonlóan nem a közhatalmi pozíciónak, hanem a szereplési szándéknak a középpontba állításával értelmezi azokat a jogviszonyokat is, amelyekben az egyik fél az állam nevében lép föl.²⁴

Ha a „közszereplést” állítjuk a középpontba, és a közhatalmi tevékenység nyilvánosságának egyes kérdéseit ennek segítségével igyekszünk megoldani, akkor belekényszerülünk annak a meghökkentő tézisnek a felvállalásába is, hogy például a járőröző rendőr semmiben sem különbözik más alkalmazottaktól, és hogy a rendőri szolgálat teljesítése egy kategóriába tartozik minden más munkavégzéssel (legyen szó halottszállítóról, aki megbízási szerződés keretében bűncselekmények áldozatait is szállítja, vagy a vízmű alkalmazottjáról, aki az utcai csatornát tartja karban, vagy a közmunkásról, aki az utcát sepri), és magyarázat nélkül maradnak az ítélkezési tevékenysége körében eljáró bíróról készíthető és nyilvánosságra hozható felvételekre vonatkozó törvényi rendelkezések is. A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) 134/A. § (2) bekezdése és a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 74/B. § (1) bekezdése egyaránt azt mondja ki, hogy a nyilvános tárgyaláson a bíróról kép- és hangfelvétel az ő külön hozzájárulása nélkül készíthető és közölhető. Annak ellenére rendelik ezt el az eljárási törvények, hogy a bírót sem a közszereplés szándéka vezérli: a bíró nem azért ítélkezik nyilvánosan, mert a közvéleményt akarja befolyásolni – hanem azért, mert az állam nevében jár el, tevékenysége a politikai közosság nevében történik.

²³ Lásd a BDT1999. 4. számon közzétett döntést, a Legfelsőbb Bíróság Pfv.IV.22.364/2006/4., a Fővárosi Ítéltábla 2.Pf.20.227/2009/4., a Pfv.IV.22.230/2009/4. vagy a Fővárosi Ítéltábla Pf.20.656/2012/7. számú határozatát, legutóbb pedig a Kúria 1/2012. számú BKMPJE határozatát. (Arra is van példa, hogy nem a szándék, hanem egy objektív körülmény indokolta a közszereplés tényének megállapítását: a BH1997. 578. számú döntés például a rendezvény jellegéből, és nem az ott megjelentek szándékából következtetett a közszereplés tényének fennállására. De problematikus ebből a szempontból az a megközelítés is – BDT2006. 1298. számú eset –, amely azon az alapon állítja egy rendőri vezetőről a közszereplést, hogy közhatalmat gyakorló szervezet képviselőjében járt el. Talán itt látszik legjobban a két fogalom keveredése: e gondolatmenetben ugyan a rendőr személyiségi jogi pozíciója nem a közszereplésre irányuló szándéktól függ, hanem a közhatalmi pozíciójától, ám az a következtetés, hogy e pozíció közszereplői minőséget alapoz meg, a fentiek fényében nem állja meg a helyét.)

²⁴ Pl. TATTAY Levente: *A közszereplők személyiségi jogai* (Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2007).

A szolgálati kötelezettségét nyilvános helyen teljesítő rendőr jogi pozíciója, úgy tűnik, sokkal inkább a tárgyalást vezető bíróhoz hasonlít, mint az utcán tartózkodó vagy ott munkát végző magánszemélyekéhez. A bíró kinevezése folytán ítélkezik, felhatalmazása közhatalom gyakorlására vonatkozik (lásd a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. 2. §). Ez indokolja, hogy a tárgyalások nyilvánosak (Pp. 5. §, Be. 237. §), és azt is, hogy a bírói tisztséget betöltő személyről készült felvételt az ő hozzájárulása nélkül nyilvánossá lehessen tenni. A szolgálatot teljesítő rendőrré éppen így igaz az, hogy tevékenységét törvényi felhatalmazás alapján látja el, és a felhatalmazása közhatalom gyakorlására szól: feladatainak ellátása érdekében kötelezheti az állampolgárt [a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (a továbbiakban: Rtv.) 1–2. §], és legitim módon alkalmazhat kényszert vele szemben (Rtv. V–VI. fejezet). És ha a bírói tisztséget betöltő személy személyiségi jogainak kérdését az eljárási törvények nem a magánjog szabályai szerint rendezik, a rendőri szolgálatot teljesítő személy esetében sincs több indokunk arra, hogy a magánjogi személyfelfogás alapján értelmezzük az ő jogi helyzetét.

A közéleti szereplő alapvetően magánszemély, csak bizonyos körülmények folytán egyes jogviszonyai a szűkebb-tágabb nyilvánosság előtt zajlanak. E körülményekben meghatározó jelentőségű a magánszemély saját elhatározása, és a nyilvánossággal járó nagyobb terhek vállalása (a nyilvánossággal együtt járó előnyökért cserébe). Ha nincs ilyen szándék, közszereplésről sem lehet beszélni.

A közéleti szereplés tekintetében különbséget lehet tenni a nyilvánosságnak fajtái között. Egyrészt valaki lehet többé vagy kevésbé közéleti szereplő, másrészt a közéleti szereplés jellege is meghatározza, hogy személyiségi jogainak védelmére mely esetekben nem hivatkozhat, hogy mennyi terhet kell elviselnie. Például értelmes különbség tehető a „sima” szereplés és a közéleti szereplés között, valamint a közéleti szereplés szándéka mellett annak célja szerint. Az olyan közéleti szereplők ugyanis, akik pusztán címlapra szeretnének kerülni, azaz akiknek a szereplésre irányuló szándékukhoz nem kapcsolódik a közügyekbe való bekapcsolódás igénye, eltérő személyiségi jogi védelemre tarthatnak igényt azokhoz képest, akik kifejezetten a közvélemény alakításának céljával lépnek a nyilvánosság elé, azaz politikai közszereplők. A véleménynyilvánítás szabadsága mindkét esetben korlátozhatja személyiségi jogait, illetve méltóságukat, de az utóbbiak esetében a demokratikus vita és a nyilvánosság értékei a nem politikai közszereplőkhöz képest is szűkebb személyiségi jogi védelmet indokolhatnak.

Ebben az értelemben igaz az, hogy például a nyilvános helyen szolgálati kötelezettségét teljesítő rendőr nem közéleti szereplő. Ugyanakkor a szolgálatot teljesítő rendőr közhatalmat gyakorló személy. E két fogalom esetenként igaz lehet ugyanazon személy, például a miniszterelnök vonatkozásában. De számtalan közhatalmat gyakorló személy nem közéleti szereplő, illetve számtalan közéleti szereplő nem gyakorol közhatalmat.

A jogviszony helyes értelmezésében tehát nem a nyilvános helynek van jelentősége, és nem annak, hogy ki milyen szándékkal lép a nyilvánosság elé, hanem

annak, hogy az, aki a nyilvánosság elé lép, ezt milyen jogcímen teszi: saját szabad elhatározása alapján vagy politikai felhatalmazás birtokában. Szemben a közéleti szerepléssel, itt nincs értelme a nyilvánosság foka vagy fajtája vizsgálatának: a politikai, azaz a teljes honpolgári közösséget érintő felhatalmazást a közhatalomgyakorlás jogcíme és tartalma, jogszabályi alapja és jogosítványai/kötelezettségei egyértelműen definiálják. Ha tehát a betöltött közhivatal felől közelítjük meg a kérdést, nem pedig a hivatalt betöltő személye felől, akkor nem magánjogi, hanem alkotmányjogi kérdésként kell kezelnünk a jogviszonyt. A közszereplés fogalmának magánjogi meghatározása érzéketlen arra, hogy a rendőrrel készített kép- és hangfelvétel nyilvánosságának megítélésakor a szolgálatot teljesítő rendőrt nem az különbözteti meg a nem közszereplő magánszemélyektől, hogy hiányzik a közszereplés szándéka – a releváns szempont az, hogy a rendőr szolgálatot teljesít, azaz közhatalmat gyakorol. Ha a közhatalmi tisztség sajátosságaiból kiindulva közelítjük meg a tisztséget betöltő személy jogi pozícióját, akkor attól függetlenül következtethetünk a korlátozott személyiségi jogi védelemre, hogy a közszereplői minőséget, ezt a nem túl éles kontúrokkal rendelkező jelenséget feszegetnünk kellene. Sőt, akkor világossá válik, hogy nem is jogok, netán alapjogok konfliktusáról van szó, amit bírói mérlegeléssel kell eldönteni – hanem olyan jogviszonyról, amelyben azt, aki közhatalmat gyakorol, ebbéli minőségében nem is illet meg semmilyen alapjog (pl. önrendelkezési jog).²⁵

A felhatalmazás alapján közhatalmat gyakorlók személyiségi jogi védelme szintén szűkebb, de eltérő indokok miatt szűkebb, mint a közszereplőké. Míg a közszereplők esetében a szélesebb nyilvánosság indoka valóban az, hogy az érintettek önszántukból, a közélet alakításának szándékával akarnak megmutatkozni a külvilág előtt, addig a közhatalmat gyakorlóknál ennek a hatalomnak az ellenőrizhetősége teszi szükségessé a nagyobb fokú nyilvánosságot. A közhatalmat ugyanis a polgárok közössége nevében gyakorolják: a rendőr éppúgy a törvény nevében tartóztathat le, ahogyan a bíróság is a köztársaság nevében ítélkezik. A polgároknak ezért joguk van ahhoz, hogy figyelemmel kísérjék e hatalom gyakorlását, és ellenőrizzék, hogy akit megbíztak a közhatalom gyakorlásával, az a jogszabályoknak megfelelően teszi-e azt. E joguk független attól, hogy a rendőr ehhez a beleegyezését adja-e vagy sem.²⁶ A közhatalomgyakorlás főszabálya tehát a nyilvánosság, és ehhez képest lehetnek kivételek – pont fordítva, mint a polgári jogi személyiségvédelem rendszerében.

²⁵ SOMODY–SZABÓ–VISSY (12. lj.) 174–175. Lásd még SZABÓ Máté Dániel: *Az információ hatalom alkotmányos korlátai* (Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012) 115.

²⁶ A közhatalomgyakorlás előtérbe helyezésével elvileg összeegyeztethető volna az az érvelés is, mely szerint a rendőri kinevezés elfogadása, illetve a szolgálati eskü vagy fogadalom letétele megdöntetlen vélelmet keletkeztet arra vonatkozóan, hogy az illető tisztségviselő hozzájárulását adja ahhoz, hogy szolgálatteljesítés közben felvétel készüljön róla.

Abból a tényből tehát, hogy személyiségi jogai, mint minden embernek, természetesen annak is vannak, aki rendőrnek áll, nem következtethetünk érvényesen arra, hogy e jogok a közhatalom gyakorlása közben is ugyanúgy illetik meg őt, mint bármely más polgárt. A közhatalom gyakorlása, az állam megtestesítése releváns különbség, amely megalapozza azt, hogy nem egymással mellérendelt viszonyban álló magánszemélyek jogait kell a magánjog szabályai szerint összemérni egymással. A rendőri szolgálat ellátása során a szolgálatot teljesítő nem más, mint maga az állam – a „törvény nevében” lép fel a polgárokkal szemben. Ebben a minőségében nem személyiségi, hanem közhatalmi jogok és felhatalmazások alanya. Miközben a magánszemélyeket – akik a rendőrrel szintén nem mint magánszeméllyel találkoznak – az alapjogaik nem utolsósorban éppen az állammal szemben illetik meg.

5.2. „Kriminális extravédelem” a politikai közszereplőknek

A büntetőjog kiemelt védelmet biztosít a hivatalos személyeknek, aminek azonban van egy furcsa túlhajtása. A Be. szerint a hivatalos személyek vagy hatóságok sérelmére elkövetett bűncselekmények esetében akkor is az ügyész képviseli a vádat, ha a bűncselekmény egyébként nem közvádas, hanem csak magánindítványra büntethető. Ez tehát egy kivétel azon főszabály alól, hogy a magánvádas bűncselekmények esetén a vádat a magánvádoló képviseli (és értelemszerűen a bizonyítás is őt terheli).

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) indokolása szerint például a rágalmazás és a becsületsértés „tárgyi súlya viszonylag kisebb, az e bűncselekményekkel okozott sérelem alapvetően magánjellegű, és egyes cselekményeknél a sértett és az elkövető kapcsolatára tekintettel indokolt a sértett megítélésétől függővé tenni, hogy kívánja-e a büntetőeljárás lefolytatását”. A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvényhez fűzött kommentár szerint a büntetendőség magánindítványhoz kötésének döntő indoka e cselekmények „tipikusan bagatell jellege, bizonyos cselekményeknél a sértett kímélete [...]”. Ezért indokolt a sértettre bízni, hogy kívánja-e az elkövető felelősségre vonását.”

Be. 52. § (4) bekezdés: „A becsületsértés és a rágalmazás közvádra üldözendő, ha hivatalos személy sérelmére hivatalos eljárása alatt, illetve emiatt, vagy hatóság sérelmére hivatali működésével összefüggésben követik el.” Mind a hatályos, mind az előző Btk. szerint a rágalmazás és a becsületsértés csak magánindítványra büntethető. [A Btk. rátesz egy lapáttal: ha a becsületsértést rendvédelmi szerv dolgozója sérelmére követik el, akkor az eleve közvádas bűncselekmény – 231. § (2) bekezdés.] Magánindítványra büntethető továbbá a magánlaksértés, a zaklatás, a magántitok megsértése, a levéltitok megsértése, a kiszolgáltatott személy megálázása és a kegyeletsértés.

Önmagában egy előjog biztosítása a hivatalos személyek részére éppenséggel előfeltételezheti a honpolgár-felfogással összefüggő sajátos felhatalmazási viszonyrendszert. Észszerű indokok szólhatnak amellett, hogy a politikai felhatalmazás foglaljon magában olyan előjogokat, amelyek könnyítenek rajtuk annak érdekében, hogy a felhatalmazásuk gyakorlása ne szenvedjen semmilyen csorbát – sőt, a magánlaksértés, a zaklatás, a magántitok megsértése, a levéltitok megsértése esetén a szóban forgó előjogot még a befolyásolástól való mentesség is igazolhatja.²⁷ Csakhogy ha elfogadjuk, hogy a közhatalmi felhatalmazásukat gyakorló személyek nem alanyai alapjogoknak, olyanoknak sem, amelyek magánszemélyként megilletik őket (pl. becsület), akkor nehezen magyarázható, hogy a rágalalmazással, illetve becsületsértéssel okozható sérelmek elszenvedése esetén – hiszen magánszemélyként ez nyilván ugyanúgy elszenvedik, mint bárki más – miért járna nekik ez az előjog. A kivétel ráadásul még tovább is burjánzik: nemcsak a hivatalos személyek, hanem a hatóságok, tehát a közhatalmat gyakorló jogi személyek számára is biztosított a magánvádas bűncselekmények esetében a könnyített eljárás a hivatali működésükkel összefüggésben elkövetett rágalalmazás és becsületsértés esetén.

A jogalkotói indokolás szerint „a hivatalos személy társadalmi megbecsülésének és emberi méltóságának büntetőjogi védelméhez fokozott társadalmi érdek fűződik”. Társadalmi megbecsülés és emberi méltóság azonban nem illeti meg azokat, akik politikai felhatalmazást gyakorolnak. Az emberi méltóság (abban a szigorú értelemben, ahogyan az AB értelmezi: az emberi lényeg, az emberi minőség jogi ismérve) csak a természetes személy attribútuma lehet, semmilyen jogi személyt nem illet meg. Ha méltóságot tulajdonítunk olyanoknak, akik politikai felhatalmazás alapján közhatalmat gyakorolnak, akkor nemcsak azzal hibázunk, hogy illetéktelenül kiterjesztjük az alkotmányjogi magánszemély-felfogást a természetes személyeknél tágabb körre, hanem azzal is, hogy teljesen elhomályosítjuk azt az igazolási/felhatalmazási összefüggésrendszert, amibe a honpolgár-felfogás is beágyazódik. Ennek nemcsak teoretikus, hanem praktikus következménye is van: az alkotmányjogi honpolgár-felfogás hiánytalanul megalapozza azt a politikai igényt, hogy a polgárok felhatalmazásától függő közhatalom-gyakorlók és a köz-

²⁷ Bár az itt tárgyalt előjog kedvezményezettjeinek köre az én ízlésemnek egy kicsit széles: az országgyűlési képviselő; a köztársasági elnök; a miniszterelnök; a kormány tagja, az államtitkár, a közigazgatási államtitkár és a helyettes államtitkár; az alkotmánybíró, a bíró, az ügyész, a választottbíró; az alapvető jogok biztosa és helyettese; a helyi önkormányzati testületek tagja; a közjegyző és a közjegyzőhelyettes; az önálló bírósági végrehajtó és az önálló bírósági végrehajtó-helyettes; az Alkotmánybíróságnál, bíróságnál, ügyészségnél, államigazgatási szervnél, önkormányzati igazgatási szervnél, az Állami Számvevőszéknél, a Köztársasági Elnöki Hivatalnál, az Országgyűlés Hivatalánál, az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalánál és az Országgyűlési Őrségnél szolgálatot teljesítő személy, akinek a tevékenysége a szerv rendeltetészerű működéséhez tartozik; jogszabály alapján közhatalmi, államigazgatási feladatokkal megbízott szervnél, testületnél az a személy, aki közhatalmi, államigazgatási feladatot lát el.

hatalom-gyakorlás módja nyilvánosan bírálhatók legyenek – ennek az összefüggésnek a hiányában azonban ez az igény nagyságrendekkel gyengébb lábakon áll (más szempontok könnyen fölébe kerekedhetnek).

A társadalmi megbecsülés máshogyan nem tulajdonítható hivatalos személyeknek, illetve hatóságoknak. A társadalmi megbecsülés olyan jelenség, amit ki kell vívni, és ez vagy sikerül, vagy nem, és ha sikerül, akkor többé vagy kevésbé. Kizárólag a cselekvő/jogalany saját tetteitől és ítéleteitől, illetve azok társadalmi kontextusától függ, és időben változik. Magánjogi jogalanyok esetében, ideértve a magánjogi jogi személyeket is, a jogalkotó ezt nagyon helyesen a privát viszonyok körébe sorolja, és jogvita esetén bizonyítást enged. A közjogi jogi személyek, illetve a hivatalos személyek esetében azonban a társadalmi megbecsülés, megbecsültség (a tekintély) alapvető összefüggésben van a honpolgárok, a politikai közösség és a politikai intézményrendszer közötti mély igazolási összefüggésekkel, azokkal a morális kapcsolatokkal, amelyeken a politikai közösség léte alapul, és amelyek megalapozzák az egész felhatalmazási viszonyt. Ennek a viszonyrendszernek elengedhetetlen feltétele a nyilvános vita ezekről a kérdésekről – ám ha a jogalkotó a kodifikált jogban deklarálja a megbecsültség tényét, éppen ennek a nyilvános deliberációnak a lehetőségeit csökkenti (végső soron saját legitimitását ássa alá).

6. Befejezés

E példákkal igyekeztem illusztrálni, hogy az alkotmányjog személyfogalma alaposabb elemzésre szorul. Az a fogalmi keret, amit a tanulmányom első felében kifejtettem, mégoly részleges is, abba az irányba mutat, hogy az alkotmányjog személyfogalmáról csak akkor adhatunk megfelelően számot, ha számot adunk annak különböző felfogásairól. A példák is abba az irányba mutatnak, hogy a *magánszemély* és a *honpolgár* koncepciója csak együtt adhatja meg a személy alkotmányos jogállásának értelmét. Az alkotmánybírói gyakorlat értelmezése során látható, hogy a *magánszemély* koncepció dominál és ez sokszor az alkotmányos követelmények félreértésére vezet. A közhatalom gyakorlása, az arra feljogosított személyek anyagi és eljárásjogi jogviszonyainak sajátosságai meggyőződésem szerint akkor lesznek dogmatikailag is megnyugtatóan kezelve, ha a magyar alkotmányelméletben a rendszerváltás óta meggyökeresedett magánszemély-felfogást kiegészítjük egy legalább annyira robusztus honpolgár-felfogással.

Az Alaptörvény talán változtatni kívánt az Alkotmánybíróság által kialakított, alkotmányra alapozott gyakorlaton, és számos rendelkezésével erősíteni kívánta a *honpolgár* értelmezést.²⁸ Ennek oka talán éppen az a *magánszemély* értelmezésre

²⁸ Lásd Herbert KÜPPER: Paternalista kollektívizmus és liberális individualizmus között: az új magyar Alaptörvényben rögzített emberkép normatív alapjai. *Közjogi Szemle*, 2012/3. sz., 9–15.

épülő, az alkotmányozó, alkotmánymódosító hatalom számára nemkívánatos gyakorlat volt, amelynek fent bemutatam a kritikáját. Az Alaptörvény elfogadását lehetővé tevő politikai akarat lehetőséget nyújthatott volna ennek a fogalmi tisztázásnak az elvégzésére, ám ez a lehetőség kiaknázatlan maradt. Ennek következtében az Alaptörvény, illetve a rá épülő joganyag éppúgy, esetenként még inkább szenved az a fogalmi zavart, ami a példákban jelzett bizonytalanságokat is okozza.

A tanulmány végén röviden érintem azt a kérdést, hogy mi lehet ennek az oka, és hogy az Alaptörvény konstrukciója hogyan jellemezhető a kétféle személyfelfogás fényében.

Az egyensúly megteremtése így most ismét az Alkotmánybíróságon múlik. Olyan határozatoknak kellene megszületniük, amelyek az Alaptörvényt alkalmazva tudatosan kombinálják a két megközelítést, és dogmatikailag kidolgozott érvelést alkalmazva érvényesítik azt a gyakorlatban. Mivel az Alaptörvény, még ha csak formálisan is, de egy alapjogokat tiszteletben tartó alkotmányos államot körvonalaz, ennek minden lehetősége adott az Alaptörvényben éppúgy, mint ahogyan adott volt az Alkotmányban is.

ZAKARIÁS KINGA*

Személy és személyiség az orvosi jogban

1. Bevezető

Tanulmányomban azt a kérdést vizsgálom, hogyan valósul meg a személy és személyiség védelme az orvosi jogban. Az orvosi jog az orvos–beteg jogviszonyát szabályozó polgári, büntető és közjogi elemeket tartalmazó jogterületnek, az egészségügyi jognak¹ a része, amely a beteg és az orvos polgári jogviszonyát rendezi.² Az orvosi jogviszony az orvos–beteg szerződésén (polgári jogi szerződés)³ alapul, amelyet a felek autonómiája, egyenjogúsága és mellérendeltsége jellemez.⁴

Az orvos–beteg kapcsolatát általánosan az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) szabályozza. Az Eütv. 6–25. § kifejezetten nevesíti a betegek jogait. Ezek a jogok szoros kapcsolatban vannak az emberi jogokkal, és olyan alapvető jogoknak, mint az élethez és emberi méltósághoz való jog, a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód tilalma, az egyenlő bánásmód követelménye, a magánszféra és az adatvédelem, valamint az egészséghez való jog, fontos szerephez kell jutniuk az orvosi jogi kérdések értelmezése körében. Az Alaptörvénynek ugyanis – jogrendszerbeli primátusa folytán – az egész jogrendszer át kell hatnia, és normáinak a jogrendszer egészében érvényesülniük kell. Az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) kimondta: az a vita, hogy az alapjogok hatással vannak-e a magánjogra, ma már csak a arról folyik, hogyan van hatással az alkotmány-törvény a magánjogi viszonyokra. A magánjogi jogviszonyok ugyanakkor továbbra is magánjogiak maradnak. Az alapjogok a magánjogra közvetlen,

* A szerző alkotmánybíróági tanácsadó.

¹ Az egészségügyi jog nem önálló jogág, hanem több jogág sajátosságait magán viselő jogterület. KOVÁCSY Zsombor: *Egészségügyi jog* (Budapest, Semmelweis, 2008) 1.

² JOBBÁGYI Gábor: *Orvosi jog. Hippokratésztől a klónozásig* (Budapest, Szent István Társulat, 2007) 15.

³ A szerződéses viszony típusának meghatározása körüli vitához lásd LANDI Balázs: Az orvosi jogviszony összehasonlító jogi elemzése a magyar–német–osztrák elmélet és gyakorlat tükrében. *Jogtudományi Közlöny*, 2003/1. sz. 20–31.

⁴ JOBBÁGYI (2. l.j.) 37.

az alapjogok átsugárzása révén hatnak {8/2014. (III. 20.) AB határozat, Indokolás [55]–[56]}. Ezzel letette a testület a voksát a közvetett horizontális hatály tana⁵ mellett.

Erre tekintettel a betegek jogait az Alaptörvény megfelelő rendelkezései és az azokhoz kapcsolódó alkotmánybíróvási gyakorlat tükrében vizsgálom.⁶ A vizsgálatnak különös aktualitást ad az AB újabb eutanáziahatározata [24/2014. (VII. 22.) AB határozat (a továbbiakban: második eutanáziahatározat)].

2. Az orvosi jogviszony alanya: a beteg (személy)

Az Eütv. személyi hatálya a Magyarország területén tartózkodó természetes személyekre terjed ki [4. § (1) bekezdés *a*) pont], a betegfogalom pedig az Eütv. alkalmazásában az egészségügyi ellátást igénybe vevő vagy abban részesülő személy (3. § *a*) pont). Ennek megfelelően az orvosi szolgáltatást minden jogképes ember (személy) igénybe veheti attól függetlenül, hogy szenved-e betegségben és milyenben.

Az AB a 64/1991. (XII. 7.) AB határozatban (a továbbiakban: első abortuszhatározat) kimondta, hogy az ember fogalom a minden ember jogképességének alkotmányos elismerését követően normatív fogalom lett, így a személy szó a jogképesség formális kategóriáját jelenti, amelyet az élethez és emberi méltósághoz való jog tölt meg tartalommal, kifejezve a „személy” emberi minőségét (ABH 1991, 297, 308.). A jogi emberfogalom, vagyis a személy legfontosabb elemének a testület az elvont egyenlőséget tartotta, és ehhez képest másodlagos kérdésnek tekintette a jogalanyiség kezdetét. Mindazonáltal a jogalanyiség kezdetének kérdése kulcsfontosságú a magzat jogállásának megítélése szempontjából.⁷

Bár az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében szereplő „veleszületett” fogalom értelmezése – a párhuzamos indokolások tanúsága szerint – nagy vitát váltott ki az alkotmánybírák között, az első abortuszhatározatból és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatból (a továbbiakban: második abortuszhatározat) az következik, hogy a személy jogalanyiséga a születéssel kezdődik (ABH 1998, 333.). Az Alaptörvény

⁵ Vö. GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog? Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban* (Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2011).

⁶ A korábbi Alkotmányon alapuló alkotmánybíróvási határozatok hivatkozhatóságához lásd 22/2012. (V. 11.) AB határozat, Indokolás [40]–[41]; 13/2013. (VI. 17) AB határozat, Indokolás [27]–[34].

⁷ Kritikájához lásd FRIVALDSZKY János: Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire. *Acta Humana*, 2014/1. sz. 7–73.

II. cikkéből kimaradt ugyan a „veleszületett” fogalom, de az Alaptörvény hallgatása (nem mondja ki, hogy a magzat ember) arról tanúskodik, hogy az alkotmányozó nem kívánt változtatni a magzat jogállásán.

A jogalanyiség kezdetével szemben nem vitatott, hogy a személy jogalanyiséga a halállal megszűnik.⁸ Ennek megfelelően sem a magzat, sem a halott nem alanya az orvosi jogviszonynak.

3. A beteg (személy) felelőssége

Az Eütv. a betegek jogainak felsorolását megelőzően – az egészségüggyel kapcsolatos társadalmi kötelezettségek mellett – kiemeli az egyén felelősségét a törvény céljának – a lakosság egészsége védelmének és egészségi állapota javításának – elérésében [Eütv. 5. § (1) bekezdés]. Ez a rendelkezés megfelel az Alaptörvény O) cikkének, amely általános érvénnyel rögzíti az egyén közösség iránti felelősségét.

Az AB a 3132/2013. (VII. 2.) AB határozatban (a továbbiakban: gyógyszer-támogatás határozat) ebből a rendelkezésből az egyén társadalomhoz kötöttségét olvasta ki: „az Alaptörvény emberképe nem az elszigetelt egyéné, hanem a társadalomban élő felelős személyiségé” {Indokolás [95]}. A testület erre hivatkozással ítélte az Alaptörvénnyel összeegyeztethetőnek a beteg együttműködési kötelezettségének előírását a gyógyszer-támogatás terén.

Az AB a 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban az orvosi vények adattartalma kapcsán utalt a társas együttélésből fakadó kötelezettségek – Alaptörvény által kijelölt – végső határára, az emberi méltóság sérthetlenségére is: „Az Alaptörvény az egyén–közösség közötti viszonyt az egyén közösséghez kötöttsége jegyében határozta meg, anélkül azonban, hogy annak egyedi értékét érintené. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből és II. cikkéből” {Indokolás [50]}. Ám a konkrét ügyben a hangsúly ebben az esetben is az egyén társadalom iránti felelőségén volt: „Az egyénnek társadalmi lényként, szociális beágyazottsága miatt bizonyos mértékben azonban el kell tűrnie adatai kötelező kiszolgáltatását, és azok állam általi felhasználását.”

⁸ Ma világszerte elfogadott, hogy a halál időpontjának beállta az agyhalál. A fogalom meghatározását lásd Eütv. 202. § g) pont.

4. Az egészségügyi ellátáshoz való jog és az egészséghez való alapjog

4.1. Az egészségügyi ellátáshoz való jog

A betegeket megillető jogosultságok közül a legalapvetőbb az orvosi jogviszony tárgyát képező egészségügyi szolgáltatáshoz való hozzáférés szempontjából az egészségügyi ellátáshoz való jog (Eütv. 6–9/A. §). Az egészségügyi ellátáshoz való jog tekintetében a szabályozás különbséget tesz a minden beteget megillető ellátás és a társadalombiztosítási jogviszonnyal rendelkező betegeket megillető ellátás között.

Minden betegnek joga van sürgős szükség esetén az életmentő, illetve a súlyos vagy maradandó egészségkárosodás megelőzését biztosító ellátáshoz, valamint fájdalomcsillapításához és szenvedéseinek csökkentéséhez (Eütv. 6. §).

Az egészségi állapot által indokolt, megfelelő, folyamatosan hozzáférhető és az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő egészségügyi ellátás csak a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXIII. törvény keretei között érvényesül, amelyből megállapítható, hogy az Eütv.-ben szabályozott egészségügyi ellátásokat az egészségbiztosítás rendszerében milyen szabályok szerint vehetik igénybe a biztosítottak.

Felmerül a kérdés, hogy melyik alapjogból következik az egészségügyi ellátáshoz való jog. A kérdés megválaszolásának különös jelentősége van az Eütv.-ben biztosított alanyi jog terjedelme és kikényszeríthetősége szempontjából.

4.2. Az egészséghez való alapjog

Az egészséghez való jog értelmezése az alkotmánybírósági gyakorlatban jelentős változáson ment keresztül. Az AB korai gyakorlata az egészséghez való jogot (Alkotmány 70/D. §) önmagában alanyi jogként értelmezhetetlennek, így a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jogot nevesítő (1) bekezdést tartalmilag üresnek tartotta, amely a (2) bekezdésben állami kötelezettségként fogalmazódik meg.⁹ Ennek értelmében az egészséghez való jog csupán az államnak azt az alkotmányos kötelezettségét jelentette, hogy – a nemzetgazdaság teherbíró képességéhez, az állam és a társadalom lehetőségeihez igazodva – olyan gazdasági és jogi környezetet teremtsen, amely a legkedvezőbb feltételeket biztosítja a pol-

⁹ A nemzetközi jogi és az európai alkotmánybírósági gyakorlatban elterjedt az a felfogás, hogy az államoknak nemcsak tiszteletben kell tartaniuk az emberi jogokat (a jogok szubjektív/alanyi oldala), hanem gondoskodniuk is kell azok védelméről (a jogok objektív/tárgyi oldala). A magyar alkotmánybírósági gyakorlatban az alapjog objektív oldalának megkülönböztetésére először az élethez való jog vonatkozásában került sor az első abortuszhatározatban (ABH 1991, 297., 302–304.).

gárok egészséges életmódjához és életviteléhez. Ennek keretében az állam egészségügyi intézményhálózat működtetésére és az orvosi ellátás megszervezésére köteles. Az a szükséges minimum, amelynek hiánya már alkotmányellenességhez vezet, az egészséghez való jogot az élethez való joghoz kapcsolta, és gyakorlatilag az töltötte meg tartalommal. Negatíve határozta meg az AB, hogy az ország egyes területein az egészségügyi intézményrendszer és az orvosi ellátás teljes hiánya mikor jelentené már az állam objektív életvédelmi kötelezettségének megsértését [54/1996. (XI. 30.) AB határozat, ABH 1996, 173., 186–187.].

A 43/2005. (XI. 14.) AB határozatban (a továbbiakban: művi meddővé tételről szóló határozat) az egészséghez való jog, valamint az emberi méltósághoz való jog összefüggéseit vizsgálva felmerült, hogy az egészséghez való jognak lehet az intézményvédelmi oldalon túlmutató alanyi oldala is. A testület az ENSZ Egészségügyi Világszervezet egészség definíciójából indult ki, miszerint az „egészség a testi, szellemi és szociális teljes jóllétnek állapota és nem csak betegség vagy fogyatékoság hiányából áll”.¹⁰ Arra a következtetésre jutott, hogy az egészség–betegség meghatározása nem azonosítható a klinikai gyakorlatban érvényesülő szemléletmóddal (fajtipikus vagy annál jobb szervműködésre való képesség), hanem olyan testi és szellemi állapot, amely lehetővé teszi a társadalomban való minél hosszabb és testi-lelki gondoktól mentes életet (ABH 2005, 536., 550.).

Az AB ezt követően a 39/2007. (VI. 20.) AB határozatban megállapította, hogy az egészséghez való alapjog alanyi oldala az emberi méltósághoz való jogból következő, a személyiség integritásához való jogaként fogalmazható meg (ABH 2007, 464., 480.). A konkrét esetben abból indult ki, hogy az életkorhoz kötött kötelező védőoltásokra vonatkozó szabályozás nem érinti a gyermek egészségügyi önrendelkezési jogát, mivel nem döntésképes, de korlátozza a testi integritáshoz való jogát. A korlátozást azonban a gyermekek egészségének védelme és a fertőző betegségek elleni védekezés céljából szükségesnek ítélte (ABH 2007, 487.).

Tehát az egészséghez való jog lényegét képező testi-lelki integritáshoz való jog az alkotmánybírói gyakorlatban a személy fizikai és lelki integritását védi és – a szellemi-erkölcsi személyiséget védő jogokkal ellentétben (pl. önrendelkezési jog) – attól függetlenül illeti meg a személyeket, hogy döntésképesnek minősülnek-e.

Az Alaptörvény hatálybalépését követően az AB egy olyan határozatot hozott, amelyben az egészséghez való jog sérelmét vizsgálta. A testület a gyógyszerterápiák határozatában korábbi gyakorlatát fenntartva abból indult ki, hogy az Alaptörvény XX. cikkének (1) bekezdése az egészséghez való jog alanyi oldalát, (2) bekezdése pedig annak objektív, intézményvédelmi oldalát tartalmazza {3132/2013. (VII. 2.) AB határozat, Indokolás [58]}.

¹⁰ Az Egészségügyi Világszervezet Alkotmányának becikkelyezéséről szóló 1948. évi XII. törvény preambuluma.

Az AB korábbi gyakorlatát felidézve általánosan megállapította, hogy az egészséghez való alanyi jog az egyén testi és lelki integritását védi, s mint ilyen az ember egészségének megőrzésére szolgál {3132/2013. (VII. 2.) AB határozat, Indokolás [61]}. A cukorbetegség esetében konkretizálta, hogy az egészség megőrzése a megfelelő anyagcsere-egyensúly elérését jelenti, de arra a következtetésre jutott, hogy az egészséghez való jog alanyi oldalából nem vezethető le meghatározott gyógyszer (analóg inzulin) feltétel nélküli támogatása {3132/2013. (VII. 2.) AB határozat, Indokolás [66]}.

Azt is megerősítette, hogy az egészségügyi ellátórendszer megszervezése és annak egészségbiztosítás útján történő finanszírozása az államnak az objektív intézményvédelmi kötelezettsége {3132/2013. (VII. 2.) AB határozat, Indokolás [67]}. A konkrét ügyben mégsem állapította meg az egészséghez való jog tárgyi oldalának sérelmét, mivel a kifogásolt rendelkezések senkit nem zártak ki eleve az egészségügyi ellátórendszerből {3132/2013. (VII. 2.) AB határozat, Indokolás [78]}.

4.3. Konklúzió

A fentiek alapján megállapítható, hogy az egészségügyi ellátáshoz való jog a beteg (személy) testi-lelki integritáshoz való jogát (egészséghez való jog alanyi oldala) juttatja érvényre, amennyiben minden beteg számára biztosítja sürgős szükség esetén az életmentő, illetve a súlyos vagy maradandó egészségkárosodás megelőzését biztosító ellátást, valamint fájdalmának csillapítását és szenvedéseinek csökkentését. A felsorolt ellátások ugyanis elengedhetetlenek a beteg egészségének megőrzéséhez.

Az egészséghez való alapjog objektív, intézményvédelmi oldalából további jogosítványként következik a társadalombiztosítási jogviszonnyal rendelkezők számára az egységes ellátórendszerhez való hozzáférés. Az állam intézményes egészségvédelmi kötelezettségéből ugyanakkor nem következik, hogy az egyénnek joga volna az egészségügyi ellátások meghatározott formáját megkövetelni az államtól. Mivel az államnak széles körű szabadsága van abban, hogy az egészségügyi ellátásokat milyen módszerrel és hogyan szervezi meg, az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés joga azt az alkotmányos kötelezettséget fejezi ki, hogy az állam önkényesen senkit nem zárhat ki az egységes ellátórendszerből. Ezt a kötelezettséget rögzíti az Eütv. 7. § (1) bekezdésének „az egészségi állapota által indokolt, megfelelő, folyamatosan hozzáférhető és az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő”¹¹ egészségügyi ellátás kitétele.

¹¹ Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos részletszabályokat az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény tartalmazza.

További kérdésként felvethető, hogy milyen az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő egészségügyi ellátás, és hogyan ítélendő meg az egészségügyi ellátással kapcsolatos hátrányos megkülönböztetés, tekintettel arra, hogy az egészségügyi ellátáshoz való jog – ahogy a fentiekben megállapítottuk – nem alapjog.

5. Az egyenlő bánásmód követelménye az Alaptörvényben és az Eütv.-ben

5.1. Az általános egyenlőségi klauzula és a diszkrimináció tilalma

Az Alaptörvény szövege az Alkotmányhoz képest változott, ezért érdemes megvizsgálni, hogy a korábbi alkotmánybíróági gyakorlat mennyiben irányadó az Alaptörvény XV. cikkének értelmezése során.

Az Alkotmány nem tartalmazott általános egyenlőségi szabályt, ezért az Alkotmánybíróság már a 9/1990. (IV. 25.) AB határozatában az emberi méltósághoz való jogban [Alkotmány 54. § (1) bekezdés] keresett és talált fogódzót annak levezetéséhez. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában ugyanis az elvont egyenlőség a személyfogalom része, az egyenlőség követelménye az egyenlő méltóságú személyként kezelést, az egyéni szempontok azonos figyelembevételét jelenti (ABH 1990, 46, 48.). Az Alkotmánybíróság ennek megfelelően a diszkrimináció tilalmát az egész jogrendszerre kiterjesztő 61/1992. (IX. 20.) AB határozatban megállapította: az Alkotmányban meghatározott tilalom [Alkotmány 70/A. § (1) bekezdés] elsősorban az alapjogok tekintetében tett megkülönböztetésre terjed ki; abban az esetben, ha a megkülönböztetés nem alapvető jog tekintetében történt, az eltérő szabályozás alkotmányellenessége akkor állapítható meg, ha önkényes (nincs észszerű alkotmányos indoka), és így végső soron az emberi méltósághoz való jogot sérti (ABH 1992, 280, 281).

Az Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdése már kifejezetten tartalmazza az általános egyenlőségi szabályt. Az általános egyenlőségi szabályt elsőként értelmező 42/2012. (XII. 20.) AB határozat megállapította, hogy ez dogmatikai egyszerűsítés (megj. az indítványozók számára is a sérelmezett alaptörvényi rendelkezés megjelenése szempontjából), de az egyenlő méltóság és a törvény előtti egyenlőség közötti összefüggés ettől függetlenül fennmarad, mert az egyenlőség végső alapja az emberi méltóság.¹²

¹² 42/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [23]–[26].

Az Alaptörvény hatálybalépése óta egy AB határozat vizsgált kifejezetten az egészségügyi ellátáshoz való jog tekintetében történő különbségtételt. Az Alkotmánybíróság a gyógyszerterápiát határozatban megállapította, hogy a cukorbeteg és az egyéb betegségben szenvedők, a betegség kezelési lehetőségei, ezen belül a gyógyszeres kezelés tekintetében nem alkotnak homogén csoportot, ezért az általános egyenlőségi szabály nem sérül amiatt, hogy a kifogásolt jogszabály a betegek köréből kiemelte a cukorbeteg körét, és meghatározott gyógyszerrel történő kezelésük folytatásának támogatását feltételhez kötötte {42/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [85]}. A cukorbeteg közöti megkülönböztetés vizsgálata során pedig arra a következtetésre jutott, hogy a jogalkotó tárgyilagos mérlegelés szerinti észszerű okból tett különbséget {42/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [105]}.

Az alkotmányos egyenlőségi szabálytól különbözik a XV. cikk (2) bekezdésében található szabály, amely – az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésével egyezően – az alapjogok egyenlőségét és a diszkrimináció tilalmát tartalmazza. A XV. cikk (2) bekezdése kifejezetten az alapvető jogok tekintetében tiltja a felsorolt szempontok (faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet) szerinti megkülönböztetést. Az AB szerint a tilalom mégsem csupán az alapvető jogok egyenlőségét szolgálja, amelyet az Alaptörvény más rendelkezései különben is biztosítanak, hanem az ott megjelölt tulajdonságok szerinti megkülönböztetést tiltja. A rendelkezésben említett tulajdonságok ugyanis az egyén megváltoztathatatlan – saját elhatározástól nem függő, többnyire eleve adott – tulajdonságai, amelyeket nem tud befolyásolni, illetve az egyén önazonosságát, identitását meghatározó tulajdonságok, amelyek nem változtathatók tetszőlegesen. Ezzel az AB a diszkrimináció tilalmát kiterjesztette az egész jogrendszerre, ily módon az általános egyenlőségi szabályhoz képest (észszerűségi teszt) szigorúbb mércével (szükségesség-arányosság) védve a társadalom sérülékeny, kiszolgáltatott pozícióban lévő tagjait {42/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [38]–[41]}.

5.2. Konklúzió

A fentiek alapján megállapítható, hogy főszabályként az egészségügyi ellátással kapcsolatos hátrányos megkülönböztetés az Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdése szerinti általános egyenlőségi szabály alapján ítélandó meg. Az Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdésének sérelme akkor merül fel, ha az egészségügyi ellátással kapcsolatban a társadalom kiszolgáltatott tagjait a fenti tulajdonságok szerint hátrányos megkülönböztetés éri.

6. Az emberi méltósághoz való jog az Eütv.-ben, és az emberi méltósághoz való alapjog

6.1. Az emberi méltósághoz való jog az Eütv.-ben

Az egészségügyi ellátás keretei között az emberi méltósághoz való jog sajátos értelmet kap, amely az Eütv. 10. §-a szerint az alábbi konkrét jogokat jelenti:

- a betegen kizárólag az ellátásához szükséges beavatkozások végezhetők el [Eütv. 10. § (2) bekezdés];
- az ellátás során a beteg jogainak gyakorlásában csak az egészségi állapota által indokolt ideig – törvényben meghatározott mértékben és módon – korlátozható [Eütv. 10. § (3) bekezdés];
- a beteg személyes szabadsága – ellátása során – fizikai, kémiai, biológiai vagy pszichikai módszerekkel vagy eljárásokkal kizárólag sürgős szükség esetén, illetőleg a beteg vagy mások élete, testi épsége és egészsége védelmében korlátozható; kínzó, kegyetlen, embertelen, megalázó vagy büntető jellegű korlátozó intézkedést tilos alkalmazni; a korlátozó intézkedés csak addig tarthat, ameddig az elrendelés oka fennáll [Eütv. 10. § (4) bekezdés];
- a beteget csak méltányolható okból és ideig szabad várakoztatni [Eütv. 10. § (6) bekezdés];
- a beteg ellátása során szeméreméretére tekintettel ruházata csak a szükséges időre és a szakmailag indokolt mértékben távolítható el [Eütv. 10. § (7) bekezdés].

A pszichiátriai betegek jogaira különös szabályok vonatkoznak, a betegjogok ugyanis a beteg veszélyeztető vagy közvetlen veszélyeztető magatartása esetén is korlátozhatók, de az emberi méltósághoz való jog ebben az esetben sem korlátozható [Eütv. 189. § (2) bekezdés].

Az Eütv. 10. §-a kapcsán az a probléma körvonalazódik, hogy az emberi méltóság melyik dimenziója jelenik meg, hiszen az emberi méltóság két dimenzióban van jelen az alkotmánybírói gyakorlatban: egyrészt az emberi minőséget védő abszolút jogként, másrészt a személyiség integritását, valamint fejlődését védő relatív jogként (általános személyiségi jog formájában).

6.2. Az emberi méltósághoz való jog az Alaptörvényben

6.2.1. Az élethez és emberi méltósághoz való jog egysége

Az élethez és az emberi méltósághoz való jogot mind az Alkotmány 54. § (1) bekezdése, mind az Alaptörvény II. cikk második mondata együtt említi: minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. Az Alaptörvény pream-

buluma pedig meghatározza az élet és méltóság egymáshoz való viszonyát: az emberi méltóságot az emberi lét alapjának tekinti, ezzel kifejezve, hogy az emberi méltóság az emberi léthez kapcsolódó kvalitás. Értelmezési problémát vet fel viszont a II. cikk első mondata, amely – az Alkotmány 54. § (1) bekezdésének „amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani” kitételével szemben – csak az emberi méltóság sérthetlenségét mondja ki. Ezért felmerül a kérdés, hogy az emberi méltóság önmagában áll-e az alapjogok hierarchiájának élén mint az embert emberi mivoltában védő abszolút jog, vagy az étellel egységben. Vagyis az Alaptörvény alapján fenntartható-e a jogtudományi irodalomban egyébként sokat kritizált oszthatatlansági doktrína.¹³

A két jog egymáshoz való viszonyának kibontásakor az Alkotmánybíróság a 23/1990. (X. 31.) AB határozatban (a továbbiakban: halálbüntetés határozat) abból indult ki, hogy az „emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték” (ABH 1990, 88., 93.). Ez a felfogás adott alapot az oszthatatlansági doktrína megfogalmazására, melynek értelmében az élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog.¹⁴ A két jog egysége és az emberi státus meghatározójaként való korlátozhatatlansága álláspontom szerint nem zárja ki azt, hogy az emberi méltósághoz való jognak önálló tartalma legyen, és az emberi minőséget akkor is abszolút módon védje, ha az élethez való jog érintettsége az adott esetben nem merül fel.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az emberi méltósághoz való jog mint a sajátos emberi státus meghatározója korlátozhatatlan, az emberi méltóságból mint anyajogból levezetett jogok – a lényeges tartalom kivételével – korlátozhatók.

6.2.2. Az emberi méltóság lényeges tartalma

Az emberi méltóság lényeges tartalma a tárgyként kezelés tilalma révén határozható meg, amelyet az első abortuszhatározat a következőképpen fogalmazott meg: „Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különböz-

¹³ GYÖRFI Tamás: A tulajdonságok nélküli ember elmélete. *Fundamentum*, 1998/3. sz., 23–37.; TÓTH J. Zoltán: Oszthatatlan és korlátozhatatlan? – Gondolatok az emberi élethez és méltósághoz való jogról az eutanáziahatározat kapcsán. *Jogelméleti Szemle*, 2005/1. sz.

¹⁴ Az oszthatatlansági elv első kinyilvánítása része a halálbüntetés határozat többségi indokolásának (ABH 1990, 88, 93.), részletes kidolgozása Sólyom László párhuzamos véleményében található (ABH 1990, 88, 104–107.).

teti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs érinthetetlen lényegük.” (ABH 1991, 297., 308.) Később a kötelező védőoltásokról szóló határozatban a testi integritáshoz való joggal összefüggésben mondta ki: „»Az ember soha nem tekinthető pusztá eszköznek valamilyen közcél eléréséhez« – ennek az elvnek különös súlya van az olyan jogi szabályozás esetében, amely alapján közérdekre hivatkozással, megelőző, gyógyító célból oltóanyagot juttatnak az emberek szervezetébe.” (ABH 2007, 464., 479–480.)

A személy emberi minőségét adó érinthetetlen lényegben ragadható meg tehát az emberi méltóság lényeges tartalma. Az AB negatív módon határozta meg az emberi méltóság lényeges tartalmát a 36/2000. (X. 27.) AB határozatban (a továbbiakban: kiszolgáltatott betegekről szóló határozat) azzal, hogy – az Alkotmány 54. § (2) bekezdésében nevesített – kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód abszolút tilalmát az emberi méltósághoz való jogból fakadó követelménynek tekintette. A testület így jutott arra a megállapításra, hogy az Országgyűlés mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet idézett elő azáltal, hogy az Eütv.-ben a pszichiátriai betegekre vonatkozóan nem szabályozta a személyes szabadságot – ezen belül a mozgásszabadságot – súlyosan korlátozó eljárások alkalmazásának jogszabályi feltételeit (ABH 2000, 241., 272–273.). Az emberi méltóság lényeges tartalmát kiemelten védi az Alaptörvény III. cikke is, amely az emberi méltóság sérelmének különös megnyilvánulásaként változatlanul nevesíti a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód és a hozzájárulás nélküli orvosi kísérlet tilalmát, kiegészítve azt az emberkereskedelem, a szervkereskedelem, illetve a klónozás tilalmával.

Az emberi méltóság lényeges tartalmából következik az alapjog anyajog jellege is, amely az alkotmánybíróági gyakorlatban kétféle szempontból is megnyilvánul. Egyrészt az alkotmányban rögzített legtöbb alapvető jog az emberi méltósághoz való jogból származik: „Az emberi méltóság minden tárgyi jog megalkotásánál és alkalmazásánál a legfőbb alkotmányos vezérlő elv, az alkotmányos alapjogok, értékek és kötelezettségek rendszerének a tényleges alapja. Az alapjogoknak anyagi tartalma van, és ez a tartalom az emberi méltóságból ered. Az egyes alapjogokat kifejezetten az emberi méltósággal, mint »anyajoggal« összefüggésben, azzal együtt, arra tekintettel kell értelmezni.” [37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 225., 244.] Másrészt az emberi méltósághoz való jog más – alkotmányban nem nevesített – jogok forrásaként is megjelenik az AB gyakorlatában. Például az orvos–beteg kapcsolat szempontjából különösen fontos egészségügyi önrendelkezési jog forrásaként.

6.2.3. Az általános személyiségi jog

Az Alkotmány nem tartalmazott a személyiség átfogó védelmére alkalmas jogot, ezért az AB a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatban azonosította az emberi méltósághoz való jogot az általános személyiségi joggal, amely külön nem nevesített szemé-

lyiségi jogok hiányában szolgált személyiségi jogok forrásaként. Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog szubszidiárius jog, amely minden esetben felhívható az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható (ABH 1990, 42., 44–45.). Az Alaptörvénybe sem került bele az egész személyiség védelmére alkalmas átfogó jog. Az Alaptörvény VI. cikk (1) és (2) bekezdése a személyiségvédelem köréből a magánszférához való jogot, illetve a személyes adatok védelméhez való jogot emelte ki. Az emberi méltósághoz való jog anyajog jellegénél fogva viszont továbbra is alkalmas az alkotmányos személyiségvédelem biztosításához elengedhetetlen jogok garantálására.

Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog érvényesülési körét az AB e határozatában már működése legelején meghatározta. Az emberi méltósághoz való jogot az általános személyiségi joggal azonosító határozata az általános személyiségi jog egyes összetevőiként, tartalmi elemeiként a személyiség szabad kibontakoztatásának jogát, az önrendelkezési jogot, az általános cselekvési szabadságot és a magánszférához való jogot nevezte meg (ABH 1990, 42., 45.). Az önazonossághoz való jogot, a személyiség integritásához való jogot, illetve a testi integritáshoz való jogot későbbi határozataiban nevesítette.¹⁵

Az általános személyiségi jog a fent megnevezett tartalmi elemei révén alkalmassá vált a személyiség átfogó védelmére. A védelem ezáltal kiterjed mind a személyiség statikus elemeire (a személyiség identitása, fizikai integritása), mind a személyiség fejlődésének dinamikus elemeire (a szellemi-erkölcsi személyiség megnyilvánulásai).¹⁶

A teljes személyiségvédelem megalapozása felé haladva az AB ezekből a tartalmi elemekből további személyiségi jogokat vezetett le. Ilyen különös személyiségi jog például az információs önrendelkezési jog, illetve az egészségügyi ellátások területén különös jelentőséggel bíró egészségügyi önrendelkezési jog. Ezek nem képeznek új alapjogokat, hanem az általános személyiségi jog egyes megnyilvánulásai, amelyekre az Alkotmánybíróság kiterjesztette az emberi méltósághoz való jog védelmét.

¹⁵ 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 236., 242.; 75/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995, 376., 381.

¹⁶ A személyiség fejlődésének dinamikus és statikus elemeinek megkülönböztetéséhez a német jogirodalomban lásd: Walter SCHMITT GLAESER: § 129 Schutz der Privatsphäre. In: Paul KRICHHOF – Josef ISENSEE (szerk.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland VI.* (Heidelberg, C. F. Müller, 2000) 53.

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépése után – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – megerősítette az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jogra vonatkozó korábbi gyakorlatát.

6.2.4. Konklúzió

A fentiek alapján megállapítható, hogy az egészségügyi ellátás keretei között az emberi méltósághoz való jog körébe tartozó jogok a tárgyként kezelés tilalmával összefüggésben fogalmazódnak meg. Ennek megfelelően azok – különösen a személyes szabadság – sérelme felvetheti az emberi méltóság lényeges tartalmának sérelmét.

7. A kapcsolattartás joga és a magánszférához való jog

7.1. A kapcsolattartás joga

Az Eütv. a kapcsolattartás joga formájában biztosítja a betegek számára – az egészségügyi szolgáltatások rendeltetéséből következő korlátozásokkal – a magánélethez való jogot az egészségügyi ellátás során (11. §). Ennek megfelelően a betegnek joga van arra, hogy a fekvőbeteg-gyógyintézeti (kórházi) elhelyezése során más személyekkel akár írásban, akár szóban kapcsolatot tartson, látogatókat fogadjon. A törvény a kapcsolattartás általános korlátjaként nevesíti a betegársak jogainak tiszteletben tartását és a betegellátás zavartalanságát. A kapcsolattartás jogának gyakorlását az intézmények házirendje szabályozza részletesen. A kapcsolattartás tekintetében az egyes betegcsoportokra (súlyos állapotú beteg, kiskorú beteg, szülő nő) speciális szabályok vonatkoznak.

Az Eütv. a kapcsolattartás körében biztosítja a vallási meggyőződésnek megfelelő egyházi személlyel való kapcsolattartást és a vallás szabad gyakorlásának jogát is.

A „kapcsolattartás” fogalom szerepel az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében, így egyértelmű, hogy a betegek kapcsolattartása alkotmányos védelemben részesül. A védelem terjedelmére az alkotmánybírósági gyakorlat adhat választ.

7.2. A magánszférához való jog

Az Alaptörvény szövege a magánszféra védelme tekintetében a korábbi Alkotmányhoz képest változott, ezért elsőként az érdemes megvizsgálni, hogy a korábbi alkotmánybírósági gyakorlat mennyiben irányadó az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésének értelmezése során.

Az Alkotmánybíróság a magánszféra védelmét a Alkotmány 54. § (1) bekezdésére, valamint a – jóhírnévhez, a magánlakás sérthetlenségéhez, a magánítók és a személyes adatok védelméhez való jogot garantáló – 59. § (1) bekezdésére alapozta. Ennek során gyakorlatában összemosódott a magánszférához való jog és az információs önrendelkezési jogként meghatározott személyes adatok védelméhez való jog védelmi köre [35/2002. (VII. 19.) AB határozat, ABH 2002, 199., 206.]

Az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdése viszont – a korábbi Alkotmány 59. § (1) bekezdésével ellentétben, amely a magánélet egyes aspektusait nevesítette – kifejezetten tartalmazza a magánszférához való jogot, amely átfogóan védi a magánszférát: a magán- és családi élet, az otthon védelme mellett kiemelve a kapcsolattartás védelmét is. Az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdése pedig különálló bekezdésben rendelkezik a személyes adatok védelméről. Az AB erre tekintettel elhatárolta a két alapjog védelmi körét. A magánszféra lényege tekintetében fenntartotta a korábbi gyakorlatában megfogalmazott – a magánélet fogalmának esszenciáját jelentő, általános érvényű – megállapítást, miszerint a magánszféra lényegi fogalmi eleme, hogy az érintett akarata ellenére mások oda ne hatolhassanak be, illetőleg be se tekinthessenek. A testület ezen túlmenően megkülönböztette a magánszféra különböző erősségű védelmet igénylő területeit: az abszolút védelmet élvező belső vagy intimszférát, illetve a relatív védelemben részesülő tágabb magánszférát. A magánszféra alakítása érinthetetlen területének védelmét a sérthetetlen emberi méltóság alapozza meg, ezért a belső vagy intimszféra teljesen ki van zárva minden állami beavatkozás alól {32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [82]–[84]}.

Az AB az abszolút védelmet élvező intimszférába sorolta az emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelést, illetve az ennek eredményeként vagy természetes úton bekövetkezett várandósságot mindaddig, amíg annak nincsenek külső jelei {17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [32]}.

7.3. Konklúzió

Az Alaptörvény hatálybalépése óta hozott alkotmánybírósági határozatok között nincs olyan, amelyben az egészségügyi ellátások nyújtása során felmerült volna a magánszférához való jog sérelme. Az AB gyakorlata alapján azonban megállapítható, hogy az Eütv. 11. §-a a relatív védelemben részesülő tágabb magánszférát védi.

A vallásgyakorlás és ennek keretében a vallási meggyőződésnek megfelelő egyházi személlyel való kapcsolattartás, bár kétségtelenül az ember magánszférájához tartozik, a vallásos hit, illetve a lelkiismereti meggyőződés mint védett érték szerinti cselekvésre tekintettel az Alaptörvény VII. cikk védelmi körébe tartozik.

8. Az orvosi titoktartáshoz való jog és az információs önrendelkezési jog

8.1. Az orvosi titoktartáshoz való jog

Az Eütv.-ben csak néhány adatvédelmi szabályt találunk,¹⁷ amelyek kifejezetten a beteg jogaként rögzítik az egészségügyi dokumentáció megismerésének jogát és az orvosi titoktartáshoz való jogot. Az orvos titoktartási kötelezettsége, a magántitok védelme már a hippokratészi esküben szerepelt. Az orvosi titoktartás lényege, hogy az egészségügyi ellátásban részt vevő személyek a beteg egészségügyi és személyes adatait (orvosi titok)¹⁸ csak az arra jogosulttal közölik, és azokat bizalmasan kezelik [Eütv. 25. § (1) bekezdés]. A beteg határozza meg, hogy a betegségről, annak várható kimeneteléről kiknek adható felvilágosítás [Eütv. 25. § (2) bekezdés], illetve megnevezheti azt a személyt, akit kórházi elhelyezéséről, egészségi állapotának alakulásáról értesítenek [(7) bekezdés]. A titoktartáshoz való jog törvényben meghatározott esetekben, illetve mások életének, testi épségének és egészségének védelmében korlátozható.

Az orvosi titoktartáshoz való jog és az egészségügyi dokumentáció¹⁹ megismerésének joga között szoros a kapcsolat, mivel mindkét esetben a védett jogtárgy a beteg egészségi állapotára vonatkozó különleges személyes adat, illetve azokhoz kapcsolódó személyes adat.

Mindazonáltal az orvosi titok védelmi körébe tartozó adatok köre szélesebb, mivel az egészségügyi ellátás során az egészségügyi dokumentációban rögzített adatoknál lényegesen több információ birtokába kerülhet az orvos. Ugyanakkor az egészségügyi dokumentációban az adatokat rögzítik, ezért különösen fontos biztosítani a beteg számára a rá vonatkozó adatokkal való rendelkezést (a dokumentációba való betekintést, abból kivonat vagy másolat készítését, a dokumentáció kiegészítésének, kijavításának kezdeményezését). Az adatvédelmi törvényből is következő jogosultságokon túlmenően az Eütv. biztosítja a betegek számára, hogy

¹⁷ Az egészségi állapotra vonatkozó adatok védelméről szektorális adatvédelmi törvény rendelkezik [az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló 1997. évi XLVII. törvény (a továbbiakban: Eüvt.)], amely az egészségügy területére vonatkozó speciális adatvédelmi szabályokat tartalmaz, de az általános adatvédelmi szabályok is érvényesülnek mögöttes jogként.

¹⁸ Eüvt. 3. § *d*) orvosi titok: a gyógykezelés során az adatkezelő tudomására jutott egészségügyi és személyazonosító adat, továbbá a szükséges vagy folyamatban lévő, illetve befejezett gyógykezelésre vonatkozó, valamint a gyógykezeléssel kapcsolatban megismert adat.

¹⁹ Eüvt. 3. § *e*) egészségügyi dokumentáció: a gyógykezelés során a betegellátó tudomására jutott egészségügyi és személyazonosító adatokat tartalmazó feljegyzés, nyilvántartás vagy bármilyen más módon rögzített adat, függetlenül annak hordozójától vagy formájától.

kórházi elbocsátásukkor zárójelentést, illetve – saját költségükre – az egészségügyi adataikról indokolt célra készített véleményt kapjanak. Az egészségügyi dokumentációba való betekintés joga a cselekvőképes beteg mellett a korlátozottan cselekvőképes beteget is megilleti [Eütv. 24. § (6) bekezdés], illetve a beteg mást is meghatalmazhat az egészségügyi dokumentációba való betekintésre [(7) bekezdés].

Az orvosi titoktartáshoz való jog és az egészségügyi dokumentáció megismerésének joga is a beteg magánszférájába tartozó adatokat védi, ezért azt problémát veti fel, hogy milyen esetekben érintett az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében biztosított magánszférához való jog, és mikor a (2) bekezdésében biztosított információs önrendelkezési jog.

8.2. Az információs önrendelkezési jog

Az AB a személyes adatok védelméhez való jogot a 15/1991. (IV. 13.) AB határozattól nem hagyományos védelmi jogként értelmezi, hanem annak aktív oldalát is figyelembe véve, információs önrendelkezési jogként. Az információs önrendelkezési jog gyakorlásának feltétele és egyben legfontosabb garanciája a célhoz kötöttség: személyes adatot feldolgozni csak pontosan meghatározott és jogszerű célra szabad. Az adatfeldolgozásnak minden szakaszában meg kell felelnie a bejelentett és közhitelűen rögzített célnak [15/1991. (IV. 13.) AB határozat, ABH 1991, 40., 41–43.].

Az AB az Alaptörvény hatálybalépését követően megerősítette korábbi gyakorlatát {legutóbb: 12/2014. (I. 21.) AB határozat, Indokolás [17]}. Ezen túlmenően tisztázta az információs önrendelkezési jog [Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdés] és a magánszférához való jog [VI. cikk (2) bekezdés] viszonyát. Kimondta: az információs önrendelkezési jog az arról való döntést foglalja magában, hogy az egyén mikor és milyen korlátok között fedi fel a személyéhez köthető adatokat, vagyis az egyén adatainak felhasználását védi, de attól függetlenül, hogy azok hogyan jutottak az adatkezelő birtokába {32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [88]–[89]}.

Az AB az orvosi vények határozatban megállapította, hogy a személyazonosító adatok (név, lakcím, születési év, 12 év alatti gyermek esetén hónap), illetve – társadalombiztosítási támogatással történő rendelés esetén – a BNO kód vényen történő rögzítése és a gyógyszerész felé történő továbbítása szükséges, és – a gyógyszerészre is vonatkozó orvosi titoktartási kötelezettségre tekintettel – arányos módon korlátozza az információs önrendelkezési jogot, mivel az adatkezelés célja az egészség megőrzése, és ennek érdekében a gyógyszerellátás folyamatos és biztonságos nyújtása {Indokolás [71]–[76]}. A határozat szerint a TAJ szám egészségügyi szolgáltató által vezetett nyilvántartásban rögzítése és OEP felé továbbítása is indokolt az egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldalából folyó állami kötelezettség teljesítése céljából (társadalombiztosításon alapuló finanszírozási

rendszer működtetése) {Indokolás [95]}. A testület szerint a támogatott egészségügyi szolgáltatás során az OEP által kezelt adatok 15 éves megőrzési ideje is szükséges – többek között – az egészségbiztosítási finanszírozási jogosultság ellenőrzéséhez, és az adatkezelés kereteinek meghatározottságára, valamint az adatbiztonság garantálására tekintettel arányos {Indokolás [87]}.

8.3. Konklúzió

Az orvosi titoktartáshoz való jog tágabb értelemben védi a betegek magánéletét, így abban az esetben, ha az adat a magánszférába történő behatolás révén jutott az adatkezelő birtokába, a magánszféra sérelme merül fel. A magánszféra sérelme merül fel akkor is, ha illetéktelen személyek vesznek részt az ellátásban, illetve az ellátás során, és ily módon jutnak az orvosi titok körébe tartozó adatokhoz. Az információs önrendelkezési jog az egészségügyi adatokat az adat megszerzésétől függetlenül védi, így az egészségügyi adatok kezelése, feldolgozása esetén az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdésének sérelme merül fel.

9. Az önrendelkezéshez való jog az Eütv.-ben és az Alaptörvényben

9.1. Az önrendelkezéshez való jog az Eütv.-ben

Az Eütv. az önrendelkezéshez való jog alatt a betegnek azt a jogát érti, hogy a kivizsgálását és kezelését érintő döntésekben oly módon vegyen részt, hogy ő maga dönthessen arról, kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni, illetve annak során mely beavatkozások elvégzésébe egyezik bele, illetve melyeket utasít vissza [Eütv. 15. § (2)–(3) bekezdés]. Az Eütv. azonban más rendelkezéseket is tartalmaz, amelyekben a beteg önrendelkezési joga nyilvánul meg. Az Eütv. 8. §-a értelmében az egészségügyi ellátáshoz való jog – meghatározott korlátok között – magában foglalja az egészségügyi szolgáltató megválasztásának (intézményválasztás joga), illetve az ellátást végző orvos megválasztásának szabadságát (orvosválasztás joga) is.

Ezen túlmenően az Eütv. az orvosi titoktartáshoz való jog körében rögzíti egyrészt a beteg jogát ahhoz, hogy vizsgálata és gyógykezelése során – egyes törvényi kivételektől eltekintve – kizárólag csak azok a személyek legyenek jelen, akiknek részvétele az ellátásban szükséges, illetve akik jelenlétéhez a beteg hozzájárult [Eütv. 25. § (5) bekezdés]. Másrészt a beteg jogát ahhoz, hogy vizsgálatára és kezelésére – a sürgős szükség és a veszélyeztető állapot kivételével – olyan körülmények között kerüljön sor, hogy azt a beleegyezése nélkül mások ne láthassák, illetve ne hallhassák [Eütv. 25. § (6) bekezdés].

Végül a gyógyintézet elhagyásának joga is az önrendelkezési jogból következik, mégpedig attól függetlenül, hogy a beteg azt bejelenti-e a kezelőorvosának [Eütv. 12. § (2) bekezdés], vagy bejelentés nélkül hagyja el az egészségügyi intézményt [Eütv. 12. § (3) bekezdés]. Ez a jog csak mások testi épsége és egészsége védelmében korlátozható [Eütv. 12. § (1) bekezdés].

9.1.1. A tájékoztatáshoz való jog mint az önrendelkezési jog előfeltétele

A tájékoztatáshoz való jog az önrendelkezési jog érvényesítésének feltétele, amelyet az orvos–beteg viszonyban az ún. információs aszimmetria (az orvos rendelkezik a beteg kezeléséhez szükséges szaktudással) tesz nélkülözhetetlenné. Az Eütv. ezért általános módon rögzíti: a beteg jogosult a számára egyéniesített formában megadott teljes körű tájékoztatásra [Eütv. 13. § (1) bekezdés]. Fontos kiemelni, hogy a tájékoztatás joga a beteget akkor is megilleti, ha a gyógykezelés megkezdéséhez nem szükséges a beleegyezése [Eütv. 14. § (3) bekezdés]. Az egyéniesített formában történő tájékoztatás azt jelenti, hogy a tájékoztatásnak a beteg számára érthető módon kell megtörténnie, szükség és lehetőség szerint tolmács vagy jelnyelvi tolmács biztosításával, figyelemmel a beteg életkorára, iskolázottságára, ismereteire, lelkiállapotára, és e tekintetben megfogalmazott kívánságára [Eütv. 13. § (8) bekezdés]. Ezen túlmenően a törvény hangsúlyozza, hogy a cselekvőkép-telen, korlátozottan cselekvőképes kiskorú és a cselekvőképességében bármely ügcsoport tekintetében részlegesen korlátozott betegnek is joga van a tájékoztatásra [Eütv. 13. § (5) bekezdés]. A törvény a tájékoztatás terjedelme tekintetében is eligazítást ad, meghatározva a tájékoztatás egyes tartalmi elemeit [Eütv. 13. § (2) bekezdés]. A tájékoztatáshoz fűződő jogok gyakorlásához szükséges feltételeket a fenntartó (egészségügyi szolgáltató) biztosítja [Eütv. 13. § (7) bekezdés]. Mindazonáltal a cselekvőképes beteg lemondhat a tájékoztatásról, kivéve, ha betegsége természetét ismernie kell ahhoz, hogy mások egészségét ne veszélyeztesse [Eütv. 14. § (1) bekezdés].

9.1.2. Beleegyezés a gyógykezelésbe és az ellátás visszautasítása

Az Eütv. 15. § (3) bekezdése a beavatkozásokba való beleegyezés, illetve azok visszautasítása tekintetében külön kiemeli, hogy a törvényben meghatározott kivételektől eltekintve bármely egészségügyi beavatkozás elvégzésének feltétele a beteg beleegyezése. A beleegyezésnek megtévesztéstől, fenyegetéstől és kényszertől mentesnek kell lennie, és megfelelő tájékoztatáson kell alapulnia. A tájékoztatás akkor megfelelő, ha megfelel a tájékoztatáshoz való jog biztosítására előírt törvényi követelményeknek.

Az Eütv. a betegek önrendelkezési joga, így a beleegyezés és visszautasítás joga tekintetében különbséget tesz a cselekvőképes és cselekvőképtelen személyek között.

A cselekvőképes beteg a gyógykezelésével kapcsolatban többféle nyilatkozatot tehet:

- beleegyezhet a gyógykezelésbe [Eütv. 15. § (3) bekezdés];
- visszautasíthatja a gyógykezelést [Eütv. 20. § (1) bekezdés];
- megnevezheti azt a cselekvőképes személyt, aki jogosult a beleegyezés, illetve visszautasítás jogát helyette gyakorolni, illetve bárkit kizárhat a beleegyezés és visszautasítás jogának helyette történő gyakorlásából [Eütv. 16. § (1) bekezdés *a)* és *b)* pont];
- későbbi esetleges cselekvőképtelensége esetére előre visszautasíthat egyes vizsgálatokat, beavatkozásokat, illetve megnevezheti azt a cselekvőképes személyt, aki a visszautasítás jogát a jövőben helyette gyakorolni fogja [Eütv. 22. § (1) és (2) bekezdés].

Amennyiben a beteg cselekvőképtelen – és nem nevezett meg helyettes döntéshozót –, a törvény sorolja fel azokat (a továbbiakban: törvényes képviselő), akik az invazív beavatkozáshoz beleegyezést adhatnak [Eütv. 16. § (2) bekezdés]. A törvényes képviselő döntésének korlátja, hogy az nem érintheti hátrányosan a beteg egészségi állapotát, így különösen nem vezethet súlyos vagy maradandó egészségkárosodáshoz [Eütv. 16. § (4) bekezdés].

Az Eütv. megkülönbözteti a cselekvőképtelen betegektől a korlátozottan cselekvőképes betegeket (az egészségügyi ellátással kapcsolatos döntésekben cselekvőképtelen, korlátozottan cselekvőképes kiskorú, cselekvőképességében az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében részlegesen korlátozott beteg), és biztosítja véleményük figyelembevételét abban az esetben, ha az egészségügyi döntést a törvényes képviselő hozta meg [Eütv. 16. § (5) bekezdés].

A cselekvőképes beteg nyilatkozatainak érvényességét a törvény különböző formai és tartalmi feltételekhez köti. A beteg főszabály szerint a beleegyezését szóban írásban vagy ráutaló magatartással megadhatja [Eütv. 15. § (5) bekezdés], de az invazív beavatkozásokhoz a beteg írásbeli vagy – amennyiben erre nem képes – két tanú együttes jelenlétében, szóban vagy más módon (pl. jelnyelv) megtett nyilatkozata szükséges [Eütv. 15. § (5) bekezdés]. A cselekvőképes beteg önrendelkezési jogának (beleegyezés és visszautasítás) legfontosabb korlátja mások – ideértve a 24. hetet betöltött magzatot is – egészségének vagy testi épségének súlyos veszélyeztetése. Ez utóbbi esetben ugyanis nincs szükség a beteg beleegyezésére [Eütv. 17. § (2) bekezdés *a)* pont].

9.1.3. Eutanázia²⁰

Az Eütv. nem használja az eutanázia kifejezést, de az életfenntartó, illetve életmentő beavatkozás visszautasításának két esetét is szabályozza. Egyrészt a cselekvőképes beteg számára biztosítja az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasításának jogát abban az esetben, ha a törvény által meghatározott feltételek bekövetkeztek [Eütv. 20. § (3) bekezdés]. Másrészt a cselekvőképes személy – későbbi esetleges cselekvőképtelensége esetére – közokiratban előre is visszautasíthat életfenntartó, életmentő beavatkozásokat, illetve közokiratban megnevezheti azt a cselekvőképes személyt, aki ilyen esetben a visszautasítás jogát helyette gyakorolja (Eütv. 22. §).

Az Eütv. 22. §-a tartalmában az eredetileg angolszász „élő végrendelet” (*living will*) jogintézményének megfelelő rendelkezéseket tartalmaz. Tanulmányomban mégis a magyar szakirodalom által kimunkált, a jogintézmény lényegét jobban kifejező előzetes jognyilatkozat²¹ kifejezést használom. Ez azért is indokolt, mert a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) is lehetőséget teremt a cselekvőképesség jövőbeli (részleges vagy teljes) korlátozása esetére előzetes jognyilatkozatban való rendelkezésre. A cselekvőképtelenség esetére szóló egészségügyi rendelkezés szabályai ugyanakkor eltérnek a Ptk. szabályaitól, így az Eütv. 22. §-a az előzetes jognyilatkozat speciális fajtáját tartalmazza. Ennek megfelelően az előzetes jognyilatkozaton a cselekvőképtelenség esetére szóló egészségügyi rendelkezést értjük.

Az eutanázia probléma elemzése előtt választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy az Eütv.-ben szabályozott életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítása az eutanázia egyik esetének (passzív eutanázia) tekinthető-e.

²⁰ Az eutanázia görög eredetű szó, jelentése: jó halál. Az eutanázia fogalmának a szakirodalomban többféle értelmezése fordul elő. Éppen ezért tartózkodik az Alkotmánybíróság is a fogalom használatától, amely csak az első eutanáziahatározathoz fűzött párhuzamos indoklásokban és különvéleményekben, valamint a szakirodalomban jelenik meg. Az eutanázia típusainak átlátható rendszerezését nyújtja Tóth Gábor Attila. Ezért erre a tipológiára támaszkodom. Az említett szerző az eutanázia következő típusait különbözteti meg: a beteg kérésére történő önkéntes eutanáziát és a beleegyezése nélkül bekövetkező nem önkéntes eutanáziát; a passzív eutanáziát, amely esetben az orvos nem kezeli a beteget, vagy beszünteti a kezelést és ezzel engedi a halál természetes bekövetkeztét, illetve az aktív eutanáziát, amely esetben az orvos olyan tevékenysége okozza a beteg halálát, amely egészséges ember esetén is halálhoz vezetne; a direkt eutanáziát, ahol az orvos szándéka a beteg halála, és az indirekt eutanáziát, amely esetben az orvos tevékenységének előre látott, de nem szándékolt következménye a beteg halála. Lásd Tóth Gábor Attila: Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog. In: HALMAI Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok* (Budapest, Osiris, 2003) 347–348. Az eutanáziameghatározásokról a szakirodalomban részletesebben lásd Kovács József: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába* (Budapest, Medicina, 1997) 399–401. és 410–411.

²¹ Dósa Ágnes: *Összehasonlító egészségügyi jog* (Budapest, CompLex, 2012) 105.

A magyarországi egészségügyi jogi szakirodalomban vitatott az eutanáziafogalom használatának helyénvalósága az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítására. Kovácsy Zsombor szerint hatályos jogunk az életfenntartó, életmentő beavatkozás visszautasításával biztosítja – az élet továbbfolytatásához nélkülözhetetlen cselekmények, beavatkozások tudatos elmulasztásával véghezvitt – passzív eutanázia lehetőségét.²² A hatályos magyar egészségügyi szabályozás az Eütv. 20. § (3) bekezdése révén Filó Mihály szerint is lehetőséget ad a passzív eutanáziára.²³ Ezt vitatja Jobbágyi Gábor,²⁴ illetve Hegedűs Katalin²⁵ arra hivatkozva, hogy az eutanázia esetében az orvos szándéka a beteg életének befejezésére irányul. A Magyar Orvosi Kamara Etikai kódexe szerint sem eutanázia, ha a beteg kellő felvilágosítás után – a jogszabályban rögzített feltételek mellett – életfenntartó kezelést utasít vissza, mert így a halál a betegség természetes lefolyása következtében áll be.

Az életfenntartó, illetve életmentő beavatkozás visszautasításának két esete között – ahogy a következőkben bemutatom – lényeges tartalmi különbségek vannak, de azok feltételei mindkét esetben a betegséghez kapcsolódnak.

A betegségnek az Eütv. 20. § (3) bekezdés szerinti visszautasítás (passzív eutanázia egyik esete) esetén több konjunktív feltételnek kell megfelelni: súlyos; rövid időn belül, megfelelő ellátás mellett is halálhoz vezet; gyógyíthatatlan. Dósa Ágnes szerint a fenti feltételből lényegében kettő felesleges, hiszen ha egy betegség rövid időn belül, megfelelő ellátás mellett is halálhoz vezet, akkor az értelemszerűen súlyos és gyógyíthatatlan is.²⁶ Mivel a „rövid időn belül, megfelelő ellátás mellett is halálhoz vezet” feltétel magában foglalja a „súlyos” és „gyógyíthatatlan” feltételeket, a fenti jog gyakorlásának egyetlen feltétele a terminális állapot. Ez a feltétel azt jelenti, hogy a beteg még akkor is „rövid időn” belül meghal, ha megfelelő ellátásban részesül.²⁷ Az önrendelkezési jog tárgya pontosan az élet meghosszabbítására „megfelelő kezelés” visszautasítása.

Dósa Ágnes felhívja a figyelmet arra, hogy amíg a cselekvőképes beteg – ha a döntés meghozatalakor is cselekvőképes – csak akkor utasíthatja vissza a kezelést, ha terminális állapotú [Eütv. 20. § (3) bekezdés], addig az előzetes nyilatkozatban arra az esetre is visszautasíthat egyes életfenntartó, életmentő beavatkozásokat, ha

²² KOVÁCSY (1. lj.) 62–63.

²³ Összefoglalóan lásd: FILÓ Mihály: *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban* (Budapest, Eötvös, 2009) 38.

²⁴ JOBBÁGYI (2. lj.) 59.

²⁵ HEGEDŰS Katalin: Újabb viták az eutanáziáról és a palliatív terapiáról. *LAM*, 2008/10. sz. 735.

²⁶ DÓSA Ágnes: A betegek jogai. In: KOVÁCSY Zsombor (szerk.): *Az egészségügyi jog nagy kézikönyve* (Budapest, CompLex, 2009) 436.

²⁷ Ezzel ellentétes következtetésre jut DÓSA (26. lj.) 436.

gyógyíthatatlan betegségben szenved, és betegsége következtében önmagát fizikailag ellátni képtelen, illetve fájdalmai megfelelő gyógykezeléssel sem enyhíthetők [Eütv. 22. § (1) bekezdés c) pont].²⁸

Hasonlóan a helyettes döntéshozó is – mivel az Eütv. 22. § (2) bekezdése értelmében a cselekvőképes személy 22. § (1) bekezdés szerinti jogát gyakorolja – szélesebb körben utasíthat vissza életfenntartó, életmentő kezelést, mint maga a személyesen eljáró cselekvőképes beteg.²⁹ A betegsége vonatkozó feltételek fennállását a törvény által meghatározott összetételű orvosi bizottság vizsgálja.³⁰

A beteg nyilatkozatának az életfenntartó, illetve életmentő beavatkozás visszautasításának két esetében eltérőek az alaki feltételei is.³¹

Az Eütv. az előzetes jognyilatkozatnak (passzív eutanázia másik esete) két fajtáját szabályozza: a cselekvőképes személy – későbbi cselekvőképtelensége esetére – közokiratban maga utasíthat vissza egyes vizsgálatokat, beavatkozásokat, valamint egyes életfenntartó, életmentő beavatkozásokat, ha gyógyíthatatlan betegségben szenved, és betegsége következtében önmagát fizikailag ellátni képtelen, illetve fájdalmai megfelelő gyógykezeléssel sem enyhíthetők [Eütv. 22. § (1) bekezdés], illetve közokiratban megnevezheti azt a cselekvőképes személyt, aki a fenti visszautasítás jogát helyette gyakorolja [Eütv. 22. § (2) bekezdés].

Az Eütv. 22. § (3) bekezdése az előzetes nyilatkozat mindkét fajtájának érvényességét egységesen további feltételekhez kötötte.³²

Ettől eltérő kérdés, hogy az előzetes nyilatkozat milyen keretek között érvényesülhet az aktuális szituációban. Az előzetes nyilatkozat hatályosulásakor a beteg ugyanis cselekvőképtelen, vagy legalábbis korlátozottan cselekvőképes.

²⁸ Dósa (26. lj.) 441.

²⁹ Dósa (21. lj.) 122.

³⁰ A nyilatkozat érvényességének feltétele, hogy egy háromtagú orvosi bizottság a beteget megvizsgálja, és egybehangzóan, írásban nyilatkozzon arról, hogy a beteg döntését annak következményei tudatában hozta meg, illetve a betegsége előírt feltételek fennállnak, vagyis a beteg a nyilatkozattételre jogosult, és nyilatkozatát az orvosi bizottság nyilatkozatát követő 3. napon két tanú előtt megismétli [Eütv. 20. § (3) bekezdés]. A törvény meghatározza a bizottság összetételét (a beteg kezelőorvosa, egy – a beteg gyógykezelésében részt nem vevő –, a betegség jellegének megfelelő szakorvos, egy pszichiáter szakorvos), de nem állapít meg határidőt a bizottság összehívására.

³¹ Az Eütv. 20. § (3) bekezdése szerinti nyilatkozatot közokiratban, teljes bizonyító erejű magánokiratban, illetve írásképtelenség esetén két tanú együttes jelenlétében kell megtenni [Eütv. 20. § (2) bekezdés]. Az Eütv. 22. § szerinti nyilatkozatot közokiratban kell megtenni [Eütv. 22. § (3) bekezdés].

³² Egrészt egy pszichiáter szakorvosnak – egy hónapnál nem régebbi – szakvéleményben igazolnia kellett, hogy a személy döntését annak lehetséges következményei tudatában hozta meg. Másrészt a nyilatkozat érvényességét két évre korlátozta, így azt két évente meg kellett újítani. Miután az Alkotmánybíróság a rendelkezést részben megsemmisítette, az Eütv. 22. § (3) bekezdése csupán azt írja elő, hogy a nyilatkozatát a beteg bármikor – cselekvőképességére, illetve alaki kötöttségre tekintet nélkül – visszavonhatja. Így az előzetes nyilatkozat egyetlen érvényességi feltétele a hatályos szabályozás szerint a közokirati forma.

Az életvégi döntések szabályozása, ahogy a fentiekben bemutattam, rendkívül bonyolult. Az AB az elmúlt években a szabályozás több elemét is vizsgálta, így a következőkben azokat az alkotmányos kereteket mutatom be az AB határozatai tükrében, amelyek között a betegek az Eütv.-ben biztosított önrendelkezési jogának érvényesülniük kell.

9.2. Az egészségügyi önrendelkezési jog

Az AB az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező önrendelkezési jogból vezette le és nevesítette az egészségügyi önrendelkezési jogot. Az egészségügyi önrendelkezési jog tágabb kategória, mint az Eütv.-ben szereplő önrendelkezési jog, ill. az egészségügyi beavatkozások visszautasításához való jog. Az AB elismerte ezt a művi terhességmegszakítás esetében³³ és általában véve is.³⁴

Az 56/2000. (XII. 19.) AB határozat értelmében az egészségügyi önrendelkezési szabadság része az orvosválasztás joga is, amelyet sértett a körzethatárok módosításával kapcsolatos rendelkezés, miszerint a betegek választott orvosuktól automatikusan átkerültek az új körzet szerinti háziorvoshoz (ABH 2000, 527., 530.). Az AB a 1213/B/2006. határozatban megerősítette, hogy a biztosított szabad orvosválasztáshoz való joga – eltekintve a vészhelyzetektől vagy a különleges jogi kötelezettségektől – az önrendelkezési jog kifejeződése. Mindemellert másként látta érvényesülni e jogot a háziorvosi ellátásban és másként a kórházi ellátásnál. Ezért nem minősítette alkotmányellenesnek, hogy a törvény feltételről (térítési díj) tette függővé a választott egészségügyi szolgáltatónál a beosztott orvos helyett másik orvos igénylését (ABH 2010, 1627., 1633–1634.).

Az önrendelkezési jog ugyanakkor magában foglalja a konvencionális orvosi beavatkozás helyett a „nem konvencionális” orvosi beavatkozás választását is (684/B/1997. AB határozat, ABH 2002, 820., 821.)

Az ellátáshoz szükséges személyek jelenlétének meghatározása azonban már nem képezi a beteg önrendelkezési joga részét [11/2006. (III. 23.) AB határozat, ABH 2006, 224., 228.]. Az egyes reprodukciós eljárások (mesterséges megtermékenyítés, dajkaterhesség) sem illetnek meg alapjogként senkit (750/B/1990. AB ha-

³³ „A terhesség olyan változásokkal jár az anya szervezetében, s – normális esetben – a gyermeknevelés olyannyira meghatározza az anya további életét, hogy az Alkotmánybíróság megítélése szerint az abortusz lehetőségének [...] szűk körű kizárása is közvetlenül és lényegesen érinti az anya önrendelkezési jogát.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297., 301.; Megerősítette: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333., 343.

³⁴ „Az Eütv. – az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt emberi méltósághoz való jogot érvényre juttató – garanciális rendelkezéseket tartalmaz a betegek önrendelkezési joga tekintetében.” 36/2000. (X. 27.) AB határozat, ABH 2000, 254., 255.; 56/2000. (XII. 19.) AB határozat, ABH 2000, 527., 535.

tározat, ABH 1991, 634., 635.). Az általános személyiségi jog, illetve az önrendelkezés szabadságához való jog nem terjed ki arra, hogy az államnak lehetőséget kellene biztosítania bármilyen tetszőleges egészségügyi beavatkozás elvégzettetésére. A dajkaterhesség pedig individuális önrendelkezésként nem is értelmezhető, mivel az önrendelkezési jog személyes jellegű jog, a dajkaterhesség pedig szükségszerűen több ember jogait (az embrió szüleit, a dajkaanyát, valamint a dajkaanya-ság nyomán megszülető gyermeket is) érinti.

Ezzel szemben a testület széles körű védelemben részesíti a szabad, tájékozott és felelősségteljes döntésre képes ember saját teste és sorsa feletti rendelkezési jogát. Ennek megfelelően a művi meddővé tételről szóló határozatban elismerte, hogy mind az egészségügyi, mind a családtervezési okból történő művi meddővé tétel kéréséhez való jog az önrendelkezési jog körébe tartozik, és megsemmisítette a családtervezési indokú sterilizációs szabályokat [43/2005. (XI. 14.) AB határozat, ABH 2005, 536., 543.].

Az Alkotmánybíróság a 386/B/2005. AB határozatban – a fogvatartott személyek korlátozott szabadságára hivatkozva (a fogvatartott nincsen olyan helyzetben, hogy befolyásmentesen, szabadon döntést hozhasson) – az önrendelkezési jog szükséges és arányos korlátozásának ítélte, hogy a fogvatartott személyek kizárólag szűk hozzátartozói körnek jogosultak szervet adományozni, így érzelmi alapon nyugvó donációra nincs lehetőségük (ABH 2011, 1529., 1539–1540.).

Az AB gyakorlatában az egészségügyi önrendelkezési jog a szellemi-erkölcsi személyiség egészségügyi ellátással kapcsolatos megnyilvánulásait védi, amely saját módon érvényesül az életvégi döntéseknél. Ennek megfelelően a következőkben az egészségügyi önrendelkezési jog megnyilvánulásának a legsajátosabb formáját, az Eütv. 20. § (3) bekezdésében, valamint 22. § (1) és (2) bekezdésében biztosított passzív eutanázia szabályozását vizsgálom az Alkotmánybíróság két eutanáziahatározata tükrében.

9.2.1. Az első eutanáziahatározat³⁵

Az AB a 22/2003. (IV. 28.) AB határozat (a továbbiakban: első eutanáziahatározat) rendelkező részében elutasította azt az indítványt, amely szerint az Eütv. alkotmányellenesen korlátozza a gyógyíthatatlan betegek önrendelkezési jogát azáltal, hogy nem teszi lehetővé számukra életük befejezésének orvos általi előidézését

³⁵ Az első eutanáziahatározat ismertetését lásd: ZAKARIÁS Kinga: 54. § Az élethez és az emberi méltósághoz való jog. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* (Budapest, Századvég, 2009) 1926–1930.

(önkéntes aktív eutanázia). Elutasította az ehhez kapcsolódó indítványt is, amely alkotmányellenesnek tartja, hogy a törvényhozó az aktív halálba segítség bizonyos – nem a beteg önrendelkezésén alapuló – eseteit (nem önkéntes aktív eutanázia) „méltányossági ölésként” nem különíti el az emberölés törvényi tényállásától, és nem kezeli privilegizált esetként. Végül elutasította azokat az indítványokat is, amelyek szerint a terminális állapotú beteg életfenntartó vagy életmentő orvosi beavatkozás visszautasítására vonatkozó jogának (önkéntes passzív eutanázia) törvényi szabályozása sérti a beteg önrendelkezési jogát.

Az AB az eutanázia szabályozásának alkotmányos vizsgálata során az élethez és emberi méltósághoz való jog korábbi értelmezési gyakorlatából indult ki anélkül, hogy pontosította volna az oszthatatlansági doktrínát. Változatlanul fenntartotta azt az álláspontját, hogy az élethez és emberi méltósághoz való jog elválaszthatatlan egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, ugyanakkor az emberi méltósághoz való jog csupán az emberi státus meghatározójaként, csak az élettel együtt fennálló egységben abszolút és korlátozhatatlan, így anyajog mivoltából levezetett egyes részjogosítványai bármely más alapjoghoz hasonlóan korlátozhatók.

A testület az Eütv. vizsgálatának módszerül – az élethez és az emberi méltósághoz való jog mint az ember jogi státusát meghatározó jogok abszolút voltának érintetlenül hagyásával – kitágított tesztet alkalmazott: az alkotmányosan korlátozható önrendelkezési jog és a szintén nem abszolút életvédelmi kötelezettség egymással szembeni mérlegelése alapján.

Az AB álláspontja szerint az, hogy az emberi méltósághoz való jog az élettel együtt fennálló egységben korlátozhatatlan, olyan helyzetekre vonatkozik, amikor az életet és az attól elválaszthatatlan emberi méltóságot mások korlátozzák. Ez volt a helyzet a halálbüntetés és az abortusz esetében, amelyekben az eldöntendő kérdés az emberi élet mások általi elvételének minősítése volt. Az eutanázia esetében a testület a méltó halálhoz való jogot nem az élethez való joggal (az élettől megfosztás), hanem az élet saját elhatározásból való befejezésének összefüggésében vizsgálta (ABH 2003, 235., 262–263.).

Így az Alkotmánybíróság gyakorlatában nem merült fel az a kérdés, hogy az élethez való alanyi jog magában foglalja-e a halálhoz való jogot. Álláspontom szerint a halálhoz való jognak a levezetése az élethez való jogból ellentétes lenne a jog lényegével, mivel az az ember biológiai-fizikai létének biztosítására szolgál.³⁶

³⁶ Ezzel ellentétes álláspont szerint az eutanázia felfogható az élethez való jog egyfajta negatív érvényesítéseként. HALMAI Gábor: Alkotmányos jog az élethez és a halálhoz. In: FILÓ Mihály (szerk.): *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén* (Budapest, Literatura Medica, 2011) 59.

9.2.1.1. Az egészségügyi önrendelkezési jog tartalma az életvégi döntéseknél

Az AB már a kiszolgáltatott betegekről szóló határozatban egyértelművé tette, hogy a betegek önrendelkezési jogához tartozik az egészségügyi beavatkozásokba való beleegyezés és az ellátás visszautasításának joga is [36/2000 (X. 27.) AB határozat, ABH 2000, 241., 254–255.]. Az Eütv. 16. § (2) bekezdésének az „illetve korlátozottan cselekvőképes” szövegrésze a törvényes képviselők megnevezésével elvonta a korlátozottan cselekvőképes személyek fenti jogát, ezért a testület megsemmisítette azt.

Az eutanázia megítélése szempontjából különösen fontos megállapítása a határozatnak, hogy az önrendelkezési jog mint az emberi méltóságból fakadó cselekvési autonómia kifejeződése személyhez kötött. Ebből vonta le a testület azt a következtetést, hogy amikor az egyéni cselekvési autonómia körébe tartozóan a jog más személy fellépését intézményesíti, nem az önrendelkezési jogot „ruházza át” másra. A „helyette történő joggyakorlás” az önrendelkezési jog egyidejű törvényi korlátozása mellett biztosít másnak döntési lehetőséget; az önrendelkezési jog „helyette történő gyakorlása” – a személyiségtől elválaszthatatlan volta folytán – fogalmilag kizárt (36/2000 (X. 27.) AB határozat, ABH 2000, 241., 255–256.).

Az AB az Eütv. 20. § (3)–(4) bekezdését vizsgáló első eutanáziahatározatban az önkéntes eutanáziát is kifejezetten az egészségügyi önrendelkezési jog védelmi körébe utalta. A testület az eutanázia kifejezést nem használta ugyan, de megállapításai – az általam alapul vett tipológiának megfelelően – az eutanázia különböző típusaira vonatkoznak.

Az önrendelkezési jogot első lépésként kiterjesztette az önkéntes passzív eutanáziára a következő megállapítással: „a gyógyíthatatlan beteg döntése arról, hogy életének a rá váró szenvedésekkel teli hátralevő részét nem akarja végigélni, [...] ezért visszautasítja az életben tartásához feltétlenül szükséges orvosi beavatkozást”, önrendelkezési jogának része (ABH 2003, 235., 261.). Más megfogalmazásban: „a gyógyíthatatlan betegnek az elhatározása, hogy életét az életfenntartó orvosi beavatkozás igénybevételével nem kívánja fenntartani, illetőleg meghosszabbítani, önrendelkezési jogának része” (ABH 2003, 235., 264.).

Második lépésként pedig kiterjesztette azt az önkéntes eutanáziára általában véve azzal, hogy kimondta: „a saját halálról való döntés mindenkit megillet, függetlenül attól, hogy egészséges vagy beteg, és ha beteg, betegsége az orvostudomány szerint gyógyítható-e vagy nem.” Ezt a megállapítást az állam semlegességének filozófiai álláspontjával támasztotta alá. Ebből vonta le azt a következtetést, hogy az állam csak annyiban jut szerephez, amennyiben ezt az élethez való jogra vonatkozó intézményvédelmi kötelezettsége elkerülhetetlenül szükségessé teszi (ABH 2003, 235., 261.).

A testület összefüggésbe hozta az önrendelkezési joggal az öngyilkosságot is, a határozat szerint ugyanis az önrendelkezési jogból következik, hogy a korszerű jogrendszerek, így a magyar jog sem tilalmazza az öngyilkosságot, csak az ahhoz nyújtott segítséget bünteti.³⁷

A határozat szerint az életmentő orvosi beavatkozás visszautasításának joga (önkéntes passzív eutanázia) a beteg önrendelkezési jogának olyan része, melyet a törvény más alapjog védelméhez elkerülhetetlenül szükséges mértékben korlátozhat ugyan, de nem vonhat el (ABH 2003, 235., 262.).

Tehát az Alkotmánybíróság nem az élethez való jog alanyi oldalából, hanem az emberi méltósághoz való jog autonómiatartalmából vezeti le a saját halálról való döntés jogát.

Az AB ugyanakkor csak az önkéntes passzív eutanáziát tartja alkotmányosnak, a nem önkéntes passzív eutanázia – azaz hogy az orvos a gyógyíthatatlan beteg rendelkezésének hiányában is elősegítheti annak halálát az életmentő, életfenntartó beavatkozás beszüntetésével – a testület szerint nincs közvetlen alkotmányos összefüggésben a gyógyíthatatlan beteg önrendelkezési jogával, nem a beteg önrendelkezésén alapul. Az AB megállapította: az életmentő, életfenntartó orvosi beavatkozás beszüntetése a beteg óhajának hiányában éppen azt az elemet – a beteg beleegyezését – iktatná ki a döntésből, amely kapcsolatot teremtene az élet folytatása vagy befejezése közötti választás és a beteg önrendelkezési joga között (ABH 2003, 235., 263.).

Amíg az önkéntes passzív eutanázia az alkotmánybíróság gyakorlatában egyértelműen az egészségügyi önrendelkezési jog védelmi körébe tartozik, nem teljesen egyértelmű az aktív eutanázia megítélése. Elsősorban azzal a problémával szembesülünk, hogy válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy a határozat által elbírált tényállások közül melyik minősül aktív eutanáziának. A határozat az életfenntartó, életmentő orvosi beavatkozás beteg általi visszautasításától megkülönbözteti azt az esetet, amikor az orvos a beteg kívánságára a beteg életének tevélegesen segítséggel vet véget (ABH 2003, 235., 261.), más megfogalmazásban, amikor az orvos cselekvőleg idézi elő a gyógyíthatatlan beteg személy kívánságára annak halálát (ABH 2003, 235., 267.). A passzív és aktív eutanázia elhatárolása valóban az orvos eltérő szerepében érhető tetten, de a hangsúly nem a cselekvésen van, hanem a halál elő-

³⁷ Tersztyánszkyé Vasadi Éva ebben nem értett egyet a többségi állásponttal, és különvéleményében kifejtette, hogy az emberi méltósághoz való jogból, illetve az abból levezetett önrendelkezési jogból nem következik a saját halálról való döntés joga, sem pedig az öngyilkosság elkövetéséhez való jog; ilyen jogok nem léteznek. Nem az önrendelkezési jogból következik az öngyilkosságot elkövetők büntetlensége, hanem abból, hogy az öngyilkosság olyan jogon kívüli szituáció, amelyet a jog nem büntet, de nem is támogat. Ugyanezt az álláspontot képviseli a szakirodalomban JOBBÁGYI Gábor: Az élethez való jog alakulása. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/90–2005* (Budapest, Gondolat, 2007) 259., 260.

idézésén. Az életmentő, életfenntartó beavatkozás visszautasítása esetén a halál bekövetkezte ugyanis a betegség természetes lefolyásának eredménye, amit az orvos megfelelő ellátással időben kitolhat ugyan, de nem akadályozhat meg. Az aktív eutanázia lényege, hogy a halál az orvos magatartásának és nem a betegségnek a következménye. Az orvos magatartására felhozott példák alapján egyértelmű, hogy a határozat megfelelően határolja el egymástól az eutanázia aktív és passzív formáját.³⁸ A testület szerint ugyanis a gyógyíthatatlan betegnek az a kívánsága, hogy halálát az orvos idézze elő, például erre alkalmas szer rendelkezésre bocsátásával vagy beadásával (aktív eutanázia), már nem tekinthető önrendelkezési joga olyan részének, melyet a törvény más alapjog védelme érdekében akár teljes egészében is ne vonhatna el (ABH 2003, 235., 262.). A határozatban ugyanakkor az a megállapítás is szerepel, hogy a gyógyíthatatlan beteg halálának – kívánságára – aktív orvosi tevékenységgel való előidézése nem vezethető le a minden beteget megillető általános önrendelkezési jogból (ABH 2003, 235., 266.). Ezért felmerül a kérdés, hogy az aktív eutanázia az alkotmánybíróági gyakorlatban az önrendelkezési jog védelmi körébe tartozik-e.

Az Alkotmánybíróság a saját haláláról való döntést általában véve ítélte az önrendelkezési jog megnyilvánulásának, és megvizsgálta, hogy a beteget megillető önrendelkezési jog korlátozásának minősül-e az aktív eutanázia tilalma (ABH 2003, 235., 269.). Ezért nem egyértelmű, hogy az Alkotmánybíróság az önkéntes aktív eutanáziát is az önrendelkezési jog védelmi körébe utalta-e, vagy csupán annak korlátozását ítélte – az állam objektív életvédelmi kötelezettségére tekintettel – szükségesnek és arányosnak.

9.2.1.2. Az állam objektív életvédelmi kötelezettsége

Az Alkotmánybíróság meghatározta, hogy az eutanázia kapcsán miben nyilvánul meg az állam intézményes életvédelmi kötelezettsége. Az állam e körben fennálló életvédelmi kötelezettsége kettős. Egyrészt biztosítania kell a beteg önrendelkezési jogának érvényesülését, vagyis hogy azt a folyamatot, amelynek során a beteg arról dönt: él-e az életmentő vagy életfenntartó beavatkozás visszautasításának lehetőségével (önkéntes passzív eutanázia), ne zavarhassák meg e döntési folyamatból idegen hatások. A törvényhozó tehát csak annyiban engedhet teret a gyógyíthatatlan beteg önrendelkezési joga érvényesülésének, amennyiben képes biztosítani, hogy a döntés a beteg saját, valódi, befolyástól mentesen kialakított akaratát testesítse meg (ABH 2003, 235., 265.).

³⁸ Ezzel ellentétes következtetésre jutott HALMAI GÁBOR 2011 (36. lj.) 58.

Másrészt az állam intézményes életvédelmi kötelezettségének az életről és halálról döntést hozó betegen kívül, tágabb értelemben mindenki más életének védelmében is kell érvényesülnie, aki a jövőben kerülhet hasonló helyzetbe (ABH 2003, 235., 269.).

Ennek megfelelően a szabályozásnak figyelemmel kell lennie arra, hogy az önrendelkezési jog érvényesülésének lehetővé tétele ne járjon együtt az egészségügyi szolgáltatások és az egészségügyi intézmények iránti közbizalom megrendülésével azok részéről, akik e lehetőséggel nem kívánnak élni, illetve a közösség valamennyi tagja – betegek és hozzátartozóik egyaránt – annak tudatában vehessenek igénybe egészségügyi szolgáltatást, hogy ha arra kerül sor, életük és méltóságuk kérdésében hozott döntésüket a törvény megfelelő garanciákkal veszi körül (ABH 2003, 235., 266., 269.). Ezért az AB arra a következtetésre jutott, hogy a gyógyíthatatlan betegek önrendelkezési jogának korlátozása az aktív eutanázia engedélyezésének hiánya miatt az élethez való jog védelme érdekében szükséges. A határozat kiemelte, hogy ezekben az esetekben a halál más személy – az orvos – aktív tevékenysége folytán következik be (ABH 2003, 235., 266.). Hivatkozott arra is, hogy ebben az esetben különös jelentősége van annak, hogy az orvos cselekvő részesévé válik már a döntés folyamatának is (ABH 2003, 235., 262.). Hangsúlyozta, hogy a gyógyíthatatlan betegség előrehaladott szakaszában lévő, általában hosszadalmas betegségtől megviselt betegek érdekeik érvényesítésére csökkent mértékben képesek, ezért az élet és halál közötti választásuk során fokozott mértékben ki vannak téve környezetük befolyásának (ABH 2003, 235., 268.).

Az AB szerint az állam intézményes életvédelmi kötelezettségéből következik az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítása (önkéntes passzív eutanázia) jogi szabályozásának sajátos feltételrendszere is (ABH 2003, 235., 271.).³⁹ A határozat rögzítette, hogy a „rövid idő” követelményének előírásával a törvény az orvosi bizottságot nem a beteg önrendelkezési joga körébe eső kérdésben (a beteg az életéből hátra lévő időt rövid vagy hosszú időként éli meg) ruházta fel döntési joggal, hanem egy objektív elemet vitt be a szabályozásba: a „rövid idő” fogalmát az orvostudomány mindenkori állásához mérve kell megítélni (ABH 2003, 235., 272–273.).

³⁹ A többségi véleménnyel ellentétben Holló András és az ő különvéleményéhez csatlakozó Kukorelli István szerint az Eütv. szükségtelenül és aránytalanul korlátozza az élet méltó befejezésére irányuló önrendelkezési jogot, ezáltal kiüresítve annak lényeges tartalmát. Hasonlóképpen Bihari Mihály is alkotmányellenesnek tartja az önkéntes passzív eutanázia gyakorlásának alaki feltételeken (döntés közokiratba foglalása) túli további korlátozását. A szakirodalomból Halmai számon kéri az Alkotmánybíróságtól az élő jog, a kezelés visszautasítása gyakorlatának vizsgálatát. HALMAI GÁBOR: Az élethez való jog az alkotmányjogász szemével. Korreferátum Jobbágyi Gábor Az élethez való jog alakulása 1985–2005 című előadásához. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrend szer átalakulása 1985/90–2005* (Budapest, Gondolat, 2007) 277.

Az államnak az emberi életre vonatkozó intézményvédelmi kötelezettségére tekintettel nem ítélte alkotmányellenesnek, hogy a törvényhozó azon súlyos, gyógyíthatatlan betegek számára, akiknek a halála az orvostudomány jelenlegi ismeretei alapján előreláthatólag csak hosszabb idő múlva következik be, jelenleg ne tegye lehetővé (ABH 2003, 235., 274.).

A testület az állam intézményvédelmi kötelezettségéből vezette le a pszichiáter szakorvos nyilatkozattételi kötelezettségét is arról, hogy a betegnek a beavatkozás visszautasítására vonatkozó akarata világos és egyértelmű-e. A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) is ismerte ugyanis a gondnokság alá helyezés nélküli cselekvőképtelenség esetét is (1959-es Ptk. 17. §), az Eütv. pedig csak cselekvőképes személy számára biztosítja az életfenntartó beavatkozás visszautasítását (ABH 2003, 235., 274–275.).

Az AB az első eutanáziahatározatban az egészségügyi önrendelkezési jog és az állam objektív életvédelmi kötelezettségének szembeállításával kijelölte az eutanáziaszabályozás alkotmányossága megítélésének kereteit. A határozatból azonban az is kiderül, hogy a törvényi szabályozás területén a még alkotmányos és alkotmányellenes szabályozás közötti határvonal nem egyszer és mindenkorra adott, az ismeretek szintje, az intézmények állapota és egy sor további tényező befolyással lehet e kérdés alkotmányosságának megítélésére (ABH 2003, 235., 268.).⁴⁰

9.2.2. Az újabb eutanáziahatározat

Az Alkotmánybíróság a 24/2014. (VII. 22.) AB határozat (a továbbiakban: második eutanáziahatározat) rendelkező részében megállapította, hogy az előzetes jognyilatkozat érvényességének az Eütv. 22. § (3) bekezdésében szabályozott feltételei⁴¹ alkotmányellenesek, ezért a rendelkezésnek a pszichiáter szakorvos szak-

⁴⁰ Holló András párhuzamos indoklásában megerősítette, hogy az élet méltó befejezésére irányuló önrendelkezési jognak a szélesebb értelmezése az állam objektív életvédelmi kötelezettségének, e kötelezettség mértékének, határának és tartalmának meghatározása a törvényhozó mérlegelésétől függ. Az önrendelkezési jog jelenlegi alkotmányos igazolása (határának megvonása) nem zárja ki az önrendelkezési jog – *pro futuro* – alkotmányosan lehetséges, megfelelő garanciákkal biztosított szélesebb értelmezését. Szerinte az anya önrendelkezési joga alkotmányosságának alkotmánybírói értelmezéséből is következik, hogy a „rendelkezés” nemcsak a másik fél passzív magatartását idézheti elő, hanem az orvos tevőleges segítségét is. Vele ellentétben Tersztyánszkné Vasadi Éva alkotmánybíró az élethez való jog elfogadhatatlan relativizálásának tekinti az olyan megfogalmazásokat, melyek az eutanáziával kapcsolatos döntés kulturális kötöttségére utalnak, és azt sugallják, hogy az életről való gondolkodás a jövőben alapvetően megváltozhat. Szerinte az élet jövőbeli védelme tágítható, de nem szűkíthető.

⁴¹ Lásd 32. lj.

véleményére, valamint a nyilatkozat kétéves megújítási kötelezettségére vonatkozó előírását megsemmisítette. Hasonlóképpen megsemmisítette az egyes egészségügyi ellátások visszautasításának részletes szabályairól szóló 117/1998. (VI. 16.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Kr.) mellékletének azt a rendelkezését is, amely szerint a közokirati formában kiállítandó előzetes nyilatkozat kötelező tartalmi elemét képezi a közjegyző nyilatkozata arról, hogy az érintett személy bemutatta egy pszichiáter szakorvos egy hónapnál nem régebbi szakvéleményét.⁴²

Az alkotmányossági vizsgálat kiindulópontját az első eutanáziahatározathoz hasonlóan ebben az esetben is az emberi méltóság korlátozható dimenziója (az általános személyiségi jog tartalmi elemét alkotó önrendelkezési jog) képezte. Feltűnő azonban, hogy a testület az önrendelkezési jogot az első eutanáziahatározattól eltérően nem az állam életvédelmi kötelezettségével állította szembe.

9.2.2.1. Az egészségügyi önrendelkezési jog tartalma: az előzetes jognyilatkozat

Az AB a második eutanáziahatározatban kiterjesztette az egészségügyi önrendelkezési jog tartalmát az önkéntes passzív eutanázia Eütv.-ben szabályozott másik esetére is: az előzetes jognyilatkozatra (Eütv. 22. §).⁴³ Az önrendelkezési jog tartalmának vizsgálata során azonban nem tett különbséget az előzetes jognyilatkozat Eütv. 22. § (1) és (2) bekezdésében szereplő két fajtája között. Így a határozatból az a következtetés vonható le, hogy az előzetes jognyilatkozat mindkét fajtája, tehát az ún. helyettesített döntés is, az önrendelkezési jog gyakorlásának részét képezi. Ezért felmerül az a probléma, hogyan gyakorolhatja a helyettesített döntéshozó a beteg önrendelkezési jogát.

Az AB az első eutanáziahatározatban ugyanis csak az önkéntes passzív eutanáziát tartotta alkotmányosnak, a nem önkéntes passzív eutanázia a határozat szerint nincs közvetlen alkotmányos összefüggésben a gyógyíthatatlan beteg önrendelkezési jogával, nem a beteg önrendelkezésén alapul [22/2003. (IV. 28.) AB határozat, ABH 2003, 235., 264.]. A kiszolgáltatót betegekről szóló határozat pedig kimondta, hogy a „helyette történő joggyakorlás” az önrendelkezési jog egyidejű törvé-

⁴² A határozat a megsemmisítésen túlmenően elutasítást, visszautasítást és megszüntetést is tartalmaz, ezek azonban nem tesznek hozzá az Alkotmánybíróságnak az eutanázia alkotmányos megítélésére vonatkozó gyakorlatához, így ismertetésüktől eltekintek.

⁴³ A határozat az előzetes nyilatkozattétel jogát nem sorolja kifejezetten az önrendelkezési jog védelmi körébe, de megállapítja, hogy mind az Alaptörvény, mind pedig az Alkotmány széles körű védelemben részesíti a szabad, tájékozott és felelősségteljes döntésre képes ember rendelkezési jogát {Indokolás [133]}, ill. ezt követően rögzíti, hogy az élő végrendelet jogintézménye alkotmányos jog gyakorlását teszi lehetővé {Indokolás [144]}.

nyi korlátozása mellett biztosít másnak döntési lehetőséget; az önrendelkezési jog „helyette történő gyakorlása” – a személyiségtől elválaszthatatlan volta folytán – fogalmilag kizárt [36/2000 (X. 27.) AB határozat, ABH 2000, 241., 255–256.].

A probléma megoldására Balogh Elemér alkotmánybíró különvéleménye ad választ, melyhez csatlakozott Dienes-Oehm Egon alkotmánybíró és Juhász Imre alkotmánybíró (a továbbiakban: különvélemény). A különvélemény szerint helyettesített döntés esetén a cselekvőképes személy – mivel ő maga nevez ki cselekvőképtelensége esetére egy olyan cselekvőképes személyt, akire „átruházza” a döntés jogát – közvetett módon az ellátás visszautasítására irányuló önrendelkezési jogát gyakorolja, vagyis a helyettesített döntés az önrendelkezési jog gyakorlásának egy speciális esete. Ez az álláspont nem tér el a kiszolgáltatót betegekről szóló határozattól, mivel az arra az esetre vonatkozik, amikor az egyéni cselekvési autonómia körébe tartozóan a jog intézményesíti más személy fellépését. Helyettes döntéshozó nevezése esetén a személyhez kötöttség megmarad, bár kétségkívül közvetetté válik, ezért az élet folytatása vagy befejezése közötti választás és a beteg önrendelkezési joga között gyengébb a kapcsolat.

9.2.2.2. Az önrendelkezési jog tárgyi oldala

Az első eutanáziahatározat – ahogy annak elemzése során bemutattam – az Eütv. vizsgálatának módszerül az alkotmányosan korlátozható önrendelkezési jog és a szintén nem abszolút életvédelmi kötelezettség egymással szembeni mérlegelését választotta. A testület a második eutanáziahatározatban, miután az előzetes jognyilatkozat érvényességi feltételeit az előzetes nyilatkozat tételére kiterjedő önrendelkezési jog korlátozásának tekintette,⁴⁴ azt – az első eutanáziahatározattól eltérően – nem az élet védelmére vonatkozó objektív intézményvédelmi kötelezettséggel, hanem az önrendelkezési jog védelmével szemben mérlegelte. A különvélemény ezzel szemben megállapította: a többségi határozatnak arra kellett volna választ adnia, hogy az egyén önrendelkezési jogának korlátozása a méltósággal rendelkező – az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdésének megfelelően nagybetűs – EMBER életének mint legfőbb értéknek a védelme érdekében szükséges-e, és amennyiben igen, az elérni kívánt céllal arányos-e {24/2014. (VII. 22.) AB határozat, Indokolás [185]}.

A többségi határozat az alapjogok alanyi és tárgyi oldala elhatárolásának – az első abortuszhatározattól kezdve – bevett gyakorlatára hivatkozva megállapította: az alapjog védelmére irányuló intézményvédelmi kötelezettsége alapján az államnak meg kell teremtenie azokat a kereteket, amelyek az emberi méltósághoz való

⁴⁴ Salamon László alkotmánybíró különvéleményében vitatta azt, hogy az előzetes nyilatkozat érvényességének feltételei az önrendelkezési jog korlátozásának tekinthetők {Indokolás [200]–[202].}

alapjog és annak egyes részjogosultságai gyakorlásához a megfelelő feltételeket, valamint a joggyakorlás során érintett jogi érdekek egyensúlyát biztosítják {Indokolás [132]}.

A határozat kifejezetten kizárta az objektív életvédelmi kötelezettség mint alkotmányosan igazolható cél figyelembevételét, arra hivatkozással, hogy a beteg életét semmilyen beavatkozás nem tudja (az orvostudomány állása szerint) megmenteni {Indokolás [147]}. Ily módon viszont figyelmen kívül hagyta az alapjogok objektív oldalának első eutanáziahatározat által is kiemelt lényegét: annak nem csupán az önrendelkezési jogát gyakorló beteg védelmében kell érvényesülnie, hanem mindenki más életének védelmében. Az élet védelméből ugyanis nem csupán az orvosnak az élet megmentésére, hanem a gyógyíthatatlan beteg esetén az élet, testi épség és egészség fenntartására vonatkozó kötelezettsége is következik. Ennek megfelelően – ahogy arra a különvélemény is felhívta a figyelmet – a védett jogtárgyak orvos általi megsértése a személyhez fűződő jogok sérelmét jelenti,⁴⁵ illetve adott esetben megvalósítja a Büntető Törvénykönyv különös részi tényállásait.⁴⁶

A többségi döntés tehát az önrendelkezési jog alanyi és tárgyi oldalának egymással szembeni mérlegelése alapján jutott arra a következtetésére, hogy az Eütv. az állam intézményvédelmi kötelezettsége körében megfelelő biztosítékot nyújt az előzetes nyilatkozatot tevő saját, valódi, befolyástól mentes akaratának érvényesüléséhez, ezért a pszichiáter szakvéleményének megkövetelése és a nyilatkozat érvényességi idejének korlátozása szükségtelen.

A határozat a pszichiáter szakvélemény megkövetelést két okból találta szükségtelennek. Egyrészt a közokirati forma előírása révén a közjegyző megvizsgálja a nyilatkozattevő cselekvőképességét, azaz hogy a nyilatkozattevő képes-e felmérni döntése következményeit. A „következmények tudata” a többségi határozat szerint nem jelenthet mást, mint hogy a nyilatkozó valóban saját erkölcsi meggyőződését fejezte ki, ez pedig nem orvos(tudomány)i kérdés. Így ennek megállapítására a közjegyző alkalmas {Indokolás [154]}.

Másrészt a határozat kiemelte, hogy a megtett nyilatkozat a megtételének időpontjában semmilyen közvetlen jogkövetkezménnyel nem jár, mivel ehhez további tények bekövetkezésére és feltételek teljesülésére van szükség {Indokolás [59]}.

A további tények bekövetkezése körében azonban nem emelte ki, hogy az Eütv. 22. §-a az előzetesen nyilatkozatot tevő személy, valamint a helyettes döntéshozó számára a cselekvőképes betegnél tágabb körben biztosítja az életfenntartó, ill. életmentő beavatkozás visszautasításának jogát, erre csupán a különvélemény utal {Indokolás [186]–[187]}.

⁴⁵ DÓSA Ágnes: *Az orvos kártérítési felelőssége* (Budapest, HVG-ORAC, 2010) 87.

⁴⁶ FILÓ (23. lj.) 192.

A további feltételek közül az orvosi bizottság eljárására, ezen belül pedig a pszichiáteri vizsgálatra hivatkozott, amely az előzetes jognyilatkozat esetén kétszeres pszichiátriai vizsgálatot eredményezne {Indokolás [160]}.

A különvéleményen lévő alkotmánybírák úgy ítélték meg, hogy a belátási képesség vizsgálatának ki kell terjednie az orvosi következmények tudatára is, amit a közjegyző nem képes megítélni. Sőt az előzetes nyilatkozattevő életfenntartó kezelést előzetesen visszautasító nyilatkozata esetén elengedhetetlen a nyilatkozattevő döntésének meghozatalához szükséges (orvosi következményekre is kiterjedő) tájékoztatás, amit a közjegyző szakmai ismeretek hiányában nem tud megadni. Arra is felhívták a figyelmet, hogy az orvosi bizottság csak a helyettes döntéshozó belátási képességét vizsgálja, a nyilatkozattevőét nem. Így a jövőre vonatkozó saját döntés esetén nem megalapozott az orvosi bizottság garanciális szerepére hivatkozás {Indokolás [190]–[192]}.

A határozat a nyilatkozat érvényességi idejének korlátozását azért tekintette szükségtelennek az önrendelkezési jog védelme szempontjából, mert az egyrészt bármikor visszavonható, másrészt semmi sem indokolja, hogy az előzetes rendelkezés alapjául szolgáló értékrend két éven túl érvényét veszítse, mintegy elavuljon {Indokolás [149]}. A különvélemény ezzel kapcsolatban jelentőséget tulajdonított annak, hogy a magyar szabályozás nem ismeri a cselekvőképtelenség esetére szóló egészségügyi rendelkezésre vonatkozó speciális nyilvántartást. Az előzetes jognyilatkozatok nyilvántartásának szabályai⁴⁷ ugyanis nem vonatkoznak az Eütv. szerinti speciális előzetes jognyilatkozatokra. A nyilatkozattételnek, ill. a visszavonás nyilvántartásának hiánya gondot okozhat abban az esetben, ha a gyógyulás esélye az orvostudomány fejlődésével megváltozik, ill. visszaélésekhez vezethet olyan esetekben, amikor a nyilatkozattevő és a helyettes döntéshozó személyes kapcsolata megváltozik {Indokolás [194]}.

9.2.3. Konklúzió

Az AB az első eutanáziahatározatban kijelölte az eutanázia szabályozásának alkotmányos kereteit, és ezen keretek között az alkotmánnyal összeegyeztethetőnek ítélte az önkéntes passzív eutanáziának azt a módját, amikor a cselekvőképes beteg a törvényi feltételek bekövetkezésekor visszautasítja az életfenntartó vagy életmentő beavatkozást. Az AB a második eutanáziahatározatban az önkéntes passzív eutanázia másik módját vizsgálta, amikor a cselekvőképes beteg előzetes nyilatkozatban hoz az élet befejezésére vonatkozó döntést. A határozat az állam objektív életvédelmi kötelezettségét kizárta a mérlegelésből, pontosabban azt az egyén ön-

⁴⁷ A gondnokoltak és az előzetes jognyilatkozatok nyilvántartása részletes szabályainak megállapításáról szóló 16/2014. (III. 13.) KIM rendelet.

rendelkezési jogának védelmére szűkítette, és megsemmisítette azokat a törvényi garanciákat, amelyek az államnak az élet mint érték védelmére vonatkozó kötelezettsége körébe vonhatók.

Az életvégi döntések szabályozásának áttekintését követően a második eutanáziahatározathoz fűzött különvéleményhez hasonlóan arra a következtetésre jutottam, hogy a jelenlegi szabályozási környezetben – a jelzett értelmezési problémákra tekintettel – önmagában a közokirati forma nem biztosítja az élet védelmét előzetes nyilatkozat tétele esetén. A garanciák hiányát nem orvosolja, hogy az egészségügyi szabályozás hiányosságai (speciális nyilvántartás hiánya) miatt az előzetes nyilatkozat eutanázia szituációban történő érvényesülése kérdéses.

10. Összegzés

A személy és személyiség védelmét az állam–személy vertikális viszonyában az alapjogok biztosítják, az érvényesülés kereteit pedig az AB gyakorlata határozza meg. Az AB gyakorlatában a „személy” a normatív (jogképes) ember fogalmat jelenti, amelynek legfontosabb eleme az elvont egyenlőség. A jogképesség formális kategóriáját a méltósághoz való jog korlátozhatatlan dimenziója tölti meg tartalommal, amely megalapozza a „személyiség” alkotmányos védelmét. Az AB értelmezésében az egyes alapjogok anyagi tartalma a személy emberi minőségét adó érinthetetlen lényegből ered.

Az Alaptörvény a személyiség átfogó védelmére alkalmas külön nevesített jogot nem tartalmaz, de az emberi méltóság megalapozza a személyiségvédelem biztosításához elengedhetetlen jogokat. Ezért az AB a személyiség átfogó védelmét az emberi méltóság egyik megnyilvánulásának tekintett általános személyiségi jog révén biztosítja, amely minden esetben felhívható a személyiség védelmére, ha az adott tényállás nem tartozik az alkotmányban nevesített emberi jogok védelmi körébe.

Az alapjogok a személyek egymás közötti horizontális viszonyaiban is érvényesülnek, mégpedig közvetett módon, a jogszabályok közvetítésével. Erre tekintettel az alkotmánybírósági gyakorlat tükrében azt vizsgáltam, hogy a betegek Eütv.-ben biztosított jogai melyik alapjog védelmi körébe tartoznak, és milyen feltételekkel korlátozhatók.

Arra a következtetésre jutottam, hogy a betegek Eütv.-ben nevesített jogai megfelelően közvetítik a személyiség alkotmányos védelmét. A betegek jogai kiterjednek mind a személyiség statikus elemeire (pl. emberi méltósághoz való jog, egészségügyi ellátáshoz való jog), mind a személyiség fejlődésének dinamikus elemeire (pl. önrendelkezési jog). Ám a szellemi-erkölcsi személyiség megnyilvánulásainak védelme során nem szabad megfélekedni arról, hogy az ember nem elszigetelten, hanem társadalomban él. Ezért a jogalkotónak az életvégi döntések szabályozása során az egyén önrendelkezési joga mellett az államnak a méltósággal rendelkező emberi élet védelmére irányuló kötelezettségét is érvényre kell juttatnia.

BENKE GÁBOR*

Személyiségvédelem a médiajogban

1. Bevezetés

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy van-e, lehet-e szerepe az egyéni személyiségvédelemnek az elektronikus médiára vonatkozó speciális sajtó és médiaigazgatási szabályozásban. A címben szereplő „médiajog” kifejezés az elektronikus média szabályozására utal. A fenti első mondatban használt „speciális jogszabályok” terminológia a sajtóról szóló 1986. évi II. törvényre (a továbbiakban: Sajtótv.), a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvényre (a továbbiakban: Rttv.) és a 2011. január óta hatályos sajtó és médiatörvényekre vonatkozik. Ennek megfelelően két időszakról fogok írni. Először az 1996-tól 2010. dec. 31-ig terjedő periódusról, amikor az Rttv. volt hatályban a Sajtótv. mellett. A második időszak 2011. január 1-jén kezdődött a 2010. évi CIV. tv. (a továbbiakban: Smtv.) és a 2010. évi CLXXXV. tv. (a továbbiakban: Mttv.) hatálybalépésével. Az alábbi bevezetőben röviden összefoglalom a személyiségvédelem és a sajtószabadság viszonyát a polgári jogi és büntetőjogi szabályok körében. Itt főként a közügyekben eljáró közszereplők személyiségvédelmét mutatom be, mivel ez a sajtószabadság és a személyiségvédelem konfliktusának tipikus területe. Ezt követően elemzem az Rttv. időszakot és a jelenleg hatályos szabályozást.

2. A sajtószabadság és a személyiségvédelem általában; közügyek és közszereplők

A sajtószabadság alkotmányos alapjoga a sajtó korlátozásának tilalmát és bizonyos tekintetben az állam intézményvédelmi kötelezettségét jelenti, de a konkrét szabályozás szintjén nem eredményez privilegizált jogállást a sajtó számára. Sőt, a büntetőjog súlyosító körülményként értékeli, ha a rágalmazást vagy becsületsértést nagy nyilvánosság előtt követik el. A sajtószabadság a személyiségvédelem területén tipikusan a közügyben eljáró közszereplők személyiségvédelmének különleges

* SJD, LLM Ügyvéd, Dr. Benke Gábor Ügyvédi Iroda, benke.gabor@yahoo.de.

szabályain keresztül érvényesül. Ami a magánszemélyek személyiségvédelmét illeti, „a politikai-közéleti szférán kívül a személyiségi jogok érvényesülésével szemben a szólásszabadsághoz fűződő jogok háttérbe szorulnak”. A közszereplők fokozottabb tűrési kötelezettségét a büntetőjogban az Alkotmánybíróság „írta bele” a Btk.-ba, és nem jelenik meg *expressis verbis* a büntető anyagi jogban. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) viszont tartalmazza a közéleti szereplők tűrési kötelezettségére vonatkozó, a bírói gyakorlatot nagy vonalakban tükröző szabályt (Ptk. 2:44. §).

2.1. Büntetőjog

Az Egyesült Államokban 1964. március 9. óta (*New York Times v. Sullivan*¹) különleges felelősségi szabályok alkalmazandók közügyben eljáró közszereplők személyiségvédelme esetén. A *Sullivan*-szabály a magyar joggyakorlatra is hatással van. A rágalmazás [2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 226. §] és becsület-sértés (Btk. 227. §) törvényi alakzatai nem tartalmaznak privilegizált tényállásokat közügyben, közszereplőknek okozott személyiségsértések esetére, de az Alkotmánybíróság 36/1994. (1994) határozatában „némileg a *New York Times v. Sullivan* döntés technikáját követve, de annál szűkebben határozta meg a hamis tényállítá-sért való felelősséget, igaz, büntetőjogi összefüggésben”.²

„A hatóság vagy hivatalos személy, valamint a közszereplő politikus becsületének csorbítására alkalmas – e minőségére tekintettel tett – értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás alkotmányosan nem büntethető; a becsület csorbítására alkalmas tényállítás, híresztelés, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezés használata pedig csak akkor büntethető, ha a becsület csorbítására alkalmas tény állító, híresztelő, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló személy tudta, hogy a közlése lényegét tekintve valótlan vagy azért nem tudott annak valótlanságáról, mert a hivatása vagy foglalkozása alapján reá irányadó szabályok szerint – az adott állítás tárgyára, a közlés eszközére és címzettjeire tekintettel – elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta.”³

A fent hivatkozott *New York Times v. Sullivan* ügyben az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága a közügyben eljáró közszereplő téves tájékoztatással okozott megsértésével kapcsolatban egyrészt rosszszeműséget („*actual malice*”) (a valós tények szándékosan vagy súlyos gondatlansággal történő figyelmen kívül hagyását) írt elő a rágalmazás megállapításának feltételeként, másrészt a bizonyítási terhet (a *Sullivan*-határozatot megelőzően a sajtó felelősségét felállító jogszabályi vélelem helyett) a sértettre hárította.

¹ *New York Times v. Sullivan* 376 U.S. 254 (1964).

² SAJÓ András: *A szólásszabadság kézikönyve* (Budapest, KJK–Kerszöv, 2005) 155.

³ 36/1994. (VI. 24.) AB határozat 3.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a *Lingens*-ügyben⁴ foglalkozott először a közszereplők személyiségvédelme és a sajtószabadság ütközésével. Megállapította, hogy az elfogadható bírálat határai a politikusok esetében tágabbak, mint a magánszemélyeknél; különbséget kell tenni a tényállítások és véleménynyilvánítás között, és „elképzeltető, hogy a vélemények feltétlenül védettek, hacsak a kifejezőmód, kifejezési forma önmagában nem sérelmes”.⁵ A további ítéletekből némi kreativitással már a konkrét mérce is kimutatható. Az újságírónak tisztában kell lennie az őt terhelő kötelezettségekkel és felelősséggel („*duties and responsibilities*”), és akkor felel, ha ezek tekintetében súlyosan gondatlanul jár el („*deliberate carelessness*”).⁶ Ez emlékeztet a *Sullivan*-mérceire, de annál sokkal szigorúbb a sajtó szempontjából.

2.1.1. A magyar büntetőjogi mérce

Az Alkotmánybíróság fent idézett, a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 232. §-ának alkotmányossági vizsgálata során kifejtett álláspontjából⁷ a véleménynyilvánítás teljes védelme következik. Közszereplőkről közügyekben kinyilvánított vélemény nem büntethető. Bár a *Sullivan*-döntés kihatott a fenti határozatra, az Alkotmánybíróság a tényállítások tekintetében a fentiekben az „elvárható figyelem vagy körültekintés” mérceét alkalmazva, a sajtó (pontosabban a „beszélő”) szempontjából szigorúbb mérceét állította, mint a *Sullivan*-esetben megfogalmazott rossz hiszem. A magyar mérce alapján az újságírók büntetőjogi felelősségre vonhatók, ha az adott állítás igazságtartalmát nem úgy ellenőrizték, ahogy azt foglalkozási szabályaik előírták.⁸ Tekintve azonban, hogy a fenti határozat büntetőjogi kontextusban született, legalább az eshetőleges szándékot bizonyítani kell az újságíró felelősségének megállapításához. A híres/hírhedt *Mécs kontra Bencsik* ügyben például a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy

„a 36/1994. (VI. 24.) AB [...] határozatban az a követelmény fogalmazódik meg, hogy a közhatalom gyakorlóit, a közszereplő politikusok, az őket ért bírálattal kapcsolatban fokozott türesemre kötelesek. Ezért velük kapcsolatban a vélemény-nyilvánítás szabadsága csak

⁴ *Lingens v. Austria* no. 9815/82 (1986).

⁵ Lásd SAJÓ (2. lj.) 103.

⁶ Sajó értelmezésében „[a]z újságíró felelősségének megállapítása csak akkor nem sérti a 10. cikket, ha az újságíró szakmai kötelezettségét megszegve, durván gondatlanul járt el.” Lásd SAJÓ (5. lj.) 104. Az EJEB joggyakorlatára lásd többek között *Jersild v. Denmark*, no. 15890/89, 31. §, *Unabhängige Initiative Informationsvielfalt v. Austria* no. 28525/95, 43. §.

⁷ 36/1994 (VI. 24.) AB határozat, idézi többek között Sajó (2. lj.) 155.

⁸ Lásd KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban* (Budapest, PhD értekezés, 2007) 249.

abban az esetben nem terjed ki a becsület csorbítására alkalmas valótlán tények közlésére – a tényközlés tehát büntetőjogilag csak akkor torolható meg –, ha a tényközlés tudatosan hamis, vagy, ha a közlő személytől a foglalkozásának vagy hivatásának a szabályai szerint elvárható lett volna a közölt tény valóságának a vizsgálata, de ezzel kapcsolatban a tőle elvárható gondosságot elmulasztotta.”

Az elbírált ügyben éppen ez utóbbiról van szó. A terheltektől az újságírói hivatás írott és íratlan szabályai szerint elvárható volt az, hogy a közlés előtt a tényállítások valóságát az iratok beható tanulmányozásával, szakértő igénybevetelével, a magánvádló megkérdezésével, vagy arra alkalmas más módon érdemben vizsgálják meg.

2.1.2. A bizonyítási teher

A bizonyítási teher tekintetében a hivatalból üldözendő „Hatóság vagy hivatalos személy megsértése” tényállást az Alkotmánybíróság a fent idézett 36/1994. (1994) határozatával semmisítette meg. Ezt követően a személyiség büntetőjogi védelmét kizárólag magánindítványra üldözhető tényállások biztosítják, tehát közszereplők személyhez fűződő jogai sérelme esetén hivatalból nem indítható büntetőeljárás.⁹ Ezekben az esetekben a vádat a sértett képviseli, és a sértettet (mint magánvádlót) terheli a bizonyítási kötelezettség.¹⁰ Eddig a pontig a Btk. összhangban van a *Sullivan*-ítélettel, amennyiben a bizonyítási teher ott is a sértetten van. Azonban a Btk. szerint megvalósul a rágalmazás bűncselekménye önmagában azáltal, hogy valaki más előtt becsület csorbítására alkalmas tényt állít vagy hírszettel. A rágalmazás és becsületsértés tehát a magyar jogban valós tények állításával is megvalósulhat, a magánvádlónak tehát nem kell bizonyítania, hogy a tényállítás valótlán. A valóság bizonyításának kivételes esetben van helye, ha a rágalmazó vagy becsületsértő kifejezés használatát a közérdek vagy bárkinek a jogos érdeke indokolta.¹¹ A valóság bizonyítása tehát különleges perbeli cselekmény, amelyet a büntetőbíróság rendel el. Ha a bíróság a valóság bizonyítását rendeli el, a terhelten van a bizonyítási kötelezettség. Ez sokkal szigorúbb, mint a *Sullivan*-modell, ahol a sértett azt köteles bizonyítani, hogy a sérelmes állítást szándékosan rosszhiszeműen tették.

⁹ Lásd TATTAY Levente: *A közszereplők személyiségi jogai* (Budapest, Dialóg Campus, 2010) 95.

¹⁰ A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 494. § (1) és (2) bek.

¹¹ Btk. 229. §.

2.2. Polgári jog

A Ptk. 2:44. § részleges Alaptörvény-ellenességét elbíráló 7/2014. (III. 3.) AB határozat (2014) rögzíti, hogy

„a közügyek vitatásának kiemelkedő alkotmányos jelentősége ezért azzal jár, hogy a közéleti szereplők személyiségének védelmében a szólás- és sajtószabadság szűkebb körű korlátozása felel csak meg az Alaptörvényből levezethető követelményeknek. Különösen fontos alkotmányos érdek, hogy a polgárok és a sajtó bizonytalanság, megalkuvás és félelem nélkül vehessenek részt a társadalmi és politikai vitákban. Ellene hatna ennek, ha a megszólalóknak a közéleti szereplők személyiségvédelmére tekintettel széles körben kellene tartaniuk a jogi felelősségre vonástól (Abh2., ABH 1994, 219, 229). E követelmények a büntetőjogi felelősségre vonáson túl a polgári jogi jogkövetkezmények tekintetében is irányadók. A kártérítések – a Ptk. rendszerében: sérelemdíjak – alkalmazásának szélesre tárt lehetősége szintén komoly visszatartó erőt jelenthet a közvitában való részvételtől.”¹²

2.2.1. A közéleti szereplő definíciója

A polgári jogban 2013. március 15. óta a Ptk. hatálybalépésével bukkant fel a „közéleti szereplő” fogalma. Itt tehát a büntetőjoggal ellentétben a jogszabály szövegében is megjelenik a közszereplőkre vonatkozó sajátos elbánás. A Ptk. 2:44. § szerint a közügyek szabad vitatását biztosító alapjogok gyakorlása a közéleti szereplő személyiségi jogainak védelmét szükséges és arányos mértékben, az emberi méltóság sérelme nélkül korlátozhatja.

A közéleti szereplőnek nincs polgári jogra szabott definíciója, és nem egyértelmű, hogy a személyiségi jogok Ptk. 2:44. §-ban foglalt korlátozása milyen személyi körre terjed ki.¹³ A „közszereplő” fogalmat definiálja a közjogi jellegű ügynöktörvény¹⁴ és a „kiemelt közszereplő” fogalmát a pénzmosás és terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló törvény.¹⁵ Ezek a jogszabályok azonban nem polgári jogi, személyiségvédelmi szempontból fogalmazzak. A neve-

¹² 7/2014. (III. 3.) AB határozat, Indokolás [48].

¹³ Lásd BARZÓ Tímea – BÍRÓ György – JUHÁSZ Ágnes – LENKOVICS Barnabás – PUSZTAHELYI Réka: *Általános tanok és személyek joga* (Miskolc, Novotni Alapítvány, 2013) 241.

¹⁴ Az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény 1. § 13. pontja, idézi BARZÓ–BÍRÓ–JUHÁSZ–LENKOVICS–PUSZTAHELYI (13. lj.) 240.

¹⁵ A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2007. évi CXXXVI. törvény 4. §, idézi BARZÓ–BÍRÓ–JUHÁSZ–LENKOVICS–PUSZTAHELYI (13. lj.).

zetes, 2014 szeptemberében meghozott „rendőrcarc-kitakarásos” AB határozat külön megemlíti, hogy a Ptk. nem a „közszerelés”, hanem a „közéleti szereplés” kifejezést használja,¹⁶ tehát különbséget tesz a két fogalom között.

2.2.2. A polgári jogi mérce

A Ptk. 2:44. §-ában foglalt szükségességi – arányossági mérce, illetve az emberi méltóság mint végső korlát nem ad olyan iránymutatást, amelynek alapján a polgári jogban megállapítható lenne egy egységes mérce a közszerelők személyiségi jogai korlátozásának megítélése szempontjából.¹⁷ A fent idézett 7/2014 (2014) AB határozat az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJE) és az USA Legfelső Bíróságának büntetőjogi joggyakorlatában kialakult mércéket sorolta fel az összehasonlító jogi vizsgálata során, de itt sem tudott pontosabb mércét meghatározni annál, hogy „az emberi méltóság védelméhez való jog csak az emberi státusz jogi meghatározójaként korlátozhatatlan, míg mint általános személyiségi jog és a belőle származó személyiségi jogok korlátozhatók”,¹⁸ és „a közéleti szereplők személyiségének védelmében a szólás- és sajtószabadság szűkebb körű korlátozása felel csak meg az Alaptörvényből levezethető követelményeknek”.¹⁹

3. A médiajog és a személyiségvédelem

„A Magyar Rádió és Magyar Televízió a Kormány felügyelete alatt áll. Ennek keretében jóváhagyja a Magyar Rádió és Magyar Televízió szervezeti és működési szabályzatát.”²⁰

Kis túlzással állítható, hogy ez az idézet képezte a magyar médiajogot az Rttv. 1996. február 1-jén történt hatálybalépéséig. Az Alkotmánybíróság a 37/1992 (VI. 10.) és a 17/1993 (III. 19.) határozatával a fenti rendelkezést az új médiaszabályozás hatálybalépésének napjával semmisítette meg. Mint tudjuk, az új médiaszabályozás az elődjénél részletesebben szabályozta a közszolgálati és kereskedelmi rádió és televíziós műsorszolgáltatást.

Az Rttv. (1) megállapította a műsorszolgáltatás alapelveit és a tartalomra vonatkozó szabályokat, (2) új hatóságot hozott létre, amely (3) saját eljárási rendjében eljárva szerzett érvényt az új szabályoknak, (4) szabályozta a közszolgálati rádió és

¹⁶ 28/2014. (IX. 29.) AB határozat, Indokolás [34].

¹⁷ Lásd BARZÓ–BÍRÓ–JUHÁSZ–LENKOVICS–PUSZTAHELYI (13. l.) 241.

¹⁸ 7/2014. (III. 3.) AB határozat, Indokolás [43].

¹⁹ 7/2014. (III. 3.) AB határozat, Indokolás [48].

²⁰ 1047/1974. (IX. 18.) MT. hat. 6. pont.

televízió működését és ellenőrzését, (5) szabályozta a kereskedelmi rádió és televíziós műsorszolgáltatási jogosultságok megszerzését és (6) új, sajátos szankciórendszert vezetett be. Az új szabályozás címzettjei a magyarországi rádió és televízió műsorszolgáltatók és műsorterjesztők voltak. A jogosulti oldal azonban nem volt egyértelmű, pedig a személyiségvédelem kapcsán pontosan azt kell eldönteni, hogy az új hatóság az új eljárás során kinek a jogait érvényesítheti az új szankciók alkalmazásával.

3.1. A médiaszabályozás 1996 és 2010 között; a személyhez fűződő jogok/személyiségi jogok, a Sajtótv. és az Rttv.

3.1.1. A sajtóról szóló 1986. évi II. törvény

A médiaszabályozás ismertetése és elemzése előtt mindenképp meg kell emlékeznünk a Sajtótv.-ről. Egyrészt azért, mert az Rttv. hatálybalépéséig a Sajtótv. vonatkozott a rádióra, televízióra és a nyomtatott sajtóra. (Az 1047/1974 MT. mellett, amely konkrétan a Magyar Rádió és TV szervezetére és működésére vonatkozott.) A személyiségvédelem a Sajtótv. 3. §-ában található általános korlátozó klauzulában jelenik meg.

„A sajtószabadság gyakorlása nem valósíthat meg bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást, nem sértheti a közérkölcset és nem járhat mások személyhez fűződő jogainak sérelmével.”

A törvény érvényesítésére nem állítottak fel „sajtóellenőrzési” vagy „sajtószabadság” hivatalt, és a személyiségvédelem tekintetében nem léteztek egyedi szabályok és szankciók. Ezért a fenti általános rendelkezés a sajtó személyiségvédelemmel kapcsolatos felelőssége tekintetében rövidre zárta a kapcsolatot a büntető és polgári bíróságokkal.

Az Rttv. hatálybalépése nem korlátozta a Sajtótv. hatályát a nyomtatott sajtóra, továbbra is alkalmazandó maradt a rádió és televízió műsorszolgáltatásra is.²¹

A Sajtótv. alapján indult perekben a személyhez fűződő jogok védelmére a polgári és büntetőjog általános szabályai és a polgári és a büntetőeljárás általános szabályai voltak irányadók. A sajtóhelyreigazítási jog részletes szabályait a polgári perrendtartásról szóló törvény tartalmazta (és tartalmazza most is). A Sajtótv. felelősségi szabályai annyiban tértek el az általános Ptk. szabályoktól, amennyiben a Sajtótv. megnevezte a jogsértésért (és így a sajtótörvény által is védett személyhez fűződő jogok megsértéséért) felelős személyeket.

²¹ Sajtótv. 1. § (1) bekezdés és 20. § a) pont.

A Sajtótv. fent idézett 3. §-a rádió és televízió műsorszolgáltatókkal szembeni bírói gyakorlatának tipikus személyiségvédelmi ügyei voltak a képmás engedély nélküli nyilvánosságra hozatalával kapcsolatos perek²² és a jóhírnév megsértése miatt indult polgári perek.²³ Ezek az eljárások a Ptk. alapján indultak és a perekben a Sajtótörvény 3. §-át is figyelembe kellett vennie a bíróságnak a személyiségi jogok és a sajtószabadság közötti mérlegelés során. A Sajtótv. kétszegtelenül a személyiségi jogok felé billenti a mérleget azzal, hogy a „sajtószabadság gyakorlása nem járhat mások személyéhez fűződő jogainak sérelmével”.

Az EBH2001. 407. ügyben a Legfelsőbb Bíróság az Rttv.-t és a Sajtótv.-t egységesen kezelve megállapította, hogy azok alapján polgári jogi felelősség megállapításának van helye:

„a sajtóról szóló 1986. évi II. tv. (St.) 3. §-ának (1) bekezdése [...] szerint a sajtószabadság gyakorlása nem járhat mások személyéhez fűződő jogainak sérelmével. [...] A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. tv. (Rttv.) 3. §-ának (2) bekezdése szerint a műsorszolgáltató köteles tiszteletben tartani a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét, tevékenysége nem sértheti az emberi jogokat. Az St. és az Rttv. idézett rendelkezései szerint az írott és az elektronikus sajtó a személyhez fűződő jogok megsértése esetén polgári jogi felelősséggel tartozik.”

A fentiekből kiderült, hogy – az Rttv. általi módosítását követően – a Sajtótv. 1. § (1), 3. § (1) bekezdés és a 20. § a) pont révén a műsorszolgáltatókra is kiterjedő hatállyal támasztotta alá a személyhez fűződő jogok megsértéséért való büntetőjogi és polgári jogi felelősséget. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy az Rttv. hogyan viszonyul a személyiségvédelem büntetőjogi és polgári jogi jogintézményeihez, és bemutatom, hogy az Rttv. személyiségvédelmi rendelkezésének megsértése nem jogosítja fel a sértettet az egyéni jogorvoslatra sem büntetőjogi, sem polgári jogi alapon.

3.1.2. A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény.

Az Rttv. hatálya a lineáris (vagyis előre megszerkesztett) rádió és televíziós műsorszolgáltatásra terjedt ki. Az Rttv. részletesen szabályozta a rádió és televízió műsor tartalmát, különleges eljárási szabályokat és szankciókat (kötbér, elsötétítés, felfüggesztés) vezetett be, és ezek kikényszerítésére létrehozott egy új hatóságot, az Országos Rádió és Televízió Testületet (a továbbiakban: ORTT). Ezzel létrejött a médiára vonatkozó, általam a bevezetőben „speciálisnak” nevezett szabályozás,

²² Pl. Kúria Pfv.IV.22.145/2011/5. (K-H-PJ- 2012-231.).

²³ Lásd pl. Fővárosi Ítéletábla 2.Pf.22.343/2012/4. (FIT-H-PJ-213-585.); Kúria Pfv.IV.22.080/2011/4. (K-H-PJ-2012-197.); Fővárosi Ítéletábla 2.Pf.21.915/2012/9. (FIT-H-PJ-213-404.); Fővárosi Ítéletábla 2.Pf.20.059/2012/4. (FIT-H-PJ-212-843.)

amit médiajognak nevezhetünk. Most tehát, hogy beszélhetek igazi médiajogról, feltehetem a kérdést, hogyan érvényesült a személyhez fűződő jogok védelme ebben az új rezsimben.

Az Rttv. – hasonlóan a Sajtótörvényhez – általános elvként fogalmazta meg, hogy „a műsorszolgáltató köteles tiszteletben tartani a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét, tevékenysége nem sértheti az emberi jogokat”.²⁴ Ez az Rttv. egyetlen rendelkezése, amely személyiségre utal. A Sajtótv. generálklauzulája *expressis verbis* utalt a bűncselekmény elkövetésének tilalmára és a „személyhez fűződő jogok” megsértésének tilalmára, ami a Btk. és a Ptk. háttérszabályként való alkalmazását alapozta meg. Az Rttv. ezzel szemben az „emberi jogok” védelmét fogalmazta meg. Meggyőződésem, hogy a jogalkotó itt „emberi jogok” alatt az alkotmányos jogok (emberi méltóság, véleménynyilvánítás szabadsága, törvény előtti egyenlőség stb.), és nem a Ptk. szerinti személyhez fűződő jogok tiszteletben tartását tartotta szem előtt. Ezzel természetesen nem mentesítette a műsorszolgáltatókat a Ptk. betartása alól, de a médiahatóságot nem hatalmazta fel egyéni jogsérelmek elbírálására és szankcionálására.

Ennek ellenére többször előfordult, hogy a médiahatóság az Rttv. 3. § (2) bekezdését egyedi személyiségsértések esetén is alkalmazta. Ez azt jelentette, hogy az ORTT a fenti klauzulában szereplő „emberi jogok” kifejezést úgy értelmezte, hogy az egyben a személyhez fűződő jogokra is kiterjed, másrészt az Rttv. szerinti hatósági vagy a szerződés alapú jogérvényesítést kiterjesztette harmadik személyek egyedi ügyeire.

3.1.3. Emberi jogok – személyhez fűződő jogok; átjáróház a sajtójog és a médiajog között

A KGD2005. 112. ügyben az volt a kérdés, hogy a médiajog védelmet biztosít-e a jóhírnév egyedi megsértése esetén. A hatóság által megállapított tényállás szerint a riport alanya a műsorvezető unszolására neves politikus és közéleti személyiségeket bűncselekmény elkövetésével vádolt. Az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) határozata szerint ezzel a műsorszolgáltató sértette az „emberi jogokat”. Az alperes emiatt a felperes műsorszolgáltatási jogosultságának gyakorlását egy alkalomra öt percre felfüggesztette.²⁵ A határozatot a műsorszolgáltató bíróság előtt támadta. Az elsőfokú bíróság ítéletében megállapította, hogy a műsorszol-

²⁴ Rttv. 3. § (2) bekezdés.

²⁵ Valószínűleg azért alkalmazta az ORTT a felfüggesztés szankciót, mert a műsorszolgáltatási szerződés nem tartalmazott szankciót az emberi jogok megsértése esetére *per se*. Ezért a hatóság nem tudott kötbér szankciót alkalmazni, mivel a kötbér szankciókról kizárólag a műsorszolgáltatási szerződések rendelkeztek, ezért a hatóság a szerződésen kívül, a jogszabály alapján csak figyelmeztetést, felfüggesztést vagy a műsorszolgáltatási jogosultság visszavonása szankciót tudta alkalmazni.

gálató nem marasztalható el a jóhírnév védelméhez fűződő jogok megsértésében. A „riportban említett személyek jóhírnevéhez fűződő jogainak védelmét ugyanis alperes azért nem veheti át, mert e jogok érvényesítése kifejezetten az adott személyekhez kötődik”.

Legfelsőbb Bíróság mint másodfokú bíróság kifejtette, hogy „az elsőfok téved, amennyiben nem tesz különbséget a polgári jogi és a közigazgatási jogi jogviszonyok között. A személyhez fűződő jogok, így a jóhírnév védelmének polgári jogi eszközét valóban csak a sérelmet elszenvedő jogsalony érvényesítheti. Jelen ügyben azonban nem polgári jogi kérdésben, hanem abban kell döntenie a bíróságnak, hogy az Rttv. 3. §-ának (2) bekezdésében foglalt előírások valóban megsérültek-e. Az Rttv. a műsorszolgáltatóknak tiltja meg azt, hogy a Rttv.-ben felsorolt jogokat megsértse, az Rttv.-nek tehát a műsorszolgáltató és nem a sérelmet elszenvedett az alanya. Olyan előírást az Rttv. nem tartalmaz, miszerint a Rttv. 3. §-ának (2) bekezdésébe foglalt rendelkezés megsértését a közigazgatási eljárásban csak a sérelmet elszenvedett személyes kérelmére lehetne megállapítani. Ez a korlátozás tehát csak a polgári jogi jogviszonyokban jelentkezik, a közigazgatási jogi jogviszonyra nem alkalmazható.”

A fenti esetben a médiahatóság és a bíróság is megállapította, hogy az „emberi jogok” védelme magában foglalja a személyhez fűződő jogokat, így a jóhírnév védelmét.

Azt is megállapította ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság, hogy a polgári jogi jogérvényesítés korlátai nem vonatkoznak a médiaszabályozásra, és nincs akadálya annak, hogy az ORTT jóhírnév megsértése miatt egyedi ügyben közigazgatási eljárást indítson a műsorszolgáltató ellen.

A fenti ügy nem volt egyedi eset. Koltay András a *Magyar és európai médiajog* c. könyvben több olyan ügyet citál, amelyben egyedi személyiségsértés miatt indított eljárást az ORTT, konkrét személyeket ért jogsérelem miatt marasztalta el a műsorszolgáltatót. Itt közszereplők és magánszemélyek jóhírneve, becsülete, magántitka, képmáshoz való joga, személyes adatok megsértése került szóba.²⁶

Az Rttv. és a Sajtótv. hatálya alatt tehát a személyiségvédelem szempontjából átjárás volt a nyomtatott sajtóra vonatkozó általános szabályok és a televízió és rádió műsorszolgáltatók szabályozása között. Egyrészt azért, mert a Sajtótv. teljes egészében alkalmazandó volt a műsorszolgáltatókra, másrészt azért, mert az ORTT a személyiségvédelem tekintetében a polgári jog és büntetőjog által védett személyhez fűződő jogok egyedi megsértése esetére médiajogi szankcióval fenyegetett védelmet biztosított.

²⁶ KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog* (Budapest, CompLex, 2012) 361–362.

Az iménti ügyekkel kapcsolatban két kérdés merül fel:

1. A személyiségvédelem tekintetében milyen célt szolgált az 1996-ban újonnan létrehozott médiaigazgatási intézményrendszer?
2. Hogyan érvényesül a személyiségi jogok médiajogi jogérvényesítése? Van-e az egyénnek beleszólása abba, hogy az őt ért sérelem kapcsán médiahatósági eljárás induljon?

3.1.4. Ad 1. Mit véd a médiajog? Egyéni jogvédelem és az emberi jogok érvényesülésének állami biztosítása: az állam „intézményvédelmi kötelezettsége”

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) szerint személyhez fűződő jogok jogosultja nem járulhatott hozzá társadalmi érdeket sértő vagy veszélyeztető jogsértésekhez,²⁷ vagyis ezekben az esetekben hozzájárulás nem orvosolta a jogellenességet.

Ebből a szabályból vezette le a Legfelsőbb Bíróság a Médiahatóság eljárási jogát a BH2011. évi 266. számú jogesetben (amely még az Rttv. alapján keletkezett vitában döntött):

A Legfelsőbb Bíróság a TV2-t üzemeltető műsorszolgáltató és az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) közötti jogvitában társadalmi érdekként azonosította az Rttv. 3. § (2) bekezdésében foglalt alkotmányos rendet és emberi jogokat. Az ORTT 10 perces elsötétítés szankciót szabott ki a TV2-re, mert egy 27 éves skizofrén férfi kórházi kezelését egyoldalúan, szenzációhajhász módon mutatta be. A sértett törvényes képviselője a műsorhoz hozzájárult.

A Legfelsőbb Bíróság nem az emberi méltóság korlátozhatatlanságából indult ki, hanem az 1959-es Ptk. 75. § (3) bekezdését citálta, mely szerint az érintett hozzájárulása nem orvosolja a személyhez fűződő jogok megsértésének jogellenességét, ha a sérelmezett cselekmény társadalmi érdeket sért vagy veszélyeztet. Ezt a polgári jogi szabályt hozta kapcsolatba az ORTT-nek az Rttv. alapján lefolytatott eljárásával, megállapítva, hogy „[a]mikor az Rttv. által védett érdek, a Magyar Köztársaság – elsősorban alapvető emberi jogokban megnyilvánuló – alkotmányos rendjének tiszteletben tartása érdekében az alperesi hatóságnak joga van fellépni [ez történt az adott esetben az Rttv. 3. § (2) bek alapján – B.G.], az vizsgálendő, hogy az érintett személy hozzájárulásától függetlenül sérül-e vagy veszélyeztetett-e az Rttv. által védett – társadalmi – érdek”.

²⁷ 1959-es Ptk. 75. § (3) bekezdés „A személyhez fűződő jogokat nem sérti az a magatartás, amelyhez a jogosult hozzájárult, feltéve, hogy a hozzájárulás megadása társadalmi érdeket nem sért vagy veszélyeztet. A személyhez fűződő jogokat egyébként korlátozó szerződés vagy egyoldalú nyilatkozat semmis.”

Tehát az ORTT-nek azt kellett igazolnia, hogy az Rttv. által védett társadalmi érdeket sértette a műsor témája, jellege, nézőpontja, mert ha igen, akkor a sértett személy hozzájárulásától függetlenül személyiségi jogi jogsérelmet, az emberi méltóság sérelmét jelentene tekintet nélkül arra, hogy milyen jogági szabályozási rezsimben kerül sor e kérdés vizsgálatára.

Amennyiben az Rttv. 3. § (2) bekezdésében részletezett védett társadalmi érdek nem sérült, értelemszerűen nem állapítható meg a műsorszolgáltató jogsértése.

A fentiekből az következik, hogy a médiajog nem az egyént védi egy másik egyénnel szemben, mint a polgári jog teszi tipikusan, hanem a társadalmat védi a műsorról szemben.²⁸ Más szóval az emberi jogok médiajogi védelmével az állam az Alkotmánybíróság 64/1991. (XII. 17.) (1991) határozatában kifejtett intézményvédelmi kötelezettségének tesz eleget, amennyiben gondoskodik az emberi jogok érvényesüléséhez szükséges feltételekről.²⁹ „Az emberi jogok [...] védelme a negatív kötelezettségek egyike (tehát tartózkodásra, azaz jogsértés elkerülésére kötelez), amely – egyes pozitív [vagyis az állam számára pozitív – B. G.] kötelezettségekhez hasonlóan – e jogok intézményes védelmén keresztül közvetve a demokratikus nyilvánosság megfelelő működését védi, és nem pedig a jogaiiban esetlegesen sértett egyént.”³⁰

Az eset egyrészt jó illusztráció arra, hogy ha az emberi jogok általános védelme társadalmi érdek, a jogosult nem mondhat le a jogérvényesítéséről. Az ilyen magatartás még akkor is jogellenes, ha ebbe a jogosult beleegyezett.³¹ Másrészt érdekes a(z 1959-es) Ptk. és az Rttv. összekapcsolása: a(z 1959-es) Ptk. korlátozó szabályára vezette vissza a Legfelsőbb Bíróság az ORTT bizonyítási terhét. A hatóságnak nem azért kellett bizonyítania az emberi jogok megsértését, mert ez a feltétele az Rttv. 3. § megsértése megállapításának, hanem azért, mert csak így igazolható a Ptk. alapján a jogsértés megtörténte.

3.1.5. Ad 2. Mikor indulhat médiahatósági eljárás egyedi személyiségsértési ügyekben?

A vonatkozó jogesetek vizsgálata előtt szeretném felhívni a figyelmet két körülményre. Az egyik az ORTT kettős – polgári jogi és közigazgatási jogi – státusza, a másik a műsorszolgáltatói jogokat megtestesítő műsorszolgáltatói szerződések jogi természete.

²⁸ KOLTAY–NYAKAS (26. l.) 354.

²⁹ Uo. 358.

³⁰ Uo.

³¹ Megjegyzendő, hogy az időközi jogszabályváltozások ellenére ugyanez lenne a jogi helyzet a Ptk. alapján is A beleegyezés szerződésnek minősül, ha pedig a szerződés társadalmi érdeket sért, akkor mint nyilvánvalóan jóerkölcsbe ütköző lehet semmis.

3.1.5.1. Az ORTT kettős státusza

Úgy gondolom, hogy a személyiségi jogok védelme tekintetében a már említett új rezsim (tehát új szabályok, új hatóság, új szankciók) bevezetése mellett döntő jelentőségű az Rttv. szabályozási technikája. Az új szabályozás alanya a műsorszolgáltató volt. Az ORTT a kábel és műholdas terjesztésű műsorszolgáltatók kivételével nemcsak hatóságként járt el, hanem a polgári jog szabályai szerinti szerződéses jogviszonyban állt a műsorszolgáltatókkal. A zárt, relatív szerződéses jogviszony önmagában kizárja, hogy bármelyik fél (de tipikusan a hatóság) harmadik személy jogainak védelme érdekében a vele szerződő féllel szemben fellépjen, de a hatóságnak két párhuzamos státusza volt az Rttv. alapján. A polgári jogi szerződő fél státusz mellett közigazgatási hatóságként is jogosult volt kikényszeríteni az Rttv. rendelkezéseit. Nem volt teljesen kizárt tehát harmadik felek egyéni jogainak érvényesítése, de szerintem a szerződéses jogviszony azért a hatóság és a műsorszolgáltatók közötti jogviszony zártságát hangsúlyozta.

3.1.5.2. A műsorszolgáltatási szerződések jogi természetete és az egyedi személyiségvédelem

A műsorszolgáltatási szerződések a büntető törvénykönyvhöz hasonlóan tételesen felsorolták a lehetséges törvénysértéseket és szerződésszegéseket, és minden egyes tételhez külön összezszerűsített kötbért kapcsoltak. Tekintve, hogy a szerződések polgári jogi alapon születtek, semmi akadálya nem volt egy olyan rendelkezés beiktatásának, hogy – tegyük fel, a példa kedvéért – „a műsorszolgáltató a kötbéralap 0,25%-át köteles kötbéreként megfizetni minden olyan esetben, amikor megsérti az Rttv. 3. § (2) bekezdésében hivatkozott emberi jogokat”. Ügyvédi gyakorlatomból arról sajnos nem vagyok jogosult nyilatkozni (és nem is emlékszem), hogy az Rttv. 3. § (2) bekezdés megsértése ténylegesen szerepelt-e külön tényállásként bármely műsorszolgáltatási szerződésben, de egyáltalán nem zárható ez ki. Ez pedig remek illusztráció arra, hogy az Rttv. szabályozási rendszere a polgári jogi szerződéssel kiegészülve módot adott rá, hogy a médiahatóság hatáskörét széles körben kiterjessze a médiajog szabályain túl, beleértve a személyiségsértés egyedi esetben történő szankcionálását is.

A fentiekből egyenesen következik, hogy személyhez fűződő jog megsértése miatt az ORTT társadalmi érdekből (sőt, ha erre a műsorszolgáltatási szerződés esetleg felhatalmazta, akkor egyedi esetben is) a saját mérlegelése alapján indíthatott eljárást. Az Rttv. szerint az ORTT a műsorszolgáltatási szerződés megtartását hivatalból ellenőrzi [Rttv. 41. § (1) bekezdés *i* pont], és hivatalból bármikor alkalmazhatja az Rttv. által kilátásba helyezett szankciókat (Rttv. 112. §). Kérdés hogy az egyedi személyiségsértések esetén van-e alkotmányos korlátja a hatósági eljárás megindításának, és ha van, akkor hol a határ. Többek között ezt vizsgálta az Alkotmánybíróság a 46/2007. (V. 2.) (2007) határozatában.

1. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az Rttv. 3. § (2) bekezdésének megfelelően a műsorszolgáltató tevékenysége, vagyis a műsorszolgáltatás nem sértheti az emberi jogokat, ezért az Rttv. 112. § (1) bekezdése alapján az emberi jogok védelmében, adott esetben pedig személyhez fűződő jogok védelme érdekében is indulhat eljárás.³²
2. Külön megfontolást igényel [...], hogy a személyhez fűződő jogok védelme érdekében alkotmányosan van-e lehetőség *ex officio* eljárás megindítására. Az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata szerint az emberi méltósághoz való alapjog magában foglalja az önrendelkezés szabadságát. Az önrendelkezési jog azonban [...] a nem cselekvés jogát is magában foglalja. Ha a műsorszolgáltató személyhez fűződő jogot sért, a jogsérelmet szenvedett személy dönt arról, hogy a jogsértést elkövető műsorszolgáltatóval szemben érvényesíti-e személyiségi jogait, például indít-e pert.³³
3. Az ORTT – az Rttv. 3. § (2) bekezdése alapján eljárva – e közigazgatási eljárásban nem az egyes jogalanyokat ért jogsérelmekről dönt. Az Rttv. 3. § (2) bekezdése alapelvei rendelkezés. Az ORTT ennek megfelelően a közigazgatási eljárás során annak megállapítására jogosult, hogy a műsorszolgáltató az emberi jogok tiszteletben tartásával tevékenykedik-e, és az egyes műsorainak témája, jellege, nézőpontja nem sérti-e az emberi jogokban megjelenő alapvető értéket.³⁴

Az Alkotmánybíróság tehát megerősítette, hogy az ORTT egyedi ügyben is eljárhat hivatalból is, de eljárása során nem az esetleges egyéni jogsérelem szempontjait kell figyelembe venni, hanem az adott műsorszám témáját, jellegét, nézőpontját.

Ez értelmezhető úgy is, hogy többről van szó, mint pusztán egyéni jogsérelemről, a megkívánt magatartás ahhoz képest súlyosabb.³⁵

A fentiek alapján azonosíthatók a mozaik elemei a 2011 előtti szabályozásban:

Az Rttv. hatálybalépésével 1996-ban új jogág jelent meg a magyar jogrendszerben, új anyagi jogi és eljárási szabályokkal, sajátos szankciókkal és új hatósággal. Az új szabályozás címzettjeinek köre egyértelmű volt. Nem volt azonban világos, hogy a személyiségvédelem szempontjából kik az Rttv.-ben biztosított kötelezettség – „a műsorszolgáltató nem sértheti az emberi jogokat” – jogosultjai.

A hatóság oldaláról nézve színezte a képet, hogy az Rttv. a Sajtótv. hatályát kiterjesztette a rádió és televízió műsorszolgáltatókra, a médiahatóság az új szabá-

³² 46/2007. (VI. 27.) AB határozat, Indokolás [V. 2].

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ KOLTAY–NYAKAS (26. lj.) 359.

lyozásban kettős státuszban, hatóságként és polgári jogi jogalanyként járt el, és a hatósági engedélyeket megtestesítő műsorszolgáltatási szerződésekre is részben a polgári jog volt irányadó.

Az egyén szempontjából nézve a joggyakorlat egyértelművé tette, hogy az Rttv. 3. § (2) bekezdésében szereplő „emberi jogok” kiterjednek a Ptk. szerinti személyhez fűződő jogokra. A kezdeti hatósági és bírósági gyakorlat átjárást biztosított az Rttv., a polgári jog, illetve a Sajtótv. között, amennyiben egyedi személyiségvédelmi ügyekben is alkalmazta az Rttv.-t. Ennek az átjárásnak vetett gátat az Alkotmánybíróság 2007-ben, amikor megállapította, hogy az Rttv. alapján a hatóság csak közérdekre hivatkozva jogosult eljárni egyedi ügyekben.

3.2. A 2011-ben hatályba lépett új szabályozás

A hatályos magyar médiaszabályozás két jogszabályon alapul. Az Smtv. az alapelveket deklarálja (sajtószabadság és annak korlátai), az Mttv.-ben kifejtett keret-szabályokat tartalmaz, és néhány konkrét jogról és kötelezettségről rendelkezik.³⁶ A másik alapvető jogszabály az Mttv., amely részletesen szabályozza a médiatartalmakat, a médiahatóság jogait, kötelezettségeit és eljárását. Az új szabályozás az Alkotmánybíróság szóhasználatával élve: „valamennyi médiatartalom vonatkozásában egységesen rögzíti a sajtószabadság korlátait, az egyes médiatartalmak specialitásához igazított speciális szabályok előírása mellett.” Az Smtv. két helyen szabályozza a személyiség védelmét.

3.2.1. A Sajtótörvény általános szabályainak átvétele

„A sajtószabadság gyakorlása nem valósíthat meg bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást, nem sértheti a közérkölcset, valamint nem járhat mások személyiségi jogainak sérelmével.”³⁷

Az Smtv.-nek ez a rendelkezése deklaratív. A Médiahatóságnak nincs ugyanis hatásköre e szabály felügyeletére, mert a Médiatanács nem rendelkezik az Smtv.-vel és az Mttv.-vel kapcsolatos általános hatáskörrel. Az Mttv. 182. §-a sorolja fel, hogy a Médiahatóság milyen esetekben járhat el, és az Smtv. 4. § betartatása nem tartozik ebbe a körbe. Így ennek a rendelkezésnek jogi hatása nem kellene legyen.

³⁶ KOLTAY András – LAPSÁNSZKY András: *A médiaszabályozás kommentárja* (Budapest, CompLex, 2011) 15.

³⁷ Smtv. 4. § (3) bekezdés.

Ennek ellenére a sajtóhelyreigazítási és személyiségvédelmi perekben a bíróságok rendszeresen hivatkoznak az Smtv. 4. §-ára,³⁸ aminek semmilyen joghatása nincs, mivel (a sajtóhelyreigazítási perek³⁹ és a médiahatóság ellen indított közigazgatási perek⁴⁰ kivételével) a polgári bíróságoknak nincs hatáskörük a sajtóigazgatási szabályok alkalmazásával kapcsolatos jogvitákra.⁴¹

3.2.2. A „sajtó kötelezettségei”

E címszó alatt az Smtv. eredeti változata szélesebb körben védte a személyiségi jogokat, mint a korábbi sajtó- vagy médiatörvények. Az új szabályozás az eredeti formájában a médiajogi, hatósági védelmet kiterjesztette a nyomtatott és internetes sajtótermékekre is. Ez a személyiségvédelmi szabályokra is vonatkozott, ami azt jelenti, hogy az eredeti szabályozás az emberi méltóság, a magánélet és (egyetlen napra) a személyhez fűződő jogok védelmére is megállapította a médiahatóság hatáskörét. Ezenkívül a személyiségvédelmet kiterjesztette a médiatartalom előállítására is (14–15. §).

Az Alkotmánybíróság a 165/2011. (2011) határozatában foglalkozott az Smtv. fenti szabályozásával. Ebben a határozatban az audiovizuális média tekintetében az Alkotmánybíróság megerősítette a fent idézett 46/2007. (2007) határozatot.

1. „a médiahatóság az emberi jogokat, az emberi méltóságot sértő tartalmak esetén eljárást indíthat az elektronikus médiumokkal szemben, [azonban] [...] az emberi jogok védelmére indított eljárásokban a médiahatóság nem személyhez fűződő jogokról dönt, hanem annak megállapítására jogosult, hogy az egyes műsorok témája, jellege, nézőpontja nem sérti-e az emberi jogokban megjelenő értékeket.”⁴²
2. „A kötelezettséghez kapcsolódóan a médiahatóság által kialakított gyakorlat szerint is a hatóság ugyan nem a védett jogok személyhez fűződő oldalának védelme érdekében, de egyedi esetben is fellép a műsorszolgáltatókkal szemben.”⁴³
3. „Az Alkotmánybíróság megerősíti korábbi álláspontját, miszerint az emberi gondolkodásra, a társadalmi folyamatokra különleges hatással bíró audiovizuális média esetében szükséges és arányos korlátozás az effajta sajátos hatósági fellépés biztosítása.”⁴⁴

³⁸ Lásd pl. BDT 2013.2886; DIT-H-PJ-2013-99.; FIT-H-PJ-2013-557. stb.

³⁹ Smtv. 12. §.

⁴⁰ Mttv. 163–165. §.

⁴¹ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 1. §.

⁴² 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [IV. 2.2.2].

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

4. „A hatásában ettől eltérő nyomtatott és internetes sajtó esetében azonban ez a fellépési lehetőség – ebben, az emberi jogokra generálisan kiterjedő formában – már aránytalan korlátozásnak minősül. Az emberi méltóság érdekében történő korlátozás szükségessége ezeknél a sajtótermékeknél is fennáll, ám esetükben az emberi méltóságot megfelelően védik a személyes jogérvényesítést biztosító jogszabályok, valamint az a lehetőség, hogy az Smtv. 16. § első fordulata alapján a hatóság felléphet az emberi jogokat rendszeresen sértő, ezzel az alkotmányos rendet tiszteletben nem tartó médiummal szemben.”⁴⁵

A fenti indokolással az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az Smtv. személyiségvédelmi rendelkezései hatályának sajtótermékekre való kiterjesztése alkotmányellenes.

Az AB határozat alapján született 2012-es törvénymódosítás végül is nem vette ki a nyomtatott és internetes sajtótermékeket teljes egészében az Smtv. hatálya alól, hanem a sajtótermékek tekintetében kivételeket állapított meg az Smtv.-n belül:

1. Az emberi méltóság tiszteletben tartására vonatkozó médiajogi alapú kötelezettség (Smtv. 14. §) a sajtótermékekre nem vonatkozik.
2. A médiatartalom előállítás során elkövetett személyiségsértések médiajogi jogellenességét megtartotta ugyan (Smtv. 15. §), de kivette a médiahatóság hatásköréből.
3. Törölte az emberi jogok védelmére vonatkozó szabályt a médiaszabályozásból (Smtv. 16. §).
4. Törölte a magánélet megsértésére vonatkozó tilalmat a médiaszabályozásból (Smtv. 18. §).

A fenti folyamat eredményeképpen úgy tűnik, hogy a következő helyzet állt elő:

1. A médiahatóság az audiovizuális média tekintetében továbbra is jogosult az emberi méltóság védelmében, akár egyedi ügyekben, de nem az egyén, hanem a közönség érdekében eljárva fellépni a médiaszolgáltatókkal szemben.
2. A médiatartalom előállítása során elkövetett személyiségsértések önálló, médiajogi alapú érvénytelenségi okká léptek elő, amelyeknek azonban médiajogi szankciója nincs, de a jogellenesség következtében belépnek a polgári jogi szankciók.
3. Az emberi jogok és a magánélet védelmével kapcsolatos szabályok törlésével a médiahatóság immár csak súlyosabb esetben, az alkotmányos rend sérelmére való hivatkozással hozhat döntést.

⁴⁵ Uo.

4. Összefoglalás

Az emberi jogok védelme a médiajogban az állam intézményvédelmi kötelezettségének teljesítését szolgálja. A médiahatóság az eljárása során nem az esetleges egyéni jogsérelem szempontjait vizsgálja, és nem egyedi jogsérelmek orvoslását biztosítja, hanem az adott műsorszám témáját, jellegét, nézőpontját alapul véve a közönséget védi. Ez értelmezhető úgy is, hogy többről van szó, mint pusztán egyéni jogsérelemről, a jogsértéshez „megkívánt” magatartás ahhoz képest súlyosabb.⁴⁶ A személyiség megsértésének megítélése azonban szubjektív. Az egyéni és társadalmi szempontok, mérlegelési módszerek és az eljáráshoz fűződő érdekek is eltérnek. A hatósági eljárás megindításának és a jogsértés hatóság részéről történő megítélésének szempontjai tekintetében azonban kialakíthatók általánosan alkalmazható alapelvek, amelyek a jogbiztonság előfeltételei a mediaszolgáltatásban, és a másik oldalon kiszámíthatóvá teszik a médiahatóság magatartását az egyének számára.

⁴⁶ KOLTAY–NYAKAS (26. l.) 354.

KOLTAY ANDRÁS*

Az emberi méltóság védelmének kérdései a médiaszabályozásban és a joggyakorlatban

1. Bevezetés

Az ember létezése és méltósága, mint maga az emberi egység, valójában nem is jog. Az emberi lényeg a jog számára teljes egészében nem hozzáférhető. Az emberi méltóság az Alkotmánybíróság értelmezésében a személyiségi jogok „anyajoga”, így valamennyi más, konkrét személyiségi jognak az eredője.¹ Az emberi méltóság kiemelkedő érték, a jog számára jobbára megközelíthetetlen. Definiálni, valamenyny részlemét összefoglalni, lényegét megragadni a jog technikai értelemben nem tudja, védelmét ellenben a kimerítő meghatározás hiányában is biztosíthatja.

„Az emberi méltóság minden tárgyi jog megalkotásánál és alkalmazásánál a legfőbb alkotmányos vezérlő elv, az alkotmányos alapjogok, értékek és kötelezettségek rendszerének a tényleges alapja.”²

Az emberi méltósághoz való jog tehát az élethez való joggal egységben minden más alapjog korlátozásának abszolút határa, a lényeges tartalom belül az érintetetlen lényeg. A lényeges tartalom fogalmát az Alkotmánybíróság összekapcsolta az emberi méltóság fogalmával, mintegy abszolút határt létrehozva az alapjogkorlátozás alkotmányosságának megítélése tekintetében.³

„Az emberi méltóság, mint a személyiség integritása, az emberi élettel együtt az emberi lényegét jelenti. A méltóság ember voltunknak és értékünknek főlemelő és *feltétlen tiszteletet parancsoló* volta, *emberi lényegünk rangja*. [...] Az emberi jogok katalógusában és a modern alkotmányokban az emberi élet és méltóság ezért elsősorban nem is mint alapjogok, hanem mint a jogok forrásai, mint jogon kívüli értékek szerepelnek, amelyek sérthetetlenek.”⁴

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának egyetemi docense, az NMHH Médiatanácsának tagja. E-mail: koltay.andras@jak.ppke.hu. A szerző köszöni Török Bernát lektori észrevételeit, és Szikora Tamásnak a hatósági gyakorlat feltárása érdekében végzett kutatómunkáját.

¹ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 45.

² 37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 225, 245.

³ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 103.; Sólyom László párhuzamos véleménye.

⁴ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 95.; Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön párhuzamos véleménye.

Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának összekapcsolása nyilvánvalóvá tette, hogy az Alkotmánybíróság az alapjogi rendszert mint értékrendszert veszi figyelembe. Abból az elvi megfontolásból indult ki, hogy az Alkotmány alapjogi rendszere nem szétszórta vagy különálló jogok összessége, hanem egy egységes egész, amelynek alapja és forrása az emberi méltósághoz való jog. Végső soron minden jog visszavezethető rá, belőle további jogok is levezethetők. Tehát az alapjogok egymást átszövik, egymást feltételezik, de bármilyen alapjogról legyen szó, korlátozásuknak van egy abszolút határa.⁵

Az emberi méltóság jogának egyik funkciója az autonómia biztosítása, hiszen az emberi méltóság: „az egyéni önrendelkezésnek egy mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva [...] az ember alany maradhat, és nem válik esz-közzé, vagy tárggyá.”⁶

A jog másik funkciója az egyenlőség biztosítása, azáltal, hogy a méltóság mindenkit egyenlően megillet. Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint az anyajog-jellegből az is következik, hogy az emberi méltóság:

„olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható.”⁷

Az emberi méltóság csak az élethez való joggal összefüggésben, azzal egységet képezve korlátozhatatlan (az Alkotmánybíróság bizonyos esetekben egymás mellett, szinte egységes alapjogként szerepeltette e kettőt, lásd a halálbüntetés,⁸ abortusz,⁹ eutanázia¹⁰ kérdéseit; ebből bizonyosan nem következik az emberi méltóság teljes korlátozhatatlansága), ha attól elválik, az egyes, belőle származó részjogosítványok már korlátozhatóak; ellenkező esetben, az Alkotmánybíróság anyajog-konceptióját elfogadva, az emberi méltóság korlátozhatatlansága esetén e részjogosítványok is korlátozhatatlanok lennének.

A polgári jog, illetve a Polgári Törvénykönyv kifejezetten is említi az emberi méltóság jogát [a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) 76. §, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 2:42. §], míg a büntetőjog, illetve a büntető törvénykönyv ezt kifejezetten nem teszi meg, a büntető bírósági gyakorlat azonban mégis használja a kifejezést. Ugyanakkor ez a bírói gyakorlat a méltóságot általában a becsülethez való jog részeként

⁵ BALOGH Zsolt: Alapjogi tesztek az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: HALMAI Gábor (szerk.): *A megtalált Alkotmány? A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve* (Budapest, Indok, 2000.) 124.

⁶ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 308.

⁷ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 45.

⁸ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 93.

⁹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 309.

¹⁰ 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, ABH 2003, 235, 260.

említi,¹¹ a polgári bíróságok pedig – a törvényi rendelkezés dacára is – legtöbb esetben egymás megfelelőiként értelmezik a becsülethez való jogot és az emberi méltóság jogát.¹² E sajátosságok részletes vizsgálata most nem célunk. Annak felismerése azonban mégis fontos, hogy az emberi méltóság értelmezése és tartalma jogáganként, jogterületenként eltérő lehet. Indokolt tehát annak elemzése, hogy miként valósul meg az emberi méltósághoz való jog védelme a médiaszabályozásban.

2. Az emberi méltóság védelme a magyar médiaszabályozásban

Az 1996-tól 2011. január 1-ig hatályos, a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény 3. § (2) bekezdése kimondta, hogy „a műsorszolgáltató [...] tevékenysége nem sértheti az emberi jogokat”. A szabály kizárólag a „műsorszolgáltatókra”, tehát a (hatályos szabályozás szóhasználatában) audiovizuális és a rádiós médiaszolgáltatókra vonatkozott.

Az Alkotmánybíróság a 46/2007. (VI. 27.) sz. határozatában vizsgálta az emberi jogok (azon belül az emberi méltóság) médiaszabályozásbeli védelmének alkotmányosságát is, és kimondta, hogy:

„ha a műsorszolgáltató személyhez fűződő jogot sért, a jogsérelmet szenvedett személy dönt arról, hogy a jogsértést elkövető műsorszolgáltatóval szemben érvényesíti-e személyiségi jogait, például indít-e pert. A Médiatörvény [1996. évi I. törvény] 112. § (1) bekezdése és 136. § (1) bekezdése e bírói út mellett közigazgatási eljárást intézményesít. Az ORTT – a Médiatörvény 3. § (1) bekezdése alapján eljárva – e közigazgatási eljárásban nem az egyes jogalanyokat ért jogsérelmekről dönt. A Médiatörvény 3. § (1) bekezdése alapvető rendelkezés. Az ORTT ennek megfelelően a közigazgatási eljárás során annak megállapítására jogosult, hogy a műsorszolgáltató az emberi jogok tiszteletben tartásával tevékenykedik-e, és az egyes műsorainak témája, jellege, nézőpontja nem sérti-e az emberi jogokban megjelenő alapvető értéket.”¹³

Az Alkotmánybíróság határozatában szereplő „emberi jogokban megjelenő alapvető érték” kifejezés többféleképpen értelmezhető. Nem világos, hogy ez alapján bármely emberi jog mögött álló bármely érték (megalapozás) okot adhat-e a hatósági eljárásra, és tisztázatlan, hogy mit tekintünk az emberi jogok mögött álló értékeknek, illetve hogy ezek bekerülhetnek-e a jogalkalmazói gyakorlatba. Az

¹¹ BH1993. 139., BH1998. 412., EBH2000., 181., BH2001. 99., EBH2005. 1194.

¹² BH1997. 578., BH2000. 293., BH2002. 352., BDT2006. 1466.

¹³ 46/2007. (VI. 27.) AB határozat, ABH 2007, 592, 606.

idézett szöveg feltehetően arra kívánt utalni, hogy a médiaszabályozás számára az emberi jogok „intézményének” védelme a feladat, tehát a társadalom számára elengedhetetlenül fontos intézményt védi, és nem a megsértett emberi jogok nyomán konkrét sérelmet szenvedett egyént.

Az Alkotmánybíróság az önrendelkezési jog vonatkozásában azt is kimondta, hogy:

„fontos tartalmi eleme – egyebek között – az egyén joga arra, hogy az igény állapotába került alanyi jogait a különböző állami szervek, így a bíróság előtt is érvényesítse. Az önrendelkezési jog azonban, mint általános cselekvési szabadsághoz való jog, a jogérvényesítéstől való tartózkodás, a nem cselekvés jogát is magában foglalja. Mivel ez a jog az egyén autonómiájának védelmére szolgál, általában mindenkinek szabadságában áll eldönteni, hogy jogai és törvényes érdekei védelmére nyitva álló és alkotmányosan biztosított hatósági igényérvényesítési utat igénybe veszi-e, vagy attól tartózkodik.”¹⁴

Az önrendelkezési jog tehát azt a jogot is magában foglalja, hogy valaki jogsérelem esetén ne vegyen igénybe bírói utat, illetve jogait más módon ne érvényesítse. „Ha a műsorszolgáltató személyhez fűződő jogot sért, a jogsérelmet szenvedett személy dönt arról, hogy a jogsértést elkövető műsorszolgáltatóval szemben érvényesíti személyiségi jogait [...]”

Az Alkotmánybíróság 46/2007. (VI. 27.) sz. határozatában foglaltak alapján tehát megállapítható, hogy a médiaszabályozásban van alkotmányos lehetőség az emberi méltóság védelmére, azonban ezen eljárások során az alapjogi sérelem bekövetkeztét csak azt mintegy eljárásjogilag „alanytalanná téve” ítélni meg. Megítélésünk szerint az Alkotmánybíróság határozata – arra figyelemmel, hogy a médiaszabályozás a közönséget, és nem közvetlenül a médiatartalmak által érintett személy(ek)e)t védi – úgy értelmezhető megfelelően, hogy a jogsértések esetén a jogalkalmazónak kettő kell tudnia választani a kizárólag az egyéni jog, valamint az emberi jogok (emberi méltóság) intézményes tartalmának sérelmét megvalósító eseteket, és – a köz érdekében fellépve – utóbbiak védelmében járhat csak el.

A médiaszabályozás 2011. január 1-i hatállyal megváltozott, így lehetőség nyílt a korábbi szabályozás alkalmazása során már felmerült, de megnyugtató módon nem rendezett kérdések újbóli megválaszolására is. A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény tárgyi hatálya már kiterjed a lekérhető médiaszolgáltatásokra, valamint a nyomtatott és internetes sajtótermékekre is. A tárgyi hatályon túlmenően a rendelkezés tartalma is alaposan megváltozott. A 14. § eredeti szövege a következőképpen rendelkezett: „(1) A médiatartalom-szolgáltatónak az általa közzétett médiatartalmakban, illetve azok készítése során tiszteletben kell tartania az emberi méltóságot. (2) Tilos a megalázó,

¹⁴ 1/1994. (I. 7.) AB határozat, ABH 1994, 29, 35–36.

kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek médiatartalomban történő, öncélú és sérelmes bemutatása.” A 16. § pedig kimondta, hogy „a médiatartalom-szolgáltató [...] tevékenysége során nem sértheti az emberi jogokat”. A szövegben tehát a korábbi szabályozáshoz hasonlóan szerepelt az emberi jogok védelme, de külön tényállásban szerepelt az emberi méltóság védelme, azon belül pedig egy újabb, speciális tényállás, az emberi méltóság megsértésének konkrét esetéről szóló (a megalázó, kiszolgáltatott helyzetben lévők esetében).

Fontos változás volt a 2011-ben hatályba lépett szabályozásban, hogy a műsor-számok készítésekor történt méltóságsértések is tiltottá váltak. [Az erre irányuló korábbi ORTT¹⁵ határozatokat a bíróság a felülvizsgálat során a korábbi szabályozásra tekintettel rendszerint megsemmisítette; a testület pl. a 113/2002. (I. 10.) sz. határozatában a *Bár* című műorszám szereplőivel kötött magánjogi szerződések tartalmát kifogásolta, amelyek – álláspontja szerint – a résztvevők alapvető és személyhez fűződő jogait sértették. A jogerős bírósági ítélet kimondta, hogy a műorszolgáltató és a szereplők között létrejött szerződések tartalmának vizsgálatára a hatóság nem jogosult. Szintén a műorszolgáltató műorkészítési gyakorlatának sérelmes volta miatt állapította meg az ORTT az 1996. évi I. törvény 3. § (2) bekezdés sérelmét a 697/2005. (IV. 20.) sz. határozatában, amely döntésében a *Mónika show* című műorszámmal kapcsolatos szerződések tartalma miatt szankcionálta a műorszolgáltatót. A bíróság azonban azt az álláspontot erősítette meg, amely szerint a médiatörvény alapján nem vizsgálható sem a műorkészítés folyamata, sem a műorszám utóélete; a hatóság kizárólag a műorszámokban látottak és elhangzottak alapján állapíthatja meg az emberi jogok sérelmét.]

A 2010. évi CIV. törvény tehát eredeti állapotában lehetővé tette azt, hogy a műorkészítés során elkövetett méltóságsértések esetében is el lehessen járni. Azon műorszámok esetében, amelyek szereplőit szerződésben – beleegyezésükkel, de kétséges körülmények között – „megfosztják” a későbbi jogérvényesítés, jogorvoslat lehetőségétől, vagy amelyeknél – szintén szerződésben – kizárják az elkészített felvétel közlésének megakadályozását (még akkor is, ha a közzététel egyértelműen sérelmes a szerződő félre nézve, és a közzétételhez történt hozzájárulás visszavonása nem okozna a médiaszolgáltató számára aránytalan sérelmet), megnyílt a hatósági eljárás lehetősége. (Megjegyzendő, hogy a közzétételhez történt hozzájárulás visszavonása tekintetében elsősorban a 2010. évi CIV. törvény 15. §-át kellett volna alkalmazni.) A hatóság e jogszabályi eszközzel nem élt, a 165/2011. (XII. 20.) AB határozat nyomán szükségessé vált törvénymódosítás során pedig – az Alkotmánybíróság döntéséből nem kötelezően következően – ez a rendelkezés 2012. június 19-i hatállyal kikerült a törvény szövegéből. Ennek indoka az volt, hogy az

¹⁵ Országos Rádió és Televízió Testület (a korábbi médiahatóság, amely 1996 és 2010 között működött).

Alkotmánybíróság az emberi méltóság megsértésének tilalmát a médiaszolgáltatók vonatkozásában azok társadalomra gyakorolt jelentős mértékű hatása miatt tartotta alkotmányos rendelkezésnek. A testület szerint tehát a médiaszolgáltatókban közzétett médiatartalom korlátozása az, ami alkotmányosan megengedett, nem pedig annak készítési módja, vagy a készítés folyamata során tanúsított magatartás hatósági felügyelete. Erre pedig a jogalkotó figyelemmel volt, és módosította az érintett rendelkezést (annak ellenére, hogy az AB konkrétan e kérdéssel döntésében nem foglalkozott).

Az emberi méltóság védelme kapcsán a jogalkalmazásnak a jogalkotó eredeti szándéka szerint egységes, koherens álláspontra kellett volna helyezkednie, amely a hatósági ügyben szereplő adott médium jellegétől független.

Az Alkotmánybíróság 165/2011. (XII. 20.) AB határozata alkotmányellenesnek ítélte a 2011. január 1. óta hatályos 2010. évi CIV. törvényben foglalt emberi méltóság védelem sajtótermékekre való alkalmazását, és az alkotmányvétsést a törvény tárgyi hatályának *pro futuro* megsemmisítésével orvosolta. Az Alkotmánybíróság döntése egyetértőleg idézi a testület 2007-es – korábban tárgyalt – határozatát.

Az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog általános védelmét a médiaszolgáltatásokkal kapcsolatban továbbra is alkotmányosnak tartja. Ennek – illetve a sajtótermékek vonatkozásában megállapított alkotmányellenességnek – a fő indoka a korábbi alkotmánybírósági gyakorlatban már többször feltűnt médiahatás-teória. A testület határozatában megerősíti korábbi álláspontját, miszerint:

„az emberi gondolkodásra, a társadalmi folyamatokra különleges hatással bíró audiovizuális média esetében szükséges és arányos korlátozás az effajta sajátos hatósági fellépés biztosítása. [...] Ez a nézők, hallgatók érdekében biztosított hatósági eljárás a közönségre gyakorolt különösen erős befolyásra tekintettel minősül szükséges és arányos beavatkozásnak. A hatásában ettől eltérő nyomtatott és internetes sajtó esetében azonban ez a fellépési lehetőség – ebben, az emberi jogokra generálisan kiterjedő formában – már aránytalan korlátozásnak minősül.”¹⁶

Megjegyzendő, hogy a hatáseméletet sokan vitatják, és valóban felvethető, hogy a mai konvergens médiavilágban a televízió és a rádió éles megkülönböztetése a sajtótól a szabályozásban már nem indokolható.¹⁷ Ennek ellenére egyértelmű, hogy a médiafogyasztási adatok ismeretében ma is e két médium a leginkább meghatározó. A különbségtétel indokolatlanságából kiindulva pedig nemcsak a szabályozás teljes hiányának elfogadását lehet vezetni, hanem el lehet jutni a közös minimumszabályozás támogatásához is. A 2010. évi CIV. törvény azon a koncepció

¹⁶ 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 478, 512.

¹⁷ Lásd pl. BAJOMI-LÁZÁR Péter: Manipulál-e a média? *Médiakutató*, 2006. nyár; POLYÁK Gábor – MAJTÉNYI László: A szabadság hazai hagyományának megtagadása – új médiatörvények Magyarországon. *Közjogi Szemle*, 2011/1. sz.

ción alapult, hogy bizonyos tartalmi kötelezettségek valamennyi médium számára előírhatók (miközben a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény tartalmi előírásai már csak a médiaszolgáltatásokra terjednek ki), és a gyűlöletbeszéd (17. §), az alkotmányos rend (16. §), a kiskorúak védelme (19. §), valamint a reklámszabályok (20. §) tekintetében az Alkotmánybíróság e megközelítést döntésében alkotmányosnak ismerte el fent említett határozatában. Miközben a testület elfogadta azon érvelést, amely szerint a médiaszabályozás az alapjogok intézményes védelmén keresztül a közérdeket, és nem a megsértett egyén jogait védi, a sajtó vonatkozásában elegendőnek tartotta a hatáselmélet alapul vételét az alkotmányvétség megállapításához. Hangsúlyozta emellett az egyéni jogokat védő polgári és büntetőjogi eljárások igénybevitelének lehetőségét az egyéni jogsérelem orvoslására. Ez kétségkívül egy koherens érvelés; elfogadhatósága azonban a médiahatás-teória elfogadásán áll vagy bukik.

Álláspontom szerint a hatáselmélet a médiajog számára egyfajta olyan adu, amely bármikor előhúzzható, és általa akár egymással ellentétes állítások igazsága is alátámasztható. A hatáselmélet azon elvi alapok egyike, amelyen a televízió (és kisebb részben a rádió) – sajtóhoz képesti – szigorúbb és részletesebb szabályozása máig nyugszik.¹⁸ Ugyanakkor még a jogász számára is feltűnő, hogy valójában nem tudjuk teljesen pontosan (mert nem mérhető a megszokott eszközökkel), hogy a média milyen hatást gyakorol a közönségre. Azon állítás elfogadható, hogy az egykor egyeduralkodó rádió, majd a meghatározó szerepet tőle átvevő televízió hatása szükségszerűen csökkent, hiszen a lekérhető médiaszolgáltatások, és különösen az internet megbolygatta a több évtizedes médiapiaci *status quót*. Ráadásul a korábbi monolit állami tévék és rádiók helyett ma már százával érhető el a különböző csatornák. De attól még, hogy ma nem egyetlen magyar nyelvű televíziós médiaszolgáltatás létezik, hanem akár száz, tehát a korábbi monopolhelyzetben lévő egyetlen veszített a hatásából, még nem következik az, hogy a száz csatorna együttesen csekélyebb hatást ér el, mint a korábbi egy. Feltehetően egyébként igen, hiszen a korábbi nézők egy része biztosan elfordult a televíziótól, de Magyarországon, valamint szerte Európában is megállapítható, hogy még mindig messze a televízió (majd utána a rádió) a legtöbbet „fogyasztott” médium, és csak ezeket követi a print média és az internet. De az mégis nagyon fontos észrevétel, hogy a korábbi szabályozásnak nem az volt az indoka, hogy csak egyetlen szolgáltató létezett, tehát attól az egytől „meg kellett védeni” a közönséget, így az nem fogadható el axiómaként, hogy ha a piac többszereplőssé válik, akkor e védelem már szükségtelen. Ami a leginkább elfogadható az Alkotmánybíróság idevágó érveléséből, az az audiovizuális média speciális módon megjelenő hatásának felemlítése, ami a mozgóképek „erejéből” fakad. A közvélekedés szerint a mozgóképek jelentősebb

¹⁸ Eric BARENDT: *Broadcasting Law – A Comparative Study* (Oxford, Clarendon Press, 1995) 5–9.

hatást gyakorolnak a nézőre, mint bármely más médium a közönségére, és ez speciális szabályozási megoldásokat igényel. (Ez elfogadható, más kérdés, hogy így megkérdőjeleződhet a rádiós és televíziós médiaszolgáltatások egységes szabályozása is, ami nem volt tárgya ennek az AB-döntésnek. Ugyanakkor az 1/2007. (I. 18.) AB határozat korábban egységesen értékelte a „mozgóképek, hangok, élő tudósítások meggyőző erejét”).

Továbbá, egy adott platform piacának szétaprózódása nem feltétlenül jelenti a platform jelentőségének csökkenését, a sajátos magyar körülmények pedig még hosszú ideig biztosítják a televízió vezető szerepét. Még egy körülmény érdemes a kiemelésre: a médiavilág ma egészen máshogy működik, mint 20-30 évvel ezelőtt: ma sokkal több impulzus éri az egyes embert, sokkal több helyen és többféle módon juthat hozzá a médiatartalmakhoz, összességében tehát sokkal nagyobb és ravaszabb hatásmechanizmussal is érvényesül a piaci szereplők részéről a fogyasztókra gyakorolt nyomás. Ebből az is fakadhat (bár mérhetőség hiányában ez csak hipotézis), hogy ma a médiapiac egésze – teljes arzenáljával, tehát tévé, rádió, újság, internet összesen – nagyobb hatást gyakorol a közönségre, mint korábban, amikor az ember otthon kapcsolta be a tévét, a munkahelyén hallgatta a rádiót, és a buszon olvasta az újságot. E hipotézis szerint a médiahatás tehát összességében nem csökkent, sőt jelentősen megnőtt, csak az egyes platformok közötti „munkamegosztás” változott meg, ám ennek arányai kétségesek. Ami bizonyos: pontos adatok nélkül a hatáselmélet alkalmazása az Alkotmánybíróság részéről is elsősorban egy hipotézis elfogadása, amely – feltételezve azt, hogy az emberi jogok és az emberi méltóság védelme valóban az állam intézményvédelmi kötelezettségéből fakad – nem indokolja kellő alapossággal azt, hogy e kötelezettségeket miért ne lehetne sajtótermékekre nézve is alkotmányosan előírni.

Térjünk vissza az egyéni jog és az intézményes védelem közötti megkülönböztetéshez. A „hatóság [...] egyedi esetben is fellép” szövegrészletből nem következik azon értelmezés, amely szerint a hatóság egyéni jogsérelem alapján is eljárhatna. A jogok intézményes védelmében történő fellépés legtöbbször egyedi esetekkel (konkrét műsorszámok, és nem feltétlenül egy médiaszolgáltató „szellemisége”, „irányultsága” vagy „állandó gyakorlata”) összefüggésben valósul meg, a hatósági fellépés lehetősége tehát ezekben az esetekben biztosított.

A 2011. decemberi alkotmánybírósági döntés megállapítja, „indokolt, hogy a hatóság – e jogok intézményes tartalmát érintő körben – [...] a közösség érdekében felléphessen a jogsértővel szemben”.¹⁹ Ebből a 2007-es AB-döntéshez képest már világosabban kirajzolódik az egyéni jogok védelmét ellátó jogágak és a médiaszabályozás szétválasztásának szükségessége.

¹⁹ 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 478, 512.

A döntés meghatározza azt is, hogy az emberi méltóság bármely médiatartalom tekintetében védhető, így bizonyos feltételekkel bármely médiatartalom-szolgáltatás vonatkozásában a sajtószabadság korlátja lehet, ha a szabályozásban nem általános megfogalmazással, hanem konkrét tényállásként szerepel. Ebből eredően a 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés a megalázó, kiszolgáltató helyzetben lévő személyek védelméről a sajtótermékekre alkalmazva is alkotmányos. Az indokolás szerint:

„Az Smtv. [2010. évi CIV. törvény] 14. § (2) bekezdése ezzel szemben olyan speciális tényállási elemet tartalmaz, amely kellően szűk körű, különösen nyomós közérdeken alapuló médiahatósági fellépést biztosít. A megalázó, kiszolgáltató helyzetben lévő emberekkel való bánásmódot szabályozó rendelkezés – amellet, hogy a személyiségi jogvédelmi képesség hiányára vagy korlátozottságára is utal – az emberi jogok megsértésének olyan eseteit fedi le, amelyek súlyosan veszélyeztethetik az emberi méltóság intézménye tartalmának érvényesülését. A hatósági jogvédelem ezért ebben a körben valamennyi médium esetében arányos korlátozást jelent.”²⁰

A testület leszögezi, hogy ezen eset – túl az önrendelkezési jog korlátozott állapotán – azért is indokolja a fellépést, mert súlyosan veszélyeztetheti „az emberi méltóság intézménye tartalmának érvényesülését” – tehát az Alkotmánybíróság szerint a szabályozás célja és indoka az emberi méltóság intézményének, pontosabban „intézményes tartalmának”, nem pedig az egyéni jogok védelme. Az indokolás e részéből arra lehet következtetni, hogy az Alkotmánybíróság más hasonlóan konkrét, az emberi méltóságot vitathatatlanul sértő tényállásokat is alkotmányosnak fogadna el, ha azok kellően szűk körűek, különösen nyomós közérdeken alapulnak, és a tényállás olyan esetre vonatkozik, ahol a személyiségi jogvédelmi képesség hiányzik vagy korlátozott.

A jogalkotó mindenestre a jogalkotási kényszerhelyzetben a legegyszerűbb megoldást választotta: a 2010. évi CIV. törvény 14. § (1) bekezdés 2012. június 19. napjától hatályos új szövege szerint: „a médiaszolgáltatónak az általa közzétett médiatartalomban tiszteletben kell tartania az emberi méltóságot”. Azaz a szöveg csak a (lineáris és lekérhető) médiaszolgáltatásokra, és csak a képernyőn megjelenő, illetve az éterben hallható tartalomra terjed ki. A jogalkotó törölte továbbá az „emberi jogok” védelmét a 16. §-ból, pontot téve így egy régi, megoldatlan vitára, amely akörül forgott, hogy vajon mely emberi jogok védendők a médiaszabályozás által – az új szöveg értelmében ez csak a 2010. évi CIV. törvényben konkrétan is nevesített jog lehet (mint amilyen az emberi méltóság).

²⁰ 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 478, 513.

3. Az emberi méltóság médiaszabályozásbeli védelmének körvonalai

3.1. Intézményes védelem v. egyéni jog

A médiaszabályozás európai alapmodellje két alapvető értéken nyugszik: a sajtószabadság biztosításán és a közérdek szükséges védelmén a sajtószabadsággal szemben. A médiaszabályozás által védett egyéni érdek a médiaszabályozásban tehát a sajtószabadság gyakorlásával és nem annak korlátaival kapcsolatban jelenik meg.

A sajtószabadság elsősorban azért védett érték, mert egy demokratikus társadalom szabad sajtó nélkül nem létezhet; a közösség vitáit csak a médián keresztül, a média közvetítésével lehet lefolytatni. Csak első látásra paradoxon, hogy éppen ezen érdek indokolja a sajtószabadság korlátozását is, hiszen a nyílt vita érdekében a média bizonyos jogszabályi kötelezettségek alanya lehet. A tartalomszabályozásban található pozitív jellegű (tevéleges magatartást előíró) normák ennek megfelelően jellemzően a demokratikus közvélemény kialakulását (elsősorban a média sokszínűségét) vagy a nemzeti és európai kultúra védelmét szolgálják; előbbire példa a kiegyensúlyozott tájékoztatás szabálya (2010. évi CIV. törvény 13. §, 2010. évi CLXXXV. törvény 12. §), utóbbira a műsorkvóták előírása.

A médiaszabályozás alapjainak tudományos igényű feldolgozása és az 1996 óta alakuló jogalkalmazási gyakorlat sokáig adós maradt annak világos meghatározásával, hogy mi a szerepe, célja az emberi jogok (emberi méltóság) védelmének a médiaszabályozás rendszerén belül. A médiahatóság korábbi döntéseit rendre hatályában fenntartó bírósági döntések jobbra megelégedtek annak kimondásával, hogy míg a polgári törvénykönyv és a büntető törvénykönyv a jogaiban sérült egyén számára biztosít védelmet, a médiaszabályozás közigazgatási szempontból, a médiaszolgáltató jogszerű működésének szempontjából felügyeli az érintett rendelkezések érvényesülését. Ennek az evidenciának a leszögezése azonban még nem visz közelebb ahhoz, hogy megindokoljuk azt, mit keresnek látszólag egyéni jogok a közérdeket védő médiaszabályozásban. E problémára a válasz a jogágak (jogterületek) precíz jogalkalmazásbeli elválasztása lehet, ez pedig csak úgy lehetséges, ha abból indulunk ki, hogy a médiaszabályozás mást véd, mint a polgári vagy a büntetőjog. Ugyanazon kifejezés használata (emberi méltóság) a különféle törvényekben tehát nem ugyanazt a jogalkotói szándékot jelzi, tekintettel a médiaszabályozás azon jellegzetességére, hogy nem az egyén jogait védi, hanem az emberi méltóság intézményes védelmét valósítja meg, és így határozza meg a demokratikus nyilvánosság egyik szabályát (korlátját). Ez egy olyan változatos jelentéssel bíró, „anyajog”-jellegű jogi koncepció esetében, mint amilyen az emberi méltóság, nem okoz a jogrendszeren belül koherencia- vagy fogalmi zavart. Azonban ha el-

mulasztjuk ezt az elválasztást, visszatérünk az 1996 óta folytatott vitákhoz,²¹ és a médiahatóságot mint a szabály első számú alkalmazóját abba a szerepbe kényszerítjük, hogy emberi (személyiségi) jogi sérelmeket ítéljen meg, aminek korábbi gyakorlata alapján nem tud megnyugtató módon eleget tenni, hiszen nem állnak rendelkezésére azok a bizonyítási eszközök és lehetőségek, amelyek a polgári és büntetőbíróságok számára. A hatóság ebben az esetben kénytelen lenne a jogalkalmazás által más jogágakban kialakított értelmezést átültetni a médiaszabályozás területére (pl. a jóhírnév vagy a személyes adatok védelme körében), ezzel biztosíthatná valamennyire a jogrendszer koherenciáját. (Megjegyezzük, hogy korábban ezt nem tette meg, tehát a kifejezetten egyéni jogsérelem nyomán megállapított emberi jogi jogsértések alátámasztottsága meglehetősen kérdőjeles volt; tekintettel azonban a kevés számú ügyre, igazi felfordulást ez a mulasztás nem okozott.)

Rövid kitérőt kell tennünk az Alkotmánybíróság által kidolgozott „állami intézményvédelmi kötelezettség” alapjaihoz. A 64/1991. (XII. 17.) AB határozatban lefektetett elvek szerint:

„az alapjog jogosultja, illetve az állam különböző szempontjai és feladatai miatt az alapjog alanyi jogi, illetve objektív oldala nem feltétlenül fedi egymást. Az állam – általános és objektív szempontjaiból következően – a szubjektív alapjog által védett körön túlmenően is meghatározhatja ugyanazon alapjog objektív, intézményes védelmi körét.”²²

Az emberi jogokkal kapcsolatos jogi szabályozás általános keretei alapján az állam emberi jogvédelmi kötelezettsége kettős jellegű: egyfelől védi az egyének (jogalanyok) számára biztosított emberi jogokat, másfelől bizonyos esetekben – és bizonyos emberi jogok vonatkozásában – gondoskodik az emberi jogok érvényesüléséhez szükséges feltételekről (intézményes védelem). Egy adott emberi jog intézményes védelme indoka lehet más emberi jogok korlátozásának is. Balogh Zsolt szerint:

„az állam az alapjoghoz kapcsolódó objektív intézményvédelmi kötelezettsége keretében hasonló védelmet biztosíthat, mint amit az adott alapjog alanyi jogként nyújt. [...] Tehát, ha az alanyi jogosultság nem áll meg, attól még az alapjog alkotmányos védelme fennáll.”²³

²¹ Lásd pl. NAGY Krisztina – TIMÁR János: Az alkotmányos rend, az emberi jogok és más alapértékek megjelenése a médiatörvényben. *Gondolatok és megjegyzések az állami szervek szerepéről. Infokommunikáció és Jog*, 2006/5. sz., 169–173.

²² 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 303.

²³ BALOGH Zsolt: Az Alkotmány fogalmi kultúrája és az alkotmánybíráskodás. *Fundamentum*, 1999/2. sz., 34.

A fent idézett ún. „első abortuszhatározat” ment talán a legmesszebbre az intézményes jogvédelem elismerésében: miközben a méhmagzat élethez való jogát a döntés nem ismerte el (mivel nem vezethető le az Alkotmányból, hogy a magzat ember, tehát alapjogok alanya), meghatározta az állam intézményvédelmi kötelezettségét ugyanezen jog vonatkozásában. Azaz, a testület szerint az élethez való jognak akkor is van objektív oldala, ha a szubjektív oldal hiányzik. Ezt a felfogást utóbb a „második abortuszhatározat”²⁴ is megerősítette.

Az állam intézményvédelmi kötelezettsége az Alkotmánybíróság szerint a véleménynyilvánítási valamint a sajtószabadság tekintetében is fennáll, ahol az államnak nem csupán az a feladata, hogy polgárai számára biztosítsa a szabad véleménynyilvánítást, hanem gondoskodnia kell a demokratikus közvélemény megfelelő működéséről is.²⁵ A testület egyébként még a kilencvenes években megállapította az intézményes alapjogvédelem állami kötelezettségét a környezethez való jog,²⁶ valamint a lelkiismereti és vallásszabadság²⁷ vonatkozásában is.

Az Alkotmánybíróság 46/2007. (VI. 27.) és 165/2011. (XII. 20.) sz. határozatai – különösen az utóbbi – egy olyan értelmezés felé nyitnak kaput, amely alapján az emberi jogok és az emberi méltóság médiaszabályozásbeli védelme is az állam intézményvédelmi kötelezettségéből fakad. Így az emberi méltóság vonatkozásában pedig nem csupán az egyének méltóságához való jogát kell az államnak megvédenie, hanem – a médiaszabályozás által – az emberi méltóság alapvető értékét tiszteletben tartó médiatartalmak, illetve ezáltal a méltóságot tiszteletben tartó demokratikus nyilvánosság létrejöttében is segédkeznie kell a méltóságsértő tartalmak közzétételét gátló médiaigazgatási szabályok érvényre juttatásával. Találó megfogalmazásban, „az államnak az egyes alanyi alapjogok biztosítása mellett az azokkal kapcsolatos értékeket és élethelyzeteket önmagukban (azaz nem csupán az egyes egyedi igényekhez kapcsolódóan) is védenie kell.”²⁸

Az emberi jogok, az emberi méltóság védelme a negatív kötelezettségek egyike (tehát tartózkodásra, azaz a jogsértés elkerülésére kötelez), amely – egyes pozitív kötelezettségekhez hasonlóan – e jogok intézményes védelmén keresztül közvetve a demokratikus nyilvánosság megfelelő működését védi, nem pedig a jogaiban esetlegesen sértett egyént. A sajtószabadság korlátjaként megjelenő szabályok legfőbb indoka ugyanis a néző/hallgató/olvasó (összefoglalóan: a közönség) érde-

²⁴ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 327, 341.

²⁵ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 172; és 37/1992. (VI. 10.) AB határozat, ABH 1992, 227, 229.

²⁶ 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134, 138.

²⁷ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 56; 22/1997. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1997, 107, 115.

²⁸ TÖRÖK Bernát: A Legfelsőbb Bíróság ítélete az emberi méltóság sérelmét megállapító médiahatósági határozatról. Az emberi méltóság hatósági védelmének kérdései a médiajogban. *Jogesetek Magyarázata*, 2012/3. sz., 62.

keinek – neki mint a társadalom tagjának „járó” – védelme; azon közös érdekeié, amelyek az emberi jogok általános elismeréséhez és tiszteletéhez kötődnek. Amikor a médiaszabályozás az emberi méltóság megsértését tiltja, ezzel az európai civilizáció egyik alapvetését védelmezi, az egyénnek járó tiszteletet, megbecsülést, és az egyenlő státusz el nem ismerését közvetítő tartalmakat zárja ki a demokratikus nyilvánosságból.

A nyilvánosságban érvényesülő szabályokat valamennyi demokratikus állam meghatározza. A nyilvánosságban szereplőknek, a sajtószabadság jogát gyakorlóknak e szabályokra tekintettel kell lenniük, és tartózkodniuk kell az olyan nyilvánulásoktól, az olyan tartalmak közzétételétől, amelyek a demokratikus jogállami renddel nem férnek össze, például amelyek az emberek közötti egyenlőséget tagadják, az egyén vele született emberi méltóságát kérdőjelezik vagy sértik meg, hagyják figyelmen kívül. Az emberi méltóság olyan alapérték, amelynek érvényesülése a jogrendszer egészét és a társadalmi élet valamennyi színterét, így a médiát is áthatja. Jóval többről van itt szó, mint a jogaiban sértett egyén személyiségének megvédelmezéséről, mert ezen alapérték tisztelete a társadalmi élet és együttműködés egyik fő fundamentuma. (Az Alkotmánybíróság felfogása alapján ezt a fundamentumot a televízió vagy a rádió műsorai képesek komolyan veszélyeztetni, míg a sajtótermékek nem.²⁹⁾

Az emberi méltóság önálló védelmét a médiaszabályozásban a média speciális funkciói és jellegzetességei is indokolják. A média ugyanis nemcsak „felhangosítja” az egyes véleményeket és közléseket (ezáltal a jogsértő tartalmak is „veszedelmesebbé” válnak), hanem – nehezen felmérhető mértékű – hatást is gyakorol közönségére, azaz alakítja, formálja a társadalmi igényszintet, ízlést, kultúrát. A média szerepe szimbolikus is: a média mint rendszer jelképezi a demokratikus berendezkedést, a társadalmi nyilvánosság legfontosabb terepeként a teljes nyilvánosság működéséről képet ad. A média számára állított korlátok ekképpen maguk is részben szimbolikusak: képet adnak arról, hogy a jogalkotó milyen értékek védelmét tartja kívánatosnak a társadalmi nyilvánosságon belüli viták korlátozatlan-sága mellett szóló érvekkel szemben is.

Az Alkotmánybíróság gyakorlata ezen értelmezés felé tereli a jogalkalmazást. A 46/2007. (VI. 27.) sz. AB határozat szerint:

„az ORTT [...] a közigazgatási eljárás során annak megállapítására jogosult, hogy a műsor-szolgáltató az emberi jogok tiszteletben tartásával tevékenykedik-e, és az egyes műsorainak témája, jellege, nézőpontja nem sérti-e az emberi jogokban megjelenő alapvető értéket.”³⁰

²⁹ Lásd 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 478, 512.

³⁰ 46/2007. (VI. 27.) AB határozat, ABH 2007, 592, 606.

Ebből következik, hogy ha az Alkotmánybíróság szerint sem az egyéni jogsérelem, hanem a műsorszám „jellege, nézőpontja” alapján állapítható meg az emberi jogok megsértése, akkor többről van szó, mint pusztán egyéni sérelemről, a jogsértéshez „megkívánt” magatartás ahhoz képest súlyosabb.

A 165/2011. (XII. 20.) AB határozat indokolása már világosabb fogódzókat ad az intézményes védelem és az egyéni jogvédelem szétválasztása mellett érvelő értelmezés számára. A döntés korábban már idézett indokolása megállapítja, hogy a hatóság „nem a védett jogok személyhez fűződő oldalának védelmében” lép fel, majd kimondja, hogy a média „rombolást tud végezni az emberi jogok, különösen az emberi méltóság tiszteletének kultúrájában”, tehát e kultúra védelme lehet a médiaszabályozás célja. Ezt követően az indokolás leszögezi, hogy „indokolt, hogy a hatóság – e jogok intézményes tartalmát érintő körben – [...] a közösség érdekében fellépessen a jogsértővel szemben”. A 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bekezdésével kapcsolatban pedig úgy vélekedik, hogy a megalázó, kiszolgáltatott helyzetben lévők kiemelt védelme azért indokolt, mert súlyosan veszélyeztetheti „az emberi méltóság intézménye tartalmának érvényesülését”.³¹ Az idézett szövegrészekből egyértelművé válik, hogy az Alkotmánybíróság szerint a szabályozás célja és indoka a közösség (nem pedig az egyén) érdekében a jogok „intézményes tartalmának” (nem pedig konkrét sérelmének) védelme.

Hasonló tartalommal nyilatkozik Majtényi László, az ORTT utolsó elnöke egy hatósági döntéshez [1707/2008. (IX. 17.) sz. ORTT határozat] fűzött különvéleményében. Ebben – az Alkotmánybíróság 2007-es döntése nyomán haladva – a fenti okfejtéssel jelentős mértékben egybevágo értelmezést fejt ki:

„Az Alkotmánybíróság határozata alapján az ORTT hatásköre nem arra terjed ki, hogy a sértett kezdeményezésétől függetlenül vizsgálja a személyiségi jogok sérelmét, hanem arra, hogy fellépjen az olyan műsorszolgáltatói magatartással szemben, amely a személyiséget mint alkotmányosan védett értéket sérti. Az alkotmánybírósági határozattól függetlenül is az önrendelkezési jogot sértene, és a bíróságok hatáskörébe való beavatkozást jelentene, ha az ORTT – hivatalból indult eljárásában – az érintettek megkérdezése nélkül állapítaná meg, hogy a műsorszolgáltató meghatározott személyek meghatározott személyhez fűződő jogait megsértette.”

Az „alanytalan” méltóságvédelem azért is lehetséges a hatósági gyakorlat által, mert:

„az emberi méltóság esetében minden más jognál megragadhatóbb az objektív oldal tartalma. Annak ellenére ugyanis, hogy [...] az emberi méltóság értéke sem függetleníthető az emberi személy védelmének ügyétől (abszurd is lenne ennek ellenkezőjét állítani emberi jogokról szólva), ez tekinthető a legabsztraktabb alapjognak.”³²

³¹ Valamennyi idézet: 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 478, 511–513.

³² TÖRÖK (28. lj.) 62.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a méltóság joga a médiaszabályozás számára csak valami magasan lebegő, megfoghatatlan, ködös tartalmú, elvont érték lenne, hiszen az intézményes jogvédelem is csak konkrét emberek médiabeli szereplése által hívható elő:

„Az emberi méltóság a jogalkalmazásban megjelenő intézményvédelem számára is adott ember vagy emberek méltósága révén ragadható meg. A hatóság számára sincs emberi méltóság, amely ember nélkül, csak valamely társadalmi érdek képében jelenne meg. A műsor témája, jellege, nézőpontja nem önmagában, valamiféle fogalmi absztrakcióként, hanem a benne szereplő embereket a nézők számára is érzékelhetően érintő hatása miatt sérthet emberi jogokat.”³³

Mindebből ugyanakkor nem következik az, hogy a műsorszámokban szereplő személyek egyéni jogainak is sérülniük kell ahhoz, hogy a médiaszabályozásbeli méltóságsérelem bekövetkezzék.

Ugyanakkor kritikák is felmerültek az alapjogoknak az egyéntől elválasztható jellegével szemben. Majtényi László – a később tárgyalandó ún. *Lomnici*-ügyben született döntéssel kapcsolatos írásában – például nehezményezi, hogy az emberi méltóság (intézményes) védelmét a médiahatóság közérdeknek tekintette.³⁴ Álláspontja szerint „nincs olyan megfogalmazás, de nem is lehet, amely ne az individuumhoz, hanem a kollektívumhoz kötné az emberi méltóságot”.³⁵ E ponton megítélésem szerint téved az intézményes jogvédelem szándékait illetően, hiszen az állam intézményvédelmi feladata is természetesen az egyének alapjogainak biztosítására irányul. Ez a kapcsolat persze világosabb például a sajtószabadság esetében, ahol az egyén szubjektív joga a médián keresztüli megszólalásra erős támasztékra talál az állam azon objektív intézményvédelmi kötelezettsége elismerésében, hogy az – szabályozás útján – járuljon hozzá a demokratikus közvélemény megfelelő működéséhez. A szubjektív és az objektív védelem „kedvezményezettje” így egyazon személy lesz (és persze az objektív védelem tekintetében mindenki más is).

Az emberi méltóság médiával szembeni védelme ennél összetettebb, hiszen itt jobban elválik egymástól a szubjektív jog jogosultja (a médiában szereplő egyén) és az intézményvédelmi kötelezettség által védett kör (a média közönsége – ugyanakkor az objektív védelem hatásai értelemszerűen a médiában szereplő egyént is érintik). Hasonlóan összetett a szubjektív és az objektív védelem kapcsolata az

³³ Uo., 63.

³⁴ Mint írja: „az emberi méltóság nem egyebet, mint az individuum elismerését és tiszteletét jelenti, nem pedig holmi médiatanácsai ködös, a közérdekről szóló nemzeti-kollektivista-álkeresztény hadova delíriumában fogant.” Lásd MAJTÉNYI László: A tudatlanság hatalom. *Mérték blog*, 2012. január 19. mertek.posttr.hu/a-tudatlansag-hatalom (letöltés: 2015. 01. 20.).

³⁵ Uo.

élethez való jog vizsgálatakor az abortusz-kérdés tekintetében, ahol – mint láttuk – szubjektív jog hiányában is létezik objektív védelem, így a szubjektív, egyéni jog nélküli magzatok lesznek a védelem „jogosultjai” (még ha ez a számukra biztosított védelem nem is teljes). Azaz, egyetlen esetben sincsen szó a „kollektívum” védelméről, mégis mindegyik esetben állítható, hogy – az egyéni jogok védelmén keresztül – a közérdek is jelen van ezen esetekben (a magzatok, a demokratikus nyilvánosság és az emberi méltóság védelmének szempontjaiban).

3.2. Az önrendelkezési jog és az egyes jogágak szétválasztása

Az alkotmányos alapelvek alapján a médiahatóság eljárása nem korlátozhatja az egyéni önrendelkezési jogot, ezért sem léphet fel a Médiatanács mások egyéni jogainak védelmében, függetlenül attól, hogy az érintett maga fellépett-e. Olyan ügyek megítélésekor ugyanis, amikor a személyhez fűződő jog sérelmére is alkalmas tényállások valósultak meg, tekintettel kell lenni az egyéb eljárások megindulásának lehetőségére. A médiahatóságnak tehát el kell határolnia az egyéni jogsérelmek orvoslására szolgáló egyéb eljárásokat saját közigazgatási eljárásától.

A vonatkozó anyagi jogi szabályozás és a hatósági hatáskör keretei vizsgálata alapján, korábbi érvelésünkre figyelemmel megállapítható, hogy a médiahatóság az emberi méltóság megsértésére esetlegesen alkalmas médiatartalmakat nem az azokban szereplő vagy ott említett egyének, hanem a közönség szempontjából vizsgálja. Ennek megfelelően a Médiatanács közigazgatási eljárásában nem az egyes jogalanyokat ért jogsérelmekről dönt, hanem arról, hogy a médiaszolgáltató adott műsorszámának témája, jellege, nézőpontja nem sérti-e az emberi méltóságban megjelenő alapvető értéket.³⁶ Ezért sem merülhet fel az, hogy a közigazgatási eljárás – amely a médiatartalomban szereplő egyén akaratától függetlenül is megindulhat – sérti az egyén önrendelkezéshez való jogát.

A fentieknek megfelelően az emberi méltóság médiaszabályozásban meghatározott védelme alkotmányosan indokolható, és összeférhet a jogrendszer más területeivel, feltéve, ha a védelem indokainak elválasztása lehetséges a többi jogág, jogterület jogvédelmi rendszere mögött álló indokoktól, illetve a 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bekezdésben meghatározott konkrét, médiaszabályozásbeli kötelezettségnek ezen elválasztásnak megfelelő értelmezést tudunk adni.

³⁶ 46/2007. (VI. 27.) AB határozat, ABH 2007, 592, 606.

4. A médiahatóság és a bíróságok joggyakorlata

4.1. Méltóságsértés a gyermekek szereplésével készült műsorszámokban

Az emberi méltóság intézményes védelmének szüksége a kiskorúak megfelelő szintű testi, lelki fejlődésének védelme érdekében is felmerülhet. A kiskorúak védelme, személyiségük zavartalan kiteljesedése közös társadalmi cél és érdek, éppen ezért bizonyos esetekben indokolt lehet esetükben közérdekű jogérvényesítéssel élni, azaz a méltóság intézményes védelme szükséges lehet. Erre szolgálhat példaként azon korábbi ügy, amely során a médiaszolgáltató a híradóban egy kalocsai fiú társai által történt megalázását mutatta be [952/2009. (IV. 29.) sz. ORTT határozat], illetve a „tótújfalui gyilkosság” néven elhíresült eset médiabeli megjelenése is [736/2003. (V. 29.) sz. ORTT határozat].

A kalocsai ügyben a médiaszolgáltató híradójában felkonferálták, hogy „társai aláztak egy 16 éves fiút Kalocsán, és az egészet egyikük felvette mobiltelefonjuk kamerájával, ez is jön mindjárt”. A telefonnal rögzített képeken az áldozat volt látható a képernyőn, amint térdelve beszél valakihez, majd kétszer egymás után megcsókolja annak cipőjét. Az áldozatot szemből és oldalról is mutatta a kamera, az arca nem volt kitarakva, így – a felvétel rossz minősége ellenére is – felismerhetővé vált. Az ORTT álláspontja szerint a megalázó képsorok közzétételével a médiaszolgáltató a felvételen szereplő fiút emberi méltóságában megsértette, mert az áldozat arcát nem takarta ki, és így az áldozat felismerhetővé vált.

A másik ügyben, a *Nap-kelte* c. műsorszámában a tótújfalui gyilkosság kapcsán a műsorvezető az érintett gyermeket faggatta, a tragédia részleteivel kapcsolatban kínos kérdéseket tett fel neki. Az ORTT megállapította, hogy a médiaszolgáltató megsértette a megszólaltatott kiskorú emberi jogait, így elsősorban a becsületét, jóhírnevét és az emberi méltósághoz való jogát. Az elhangzott riport kész tényként kezelte, hogy a kislány követte el a gyilkosságot, sőt az egyik adásban már az esetleges kiszabandó büntetés jellegét, illetve mértékét latolgatták a megszólalók. A hatóság figyelembe vette azt is, hogy az eset főszereplője kiskorú, így ebből eredően megilletik, és ezáltal emberi méltóságához is hozzá tartoznak azok a különleges gyermeki jogok, amelyeket több nemzetközi egyezmény és a magyar törvények is biztosítanak.

Ezen esetekben a hatósági fellépést indokoltnak tartjuk, de nem azért, mert az „helyettesíti” az elvben meglévő, de a valóságban korlátozott egyéni jogérvényesítést, illetve nem amiatt, mert a műsorszámokban szereplők személyiségi jogait kellett a hatóságnak megvédenie, hanem azért, mert e tényállásokban felfedezhető az intézményes tartalom sérelme. Az e tényállásokban szereplő jogsértések ugyanis alapvető társadalmi normákat és érdekeket – a közösségi szolidaritás, a kiskorúak egészséges fejlődése, a megalázó vagy egyenesen tragikus helyzetbe került személyek megóvása, „békén hagyása” – hagynak figyelmen kívül, illetve sértenek.

A Médiatanács gyakorlatában három idevágó eset található. A 417/2012. (II. 29.) médiatanácsi határozat által feltárt tényállás szerint a médiaszolgáltató a *Tények Reggel* című műsorszám egyik szegmensében egy Csongrád megyei tanyán történt emberölésről tudósított, a *Mokka* című műsorszám egyik részében pedig ugyan ezen bűncselekménnyel összefüggésben egy stúdióbeszélgetést sugárzott. A médiaszolgáltató a tudósításban, illetve a stúdióbeszélgetésben bemutatta az áldozat kiskorú gyermekeit, illetve meghallgatta őket elhunyt édesanyjuk szenvedélybetegségével, szerelmi életével és a tragédia körülményeivel kapcsolatban. A műsorszámokban a kiskorú gyermekek névvel és arcukkal szerepeltek. A Médiatanács megállapította az emberi méltóság tiszteletben tartására vonatkozó rendelkezés sérelmét.

Az ügyben eljáró Fővárosi Törvényszék 20.K.31156/2012/12. sz. ítéletében a felperes médiaszolgáltató keresetét elutasította, egyben rögzítette, hogy a közigazgatási jogkör

„megalapozza a jogsértés megállapítását, mivel itt az alperes közigazgatási jogköre a közérdeket védi. A közérdek pedig az, hogy a médiaszolgáltatásokban a tömegkommunikációval ne lehessen megsérteni a gyermekek emberi méltóságát, mert az hátrányosan hat a közvéleményre, mert ily módon mások jogainak sérelme is megvalósul.”

A bíróság a felülvizsgált határozattal összhangban leszögezte, hogy a „médiahatóság, mint a közigazgatási intézményrendszer egyik szereplője, a közjog területén működik, a közérdek védelmében léphet fel, és alkalmazhatja a vélemény- és sajtószabadság korlátjaként megjelenő, a médiatartalmakat érintő törvényi szabályokat.” Ezenfelül, a hatósággal egyetértésben azt is kimondta a bíróság, hogy „a kiskorúak védelme, személyiségük zavartalan kiteljesedése közös társadalmi cél és érdek, ezért indokolt az ő esetükben a közérdekű jogérvényesítéssel élni”.

Egy másik ügyben, a 722/2012. (IV. 18.) médiatanácsi határozat szerint a *Tények* c. műsorszám egyik szegmense a „Szexuális zaklatás” címet viselte, amelyben elhangzott, hogy az apa állítólag pornográf felvételeket is készített a hétéves kislányáról, aminek alátámasztására a tudósítás alatt többször bemutatták a róla néhány hónapos korában készült meztelen képeket. Ezt követően a bementők elmondták, hogy az anya szerint, ha a gyermek rosszul viselkedett, az apa kegyetlenül megverte, esetenként órákra egyedül hagyta és bezárta a kislányt. A riport során a gyermeket is megszólaltatták a bántalmazással kapcsolatban, az arcát nem takarták ki, továbbá végig kellett hallgatnia állítólagos bántalmazásának felidézését.

A Médiatanács megállapította, hogy sérült a 2010. évi CIV. törvény 14. § (1) bekezdésben foglalt emberi méltóság joga.

A Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 20.K.31557/2012/13. sz. ítélete elutasította a felülvizsgálati kérelmet. A bíróság indokolásának elvi jelentőségű megállapításai gyakorlatilag megegyeztek az előbbi (Fővárosi Törvényszék, 20.K.31156/2012/12. sz.) ítéletben foglaltakkal. Annak érvelését e döntés ugyanak-

kor kiegészítette egy félmondattal, miszerint a műsorszám tartalma vonatkozásában nem csupán az abban szereplő gyermek, hanem „az összes többi, aki a műsort akár egy percre is láthatta, veszélyeztetettnek minősül”.

A 907/2012. (V. 16.) médiatanácsi határozat szintén az emberi méltóság megsértését állapította meg, miután a médiaszolgáltató *Riasztás* c. műsorszámában részletesen bemutatták ugyanazt a családot, amely a fenti, 722/2012. (IV. 18.) médiatanácsi határozat által vizsgált műsorszámában is szerepelt. Amellett, hogy az anya és jelenlegi élettársa a gyermek jelenlétében beszámolt a történekről, a kislányt is részletesen nyilatkoztatták a bántalmazással kapcsolatban. A gyermek arcát eközben nem takarták ki, sőt – drámai, zenei aláfestés mellett – több vágóképet is mutattak a rémült kislányról.

A Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 3.K.28739/2013/4. sz. ítétele elutasította a felülvizsgálati kérelmet. A bíróság érvelése a műsorszámában szereplő gyermek jogainak védelmét helyezte előtérbe, amelyekről törvényes képviselője sem mondhat le. Az ítélet megjegyezte, hogy a műsorszámában való szereplés „súlyos traumát okozott vagy okozhatott a gyermeknek”. Ugyanakkor a döntés azt is hangsúlyozta, hogy „a gyermekek, a kiskorúak egészséges, zavartalan fejlődése olyan társadalmi érdek, amely indokolja esetükben a közérdekű jogérvényesítést, azaz a méltóság [...] intézményes védelmét”.

4.2. A kiszolgáltatott, megalázó helyzetben lévők sérelmes bemutatása

Az emberi méltóság intézményes védelme érdekében történő fellépésnek tekinthetőek azon esetek, amelyek során egyes médiaszolgáltatók kiszolgáltatott, magatehetetlen helyzetben mutatnak be betegeket, vagy balesetek, bűncselekmények áldozatait [pl. 2637/2006. (XI. 29.) sz. ORTT határozat, amely ügyben az augusztus 20-i tűzijáték során súlyosan megsérült áldozatokat mutatott be – felismerhető módon – a médiaszolgáltató]; ez a tényállás immáron külön kiemelve szerepel a 2010. évi CIV. törvényben [14. § (2) bekezdés].

Egy másik ügyben egy kereskedelmi televízió bulvármagazinjában mutattak be egy pszichiátrián kezelt beteget megalázó helyzetben, ágyhoz szíjazva, rejtett kamerás felvételen. A hatósági döntés [1825/2008. (X. 1.) ORTT határozat] a beteg személyhez fűződő jogainak megsértése miatt szankcionálta a médiaszolgáltatót, és bár a megalázó, kiszolgáltatott helyzetű ember bemutatásával az intézményes tartalom is sérült, elsősorban az egyéni jogsérelemre hivatkozott. Az ügyet végül eldöntő Legfelsőbb Bíróság azonban ítéletében (Kfv. III.37.554/2010/5.³⁷) helyt adott

³⁷ Közzétéve: BH2011. 266. és KGD2012. 18.

a kereseti kérelemnek, és a hatósági határozatot hatályon kívül helyezte. A bíróság a konkrét tényállást a hatóságtól eltérően értékelte, és nem tekintette olyan súlyúnak, amely a jogsértés megállapítását indokolta volna. (Erről az ügyről bővebben lásd az 5.2. pontot.)

A 721/2010. (XII. 8.) médiatanácsi határozat által rögzített tényállás szerint a *Joshi Barat* c. műsorszámában egy DNS-teszt eredményével szembesítették az egyik vendéget, amelyből kiderül, hogy gyermekének nem ő a vér szerinti apja. A műsorszámában elhangzott információk, illetve a kényes, az érintett személyek magánszférájába tartozó téma megjelenítésének módja a Médiatanács szerint együttesen hátrányosan befolyásolták az emberi méltóságot. Az elhangzott információk anélkül sugalltak negatív értékítéletet, hogy a téma megfelelő alapos-sággal, neutrális módon bemutatásra került volna, a nyilvános megszégyenítés határát súrolták.

A Fővárosi Törvényszék 16.K.30.265/2011/7. sz. ítélete a felperes médiaszolgáltató keresetét elutasította. A bíróság szerint a műsorszámában történt megjelenítés, szerepeltetés az érintett személyek esetében azt jelentette, hogy veszélynek lettek kitéve, a számukra kedvező társadalmi közmegejélés elvesztését eredményezhette az őket körülvevő környezet számára, és ez a további életüket hátrányosan befolyásolhatta. A Fővárosi Ítéletábla 2.Kf.27.206/2012/4. sz. ítélete az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta. A bíróság megállapította, hogy a hatóságnak az 1996. évi I. törvény nem azt teszi feladatává, hogy érvényesítse a személyhez fűződő jogokat az arra jogosultak helyett, hanem azt, hogy a vele közjogi viszonyban álló műsor-szolgáltatókkal szemben ellenőrizze és felügyelje az 1996. évi I. törvény 3. § (2) bekezdésének érvényesülését. Az elsőfokú bíróság jogi érvelését az ítéletábla maradéktalanul elfogadta, egyetértve azzal, hogy az adott műsorrészben elhangzottak a szereplőt méltatlan, kiszolgáltatott helyzetbe hozták, emberi méltóságában sértették. Megjegyzendő, hogy e határozat, illetve annak bírósági felülvizsgálata még elsősorban a műsorszámában szereplő személyek jogainak védelméből indult ki (a bírósági döntések is „sérelemet szenvedett személyekről”, illetve „érintett személyekről” tesznek említést). A médiaszolgáltató ugyan hivatkozott arra, hogy az adott tartalom adásba kerüléséhez a szereplők hozzájárultak, de ezt sem a hatóság, sem a bíróságok nem tekintették döntő súlyúnak; ezzel lényegében azt a korábbi [a 165/2011. (XII. 20.) AB határozat előtti] értelmezést erősítették meg, miszerint a médiatartalomban szereplő személyt ért személyiségi jogi jogsértés közigazgatási úton – az ő kezdeményezése nélkül, illetve a jogsértéshez való kifejezett hozzájárulása mellett is – szankcionálható.

A 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bekezdése, mint láttuk, 2011 óta nevesítve is tiltja a megalázó, kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek öncélú és sérelmes bemutatását. Ezidáig egyetlen ügyben állapította meg a Médiatanács e rendelkezés megsértését. A 169/2013. (I. 30.) médiatanácsi határozat egy brutális gyerekgyilkosság esetét dolgozta fel. A *Tények* c. műsorszámában a meggyilkolt gyermekét gyászoló édesanya nyilatkozott érzéseiről gyermeke elvesztését követően.

A Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság ezzel kapcsolatban 24.K.30.776/2013/9. sz. ítéletében eltérő álláspontra helyezkedett, és azt állapította meg, hogy a 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bekezdése nem sérült. (Erről az ügyről bővebben lásd az 5.2. pontot.)

4.3. Méltóságsértés az egyes társadalmi csoportok tagjainak méltóságára tekintettel

Az emberi méltóság sérelmének tekinthető még azon médiatartalom, amely az emberi méltóság minden egyén, illetve társadalmi csoport tekintetében érvényesülő egyenlőséget, korlátozhatatlanságot, visszavonhatatlanságot kérdőjelezi meg. A Médiatanács két 2011-es döntése alapján jogsértő a roma kisebbséggel szemben megfogalmazott olyan sértő vélemény, amely figyelmen kívül hagyja a mindenkit egyenlően megillető emberi méltóság értékét. Megjegyzendő, hogy e tartalmak egyidejűleg kimeríthetik a 2010. évi CIV. törvény 17. §-ában foglalt „gyűlöletkeltés” és „kirekesztés” tényállásait is.

Az első ügyben [828/2011. (VII. 19.) médiatanácsi határozat] egy helyi televízió *Karácsonyi köszöntő* című műsorszámában a műsorvezető egy jegyzetet olvasott fel, amelyben több, általa „cigányokként” azonosított csoport által elkövetett bűncselekményt ismertetett. A bűnözők romaként történő azonosítása a szövegben explicit módon is megjelent. A műsorvezető amellett, hogy egyértelművé tette, hogy kikről beszél, a romákat szélsőségesen sértő jelzőkkel illette, és általánoságban súlyos bűncselekmények életvitelszerű elkövetésével vádolta meg őket. A műsorszám második részében Wass Albert: *A patkányok honfoglalása* (alcíme: *Tanulságos mese fiatal magyaroknak*) című publicisztikai írásának színpadi feldolgozása következett. A bejátszott történet szerint egy dolgos és becsületes ember házába patkányok költöznek be, akik ellopják a szorgalmasan összegyűjtött élelmet, élőködnének a jószívű gazdán, elhíznak, elszaporodnak, majd amikor a jogos tulajdonos védekezni próbál, fellázadnak és elűzik. Miután dolgozni nem tudnak vagy nem akarnak, az élelem elfogy, a ház lepusztul, végül a patkányok odébbállnak. A Médiatanács szerint ezzel a médiaszolgáltató megsértette az 1996. évi I. törvény 3. § (2) bekezdésében foglalt, az emberi jogok tiszteletben tartását és a gyűlöletkeltés tilalmát meghatározó törvényi rendelkezést (mivel a műsorszám adásba kerülésekor még az 1996. évi I. törvény volt hatályban, ezért járt el annak alapján a hatóság). A hatóság szerint a médiaszolgáltató a feltételezett bűnelkövetők és áttételesen a „cigányok” emberi mivoltának megkérdőjelezésével megsértette az emberi méltósághoz való alkotmányos alapjogot.

A másik ügyben [1153/2011. (IX. 1.) médiatanácsi határozat] a *Világpanoráma* c. műsorszám elején a műsorvezető jegyzete hangzott el, mely a nemzetközi politikai helyzet rövid értékelése után Magyarország aktuális problémáival, elsősorban a hazai romák helyzetével foglalkozott. A műsorszám a romákat – kollektív

módon – egyfelől mint túltámogatott, segélyekre berendezkedett élőködöket, másfelől a társadalmi normákat nem tisztelő, bűnözői életformát követő, az őket eltartó magyarokat terrorizáló csoportot mutatta be. A műsorvezető a bevezető részben a „zsidókérdés” kifejezést a magyarság kizsákmányolásához és Magyarország gyarmatosításához kapcsolva említette, illetve kijelentette, hogy az általa feldolgozott téma „a cigány- és zsidókérdés” lesz. A jegyzetben konkrét fenyegetés is elhangzott arra nézve, hogy ha a cigányok és a zsidók tovább folytatják a műsorvezető által nekik tulajdonított magyarelles tevékenységüket, távozniuk kell az országból. A Médiatanács döntése értelmében a médiaszolgáltató ezzel megsértette a 2010. évi CIV. törvény 14. § (1) bekezdésében, valamint a 17. § (1) bekezdésében (gyűlöletkeltés) foglalt rendelkezést. A hatóság szerint a műsorszám a cigányság – mint etnikum – egésze emberarcát elvesztő, kriminalizálódott csoportként került bemutatásra, így a műsorszám az elszenvedett egyéni jogsérelmekről függetlenül hatósági eljárás lefolytatását tette indokolttá. A hatóság megállapította, hogy a médiaszolgáltató a roma kisebbség emberi mivoltának megkérdőjelezésével megsértette az emberi méltósághoz való alkotmányos alapjogot.

4.4. Méltóságsértő „üzenetek”

Szintén alkalmasak az emberi méltóság megsértésére azon műsorszámok, amelyek koncepciójuknál, jellegükénél fogva figyelmen kívül hagyják a méltóság tiszteletét, arra épülnek, hogy megkérdőjelezzék a méltóság alapvető értékét, az emberi személyiség „érintheletlenségét”. Az egyik kereskedelmi televízióban 2001-ben *A reporter Frei Tamás* c. műsorszám ajánlójában az alábbi hangzott el: „Legyenek részei egy kockázatos kalandnak. Tartsanak Frei Tamással Moszkvába! Béreljék fel vele együtt azt a bérgyilkost, aki egymillió dollárért még a magyar miniszterelnököt is megölné!” A 665/2001. (V. 16.) sz. ORTT határozat megállapította az emberi méltóság megsértését. A Fővárosi Ítéltábla (2.Kf.27.614/2006/4.) jóváhagyta ezt a határozatot, de nem azért, mert a miniszterelnök személyhez fűződő jogai sérültek, hanem mert a műsorszám üzenete:

„alkalmas volt arra, hogy veszélyérzetet gerjesszen azáltal, hogy egy pénzért megvehető személy minden korlátot átlépve, pusztán anyagi haszon reményében kövessen el emberélet kioltását eredményező erőszakos cselekményt. A nézőkben heves indulatokat ébresztő, felszólító módban elhangzott közlésnek az emberi méltóságot sértő formában való kinyilatkoztatása elfogadhatatlan.”

Az igazság ára c. műsorszámmal kapcsolatban indult eljárás mérföldkő a médiahatóság jogalkalmazási gyakorlatában, mert egy új értelmezési szabályt vezetett be. Az ügyben az ORTT megállapította a jogsértést, mert a műsorszám azt sugallta, hogy az emberi személyiségnek nincsen érintheletlen tartománya, az em-

beri méltóság anyagi érdekből nyilvánossá, bárki számára hozzáférhetővé tehető (748/2008. (IV. 29.) sz. ORTT határozat). (Erről az ügyről bővebben lásd az 5.1. pontot.)

Az igazság ára ügy nyomvonalán haladt tovább a Médiatanács is. Egy valóságshow (*Alekosz – Szerellem a legfelsőbb szinteken*) miatt azért szankcionálta a testület az egyik nagy kereskedelmi médiaszolgáltatót, mert az érintett műsor-számokban a szereplők „tárgyasításával”, női mivoltukban való megalázásával, megtévesztéssel és a magánszférájuk nyilvánossá tételével, valamint annak sugalmazásával, hogy az emberi személyiségnek nincsen érintetetlen tartománya és az emberi méltóság sérthetlenségéről anyagi érdekből le lehet mondani, megvalósult az emberi méltóság sérelme [1044/2011. (VII. 19.) sz. határozat]. A műsor-számban – többek között – egy ál-hazugságvizsgálat során a szereplőknek bizonyítaniuk kellett az érzéseik valóságát; a szereplők közül többen felvállalták, hogy anyagi haszonszerzés reményében mondtak le alapvető jogaikról. A szereplők ebben a kontextusban fogyasztási cikk szintjére degradálódtak, akikről a médiaszolgáltató kénye-kedve szerint rendelkezhetett. A hatóság szerint a jogsértés tényén nem változtat a szereplők beleegyezése, illetve az sem, hogy beleegyezésük miatt milyen módon vált korlátozottá számukra a személyiségvédelemhez fűződő jogi eszközök használata.

A Fővárosi Törvényszék 3.K.33785/2011/11. sz. ítélete a határozatot helybenhagyta. A bíróság elsősorban a kiskorúak védelme szemszögéből vizsgálta az érintett műsorszámokat. Ennek feltételezhető oka az, hogy a médiahatóság az emberi méltóság megsértése mellett a nem megfelelő korhatári besorolás, illetve ebből következő helytelen sugárzási időpont miatt is jogsértést állapított meg a médiaszolgáltatóval szemben. A két jogsértés azonban egymással nem feltétlenül áll összefüggésben, és egyik megvalósulása nem feltételezi a másik megvalósulását. Mindenesetre a bíróság szerint „az emberi méltóság védelme körében nem menti fel [...] a médiaszolgáltatót az a körülmény, hogy adott esetben a műsorban szereplők önként vállaltak bizonyos szélsőséges vagy méltóságukat sértő jelenetekben való részvételt”. A bíróság álláspontja szerint „lehetséges ilyen műsort készíteni és sugározni, csupán a megfelelő korhatári besorolásra kell ügyelni. Nehezen vagy egyáltalán nem feldolgozható az adott korosztály számára az ál-hazugságvizsgálat során és azt követően kialakult helyzet, ez még akkor is így van, ha a hazugságvizsgálat nem volt valóságos.” A bíróság ezen kitételei nem kompatibilisek a hatósági határozattal, amely önálló jogsértésként állapította meg az emberi méltóság megsértését, ebből következően azt egyáltalán nem lehet – a késői órákban sem – adásba szerkeszteni. Az ügyet véglegesen eldöntő Kúria ítélete azonban fontos megállapítást tesz, mely szerint „az emberi méltóság tiszteletének megsértését jelenti az olyan műsortartalom, amely az emberi jogokat sérti, a személyt nem önbecsülésének, az emberi érintkezési formák követelményeinek megfelelő elbánásban részesíti, különösen, ha emberi mivoltában megalázzák, vagy hátrányos helyzetbe hozzák. [...] A műsorban való önkéntes részvétel nem járhat azzal, hogy a média-

szolgáltató a női szereplőket tárgyként kezeli, megalázó, kiszolgáltatott helyzetbe kényszeríti, ugyanis az önkéntes részvétel nem jelent lemondást az emberi méltóságról és nem teremt a médiaszolgáltatónak korlátlan rendelkezést a szereplő és annak élete, jogai felett” (Kfv.II.37.151/2014/4.). Itt is jól kivehető, hogy a bíróság nem választja el teljes egészében az emberi méltóság intézményes és szubjektív, személyiségi jogi védelmét, így a szövegrész arra utal, hogy amikor jogsértőnek talál egy tartalmat, valójában az abban szereplő személyiségi jogaira is tekintettel teszi azt. Ez a korábbi érvelésünk alapján nem tekinthető következetes álláspontnak, ugyanis a konkrét személyiségi jogok érvényesülését nem a médiahatóság előtti eljárásban lehet és kell vizsgálni. Ezzel együtt is, a bíróságok alapvetően elfogadták a Médiatanács döntését, és így tekintettel voltak az intézményes méltóságvédelem szempontjaira is.

A már említett, 169/2013. (I. 30.) sz. médiatanácsi döntés egy gyerekgyilkosság médiabeli bemutatásával foglalkozott. A *Mokka* c. műsorszámban a bűncselekménnyel foglalkozó beszélgetések között egy sms-nyereményjátékot szervezett a médiaszolgáltató, ezáltal olybá tűnt, hogy a brutális gyermekgyilkosság ürüggyé vált egy játékra, amelyen kiállításbelépőt, illetve üdülési szolgáltatást lehetett nyerni. A médiahatóság – a nyereményjáték és műsorbeli kontextusának „üzenete” alapján – megállapította az emberi méltóság megsértését.

A Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 24.K.30.776/2013/9. sz. ítéletében elfogadta a hatóság érvelését. (Erről az ügyről bővebben lásd az 5. 3. pontot.)

4.5. Méltóságvédelem és személyiségi jogok

Az ORTT korábbi gyakorlatában több olyan döntés született, amely – ellentmondva korábbi okfejtésünknek – konkrét személyeket ért jogsérelem esetében, az intézményes védelem szükségére tekintet nélkül állapította meg az 1996. évi I. törvény 3. § (2) bekezdés megsértését. Ilyen döntésnek tekinthető például a 2089/2005. (X. 13.) sz. ORTT határozat, amelynek tényállása szerint a műsorszámban Pártai Luciát szexuális tárgyú viccelődés középpontjába helyezték, vagy azon eset, amikor Szili Katalinnal, az Országgyűlés korábbi elnökével kapcsolatosan sértő tartalmú sms-üzenet jelent meg a műsorszámban [1254/2009. (VI. 17.) sz. ORTT határozat], illetőleg amikor Lendvai Ildikó politikust szexuális tárggyá lealacsonyítva hozták méltatlan helyzetbe [583/2008. (III. 26.) sz. ORTT határozat]. De nemcsak közszereplőkkel, hanem magánszemélyekkel kapcsolatban is születtek hasonló döntések [pl. 847/2000. (X. 27.) sz. ORTT határozat, 411/2007. (II. 21.) sz. ORTT határozat, 2719/2007. (XII. 6.) sz. ORTT határozat] azok jóhírneve, becsülete, magántitka, képmáshoz, illetve személyes adatok védelméhez való joga megsértésére alapozva.

Fontos kiemelni, hogy a bíróságok a felülvizsgálati eljárásban a hatósági értelmezést fenti ügyekben egyetlen alkalommal sem vitatták, és az Alkotmánybíróság

46/2007. (VI. 27.) AB sz. döntéséből sem olvasható ki e döntések alkotmányellenessége vagy legalábbis „helytelensége”. E döntések ugyanakkor ellentmondásban vannak a 165/2011. (XII. 20.) AB határozat álláspontjával.

A védendő „emberi jogok” listájára az ORTT számos alap- és személyiségi jogot helyezett, ezeknek ráadásul nem mindegyike szerepelt az Alkotmányban. A gyakorlatban felmerült, megsértett jogok listája a következő: emberi méltóság, jóhírnév, becsület, képmás, magántitok, személyes adatok védelme. A korábbi okfejtésem alapján világos, hogy megítélésünk szerint ezek nem mindegyike alkalmas arra, hogy „bebocsájtást nyerjen” a médiaszabályozásba, azaz hogy a közérdek szempontjából értelmezett, intézményes emberi jogi sérelem rajtuk keresztül megállapítható legyen. (E kérdés a 2010. évi CIV. törvény 2012 júniusi módosításával – az „emberi jogok” 2010. évi CIV. törvény általi védelmének megszűnésével – elvesztette aktualitását.)

A megalázó, kiszolgáltatott helyzetben lévők sérelmes bemutatása ugyan legtöbbször értelemszerűen együtt jár a képmáshoz való jog megsértésével, de ez egyáltalán nem szükségszerű. Az intézményes védelem szükségességét ugyanis olyan ábrázolás is indokolhatja (ezáltal a demokratikus nyilvánosság szabályait olyan ábrázolás is sértheti), amely alapján az egyén nem felismerhető, de amely az emberi méltóságot mégis sérti. Azonban tekintettel arra, hogy a 2010. évi CIV. törvényben ez a kérdés önálló tényállásban rendezésre került, innentől nem vitatható, hogy az efféle tartalom közzététele tilos.

A jóhírnév, becsület, magántitok, személyes adatok védelme megítélésünk szerint a polgári és a büntetőjogra tartozik, a médiaszabályozásnak csak akkor „lehet velük dolga”, ha az adott médiatartalom az emberi méltóság alapértékét veszélyezteti, vagy a sérelmes magatartás annyira intenzív, hogy az emberi jogok „intézményes oldalát”, azok létét és érvényesülését vonja kétségbe, kérdőjelezi meg.

A továbbiakban néhány olyan médiatanácsi döntést mutatok be, amelyek közül – a médiaszolgáltatói magatartás közérdeket sértő jellegének hiánya miatt – egyik sem állapított meg jogsértést. Ezen ügyek áttekintése mégis tanulságos, mert kiderül belőlük a Médiatanács által alkalmazott differenciálás a személyiségi jogok védelméhez fűződő magánérdek és a közönség jogait figyelembe vevő közérdek között. Két esetben ráadásul a hatósági döntés elmaradása miatt az ügy a bíróság elé került, tehát a bíróságok is véleményt formálhattak erről a megközelítésről.

Az első ügyben, a médiaszolgáltató *Híradó* c. műsorszámának egyik szegmensében az Európai Zöld Párt képviselője, Daniel Cohn-Bendit által Magyarország készülő alkotmányával kapcsolatosan tartott sajtótájékoztatójáról készült összeállítás volt látható. Az összeállításból úgy tűnt, hogy Cohn-Bendit az öt korábban ért pedofiliavádra irányuló kérdés megválaszolása előtt megfutamodott. Később felmerült, hogy a bejátszást oly módon vágta össze, hogy azt a téves képzetet keltse a nézőkben, mintha Cohn-Bendit elmenekült volna a kérdés elől, holott erről a valóságban nem volt szó. A Médiatanács az emberi méltóság vélelmezett megsértése tekintetében – az erre irányuló nézői panasz ellenére – nem indított hatósági eljárást [1870/2011. (XII. 14.) médiatanácsi határozat].

A második ügyben a két televíziós közszolgálati médiaszolgáltató *Híradó* című műsorszámainak egyik szegmensében Lomnici Zoltán, a Legfelsőbb Bíróság volt elnöke kitakart arccal szerepelt az éppen nyilatkozatot adó Tökés László mögött, a háttérben. Ezáltal a néző nem szerzett tudomást arról, hogy részt vett azon az eseményen, amelyről a beszámoló szólt. A Médiatanács az emberi méltóság megsértése miatt ezúttal sem indított hatósági eljárást [113/2012. (I. 18.) médiatanácsi határozat].

A harmadik ügyben a kérelmező – Helmeczy László, közismert ügyvéd – álláspontja szerint a médiaszolgáltató *Célpont* c. műsorszámában valótlánul állította, hogy B. M. védőjeként járt el a műsorszámában bemutatott bírósági eljárás során, és mindezt a médiaszolgáltató abból a célból tette, hogy őt „sértő színben” tüntesse fel. A kérelmező szerint a médiaszolgáltató azzal, hogy kérése ellenére arcát több alkalommal is bemutatta az érintett műsorszámában, szintén megsértette a 2010. évi CIV. törvény 14. §-ában foglaltakat. A Médiatanács az emberi méltóság megsértése miatt kérelemre indult hatósági eljárást megszüntette [773/2012. (IV. 25.) médiatanácsi végzés].

A negyedik, idevágó ügyben a kérelmező – Ulrike Lunacek, osztrák európai parlamenti képviselő – hatósági eljárást kezdeményezett a médiaszolgáltató *Korrektúra* c. műsorszámában elhangzottak miatt. Előadta, hogy személyével kapcsolatban sértő kijelentések hangzottak el: Bayer Zsolt műsorvezető „agyament ótvar hazug idiótának”, illetve „rohadt szemétnék” nevezte az Európai Parlament alapjogi bizottságának 2012. február 9-ei ülésén elmondott, a budapesti Békemenet résztvevőinek Európai Unió-ellenes és antiszemita megnyilvánulásait kifogásoló felszólalása miatt. A Médiatanács az emberi méltóság megsértése miatt kérelemre indult hatósági eljárást ez esetben is megszüntette [905/2012. (V. 16.) médiatanácsi végzés].

Az ötödik ügyben szereplő összeállítás a médiaszolgáltató *Célpont* c. műsorszámában Gyurcsány Ferenc kérelmező, egykori miniszterelnök egyetemi szakdolgozata elkészültének és az abszolutóriumhoz szükséges szakmai gyakorlat megszerzésének körülményeiről, az ehhez kapcsolódó, vélt visszasságokról számolt be. A műsorszámában bemutatott egy név nélkül, kitakart arccal nyilatkozó személyt, aki azt állította, hogy annak idején a kérelmező nem végezte el a diploma kiadásához szükséges tanítási gyakorlatot. Az illető – egykori iskolaigazgató – másnap egy másik médiaszolgáltató műsorában, immár névvel és arccal nyilatkozott, és kijelentette, hogy a felvételt a *Célpont* munkatársai újságírói mivoltukat letagadva, rejtett kamerával készítették, ő nem ezt nyilatkozta, és nyilatkozatát engedélye nélkül összevágták.

Az érdemi médiahatósági döntés előzményeként először a Médiatanács Gyurcsány Ferenc beadványát bejelentésnek minősítette, és a vélelmezett jogsértés hiányára tekintettel nem indított hatósági eljárást [1262/2012. (VII. 11.) sz. médiatanácsi határozat]. A bejelentő a döntést bíróság előtt megtámadta, a Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 24.Kpk.45.957/2012/7. számú végzése pedig a hatóságot az eljárás érdemi lefolytatására utasította. Ennek indoka az volt, hogy

mivel a bíróság szerint Gyurcsány Ferenc „saját ügyében jött”, azaz jogát, jogos érdekét érintette az adott médiatartalom, ezért őt kérelmezőnek kellett volna tekinteni. Ebből pedig a bíróság szerint az következett, hogy a Médiatanács döntése, amely alapján a hatáskör hiányára hivatkozva az eljárás lefolytatása elmaradt, nem volt jogszerű. Második – immáron érdemi – döntésében a Médiatanács leszögezte, hogy nem állapítható meg az emberi méltóság megsértése a vizsgált tartalom vonatkozásában. Bár a kérelmezővel kapcsolatban elhangzott sértő kijelentések alkalmat adhatnak az egyéni jogvédelemre nyitva álló jogérvényesítésre (a kérelmező által személyesen indítható polgári vagy büntetőeljárások által), az intézményes alapjogvédelem szükségessége nem merült fel. A sérelmezett összeállítással kapcsolatban, annak tartalmi vizsgálata alapján tehát nem állapítható meg a magánérdek sérelmén túlmutató, a közösség sérelmét is megvalósító médiaszolgáltatói magatartás. A Médiatanács ezért a kérelmet érdemben elutasította [825/2013. (V. 25.) sz. médiatanácsi határozat].

A fent összefoglalt ügyekben az emberi méltóság intézményének sérelme a hatósági döntések szerint nem valósult meg. Általánosságban állítható, hogy a valótlan beszámolók, a súlyosan sértő, lejáratási céllal közölt véleménynyilvánítások egy-egy közszereplővel kapcsolatban vagy valamely fontos eseményről rombolják a média tekintélyét, hitelességének képét, korlátozzák a nézők megfelelő tájékozódáshoz való jogát, továbbá felvetik az érintett egyének személyhez fűződő jogainak sérelmét, de önmagukban – jelen tanulmányban foglalt értelmezés szerint – nem sértik a médiaszabályozás által védett emberi méltóságot. A néző tájékozódáshoz való jogát ugyan sérti, ha a képernyőn nem azt látja, ami valójában történt, de a műsorszám e körülmény által befolyásolt „üzenete” nem feltétlenül közvetít olyan tartalmat, amely a méltóságsértés súlyát elérné.

Az említett ügyekben vizsgált tartalmak többsége egy-egy kiemelt közéleti-politikai vita kontextusában került közzétételre, amely eleve más jogalkalmazói megközelítést követel meg, mint azon tartalmak megítélése, amelyek az emberi méltóság kultúráját rombolják. Politikai vitákban ugyanis szélesebb a sajtószabadság érvényesülési köre. Politikai vélemények esetében (jelen ügyben egy sajtótájékoztatónak a – valóságot eltorzító hatású – megvágása is annak minősül) a 2010. évi CIV. törvény 14. § alkalmazása csak nagyon szűk körben képzelhető el.

A *Lomnici*-ügy ellenben más típusú kérdéseket vetett fel. A volt főbíró ugyanis politikai értelemben neutrális közszereplő, így a bemutatott felvételeken való felismerhetetlenné tétele mögött a politikai vagy közéleti tartalmú véleménynyilvánítás szándékát nem fedezhetjük fel. *Lomnici* volt főbírónak tehát azért sérülhetett a jóhírnevéhez való joga, mert a közönség nem kapott – közvetett – tájékoztatást egy nyilvános eseményen való részvételéről. A botrány kirobbanását követően pedig emiatt olyan látszat keletkezett, mintha ő a közéletben egyfajta *persona non grata* lenne, aki nem méltó arra, hogy a televízióban szerepeljen. Árnyalja ezt a képet az, hogy az inkriminált riport előtt és után is számos alkalommal volt a közszolgálati médiumok vendége, tehát egyszeri kitakarása mögött nehéz tendenciát felfe-

dezni. A jogsértés azonban egyszeri magatartással is megvalósulhat. Mégis fontos kiemelni azt, hogy a kitakarás által a „vélemények piacán” szerzett haszon nemigen látható, azaz a társadalmi nyilvánosságot ez a szerkesztői lépés csak kismértékben befolyásolhatta.

Természetesen a valóság eltorzítása még a fokozottan védett politikai véleménynyilvánítás során is megengedhetetlen, így mindenképpen felmerülhetett ezen esetekben az érintettek jóhírnevének vagy becsületének sérelme, de az emberi méltóság megsértéséhez – kiváltképp a fent elemzett, „intézményes” értelmében – a hatóság döntései szerint ezeknél súlyosabb magatartás szükségeltetik. Ami bizonyos, hogy ha elfogadnánk azt, hogy az emberi méltóság mint önálló (anya)jog megsértéséhez és így a védelmét előíró szabály alkalmazásához elegendő bármely, belőle fakadó emberi vagy személyiségi jog sérelme, akkor jelentősen devalválnánk az emberi méltóság jogi koncepcióját.

Elképzelhető lenne azonban olyan súlyú egyéni jogsérelem, amely már a méltóság intézményes védelmének szükségességét veti fel. A jogsértő tartalom ebben az esetben „elválik” a konkrét sérelmet szenvedettek körétől, és az emberi méltóság tiszteletében [az Alkotmánybíróság 165/2011. (XII. 20.) AB sz. határozata szerint: kultúrájában] okozna sérelmet. Egy, a médiában közzétett valótlan állítás (történeten akár képi eszközökkel) azonban nem vezet okvetlenül a méltóság sérelméhez.

A *Helmecky*-, *Lunacek*- és *Gyurcsány*-ügyek más típusú kérdéseket hoztak a felszínre, hiszen itt közszereplőkkel kapcsolatos tényállítás, illetve erőteljes véleménynyilvánítás valósult meg a vizsgált műsorokban.

A *Helmecky*-ügyben a Fővárosi Törvényszék 8.Kpk.45.608/2012/1-I. sz. végzésében a felülvizsgálati kérelmet elutasította. A bíróság osztotta a hatóság azon álláspontját, mely szerint:

„az emberi méltóság védelme [...] a demokratikus nyilvánosság megfelelő működését védi, nem pedig az egyént. [...] [E]zen szabályok létrehozásának egyik oka a közönség érdekeinek védelme.” A bíróság megállapította, hogy a hatóság „abban az esetben állapíthatja meg az emberi méltóság alapvető értékének sérelmét, ha a sérelem eléri a közérdekű igényérvényesítés demokratikus nyilvánosság veszélyeztetésének küszöbét”.

A bíróság rámutatott arra is, hogy „konkrét egyén jogát vagy jogos érdekét” a jogrendszer „anyagi jogi vagy eljárási jogszabályokon keresztül más módon, például a polgári jog, illetve a büntető jog eszközével” biztosítja. A bíróság kiemelte, hogy „a kérelmezetti hatóság akkor rendelkezik hatáskörrel, ha a sajtószabadság és az emberi méltóság alapvető joga ütközik és a közösség érdekét szükséges védeni”.

A *Lunacek*-ügyben a Fővárosi Törvényszék 20.Kpk.45.648/2012/2. sz. végzésében a bírósági felülvizsgálati kérelmet szintén elutasította. A bíróság itt is egyetértett a médiahatóság álláspontjával, mely szerint:

„az Smtv. [2010. évi CIV. törvény] 14. § (1) bekezdésének megsértése alapjául szolgáló, az emberi méltóság intézményes védelmét igénylő hatósági fellépés szükségessége, a közérdek sérelme nem volt megállapítható. Kérelmezett fenti jogszabályhelyek és a végzésben

felhívott AB határozatok alapján helyesen jutott arra a következtetésre, hogy nincsen hatásköre a kizárólag az egyén személyhez fűződő jogait érintő sérelmes tartalmak elbírálására.”

Az ötödikként említett ügyben a Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (5.K.32.298/2013/7.) első fokon Gyurcsány Ferenc felülvizsgálati kérelmét is elutasította, és egyetértett a hatósággal abban, hogy:

„a jogsértések megítélésekor el kell választani az egyes jogágak által védendő értékeket, és a médiahatóságnak a jogsérelem elbírálása során a médiaszabályozás azon jellegzetességeire kell figyelemmel lennie, hogy az nem a médiában szereplő, vagy ott megtámadott egyén jogait óvja, hanem a demokratikus nyilvánosság szabályait határozza meg.”

A bíróság nem fogadta el a felperes azon álláspontját, miszerint a valótlan közlés már önmagában megalapozhatja az emberi méltóság absztrakt, közösségi szempontú sérelmét. A bíróság szerint a kereseti kérelem elfogadtatásához a felperesnek

„ezen túlmenő többlet-körülményeket kellett volna igazolnia, méghozzá abban a körben, hogy maga a kifogásolt közlés, annak tartalmát vizsgálva, általánosságban, absztrakt módon az [...] emberi méltóság [...] megsértésére alkalmas.”

Az idézett két bírósági döntés a *Lunacek*- és a *Helmeczy*-ügyekben tehát elfogadta a jelen tanulmányban is követett érvelés alapvetéseit, és nemcsak élesen differenciált a személyiségvédelmi szabályok, valamint a médiaszabályozás között, hanem azt is leszögezte, hogy a hatóságnak ilyen esetekben nincsen hatásköre eljárni, míg a Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság fent említett – a *Gyurcsány*-ügyben hozott – 24.Kpk.45.957/2012/7. számú végzése szerint hatáskör hiányára nem lehet alapozni a hatósági döntést, ha a panasz benyújtója kérelmező, azaz saját jogát, jogos érdekét érinti az ügy. Más lapra tartozik, hogy a hatóság újbóli, érdemi döntését követően a bíróság a személyiségvédelmi szabályok és a médiaszabályozás közötti differenciálást ezúttal is elfogadta. (E döntést a Fővárosi Törvényszék később helybenhagyta – 2.Kf.650.344/2013/3. sz. ítélet –, így jogerőssé vált.)

4.6. A joggyakorlat összegzése

A fentiekben csak azon hatósági ügyekkel foglalkoztam, amelyekben érdemi döntés született. Azon ügyek közül, amelyek az eljárás megszüntetésével értek véget, vagy ahol a kérelem, illetve a panasz nyomán nem is indult hatósági eljárás, csak azokat említettem, ahol e döntéssel szemben a kérelmező bírósághoz fordult, tehát bírósági döntés is született az ügyre vonatkozóan. Az 1. és 2. táblázatban is ezen esetek kerültek feltüntetésre.

Megállapítható, hogy a jogalkalmazásban a 165/2011. (XII. 20.) AB határozat cezúráját jelentett, mert a korábinál jóval egyértelműbb értelmezési kereteket határozott meg az emberi méltóság médiaszabályozásbeli védelmére vonatkozóan. A hatósági és az arra épülő bírósági gyakorlat is ezt követően, 2012 elejétől tekinthető konzekvensnek, de ez nem jelenti azt, hogy a korábbi döntések közül ne lenne olyan, ami az e tanulmányban felvázolt értelmezést támasztja alá, és ne lenne számos olyan ügy, amely hasznos tapasztalatokkal szolgált. Mint látható, az emberi méltóság védelme a médiaszabályozás számára is fogós feladatot jelent, ezért az értelmezési és elhatárolási nehézségekkel való birkózás, a különböző döntések egymáshoz képesti következetlensége egy fiatal jogterület és jogalkalmazó szerv esetében nem megbocsáthatatlan.

Az áttekintett joggyakorlat alapján az emberi méltóságot sértő egyes médiatartalmak részben tipizálhatók. Ilyen esetnek tekinthető:

- a kiszolgáltatott, magatehetetlen, megalázó helyzetben lévők – pl. balesetek, bűncselekmények áldozatainak – explicit, felismerhető, sértő ábrázolása (esetükben az egyéni jogérvényesítés is eleve korlátozott, az ilyen helyzetben lévők bemutatása pedig a társadalmi együttélés szabályait is sérti);
- a kiskorúak olyan, emberi méltóságot sértő bemutatása, amely szükségessé teszi az intézményes védelmet; az egyéni jogérvényesítés esetükben is korlátozott, a kiskorúak megfelelő személyiségfejlődése pedig szintén közös társadalmi érdek, az ezt veszélyeztető tartalmakkal szemben indokolható a fellépés [megjegyzendő, hogy a 2010. évi CIV. törvény 2012. június 19-től hatályos 19. § (4a) bekezdése ezen esetet kiegészítve, közvetlenül a médiatartalomban sérelmes módon szerepeltetett kiskorú személy érdekében fogalmaz meg tiltást; a módosítás jól kivehetően arra irányult, hogy az ilyen tartalmak a 165/2011. (XII. 20.) AB határozat nyomán szükségessé vált módosítások ellenére a sajtótermékekben se maradjanak médiaszabályozásbeli következmény nélkül];
- egyes személyek, társadalmi csoportok másokhoz képesti másodrendűként való kezelése, egyenlő emberi méltóságuk, személyhez fűződő jogaik létének megkérdőjelezése [ezen esetek és a 2010. évi CIV. törvény 17. § (1) és (2) bekezdését – a gyűlöletkeltés és a kirekesztés tilalmát – megvalósító tényállások elhatárolása nehéz jogalkalmazói feladat, bár e jogsértések párhuzamosan is megállapíthatók];
- ha egy médiaszolgáltatás tartalma azt sugallja, hogy az emberi személyiségnek nincsen érinthetetlen tartománya, az emberi élet pénzért elvehető, az emberi méltóság anyagi érdekből nyilvánossá, bárki számára hozzáférhetővé tehető.

Hangsúlyozandó, hogy az itt felsorolt, az emberi méltóság intézményes védelmét előhívó „jogsértéstípusok” nem rendezhetők taxatív felsorolásba, és a Média-tanácsnak – azon felül, hogy a következetes jogalkalmazói gyakorlat kialakítása

érdekében ez a tipizálás iránymutatásul szolgálhat számára – nem azt kell vizsgálnia, hogy az eljárás tárgyát képező médiatartalom besorolható-e a jogsértéseknek az eddigi gyakorlat során előforduló – a fentiekben felsorolt – valamelyik „típusába”; egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy olyan esettel találkozjon a hatóság, amely ebbe a négyes felsorolásba nem lesz beilleszthető.

Az is megállapítható, hogy a következetes jogalkalmazás felé vezető út még hosszú és tekervényes is lehet. Az egyes bírósági döntésekben – mint láthattuk – máig keveredik a műsorszámban szereplő személyek jogainak védelme mint lényeges szempont, és a hatóság által az utóbbi években követett, a közérdek védelméből kiinduló intézményes jogvédelem szempontja, még akkor is, ha egyébként a hatósági döntés tartalmát a bíróság jóváhagyólag idézi.

1. táblázat: Az ORTT hatósági határozatai az „emberi jogok” megsértése tárgyában

Hatósági határozat	Jogerős vagy felülvizsgálati kérelem nyomán született bírósági ítélet	Az ügy rövid leírása	A határozat szerint sérült jog
242/1999. (V. 27.)	LB. Kf.IV.38.474/2000/3. helybenhagyta	Hollán Ernő utcai gyilkosságról készült riport	személyiségi jog – képmás (kiszolgáltatott helyzet)
776/2000. (X. 4.)	Föv. Ít. 2.Kf.27.041/2005/5. és Legf. Bir. Kf. IV.37.230/2002. megváltoztatta	Nógrádi Zsolt vallomása (olajszőkítés)	személyiségi jog – jóhírnév
846/2000. (X. 27.)	–	Árpád hídnál történt tömeges gázolásról, verekedésről készült riport	személyiségi jog – képmás (kiszolgáltatott helyzet)
847/2000. (X. 27.)	–	Szerelemféltésből elkövetett emberöléssel kapcsolatos riport	személyes adat
665/2001. (V. 16.)	Föv. Ít. 2.Kf.27.614/2006/4. helybenhagyta	Frei Tamás, bérgyilkos felbérelése a miniszterelnök megölésére	jogsértő „nézőpont”
113/2002. (I. 10.)	Föv. Ít. 4.K.27.307/2005/4. hatályon kívül helyezte	A <i>Bár</i> c. műsor szereplőivel kötött szerződések	sérelmes tartalmú szerződés

Hatósági határozat	Jogerős vagy felülvizsgálati kérelem nyomán született bírósági ítélet	Az ügy rövid leírása	A határozat szerint sérült jog
736/2003. (V. 29.), 737/2003. (V.29.), 738/2003. (V. 29.)	LB. Kfv.IV.37.466/2006/4. helybenhagyta	Tótújfalui gyilkosság	személyiségi jog – jóhírnév, becsület, a kiskorúak zavartalan fejlődéséhez fűződő érdek sérelme
1293/2004. (IX. 22.)	–	Tudósítás egy közúti baleset helyszínéről	személyiségi jog – képmás (kiszolgáltatott helyzet)
478/2005. (III. 17.)	LB. Kfv.IV.37.348/2008/4. helybenhagyta	„Fajtalankodás” c. riport	személyiségi jog – képmás, a kiskorúak zavartalan fejlődéséhez fűződő érdek sérelme
697/2005. (IV. 20.) új eljárásban: 411/2007. (II. 21.)	Föv. Ít. 4.Kf.27.298/2006/7. hatályon kívül helyezte Föv. Ít. 4.Kf.27.034/2008/4. helybenhagyta	A <i>Mónika show</i> c. műsorszám szereplőivel megkötött szerződések	sérelmes tartalmú szerződés (1. döntés) személyiségi jog – jóhírnév (2. döntés)
2089/2005. (X. 13.)	Föv. Ít. 2.Kf.27.066/2007/4. helybenhagyta	<i>Pártai Lucia</i> eset	személyiségi jog – becsület
2470/2005. (XI. 30.) – nem állapít meg jogsértést	–	A <i>Mónika show</i> c. műsorszám szereplőivel megkötött szerződések	–
2637/2006. (XI. 29.)	–	Augusztus 20-i tűzijáték sérültjeinek bemutatása	személyiségi jog – képmás (kiszolgáltatott helyzet)
2638/2006. (XI. 29.)	–	Tudósítás egy közúti baleset helyszínéről	személyiségi jog – képmás (kiszolgáltatott helyzet)

Hatósági határozat	Jogerős vagy felülvizsgálati kérelem nyomán született bírósági ítélet	Az ügy rövid leírása	A határozat szerint sérült jog
2719/2007. (XII. 6.)	Főv. Ít. 3.Kf.27.391/2009/8. hatályon kívül helyezte	Panaszsról egy korábbi újságcikk bevigása a műsorba	személyiségi jog – képmás
2845/2007. (XII. 12.)	Főv. Ít. 3.Kf.27.559/2008/5. helybenhagyta	Hajléktalanokról szóló riport a <i>Fókusz</i> c. műsorszámában	egyenlő méltóság
583/2008. (III. 26.)	–	<i>Lendvai Ildikó</i> eset	személyiségi jog – becsület
748/2008. (IV. 28.)	LB. Kfv.III.37.915/2009/6. helybenhagyta	<i>Az igazság ára</i>	jogsértő „üzenet”
1510/2008. (VIII. 27.)	Főv. Bír.19.K.34.189/2008/6. és EBH2010. 2197 helybenhagyta	Oknyomozó újságírás	személyiségi jog – titok sérelme
1511/2008. (VIII. 27.)	Főv. Ít. 4.Kf.27.425/2009/6. hatályon kívül helyezte	Oknyomozó újságírás	személyiségi jog – titok és képmás sérelme
1707/2008. (IX. 17.)	Főv. Bír.20.K.30.532/2009/5. helybenhagyta	<i>Dávid Ibolya</i> eset	személyiségi jog – becsület
1825/2008. (X. 1.)	LB. Kfv.III.37.554/2010/5. és BH2011. 266, KGD2012. 18 hatályon kívül helyezte	Pszichiátrián kezelt beteg	személyiségi jog – képmás (kiszolgáltatott helyzet)
12/2009. (I. 7.)	–	<i>A nagy lehetőség</i>	egyenlő méltóság
952/2009. (IV. 29.)	Főv. Ít. 2.Kf.27.376/2010/9. helybenhagyta	Kalocsai fiú megalázása	személyiségi jog – képmás (a kiskorúak zavartalan fejlődéséhez fűződő érdek sérelme)
1129/2009. (V. 28.)	–	Vörös csillag és sarló-kalapács a <i>Mónika show</i> -ban	önkényuralmi jelkép

Hatósági határozat	Jogerős vagy felülvizsgálati kérelem nyomán született bírósági ítélet	Az ügy rövid leírása	A határozat szerint sérült jog
1254/2009. (VI. 17.)	LB. Kfv.IV.37.171/2011/4. helybenhagyta	<i>Szili Katalin</i> eset	személyiségi jog – becsület
294/2010. (II. 17.)	–	Rejtett kamerás felvétel a <i>Joshi Bharat c.</i> műsorszámában	egyenlő méltóság

2. táblázat: A Médiatanács hatósági határozatai az „emberi méltóság” megsértése tárgyában

Hatósági határozat	Jogerős vagy felülvizsgálati kérelem nyomán született bírósági ítélet	Az ügy rövid leírása	A határozat szerint sérült jog
222/2010. (X. 20.)	–	Új eljárás az 1511/2008. (VIII. 27.) sz. ORTT hat. kapcsán (oknyomozó újságírás)	személyiségi jog – titok és képmás
721/2010. (XII. 8.)	Kúria Kfv.III.37.063/2013/5. helybenhagyta	Mentálisan sérült szereplő bemutatása, magánéletének kitergetése Joshi Bharat műsorában	megalázó helyzetben lévő emberek bemutatása
727/2010. (XII. 8.)	Fővárosi Törvényszék 3.K.f.649.936/2013/2. megváltoztatta (másodfok)	Magánszférába tartozó kérdések megjelenítése, negatív értékítélet kialakítására alkalmas műsorvezetői megnyilvánulások Joshi Bharat műsorában	személyiségi jog – becsület
399/2011. (III. 23.) – nem állapít meg jogsértést	–	<i>Bumeráng</i> – betelefonáló sértegetése	–

Hatósági határozat	Jogerős vagy felülvizsgálati kérelem nyomán született bírósági ítélet	Az ügy rövid leírása	A határozat szerint sérült jog
828/2011. (VI. 22.)	–	helyi televízió karácsonyi műsora	egyenlő méltóság
1044/2011. (VII. 19.)	Kúria Kfv.II.37.151/2014/4. helybenhagyta	<i>Alekosz – Szerelem a legfelsőbb szinteken</i> c. műsor-szám	jogsértő „üzenet”
1153/2011. (IX. 1.)	–	<i>Világ-panoráma</i> – cigányság-terrorizmus	egyenlő méltóság
417/2012. (II. 29.)	Fővárosi Törvényszék 20.K.31156/2012/12. helybenhagyta	<i>Tények Reggel, Mokka</i> – meggyilkolt nő gyermekeivel készített riport	a kiskorúak zavartalan fejlődéséhez fűződő érdek sérelme
722/2012. (IV. 18.)	Föv. Közig. és Munkaügyi Bír. 20.K.31557/2012/13. helybenhagyta	<i>Tények</i> – molesztált gyermekkel készített riport	a kiskorúak zavartalan fejlődéséhez fűződő érdek sérelme
773/2012. (IV. 25.) – eljárás megszüntetése	Fővárosi Törvényszék 8.Kpk.45.608/2012/1-I. helybenhagyta	A kérelmező személyhez fűződő jogainak sérelme a bírósági tárgyalás során	–
905/2012. (V. 16.) – eljárás megszüntetése	Fővárosi. Törvényszék 20.Kpk.45.648/2012/2. helybenhagyta	Ulrike Lunacek, az Európai Parlament képviselőjének személyét sértő vélemények	–
907/2012. (V. 16.)	Föv. Közig. és Munkaügyi Bír. 3.K.28739/2013/4. helybenhagyta	Riasztás – gyermekkorúak ellen elkövetett szexuális zaklatás témája kapcsán egy kislánnyal készített riport	a kiskorúak zavartalan fejlődéséhez fűződő érdek sérelme

Hatósági határozat	Jogerős vagy felülvizsgálati kérelem nyomán született bírósági ítélet	Az ügy rövid leírása	A határozat szerint sérült jog
1959/2012. (XI. 7.) – nem állapít meg jogsértést	–	Az Egyesítő Egyház vezetőjéről www.hirado.hu internetes oldalon megjelent hír	–
169/2013. (I. 30.)	Fővárosi Törvényszék 1.K.f.650.287/2013/4. 2010. évi CIV. törvény 14. § (1) bek. tekintetében helybenhagyta, 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bek. kapcsán megváltoztatta	<i>Mokka</i> – gyerekgyilkosság – a nyere-ményjátékban a gyilkosság indítékára adott válasszal üdülés nyerhető	jogsértő „üzenet”, illetve kiszolgáltatott helyzetű személy öncélú, sérelmes bemutatása
825/2013. (V. 25.) – nem állapít meg jogsértést	Fővárosi Törvényszék 2.K.f.650.344/2013/3. helybenhagyta	<i>Célpont</i> – Gyurcsány Ferenc szakdolgozata [érdemi vizsgálat lefolytatása; előzmény: 1262/2012. (VII. 11.) sz. hat.]	–
1132/2014. (XI. 25.)	–	<i>Morning Show</i> – gólyatábori megerőszővel kapcsolatos viccelődés	jogsértő „üzenet”
174/2015. (II. 24.) – nem állapít meg jogsértést	–	<i>Paletta</i> – gólyatábori megerőszővel kapcsolatos vicc (álhír)	–
774/2015. (VI. 23.)	Föv. Közig. és Munkaügyi Bír. 17.K.32.854/2015/6. helybenhagyta	<i>Éden Hotel</i> – férfi erőszakos szexuális közeledése női szereplőtársa irányába	jogsértő „üzenet”

5. Esettanulmányok

5.1. Az igazság ára

A 748/2008. (IV. 29.) ORTT határozat szélesebb – szakmai – nyilvánosságot kapott, tekintettel arra, hogy egy újfajta értelmezést vezetett be az emberi méltóság (emberi jogok) sérelmének hatóság általi értelmezésébe; érdemes tehát az ügyet alaposabban is szemügyre venni.

Az igazság ára c. műsorszám egy vetélkedő volt, amelynek stúdiófelvétele előtt az egyes versenyzők részt vettek egy poligráfos hazugságvizsgálaton, különböző (részben ártalmatlan, részben kínosan személyes) kérdésekre válaszolva. Amikor később a felvétel során e kérdések egy részét újból feltették nekik, a válasz elhangzása után azonnal kiderült, hogy a hazugságvizsgáló gép korábban igaznak vagy hamisnak fogadta-e el a választ.

A 2008. március 5-i műsorszám hatósági ellenőrzése többek között a következőket állapította meg:

„az első fordulóban feltett kérdések még kevésbé kellemetlenek a játékosok számára, ez esetben leginkább a hölgy külsejére, esetleg hipotetikus szituációkra vonatkoztak (»Reggelente tükörbe tud nézni smink nélkül? Jobban szereti, ha az eszét és nem a dekoltázsát dicsérik? Hajlandó lenne kannibalizmusra az életben maradásért?«). A fenti kérdések – álláspontunk szerint – hozzájárulhattak ahhoz, hogy a játékos személyiségének mindinkább azon oldala kerülhessen előtérbe, amelyhez megfelelően illeszthető – a nyereség összegének növekedésével egyre kínosabbá váló – a főképp a szexualitás témája köré szerveződő kérdéscsoport, amely a reklámmegszakítás után következett. Megjegyzendő, hogy a szegmenset záró képsorok már előrevetítették a játékos kudarcát, a nézők tanúi lehettek az összeomlásának. Láthatták, amint a zokogó játékos a barátnők kikísérik (22:20:24), továbbá hallhatták, amint az egyikük odaszól az operatőrnek: »Ne vegye már fel!« (22:20:28).

A műsor második szegmensében – többek között – a következő kérdésekre kellett a játékosnak választ adnia:

– (22:30:01) »Undorodott már saját magától? A válasz: igen.

– (22:31:56) Szilikon melle van? A válasz: igen.

– (22:34:38) Le is fekszik a zenészekkel? A válasz: igen.

– (22:35:31) Szeretkezett már egyszerre több férfival? A válasz: igen.«

[...]

A 16. kérdés ismét a játékos szexuális szokásait firtatta, ám ezúttal a műsorvezető többet szeretett volna megtudni.

(22:39:26)

»Kötözték ki már szex közben? A válasz: igen.«

[...]

A 17., egyben az utolsó kérdés:

(22:40:59)

»Fizettek Önnek valaha a szexért? A válasz: nem. A válasz hamis« – *hangzott a verdikt. A játékos nem akarta elhinni, s a barátok is hitetlenkedtek a háttérben.*

Játékos: »Ez nem lehet, ti is tudjátok, hogy nem lehet.« *A barátaihoz fordul.*

Játékos hozzátartozója: »Ez marhaság!«

Játékos: »Nem.«

Műsorvezető: »A poligráf ezt mutatta ki.«

[...]

A versenyző még egy darabig tanácstalanul állt a színpad szélén, nem akarta elhinni, hogy valóban így ért véget a játék. A barátja intett, majd szólt neki, hogy menjen le a színpadról, mire ő elhagyta a színteret. A következő képen már a barátja karjában zokogó játékost láthattuk, amint barátja átölelve próbálta megnyugtatni az összetört lányt. A kamera folyamatosan követte a versenyzőt, tanúi lehettünk, amint barátnői odamentek és kikísérték a zokogó társukat.

[...].”

Határozatának indokolásában az ORTT megállapította, hogy a vetélkedő azt az üzenetet

„közvetíti, hogy az emberi személyiségnek nincsen integráns, érinthetetlen tartománya, az ember átlátszóvá alázható. A műsorban résztvevők a magánélet legbensőbb körének feltárására pénznyeremény elérése érdekében vállalkoznak, így a műsor azt az üzenetet hordozza, hogy a magánszféra és az emberi méltóság nem sérthetetlen, anyagi érdekből nyilvánossá tehető, konzumálható.”

A határozat rendelkező része a televíziós médiaszolgáltató műsorszolgáltatási jogosultságát 30 percre felfüggesztette.

Ez az értelmezés megfelel az egyéni jogok és az intézményes védelem szükségzerű szétválasztásának, és újabb értelmet ad az emberi méltóság „absztrakt” (tehát az egyéni jogsérelemtől elválasztható, sőt elválasztandó) értelmezésének. Az intézményes védelem szükségessége az ilyen üzenetet közvetítő tartalmakkal kapcsolatban megállapítható, mert ezen műsorszámok az emberi méltóság alapvető értékét kérdőjelezzik meg, ezáltal közvetve a demokratikus jogállami rendet is támadják.

Polyák Gábor bírálta³⁸ *Az igazság ára* ügyben hozott ORTT határozatot felülvizsgáló és hatályában fenntartó legfelsőbb bírósági döntést (Kfv. III.37.915/2009/6.³⁹). Bírolatának fő eleme szerint a Legfelsőbb Bíróság a műsorszámban szereplő egyén személyiségi jogainak megsértésével kapcsolta össze a médiaszabályozásbeli emberi méltóság védelmet, azaz azért állapította meg a médiaszolgáltató jogsértését, mert személyiségi jogi sérelem történt, így a bírósági döntés összekeveri az egyéni jogvédelmet a közösségi szempontú méltóságvédelemmel.

³⁸ POLYÁK Gábor: A Legfelsőbb Bíróság ítélete *Az igazság ára* című televíziós műsorszámról. *Jogesetek Magyarázata*, 2011/2. sz.

³⁹ Közzétéve: EBH2010. 2197.

A bíróság valóban részletesen elemzi azt, hogy történt-e elkerülhetetlen személyiségi jogi sérelem a műsorszámban. E körben az indokolás leszögezi, hogy:

„a »játék« lényege éppen az, hogy a játékos az adott szituációban mérlegeli – a kérdés feltételekor – hogy kíván-e arra válaszolni. Ez a döntés foglalja magában a magántitok nyilvánosságra hozására vonatkozó valódi hozzájárulását is. Ha igazat mond, akkor azzal hozzájárulását adja, ha viszont nem tárja fel magántitkát, akkor a korábban általánosságban adott hozzájárulás sem tekinthető megadottnak, hiszen azt a játékos visszavonta. Ebből következik, hogy amikor a műsorvezető közlése szerint a válasz nem igaz, akkor két eset lehetséges. A játékos valóban nem mondott igazat, és ebben az esetben a valódi információ nyilvánosságra hozása már a játékos akarata ellenére történik meg, megsértve az információs önrendelkezési jogát, vagy a poligráf tévedett. Ez utóbbi esetben valótlan információt közöl a műsor a nézőkkel az adott személyről, amely legfelsőbb magántitkokról lévén szó a jóhírnévhez való jog sérelmét jelenti. Ezekben az esetekben tehát logikailag kizárható az, hogy a jóhírnévhez való jog ne sérüljön.”

Bár igaz, hogy a bíróság jelentős bizonyító erőt tulajdonít az általa elkerülhetetlennek ítélt személyiségi jogi sérelemnek, ez a gondolat nem új, mert hasonló tartalommal szerepel az ORTT határozat indokolásában is. A releváns részletek a következők:

„A műsor azt az elvárást támasztja szereplőivel szemben, hogy – a megnyerhető pénzösszegért cserében – testi és lelki valójuk előre meghatározatlan legbensőbb részét tegyék hozzáférhetővé a nyilvánosság számára. A játékosok, a kérdés-felelet sorozat előrehaladtával, mivel a kérdések egyre bensőbb titkokra irányulnak, mintegy csúszós lejtőre kerülve önrendelkezési joguk végső maradványát is elvesztik. A műsor résztvevői olyan helyzetbe kerülhetnek, amelyben különleges személyes adataik feletti ellenőrzésük megszűnik, akár még a válasz esetleges megtagadása esetén is (hiszen, miközben pénzért vállalták előzetesen az önfeladást, még a nagy összeget veszni hagyó válaszmegtagadást is a kérdésben megfogalmazott állítás beismerésének fogja tekinteni a néző), ez pedig a személyiség teljes feladása előtti menekülési utakat elzárja. Ez önmagában is összeegyeztethetetlen az emberi méltóság, a magánélet tiszteletben tartásának mindenkire kiterjedő kötelezettségével. Mindezek alapján a Testület megállapította, hogy Az igazság ára c. műsorszám egészének (jelen esetben mindkét vizsgált adás) jellege, nézőpontja súlyosan sérti a magánszféra sértetlenségét, az információs önrendelkezés és az emberi méltóság feltétlen tiszteletének az Alkotmány 54. §-ában és 59. §-ában meghatározott alkotmányos követelményeit, ezáltal pedig az Rttv. [1996. évi I. törvény] 3. § (2) bekezdésének rendelkezését.”

Polyák Gáborral ellentétben úgy vélem, hogy logikai úton mind az ORTT, mind a bíróság érvelése elfogadható, és a „legbensőbb titkok”, ezáltal az emberi méltóság részére a műsorszámban valóban nem volt „menekülési út”. Vagy felfedik legbensőbb titkaikat, vagy megpróbálják titokban tartani azokat, de utóbbi esetben a hazugságvizsgáló gép fogja közvetve mégis felfedni őket. A hatósági és a bírósági döntés egyetértett abban, hogy a műsorszámban elkerülhetetlen volt a személyiségi jogok sérelme.

Ezen túlmenően abban is vitakoznék a szerzővel, miszerint a Legfelsőbb Bíróság döntéséből következik, hogy csak a személyiségi jogok tényleges megsértése esetén állapítható meg a médiaszabályozás alapján az emberi méltóság megsértése (és fordítva: ha nincsen megsérült személyiségi jog, nem sérülhet az „absztrakt” emberi méltóság sem), tehát az egyéni jogok és az „absztrakt” jogvédelem nem választható el egymástól.

A Legfelsőbb Bíróság döntése értelmezésében nem kizárólag, sőt nem elsősorban ezen alapult. A méltóságsértést a bíróság szerint – azonosan a hatósági határozat megállapításával – is a műorszám „üzenete” valósította meg. A Legfelsőbb Bíróság döntésének indokolása egyetértőleg idézi fel az Alkotmánybíróság 46/2007. (VI. 27.) sz. döntését és a felperes médiaszolgáltató arra hivatkozó nyilatkozatát, amely szerint (idézet a Legfelsőbb Bíróság döntéséből):

„[az emberi jogok, emberi méltóság megsértésének vizsgálata] [...] nem az egyes jogalanyokat ért egyedi jogsérelmek vizsgálatát jelenti, hanem annak vizsgálatát, hogy a műsor témája, jellege, nézőpontja sérti-e az emberi jogokban megjelenő alapvető értékeket. [...] A Legfelsőbb Bíróság elfogadva az Alkotmánybíróság és ekként a felperes kiindulópontját megállapította, hogy az alperes [a hatóság] határozata nem egyéni jogsérelmekre, hanem a műsor témája, jellege, nézőpontja alapján állapította meg az Rttv. [1996. évi I. törvény] 3. § (2) bekezdés első tagmondatának sérelmét.”

Álláspontom szerint a médiaszabályozásbeli méltóságsértés megállapításához nem feltétlenül szükséges az egyéni (személyiségi) jogok sérelmének bekövetkezése. A Médiatelegraf 721/2010. (XII. 8.) sz. határozata ezt egyértelműen meg is fogalmazza:

„a személyhez fűződő jogokat ért konkrét jogsérelmek és az Rttv. [1996. évi I. törvény] 3. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés megsértésének vizsgálatára indított médiahatósági eljárások egymástól elkülönülnek, azaz e rendelkezés megsértése akkor is megállapítható, ha személyhez fűződő jogok sérelmével kapcsolatban bíróság előtt – bármely okból (pl. érintetti hozzájárulás a műorszám sugárzásához, keresetindítás hiánya) – nincs per, illetve akkor is, ha bíróság jogerősen a személyhez fűződő jog megsértésének hiányát állapította meg.”

Ugyanakkor fontos körülmény lehet a jogsértés megállapításánál az, ha egy műorszámban az egyéni jogsérelem elkerülhetetlen. Ebből ugyanis alapos okkal lehet gyanakodni a méltóságsértés bekövetkeztére is. A szükségszerű egyéni jogsérelem tehát utalhat arra, hogy a médiaszabályozásbeli méltóságsértés bekövetkezett, de utóbbi megállapításának általános értelemben semmiképpen nem feltétele. Ezen értelmezést elfogadva tehát nincs ellentmondás a szabály megfelelő értelmezése és *Az igazság árával* kapcsolatos döntések indokolásai között.

Az ügyel kapcsolatban Majtényi László kiemelte: „kiderült [...], hogy van helyes és értelmes alkalmazási tartománya a vitatható törvénynek és az ezt ugyancsak vitatható tartalommal értelmező alkotmánybírósági magyarázatnak.”⁴⁰

⁴⁰ MAJTÉNYI László: Az ORTT szabadságjog-védelmi szerepe. *Fundamentum*, 2010/2. sz., 105.

5.2. A pszichiátriai beteg esete

A 1825/2008. (X. 1.) sz. ORTT határozat alapjául szolgáló tényállás szerint a médiaszolgáltató 2008. május 29-én sugározta az *Aktív* c. műorszám vizsgált összeállítását, melyben Róbertet, egy másfél éve kórházban lévő, skizofrén beteget ágyhoz szíjazva, kiszolgáltatott helyzetben mutatták be, a kórtermében rejtett kamerával forgatott felvételekről. Az összeállítás a betegről kórházi ágyán, illetve régebben, a beteg otthonában készült fényképek bemutatásával kezdődött, majd egy az orvosok és ápolók által megfékezett, tomboló beteget ábrázoló filmrészlet következett, mint illusztráció. A narrátor drasztikus kezeléseket említett a másfél éve kórházban lévő Róberttel kapcsolatban, akinek állapota édesanyja szerint egyre rosszabb. Ezt követően rejtett kamerával készített képsorok következtek, amint az édesanya látogatóba igyekszik a fiához, a kórterembe lépve az ágyhoz siet, a fiú hanyatt fekve, az alkarjánál az ágyhoz szíjazva volt látható, az ágya mellett vizeletet tartalmazó ágytállal. A narrátor elmondta, hogy a fiú betegsége közel tíz éve kezdődött. Skizofrénias tünetei miatt önkaratából, saját lábán ment el kezelésre. Tíz alkalommal kezelték elektrosokkal, az édesanya elmondása szerint gyógyszerek tömkelegét adták be neki. Ezt követően egy másik – nem Róbertet ábrázoló – filmrészletet mutattak, melyben egy kezelt beteg üvöltött fájdalomában, miközben áramot vezettek belé a halántékához tartott érintkezőkön keresztül. Az anya szerint őt nem tájékoztatták megfelelően az ún. *elektrokonvulzív* kezelésről. A narrátor elmondta, hogy megkeresték a kórházat is az ügyben, de faxon jelezték, hogy nem kívánnak nyilatkozni. Rejtett kamerás felvételeken beszélt a helyi orvos is. Az anya elkeseredésében egy emberi jogi szervezethez fordult, és az alapítvány elnöke nyilatkozott a műorszámban. Elmondták még, hogy az édesanya már minden szíjat megmozgatott, hogy fia „megfelelő kezelést kapjon”, de eddig nem járt kézzelfogható eredménnyel. Az ORTT szerint a médiaszolgáltató a vizsgált műorszámmal megsértette az 1996. évi I. törvény 3. § (2) bekezdésében meghatározott, az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó rendelkezést.

A hatósági döntés a beteg személyhez fűződő jogainak (emberi méltósága, illetve azon keresztül a képmáshoz fűződő joga) megsértése miatt szankcionálta a médiaszolgáltatót, és egyértelműen az egyéni jogsérelemre hivatkozott:

„a Testület álláspontja szerint a műorszegmensben sérült a betegnek az emberi méltósághoz fűződő joga, azáltal, hogy őt kiszolgáltatott helyzetben, ágyához szíjazva mutatták be, rejtett kamerával forgattak kórtermében, álláspontjának megismerésére kísérletet sem tettek.”

Az ORTT döntésében tehát az emberi méltóság intézményes tartalma – mint védendő érték – nem jelent meg, ugyanakkor ettől függetlenül, az ügyet végeredményben eldöntő legfelsőbb bírósági ítélet (Kfv. III.37.554/2010/5.⁴¹) igyekezett

⁴¹ Közzétéve: BH2011. 266. és KGD2012. 18.

differenciálni az egyénhez fűződő személyiségvédelem és a médiaszabályozásban található méltóságvédelem között. Az ítélet – a 46/2007. (VI. 27.) AB határozatra alapozva, annak szavait átvéve – kimondta, hogy „[a hatóság] az emberi jogok sérelmét abban a kontextusban vizsgálhatja, hogy az emberi jogokban megjelenő alapvető értékeket az érintett műsor témája, jellege, nézőpontja sérti-e”.

Az ítélet ezt követően megkísérli elhatárolni a polgári jogi személyiségvédelmet a médiaszabályozás alkalmazott rendelkezésétől:

„Bár az önrendelkezési szabadsághoz való jog része az emberi méltósághoz való jognak, az a kérdés, hogy műsorban szereplő személy képmáshoz való joga, vagy más személyiségi joga azáltal, hogy azok közléséhez nem járult hozzá sérült-e, a polgári jog terrénumára tartozó kérdés. Ahogy az a[z1959-es] Ptk. 75. § (3) bekezdéséből kitűnik, a személyhez fűződő jogok megsérthetők úgy is, hogy az érintett ahhoz hozzájárult, abban az esetben, ha az társadalmi érdeket sért vagy veszélyeztet. Amikor az Rttv. [1996. évi I. törvény] által védett érdek, a Magyar Köztársaság – elsősorban alapvető emberi jogokban megnyilvánuló – alkotmányos rendjének tiszteletben tartása érdekében az alperesi hatóságnak joga van fellépni, az vizsgálendő, hogy az érintett személy hozzájárulásától független sérül-e vagy veszélyeztetett-e az Rttv. által védett társadalmi érdek. [...] [A médiahatóságnak] azt kellett igazolnia, hogy az Rttv. által védett társadalmi érdeket sértette a műsor témája, jellege, nézőpontja, ekként a sértett személy hozzájárulásától függetlenül személyiségi jogi jogsérelmet, az emberi méltóság sérelmét jelentené, tekintet nélkül arra, hogy milyen jogági szabályozási rezsimben kerül sor a kérdés vizsgálatára.”

A fent idézett szövegrész többféle értelmezésre nyújt lehetőséget. A lehetséges értelmezések abból a kiindulópontból ágaznak el, hogy milyen jelentőséget tulajdonítunk az 1959-es Ptk. 75. § (3) bekezdés említésének („A személyhez fűződő jogokat nem sérti az a magatartás, amelyhez a jogosult hozzájárult, feltéve, hogy a hozzájárulás megadása társadalmi érdeket nem sért vagy veszélyeztet.”). Az egyik lehetséges értelmezés szerint az 1959-es Ptk. itt csak annak illusztrálására szolgál, hogy a személyiségi jogok védelme közérdekből a jogosult akarata ellenére is megvalósítható. Ezzel a médiaszabályozás nem maradna „egyedül”, abban a tekintetben, hogy a konkrét egyén jogaitól elvonatkoztatva védi az emberi méltóságot (illetve annak intézményes tartalmát). E logika szerint az 1959-es Ptk. idézett rendelkezése is lényegében az intézményes jogvédelem egyik, törvényben rögzített megnyilvánulása, amelynek nincsen ugyan köze a médiaszabályozáshoz, mégis erősíti annak a fentiekben – az „alanytalan” emberi jogvédelemre vonatkozóan – kifejtett (lásd 3.1. pont) értelmezését.

Ezzel szemben Török Bernát úgy látja, hogy a bíróság számára az 1959-es Ptk. 75. § (3) bekezdésének megvalósulása az 1996. évi I. törvény 3. § (2) bekezdés szerinti emberi jog sérelem feltételévé vált:

„az indokolás [az 1959-es Ptk. logikáját] alkalmazza az Rttv.-re [1996. évi I. törvényre], és kifejti: a médiahatósági eljárásban az vizsgálendő, hogy az érintett személy hozzájárulá-

sától függetlenül sérül-e az Rttv. által védett társadalmi érdek, azaz a Magyar Köztársaság emberi jogokban megnyilvánuló társadalmi rendjének tiszteletben tartásához fűződő érdek.”⁴²

Az 1959-es Ptk. és az 1996. évi I. törvény közötti – a Legfelsőbb Bíróság felfogásából álláspontja szerint kirajzolódó – szoros kapcsolatot az ítélet azon, fent idézett mondata emeli ki, amely a méltóságsértés következtében előálló társadalmi érdek sérelmét és így az 1996. évi I. törvény alkalmazott rendelkezésének a sérelmét csak abban az esetben látja megvalósulni, ha a cselekmény bármely jogában – a konkrét jogosult akaratától függetlenül – jogsértésnek számítana. Azaz, Török Bernát értelmezésében a bíróság döntése azt mondja ki, hogy az 1996. évi I. törvény 3. § (2) bekezdésében szereplő emberi jog sérelme csak akkor valósulhat meg, ha a médiaszolgáltató magatartása egyúttal az 1959-es Ptk. 75. § (3) bekezdés szerint is módot adna a polgári személyiségi jogi per közérdekből történő megindítására.

Tekintsünk el most attól, hogy a Legfelsőbb Bíróság általános érvényű kijelentésével ellentétben bármely „jogági szabályozási rezsimben” nem lehet eljutni ugyanarra az eredményre. A mediaszabályozáson és a polgári jogon kívül itt egyedül releváns büntetőjog például nem ad lehetőséget a személyiségi jogok közérdekből történő érvényesítésére. Ettől függetlenül is, a Török-féle értelmezés, amely a polgári jog és a mediaszabályozás furcsa egymásra utaltságát emeli ki (helytelenítve azt), valóban kiolvasható a döntésből. De legalább ilyen megalapozottan képviselhető a fentiekben kifejtett másféle értelmezés, amely az 1959-es Ptk. említését csupán „illusztrációnak” tekinti, amely az egyébként konkrét személyekhez tapadó jogok intézményes védelmének megalapozását szolgálja.

Török álláspontjával egyetértek abban a tekintetben, hogy „a médiajog szempontjából nincs jelentősége annak, hogy a polgári jogi megítélés szerint bekövetkezett-e a sérelem”.⁴³ Az is világos, hogy „a »társadalmi érdek« [...] a szabályozás alkotmányos indoka és a médiahatóság fellépésének általános igazoló érve, nem pedig a jogsértés tartalmi kritériuma”.⁴⁴ Ezen észrevételek Töröknél a bírósági döntés kritikáját szolgálják, amelyek az ő értelmezésének megfelelnek; ha a másik értelmezést fogadjuk el, akkor mondhatjuk, hogy a bíróság maga is így gondolkozott e kérdésekről, és döntésének elvi alapvetései ezen állítások igazát támasztják alá. A „társadalmi érdek” vagy a közérdek védelme valóban nem a mediaszabályozásbeli jogsértés tartalmi feltétele, hanem a szabályozás alapja és indoka. Az 1959-es Ptk. figyelembevétele tehát – eddig érvelésem alapján – csak „mellékes kitérő” lehet, a polgári jog szabályainak megsértése nem lehet a médiahatóság számára releváns, vizsgálandó körülmény.

⁴² TÖRÖK (28. lj.) 60.

⁴³ Uo. 63.

⁴⁴ Uo.

Egy ponton mindenképpen vitatkoznék Török Bernáttal: azt írja, hogy „a Legfelsőbb Bíróság [...] tévesen értelmezte az ORTT határozatát úgy, hogy abban személyiségi jogok védelme valósul meg”.⁴⁵ Az ORTT határozata ugyan idézi a 46/2007. (VI. 27.) AB határozatot, de nem alkalmazza az abban foglalt értelmezést a konkrét ügy tényállására. A fentiekben idéztem a döntés egyetlen olyan mondatát, amely e tekintetben releváns, és amely egyértelműen a műsorszámban szereplő beteg emberi méltóságának védelméről szól, azt teszi a döntés által védett értéké. Az én olvasatomban valójában az történt, hogy a médiahatóság határozata nem kísérelte meg tisztázni az emberi méltóság médiaszabályozásbeli, „alanytalan”, „intézményes” védelmének elvi alapjait, és arról a Legfelsőbb Bíróság döntése jóval bővebben szól. A médiahatósági határozatokat felülvizsgáló bírósági gyakorlatban ritka, hogy a bíróság elvi alapvetéseket kíván leszögezni, de annál dicséretesebb. A fent körüljárt értelmezési nehézségek miatt azonban nem sikerült ez maradéktalanul. A bírósági ítéletből annyi mindenesetre egyértelműen megállapítható, hogy a bírák szerint az egyénhez fűződő személyiségi jogi sérelem önmagában nem elegendő a médiaszabályozás rendelkezésének megsértéséhez (ez nagyon fontos állítás), és utóbbi csak a „társadalmi érdek” (közérdek) megsértése esetén valósulhat meg (szintén igen fontos állítás, feltéve, ha a bíróság itt ténylegesen nem az 1959-es Ptk. 75. § szerinti társadalmi érdekre célzott).

Ettől függetlenül, az elvi tisztázás dicséretes szándéka ellenére is, az ügy konkrét tényállását a bíróság megítélésem szerint tévesen mérlegelte. A bíróság szerint ugyanis a beteg ábrázolásának módja a műsorszámban nem jogsértő, hiszen az „éppen arról szól[t], hogy az emberi jogokból eredő alapvető értékek vélt sérülésére felhívja a figyelmet. A műsor jellege és nézőpontja a kezelt beteg törvényes képviselőjének, édesanyjának nézőpontja volt, ezért a műsor nem irányult a beteg emberi méltóságának megsértésére.” Megítélésem szerint – e ponton mindenképpen csatlakozva Török Bernáthoz⁴⁶ – egy emberi jogi jogsértést (a beteggel való bánásmódot) nem lehet egy másik (a médiaszolgáltató általi) emberi jogi jogsértés által bemutatni. Abban is tévedett az eljáró bíróság, hogy az 1996. évi I. törvény 3. § (2) bekezdésének megvalósulásához a méltóságsértésre való irányultság szükséges, holott a törvény egyszerűen az emberi jogok megsértését tilalmazta.

Az a furcsa helyzet állt tehát elő, hogy míg a médiahatóság a jelen tanulmányból kirajzolódó értelmezés szerint – nem egészen következetes elvi alapokon, de végeredményét tekintve – helyes döntést hozott, hiszen a vizsgált tartalom – azáltal, hogy egy magatehetetlen, kiszolgáltatott embert mutatott be, az alapvető szolidaritási normák figyelmen kívül hagyásával – képes volt arra, hogy az emberi méltóság intézményes védelme ellenében hasson, addig a Legfelső Bíróság – az e tanulmány által szorgalmazott elvi tisztázás jelentős részének elvégzése mellett – a tényekből téves következtetésre jutott.

⁴⁵ Uo. 64.

⁴⁶ Uo.

5.3. A meggyilkolt kaposvári kisfiú esete

A médiaszolgáltató által 2012. november 7-én közzétett *Mokka* c. műsorszám vonatkozásában a Médiatanács 169/2013. (I. 30.) sz. határozatában több jogsértést is megállapított. A helytelen korhatár-besoroláson túl a 2010. évi CIV. törvény 14. § (1) és (2) bekezdésének megsértése miatt bírságot szabott ki a médiaszolgáltatóra. A reggeli magazinműsor a nem sokkal azelőtt történt, brutális gyermekgyilkossággal foglalkozott, hosszasan, több vendég és bejátszás segítségével, több oldalról megközelítve az ügyet. A minden hétköznap jelentkező műsorszámban szokásosan egy nyereményjátékban vehetnek részt a nézők, ha sms-ben szavaznak a feltett kérdésre adható válaszok valamelyikére. A nyereményjáték ebben a konkrét műsorszámban sem maradt el, reggel 6.57 és 8.54 között négy ízben került sor a szavazás tárgyának ismertetésére és a nyeremények bemutatására, az alábbiak szerint:

„Műsorvezető: »Mai kérdésünk, Ön szerint mi lehetett Szita Bence meggyilkolásának indítéka?

Mokka1 – féltékenység

Mokka2 – elmezavar

Mokka3 – pénz

A feltételezések szerint bérgyilkosság történt, arról lehetett olvasni a sajtóban, hogy a mostohaanyja kétszázezer forintot fizetett azért a hajléktalan férfiaknak, hogy eltegyék Bencét láb alól, ahogyan ő fogalmazott. A választott szavazatának kódját a 06-30-30-300-as alapdíjas sms számra várjuk. A véleményüket pedig írják meg a 17630-as számra, folytatjuk a Mokka-t.»

[...]

»Ha szavaznak, nyerhetnek, mutatom a nyereményeket.«

A képernyőn megjelent, valamint a műsorszámban elhangzott tájékoztatás szerint a napi nyeremény egy darab páros belépő a Game On videojáték-kiállításra a WAM Design centerbe, a heti nyeremény egy két főre szóló, kétéjszakás kikapcsolódás a hajdúszoboszlói Hotel Délibábra voltak.”

A médiaszolgáltató nyilatkozatában elismerte, hogy az eljárás tárgyát képező telefonos játék közreadásával súlyosan megsértette az áldozat hozzátartozóinak kegyeleti jogait, a 2010. évi CIV. törvény 14. § (1) bekezdésének megsértését ellenben nem, tekintettel arra, hogy a műsorszám tartalma egy konkrét személy személyhez fűződő jogait sértette meg. A Médiatanács döntése szerint azonban a műsorszám

„készítői a szenzációhajhász, a közízlést sértő és megbotránkoztató elem nyereményjátékban való felhasználásával figyelmen kívül hagyták a hozzátartozók érzelmeit, mindezt egy kifejezetten nyereségorientált műsorrészletben tették, azaz anyagi haszonszerzésre használták egy család tragédiáját. A nyereményjátékban egy tizenegy éves fiú halálával kapcsolatban feltett kérdés és az arra adható válaszok megfogalmazása és feltevése nélkülözött minden empátiát, a tragikus eseményt egy nyereményjáték apropójává téve a Médiaszolgáltató olyan magatartást tanúsított, mely negligálta az emberi méltóság alapvető értékét.”

A Médiatanács korábbi gyakorlatával és a médiaszolgáltató nyilatkozatával összhangban kiemelte, hogy:

„az Smtv. [2010. évi CIV. törvény] 14. § (1) bekezdésének megsértésére irányuló eljárások során nem egyéni jogsérelmekről dönt, hanem annak megállapítására jogosult, hogy a médiaszolgáltató az emberi méltóság tiszteletben tartásával tevékenykedik-e, egyes műsorainak témája, jellege nem sérti-e az alapvető jogokat.”

A Médiatanács hivatkozott mind a 46/2007. (VI. 27.) sz., mind pedig a 165/2011. (XII. 20.) sz. AB határozatra, rögzítve, hogy eljárásában nem a meggyilkolt kisfiú személyiségi jogainak védelmében lép fel, hanem az emberi méltóság intézményes védelmében, a közérdek, és a demokratikus nyilvánosság biztosítása céljából. A Médiatanács szerint:

„a hatósági fellépés indokát az jelenti, hogy a műsorszámok közzétételével a Médiaszolgáltató olyan alapvető normát hagyott figyelmen kívül, mint a kiskorúak emberi méltósághoz való joga, mely alapérték tisztelete a társadalmi élet és együttműködés egyik fő fundamentuma.”

A határozat felidézte *Az igazság ára* ügyet [748/2008. (IV. 29.) sz. ORTT határozat], valamint az *Alekosz – Szerelem a legfelsőbb szinteken* c. műsorszámmal szemben jogsértést megállapító korábbi döntését is [1044/2011. (VII. 19.) sz. médiatanácsi határozat]. Megítélése szerint:

„jelen ügy annyiban hasonlít a fentiekre, hogy – ugyan eltérő módon – de megjelent az emberi méltóságot sértő »üzenet«, amennyiben egy emberi tragédiát a Médiaszolgáltató minden empátia nélkül egy nyeresémszavazás »apropójává tett«. Egy brutális gyermekgyilkosság ily módon ürüggyé vált egy játékra, amelyen kiállítás-belépőt, illetve üdülési szolgáltatást lehetett nyerni, amely tartalom önmagában is megdöbbentő kontrasztot képezett a műsorszám tárgyául szolgáló bűncselekmény jellegével, és ezáltal – a médiaszolgáltató akaratától, szándékaitól függetlenül is – degradálta az emberi élet, és vele együtt az emberi méltóság értékét, csorbította a tragédia jelentőségét, az elkövetett bűncselekmény kirívó súlyosságát. A Médiaszolgáltató a műsorában közzétett nyeresémszavazással egy gyermek, illetve családja tragédiáját kizárólag üzleti célokra, anyagi érdekeinek szem előtt tartásával, szenzációhajhász módon használta fel. Ez a médiaszolgáltatói magatartás önmagában alkalmas arra, hogy az emberi élet és – az ezzel elválaszthatatlan egységet képező – emberi méltóság sérthetetlen és feltétlen tiszteletet érdemlő értéként való elismerését kérdőjelezze meg. A tragédia ilyen körülmények között történt megjelenítése a közönséget szintén teljes empátiát és az emberi méltóság tiszteletét elutasító, azt teljes mértékben figyelmen kívül hagyó magatartásra ösztönözte. A vagyoni érdekek emberi méltóság »kultúrájának« tisztelete elé helyezésére ösztönző magatartás a Médiatanács álláspontja szerint az emberi méltóság intézményének védelme érdekében szintén indokoltá tette a hatósági fellépést.”

Mindezek alapján a Médiatanács megállapította, hogy a műsorszámban szereplő nyeresémszavazás közreadásával a médiaszolgáltató megsértette a 2010. évi CIV. törvény 14. § (1) bekezdését.

Az ugyanazon a napon, a *Mokka* szünetében a médiaszolgáltató által közzétett *Tények* c. hírműsorszámában, illetve annak későbbi kiadásában két alkalommal is adásba került az elhunyt gyermek édesanyjával készített „beszélgetés”, amelyben az anya zokogva és összefüggéstelenül beszél fia elvesztéséről, illetve ad hangot fájdalmának.

A Médiatanács megállapítása szerint:

„közvetlenül a gyilkosság után az áldozat édesanyja rendkívül zaklatott állapotban volt, a fia halála okán feltörő érzelmeit nem tudta és nem is akarta leplezni, így vélhetőleg nem tudta nyugodtan és következetesen végiggondolni szereplése következményeit. A nyilatkozatot a hírműsorszámában a narráció is úgy kommentálta, hogy az anya teljesen megtörtén nyilatkozott. [...] A vizsgált műsorrészrel kapcsolatban megállapítható, hogy a meggyilkolt fiú édesanyját olyan állapotában ábrázolta, amikor aligha lehetett képes felelős döntést hozni médiabeli szereplésével vagy annak elutasításával kapcsolatban. Az Smtv. [2010. évi CIV. törvény] 14. § (2) bekezdése nem abban az esetben alkalmazandó, ha a médiaszolgáltató visszaél a műsorában szereplő önrendelkezési jogával. Az érintett rendelkezés alkalmazása független az önrendelkezési jog meglététől, illetve annak gyakorlásától. A médiahatóság számára a lényeg, hogy az édesanyját olyan állapotban ábrázolta, amikor egyértelműen megalázó, kiszolgáltatott helyzetben volt. Nehezen lehetne elképzelni olyan helyzetet, amely egy anyát ennél kiszolgáltatottabbá tesz, a Médiaszolgáltató pedig ezt a lelkiállapotát kihasználva készítette az informatív tartalommal egyáltalán nem bíró riportot, amely következményeinek felismerésére az anya nyilvánvalóan nem volt képes. Ez a bemutatás a médiaszolgáltató részéről ugyanakkor kétséget kizáróan öncélúnak is tekinthető, hiszen az édesanya szavai semmiféle többletinformációt nem tartalmaztak a gyilkossággal kapcsolatban – tehát eleve nem is szolgálhatták a közönség tájékoztatáshoz fűződő jogát –, hanem kizárólag gyermeke elvesztése feletti fájdalmát fogalmazták meg. Ez a fajta bemutatás, amely nem tekinthető a média tájékoztatási feladatának teljesítését célzó tevékenységnek, és amely megvalósítja az Smtv. 14. § (2) bekezdésében foglalt tényállás valamennyi elemét, az anya beleegyezésétől, vagy annak hiányától függetlenül jogsértő.”

Mindezek alapján a Médiatanács megállapította, hogy a médiaszolgáltató megsértette a 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bekezdését is.

A Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 24.K.30.776/2013/9. sz. ítéletében teljes mértékben egyetértett a Médiatanáccsal a 2010. évi CIV. törvény 14. § (1) bekezdése megsértésének megítélésében, a hatóság indokolásához „nem kíván[t] egyebet hozzátenni”.

A 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bekezdés tekintetében azonban megváltoztatta a határozatot, és törölte az e rendelkezés megsértése miatt kiszabott szankciót, mert úgy látta, hogy a médiaszolgáltató nem ábrázolta megalázó, kiszolgáltatott helyzetben az áldozat édesanyját. E körben a bíróság kiemelt fontosságot tulajdonított annak a ténynek, hogy az interjú bemutatásába az anya előzetesen beleegyezett. Az elsőfokú bíróság szerint e szabályt csak azok védelmében lehet alkalmazni, akik – állapotuknál vagy helyzetüknél fogva – nem képesek a beleegyző nyilatkozat megtételére, illetve ha feltételezhető, hogy a nyilatkozattételre alkalmas állapotukban a felvétel készítéséhez való hozzájárulást megtagadnák.

A bíróság úgy vélte, hogy a médiahatóság nem ítélt volna meg az anya bemutatását öncélúnak és sérelmesnek sem, így döntése e tekintetben a szerkesztői szabadságot sértette. A bíróság itt is az anya – a médiaszolgáltató szerint meglévő – beleegyező nyilatkozatára utalt, amelynek megléte eleve kizárja az öncélú és sérelmes bemutatást, és amelynek meglétét vagy tartalmát a médiahatóság nem vizsgálhatja (a nyilatkozatával való visszaélés esetén az anya polgári pert indíthatta volna).

A Médiatanács fellebbezése szerint:

„az Smtv. [2010. évi CIV. törvény] 14.§ (2) bekezdése nem csak abban az esetben alkalmazandó, ha a médiaszolgáltató visszaél a műsorában szereplő önrendelkezési jogával, az érintett rendelkezés alkalmazása független az önrendelkezési jog meglététől, illetve annak gyakorlásától. Azaz alperes álláspontja szerint a jogsértés tényén nem változtat a szereplők beleegyezése, illetve az sem, hogy beleegyezésük miatt milyen módon vált korlátozottá számukra a személyiségvédelemhez fűződő jogi eszközök használata. Ez a bemutatás a médiaszolgáltató részéről kétséget kizáróan öncélúnak tekinthető, hiszen az édesanya szavai semmiféle többletinformációt nem tartalmaztak a gyilkossággal kapcsolatban, nem szolgálták, nem szolgálhatták a közönség tájékoztatáshoz fűződő jogát, hanem kizárólag a gyermeke elvesztése feletti fájdalmát fogalmazták meg. Ez pedig egyértelműen nem tekinthető a média tájékoztatási feladatának teljesítését célzó tevékenységnek, egyértelműen megvalósítja az Smtv. 14.§ (2) bekezdésében foglalt tényállás valamennyi elemét, amely az anya beleegyezésétől vagy annak hiányától függetlenül jogsértő.”

A Médiatanács jogértelmezése szerint tehát a 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bekezdése sem a konkrét, személyhez fűződő jog megsértése esetén alkalmazható rendelkezés, hanem elrugaszkodik a műsorszámban szereplő személy jogaitól, és az intézményes jogvédelem irányában hat. Amint már idéztem, az Alkotmánybíróság 165/2011. (XII. 20.) sz. határozata a 2010. évi CIV. törvény 14. § (2) bekezdéssel összefüggésben megállapítja, hogy:

„a megalázó, kiszolgáltatott helyzetben lévő emberekkel való bánásmódot szabályozó rendelkezés – amellett, hogy a személyiségi jogvédelmi képesség hiányára vagy korlátozottságára is utal – az emberi jogok megsértésének olyan eseteit fedi le, amelyek súlyosan veszélyeztetik az emberi méltóság intézménye tartalmának érvényesülését.”

Az ilyen helyzetű emberek – öncélú és sérelmes – bemutatása ugyanúgy az emberi méltóság kultúráját rombolja, az intézményes védelem ellenében hat.

A fellebbezést a másodfokon eljáró Fővárosi Törvényszék még nem bírálta el.

6. Kitekintés: az emberi méltóság védelme és a sajtószabadság Európában⁴⁷

Az emberi méltóság védelme nem pusztán a közös európai médiaszabályozás, hanem a közös európai jogrend egyik alapja.⁴⁸ McCrudden szerint az emberi méltóság fogalma jogrendszerrel változik, olykor még egy adott jogrendszeren belül is mást és mást jelenthet, de ettől még az emberi méltóságnak kiemelt jelentősége van az emberi jogokat érintő ügyek eldöntésekor.⁴⁹

Az emberi méltóság védelmét a televíziós médiaszolgáltatásokban előírja az Európa Tanács televíziós egyezménye: „a szolgáltatott műsoroknak formai és tartalmi szempontból egyaránt tiszteletben kell tartaniuk az emberi méltóságot és mások alapvető jogait.”⁵⁰ Az emberi méltóság védelme közös európai médiaszabályozásban ezen felül elsősorban a gyűlöletbeszéd audiovizuális médiaszolgáltatásokban érvényesülő tilalma formájában jelenik meg (AVMS irányelv).⁵¹ Az audiovizuális szolgáltatásokra és az internetre vonatkozóan az Európai Parlament és a Tanács egy ajánlást is megfogalmazott az emberi méltóság hatékonyabb védelmének érdekében.⁵²

Az emberi méltóság védelme számos európai ország médiaszabályozásában szerepel. E szabályozásokra jellemző, hogy az emberi méltóság védelmét a jóhírnév és a becsület megsértésének alternatívájaként, vagy azokkal azonos, esetleg a szabályozásban azok mellett szereplő rendelkezésként tartalmazzák. Ez azt is jelenti, hogy az ezt a megoldást alkalmazó államoknak egy részében a méltóság (jóhírnév, becsület) megsértése esetén médiahatósági eljárás indulhat, máshol pedig büntetőjogi szabályokat találhatunk a médiatörvényekben, amelyeket értelemszerűen csak büntetőbírósság alkalmazhat.

⁴⁷ Az egyes állami szabályozás vizsgálatokor nagymértékben támaszkodtam a DLA Piper Hungary által a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság megrendelésére 2011–2012 között végzett nemzetközi kutatás eredményeire.

⁴⁸ Perry KELLER: *Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média* (Budapest, Wolters Kluwer, 2014) 52–53., 110–111.

⁴⁹ Christopher McCrudden: Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *European Journal of International Law*, Vol. 19. No. 4. 655–724.

⁵⁰ A határokat átlépő televíziózásról szóló, Strasbourgban, 1989. május 5-én kelt európai egyezmény, kihirdetve az 1998. évi XLIX. törvénnyel, 7. cikk (1) bek.

⁵¹ Az Európai Parlament és az Európai Tanács 2010/13/EU sz. irányelve az audiovizuális médiaszolgáltatásokról, 6. cikk. Lásd bővebben Tarlach McGONAGLE: Safeguarding Human Dignity in the European Audiovisual Sector. *IRIS Plus, Legal Observations of the European Audiovisual Observatory*, Issue 2007/6.

⁵² Az Európai Parlament és a Tanács 2006/952/EC sz. ajánlása a kiskorúak és az emberi méltóság védelméről és a válaszadás jogáról az európai audiovizuális és on-line információs szolgáltatási ipar versenyképességével összefüggésben, 2006. december 20.

Egyes államok gyakorlatában (ahogyan azt pl. a francia, az olasz, a portugál vagy a magyar szabályozás és médiahatósági döntések mutatják) az emberi méltóság védelme elszakad a megsértett személyek személyiségi jogaitól, és a jogsértés akkor állapítható meg, ha az adott médiatartalom nem tartja tiszteletben az emberi méltóság alapvető értékét (azaz nem szükséges konkrét személyiségi jogi sérelem bekövetkezése a jogsértés megállapításához).

Egy másik lehetséges szabályozási megoldás, amikor nem általános tiltást fogalmaz meg, hanem konkrét, az emberi méltóságot sértő tényállásokat tilt a törvény (pl. a kiskorúak vagy a megalázó, kiszolgáltatott helyzetben lévők védelmében; ilyen rendelkezés található a cseh, portugál, magyar médiaszabályozásban).

Az AVMS irányelv nyomán az emberi méltóság megsértése a kereskedelmi közleményekben is tilos [9. cikk (1) bekezdés c) pont i) alpont].

Az alábbiakban bemutatom az egyes államok szabályozását, amelyek a média általi méltóságsértések elleni fellépést célozzák. (A polgári és büntető törvénykönyvekben szereplő, nem mediaspecifikus méltóságvédelemmel nem foglalkoztam.)

A Cseh Köztársaság törvényei értelmében a rádiós és televíziós műsorszolgáltatóknak tilos öncélúan megjeleníteni haldokló embereket vagy súlyos fizikai vagy lelki szenvedést olyan módon, ami sérti az emberi méltóságot.⁵³ A lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló törvény⁵⁴ 8. cikke előírja, hogy az ilyen médiaszolgáltatásokat nyújtó szolgáltatók kötelesek gondoskodni arról, hogy a szolgáltatásban megjelenő üzleti információ ne sértse az emberi méltóságot.

Az 1986. évi francia törvény 1. cikke – többek között – kimondja, hogy „e szabadság kizárólag az emberi méltóság tisztelete által szükségeltetett mértékben korlátozható”.⁵⁵ Ennek következményeképpen a médiahatóság (CSA) biztosítja, hogy az audiovizuális médiaszolgáltatók által a nyilvánosság felé közvetített programok tartsák tiszteletben az emberi méltóságot. Minden olyan magatartás, amelyről feltételezhető, hogy megaláz vagy lealacsonyít egy emberi lényt, összeférhetetlennek minősül az emberi méltósággal. Így például a *Conseil d'État* úgy határozott, hogy egy rádióműsorban tett megjegyzések, amelyekben a műsorvezető többször is üdvözölte egy rendőr halálát egy lövöldözés során, összeférhetetlenek az emberi méltóság tiszteletével (CE, 1996. május 20.: Juris-data n° 1996-050586).

A luxemburgi Médiatörvény értelmében az emberek és az emberi méltóság tisztelete az audiovizuális mediaszektor számára alapvető elvek.⁵⁶

Az olasz médiakódex 3. és 4. cikke értelmében az emberek szabadságának és jogainak, így méltóságának tiszteletben tartása az audiovizuális média számára

⁵³ Act no. 231/2001 Coll., on the operation of radio and television broadcasting, s. 32.

⁵⁴ Act no. 132/2010 Coll., on on-demand audiovisual media services.

⁵⁵ Freedom of Communication Act no. 86-1067, s. 1.

⁵⁶ Act of 27 July 1991 on Electronic Media, article 1. (2) c).

kötelező alapelv.⁵⁷ A 10. cikk alapján a médiahatóság (AGCOM) köteles biztosítani, hogy az audiovizuális médiaszolgáltatások tartsák tiszteletben az alapvető emberi jogokat. Ugyancsak e rendelkezés alapján az AGCOM közzétett néhány határozatot azzal a céllal, hogy megerősítse az audiovizuális médiaszolgáltatások kötelezettségét az alapvető emberi jogok tiszteletére és védelmére. Így a 165/06/CSP sz. határozat hangsúlyozza, hogy a médiaszolgáltatások kötelesek tiszteletben tartani az emberi méltóságot, a kiskorúak jogait és a vallásos véleményeket, továbbá kerülniük kell a közönséges beszédet, az erőszakot és a szexuális tartalmú műsorokat. Az emberi méltóság tiszteletének elve a kiskorúak védelmével kapcsolatban is szóba kerül.⁵⁸ A sajtó vonatkozásában az újságírói magatartási kódex a személyes adatok kezelésével kapcsolatban általánosan előírja, hogy az újságírók nem tehetnek közzé a tudósításban érintett személyekkel kapcsolatban olyan szöveget vagy képet, amely sértheti azok emberi méltóságát, továbbá nem tehetik közzé az erőszakos cselekmények részleteit, amennyiben az ilyen információ vagy képek közzétételéhez nem fűződik közérdek. Ezen túlmenően a médiaszabályozás – jóllehet *expressis verbis* nem mondja ki, hogy a sajtó nem sértheti az emberi jogokat – biztosítja a helyreigazítási jogot azok részére, akikkel kapcsolatban valótlan és méltóságukat sértő képeket vagy információkat tettek közzé.⁵⁹

Portugáliában a médiaszolgáltatások kötelesek tiszteletben tartani az emberi méltóságot és az alapvető jogokat, szabadságokat és garanciákat, és nem bujthatnak fel bűncselekmények elkövetésére.⁶⁰ Bár általánosak, e rendelkezések mégis érvényesíthetők, és megsértésüket szankcionálhatja a médiahatóság (ERC) és/vagy a bíróság. Ami a sajtót illeti, az újságírókról szóló törvény általánosságban előírja, hogy az újságírók nem adhatnak közre olyan információkat, képeket vagy nyilatkozatokat, amelyek veszélyeztethetik az érintett személyek méltóságát azzal, hogy bemutatják lelki, érzelmi vagy fizikai sebezhetőségeiket.⁶¹

2003. január 31-i döntésével az ERC kimondta, hogy a tévéműsorok bizonyos fajtája, jelesül a valóságshow-műfaj alkalmas az emberi méltóság megsértésére azáltal, hogy látványosságot csinál a résztvevők magánéletéből. Az ERC véleménye szerint a magánszférához való jog nem korlátlan, és az információszabadságot, valamint a műsorkészítés szabadságát korlátozza az állampolgárok emberi méltóságának, magánéletének és becsületének védelme.

⁵⁷ Legislative Decree 31 July 2005, no. 177; Audiovisual Media and Radio Services Code, 3–4. §.

⁵⁸ „Code of Practice on the processing of personal data by journalists” és „Treviso Charter” (*Carta di Treviso*).

⁵⁹ Legislative Decree 31 July 2005, no. 177 (Audiovisual Media and Radio Services Code), art. 32-*quinquies*, Law 8 February 1948, no. 47 (Printed Press Law).

⁶⁰ Law no 54/2010 of December 24 (Radio Law), art. 30 and 32, and Law no 27/2007 of July 30 (Television and On-Demand Audio-visual Services Law), art. 27.

⁶¹ Art. 14 no. 2 subparagraphs d) and g) of Law no. 1/99 (Journalists’ Statute).

A testület 2002. július 20-i döntése a halottak médiában való megjelenítésével foglalkozott. Határozatában az ERC kimondta, hogy a halottakról készült képek, minthogy az emberi méltóság az elhalálozás után is fennmarad, kizárólag a hírhez lényegi módon kapcsolódó tényközlés formájában tehetők közzé a médiában, az elhunyt személy hírneve/közéleti szerepe vagy az elhalálozásához vezető helyzet jelentősége okán. A média köteles tartózkodni a halál szenzációhajhász, beteges és kegyetlen, illetve olyan megjelenítésétől, ami nem kapcsolódik szervesen az adott hírhez.

A *Big Brother* c. műorszám és annak a magánéletre és az emberi méltóságra gyakorolt hatásainak elemzése alapján az ERC 2000. október 24-i döntésében kimondta, hogy magánszférához való jog nem korlátlan, és az információszabadságot, valamint a műorkészítés szabadságát korlátozza az állampolgárok emberi méltóságának, magánéletének és becsületének védelme. A magánszféra feladása a közönség valódi emberi méltóságának sérelméhez vezethet. Az ERC álláspontja szerint kulcsfontosságú, hogy a *Big Brother* című műsort sugárzó televíziósatorna műorszámaiban szavatolja a törvények által is védett emberi méltóság megőrzését, és a résztvevők magánszférájának bemutatása révén ne teremtsen olyan helyzetet, amely valóságos iskolája a méltatlanságnak, akár konkrét szituációk vagy feladatok bemutatása révén, akár azáltal, hogy a játékban a siker olyan taktikákat kíván meg, amelyek alapvető értékeket sértenek.

Szlovákiában a szabályozás előírja a személyiségi jogok védelmét az audiovizuális médiaszolgáltatások terén. Az előírások tiltják, hogy a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások, a lineáris médiaszolgáltatások vagy azok részei tartalmuk vagy a bemutatás módja révén sértsék az emberi méltóságot, valamint mások alapvető jogait és szabadságát.⁶²

Szlovéniában a szabályozás alapelveinek értelmében a tömegmédia tevékenységének az emberi méltóság védelmén kell alapulnia.⁶³

Cipruson a szabályozás értelmében az audiovizuális médiaszolgáltatók kötelesek biztosítani, hogy műsoraik tartsák tiszteletben a polgárok jogait és szabadságát. Ezen belül kötelesek tiszteletben tartani az egyén személyiségét, hírnevét és magánéletét, valamint a demokrácia eszméit.⁶⁴

A lett⁶⁵ és a román⁶⁶ médiatörvény a tartalomszabályozással kapcsolatos rendelkezések között tiltja az emberi méltóság megsértését is.

Megállapítható, hogy az emberi méltóság védelme, valamint a hírnév- és becsületvédelem több állam jogrendszerében keveredik. Létezik olyan szabályozás,

⁶² Act no. 308/2000 Coll. on Broadcasting and Retransmission, art. 19.

⁶³ Media Act (Official gazette of the Republic of Slovenia) (*Uradni list RS*), no 35/2001), art. 6.

⁶⁴ Radio and Television Stations Law of 1998, s. 26 (1).

⁶⁵ Radio and Television Act, 24 August 1995, art. 17. para. (3) point 3.

⁶⁶ Law no. 504/July 11th, 2002 (Audio-visual Law), art. 9.

amely a méltóság védelmét – lényegében a becsülethez való joggal azonosítva azt – a sérelmet szenvedett fél személyiségének megóvása szempontjából ítéli meg; más-hol a szabályozás, illetve a rá épülő joggyakorlat általában véve a közönség érdekeit védi, korlátozva azon médiatartalmak közzétételét, amelyek sértik az emberi méltóság alapvető értékét. Az elvégzett kutatások azonban csak a vizsgált kérdés külföldi hátterének felvillantására voltak alkalmasak.

7. Összegzés

Az emberi méltóság médiaszabályozásbeli védelme nem lezárt kérdés. Jelen tanulmányban felvázolt értelmezés – az alkotmánybíróági, bírósági és hatósági gyakorlaton alapulva – egy koherens, a sajtószabadságot és az egyes jogterületek szétválasztásának szempontját egyaránt tiszteletben tartó tartalmat kíván adni az érintett rendelkezésnek. Ezen értelmezés alapja a média világában olykor szembenálló érdekelték közötti *modus vivendi* megtalálása; a média polgári jogi kötelezettségeivel és a rá vonatkozó büntetőjogi tilalmakkal azonos tartalmú szabály betartását a médiaszabályozás nem követeli meg; a 2011 óta kialakult felfogás elválasztja egymástól e jogágakat és a médiaszabályozást. A közönség ugyanakkor védelemben részesül az ő nézőpontjából vizsgálva méltóságsértő tartalmakkal szemben. Azok pedig, akiknek személyiségi jogai sérültek, a további jogi eszközöket – elsősorban a polgári jog és a büntetőjog területén – változatlanul igénybe vehetik. Mindeközben pedig egyértelművé válik, hogy az emberi méltóság fogalma – amely, mint maga az Alkotmánybíróság mondta, valójában nem is „jog”, hanem annál jóval több, de mindenképpen csak nehezen megragadható – a médiaszabályozásban szükségszerűen mást jelent, másként értelmezendő, másféle módon védendő, mint más jogági szabályozási rezsimekben.

Jelen tanulmányban foglalt következtetések az alábbi pontokban foglalhatók össze:

- az emberi méltóság jogának is létezik objektív, intézményes oldala, amelynek védelme, elismerése tevéleges állami kötelezettséget keletkeztet;
- ez a kötelezettség abban nyilvánul meg, hogy az államnak szabályozás útján védenie kell az emberi méltóságot a médiatartalmakkal szemben;
- az emberi méltóság – a szubjektív jogtól elválasztott, attól függetlenül értelmezendő – intézményi oldalának megalapozását az Alkotmánybíróság adta meg; az Alkotmánybíróság és nyomában a médiahatóság, valamint a felülvizsgálatot végző bíróságok természetesen nem tévedhetetlenek, mindenesetre jó okokat lehet találni az intézményes jogvédelem szükségessége mellett;
- ezzel együtt is, alapvető és nem feltétlenül könnyen kezelhető értelmezési feladatot jelent a médiaszabályozás alkalmazásakor, hogy az emberi méltóság védelmének szubjektív, alanyi oldalát el kell választani az intézményes jogvédelemtől;

- ez az elválasztás azért nehéz szellemi művelet, mert a legtöbb esetben felmerülhet a műsorban szereplő személy(ek) méltóságának sérelme is, amely gyanú sokszor annyira erős, hogy nehéz a médiaszabályozás alkalmazását attól függetleníteni;
- ehhez képest a műsorban szereplő személy jogainak sérelme a médiaszabályozás számára indifferens kérdés, így az egyéni jogok sérelme nem szükséges feltétele az emberi méltóság intézményes sérelmének;
- e következtetések elfogadásának egy ellentétes irányú – a sajtószabadságra nézve jótékony hatású – következménye is van: az egyéni jogsérelmek (jóhírnév, becsület, más személyiségi jogok sérelme) nem orvosolhatók a médiahatóság előtti eljárásban.

Az emberi méltóság korunk gyakran használt és hivatkozott jogi koncepciója; hivatkozási alap, de számos elemében még kidolgozásra vár. A megfelelő értelmezés igényét nagyban felerősíti a profitorientált média tartalmainak sokszor az emberi méltóság alapvetését tagadó vagy negligáló jellege. Amint a hatóság döntéseiből, illetve azok fogadtatásából is kiviláglik, a politikai-közéleti viták összefüggésében, vagy azok kontextusában közzétett tartalmak e kérdés fényében való jogi megítélése sem feszültségektől mentes. E problémákra, illetve az emberi méltóság médiával szembeni védelmének fokozott társadalmi igényére ugyan a jogi szabályozás vagy a jogalkalmazás kétségkívül nem lehet képes maradéktalanul megnyugtató és hatékony választ adni, mindenesetre jelentős mértékben hozzájárulhat a nyílt közvita megóvásához, és egyúttal az emberi méltóság védelméhez.

SZOMORA ZSOLT*

A becsület mint jogi tárgy – büntetőjog-dogmatikai és alkotmányjogi fejtegetések**

1. Bevezetés

„A becsület a legkifinomultabb, a büntetőjog nehézkes, tompa kesztyűivel a legnehezebben megragadható és ezért a legkevésbé hatékonyan védett büntetőjogi jogi tárgy”, olvashatjuk a az egyik legnevesebb német büntetőjog különös részi tankönyvben.¹ Más megfogalmazásban: „A becsület eszmei jellege miatt ellenáll annak, hogy a jogtárgyi kontúrjait pontosan meghúzhassuk.”²

Mindezen nehézségek mellett is a ma büntetőjogásza számára ténykérdés, hogy a büntetőkódex bünteti a becsület sérelmét, azt a rágalmazás és a becsületsértés (és ezekhez hasonló típusú cselekmények) törvényi tényállásaiban tipizálja. A jogalkotó tehát – több-kevesebb, inkább kevesebb határozottsággal – meghúzza a büntetendőség kontúrjait, a jogtudomány feladata marad feltárni azt, hogy tartalmi szempontból valójában mit is védenek ezek a tényállások. Így – minden nehézség ellenére – szükséges a becsület jogtárgyi kérdéseivel foglalkozni. A vizsgálódás eredményét részben előrebocsátva elmondható, hogy a magyar büntetőjogi szakirodalom a Csemegi-kódex időszakában részletesen foglalkozik a becsület lehetséges fogalmi meghatározásaival, aztán a téma iránti érdeklődés fokozatosan alábbhagy. Érdekes módon a rendszerváltozást követően sem találhatunk újabb fejleményeket a szakirodalomban, annak ellenére sem, hogy a személyiség és a személyhez fűződő jogok 1990 után jelentősen felértékelődtek. A szakirodalom leginkább a vélemény szabadság felől közelítve, annak korlátjaként foglalkozik a becsületvédelem kérdéseivel (és ezt sem a büntetőjogi, hanem az alkotmányjogi

* A szerző habilitált egyetemi docens (SZTE ÁJK).

** A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült (2011–2014).

¹ „Die Ehre ist das subtilste, mit den hölzernen Handschuhen des Strafrechts am schwersten zu erfassende und daher am wenigsten wirksam geschützte Rechtsgut unseres Strafrechtssystems.” Reinhart MAURACH–Friedrich-Christian SCHROEDER–Manfred MAIWALD: *Strafrecht Besonderer Teil. Teilband I. Straftaten gegen Persönlichkeits- und Vermögenswerte* (Heidelberg, C. F. Müller, 2009) 259.

² Mares ASKARYAR: *Die strafrechtsdogmatische Umsetzung der verfassungsrechtlichen Vorgaben zu Art. 5 Abs. 1 GG*. (Hamburg, Kovac Verlag, 2010) 1.

szakirodalom teszi),³ a becsületfogalom tartalmi kérdéseivel kapcsolatos, egyre lakonikusabb megállapítások pedig hosszú évtizedek, gyakorlatilag a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény (a továbbiakban: 1961-es Btk.) időszaka óta ismétlődnek.

Ezért több mint hasznos, ha a becsületről mint jogi tárgyról való gondolkodás felfrissítése érdekében a német szakirodalomhoz fordulunk. A német becsületfogalmi koncepciók áttekintésével nem elsősorban jogösszehasonlítás a célom, hanem az, hogy a német fogalmi, elméleti koncepciók alapján megpróbáljam értékelni és rendszerbe foglalni a magyar büntetőjogi szabályozásból levezethető jogi tárgyat.⁴ Továbbá – a büntetőjog szemüvegén keresztül – tisztázni annak az általános személyiségvédelemhez való viszonyát. A jogi tárgy általános büntetőjogdogmatikai kérdéseiről írt rövid bevezetés után először a német koncepciók bemutatására kerül sor, ezt követően fogom a hazai helyzetet elemezni, majd a büntetőjog-dogmatikai tételeket alkotmányjogi kontextusban vizsgálni.

2. A becsület jogtárgyi sajátosságai

A jogi tárgy dogmája, miszerint a büntetőjogot jogtárgyvédelemre kell alapozni és korlátozni, a büntetőjogi irodalom nagy részében elfogadott és alapvető kiindulási pontot jelent.⁵ Annak ellenére igaz ez, hogy a dogmatörténet kiválóan demonstrálja, hogy a jogi tárgy tartalmilag, homogén fogalomként nem írható körül. Stratenwerth szavaival élve, „a jogi tárgy mindent átfogó materiális definíciója nem más, mint a kör négyesződésítése”.⁶ Gössel szerint „ha a büntetőjog normákból képzett alapon nyugszik, akkor ennek az alapnak a feltáratlansága az erre alapított »bűncselekményi felépítmény« teljes bizonytalanságát eredményezi, és természetesen ezzel együtt az alaphoz legközelebb lévő emelet, a tényállás bizonytalanságát is. Különösen rejtélyes, sötét ködbe burkolózó, homályos alapkategóriája a büntetőjognak az ún. jogi tárgy.”⁷ Jóval korábban már Schultheisz is arra a végkövetkezte-

³ A szakirodalmi helyzet áttekintéséhez lásd SZOMORA Zsolt: Az alkotmányos követelmények hivatkozási tipológiája becsületsértési és rágalalmazási ügyekben hozott büntetőítéletekben. Kézirat. *Jogtudományi Közlöny* (megjelenés alatt).

⁴ ANGYAL Pál a kézikönyvsorozata 1928-ban megjelent, első kötetében [*A becsület védelméről szóló 1914. XLI. T.-cikk. A magyar büntetőjog kézikönyve I.* (Budapest, Athenaeum, 1928)] szintén döntően az egykorú, illetve korábbi német szakirodalom alapján elemzi a becsület fogalmát. Érdemes ezt tehát – közel kilencven év elteltével – ma is, a recens német források alapján megtenni.

⁵ Vö. Günther STRATENWERTH: Zum Begriff des Rechtsgutes. In: Albin ESER – Ulrike SCHITTENHELM – Heribert SCHUMANN (szerk.): *Festschrift für Theodor Lenckner* (München, C.H. Beck, 1998) 377.

⁶ STRATENWERTH (5. l.) 388.

⁷ Karl Heinz GÖSSEL: Das Rechtsgut als ungeschriebenes strafbarkeitseinschränkendes Tatbestandsmerkmal. In: *Festschrift für Dietrich Oehler* (Köln, Heymann, 1985) 98.

tésre jutott, hogy a jogi tárgy kategóriája szükségképpen heterogén jellegű s nem generalizálható. Sőt több német szerző alapján elfogadta azt az álláspontot, miszerint az általánosításra törekvő absztrahálás kiüresíti a jogi tárgy kategóriáját, és ezzel együtt funkcióvesztéssel jár.⁸

A jogi tárgy tartalmi meghatározása helyett tehát érdemesebb annak funkciójára koncentrálni. Eszerint a jogi tárgy lényege nem más, mint hogy a büntetőjogi fenyegetést, annak szükségességét racionálisan megindokoljuk.⁹ A jogi tárgyban az adott cselekménytípus büntetni rendelésének célja és értelme fejeződik ki.¹⁰ Az irodalmi vélemények a XX. század első harmadától már abban is többségében egyetértenek, hogy a jogi tárgy mint céltételezés mind a kodifikálásra, mind pedig a jogértelmezésre hatással kell hogy legyen.¹¹ Ebben az értelemben a jogi tárgy a büntetőtörvény kritikai mércéje, illetve a jogértelmezés vezérfonala.¹² E két funkciót Hassemer a rendszerkritikus, valamint a rendszerimmanens jelzőkkel látja el. Az ún. *rendszerimmanens funkció* egyfajta „büntetőjogon belüli munkaeszköz”, amely elsősorban a törvényi tényállások rendszerbe foglalására (s így a különös rész felépítésére), valamint ez alapján a bírói jogértelmezésre van hatással. Az ún. *rendszerkritikus funkció* alapján pedig azt keressük, hogy melyek azok a jogi tárgyak, amelyek büntetőjogi védelemre szorulnak, szorulhatnak.¹³

A következőkben a két funkció közül a rendszerimmanens fogom alapul venni. Tanulmányomnak nem célja tehát a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) tényállásainak kritikai felülvizsgálata, a kriminalizáció vagy a dekriminalizáció kérdésében való állásfoglalás. Ehelyett az immanens megközelítés alapján a büntetőnormákból kiindulva kísérlem meg feltárni és elemezni a becsületet mint jogi tárgyat.

Hogy stabil talajon lehessen gondolkodni a becsület fogalmáról, érdemes a jogi tárgykérdés alapjaihoz visszanyúlni. A büntetőjog egyéni és közösségi érdekek védelmét szolgálja.¹⁴ Ezek az érdekek elsősorban jogon kívüli természetűek. Amennyiben a jogrendszer ezeket az érdekeket befogadja és büntetőjogi védelemben részesíti, akkor a jogon kívüli érdekekből, értékekből jogi tárgyak lesznek. Ez a megközelítés a becsületsértő bűncselekményekre is irányadó. A becsület sem eredendően büntetőjogi fogalom, csak azáltal válik azzá, hogy a büntetőjog védelem-

⁸ SCHULTHEISZ Emil: A jogtárgy. *Különnyomat a Jog 1938. V. évf. 3–4 és 5–6. számaiból.* 6–11.

⁹ Günther ARZT: Sexualdelikte und Strafrechtsreform. *Zeitschrift des Bernischen Juristenvereins*, 1983/1. sz. 179. és STRATENWERTH (5. lj.) 389.

¹⁰ SCHULTHEISZ (8. lj.) 10.

¹¹ Uo. 12.

¹² STRATENWERTH (5. lj.) 378. A magyar szakirodalomból lásd NAGY Ferenc: *Anyagi büntetőjog. Általános rész I.* (Szeged, Iurisperitus, 2014) 153–154.

¹³ Ismerteti GÖSSEL (7. lj.) 101–102.

¹⁴ Ezeket individuális és univerzális (közösségi, kollektív) jogi tárgyaknak nevezzük. Vö. NAGY (12. lj.) 154.

ben részesíti. Ehhez a törvény nem alkot saját becsületfogalmat, hanem a becsületet sértő magatartásokat foglalja törvényi tényállásba, amelyek aztán visszahatnak a becsületről vallott társadalmi nézetekre.¹⁵ A büntetőjogi tényállásalkotás sajátossága, hogy létezik egy előzetes (faktuális) jogtárgy-elképzelés (ez hasznosítható a rendszerkritikus megközelítéshez), majd az ennek védelmére létrehozott tényállás visszahat magára a jogi tárgyra. A jogi tárgy normatív értelemben magából a tényállásból vezethető le (rendszerimmanens megközelítés), s ezt kell figyelembe venni a becsület fogalmának „visszafejtésekor” is.¹⁶

A tisztelet és elismerés iránti igények, amelyeket az egyén a társadalmi erkölcs és a különböző társadalmi csoportok erkölcsé alapján támaszthat, sokszínűek és egymással sokszor nem összeegyeztethetők. Ez különösen igaz egy plurális, emigrációval érintett vagy éppen – az Európai Unióban – az egyének szabad mozgásával jellemezhető társadalomban. A társadalmi becsületkoncepciók széles spektrumából a büntetőjog kiragad magának egyeseket, amelyeket aztán védelemben részesít. A becsületsértő bűncselekmények tényállásaira jellemző nagyfokú határozatlanság részben azzal is magyarázható, hogy a XIX. század harmadik harmadában (akár a német, akár a magyar) jogalkotó¹⁷ még a maihoz képest homogénebb társadalmi becsületfelfogásból indulhatott ki, s a törvényi szabályozás mai alapkategóriái is ebből az időszakból származnak.¹⁸ Fontos felismerés, hogy heterogén erkölcs és heterogén társadalom esetén a becsületnek csak formális meghatározás adható, materiális nem.¹⁹

Egy jogi tárgy relatív jellege az ellene irányuló támadások relatív jellegével korrelál. Ha a vagyon vagy a testi épség büntetendő megsértéséről van szó, akkor azt lényegében abszolút, objektív ismérvekkel írhatjuk körül. Ezzel szemben a becsület elleni támadás megvalósulása számos bizonytalan tényezőtől függ: a sértett

¹⁵ KÁLMÁN György: *A becsület védelme az anyagi büntetőjogban* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961) 7–8.

¹⁶ Ideális esetben a „két jogi tárgy” egybeesik, átfedi egymást. Az is előfordul azonban, hogy a törvényi tényállás valójában nem azt védi, mint amit a jogalkotó védeni kívánt vele. Ennek ékes példája a vérfertőzés Btk.-beli tényállása [indokaihoz lásd SZOMORA Zsolt: *A nemi bűncselekmények alapkérdései* (Budapest, Rejtjel, 2009) 225–233.].

¹⁷ A jelentős változásokkal, de mai napig hatályban lévő német büntetőkódex (RStGB) 1871-ben született, míg a mai becsületvédelmi tényállások alapjait letevő Csemegi-kódex 1878-ban.

¹⁸ Eric HILGENDORF: Vor § 185 StGB. In: LAUFHÜTTE et al. (szerk.): *Strafgesetzbuch. Leipziger Kommentar. Band 6*. Tizenkettedik kiadás (Berlin, De Gruyter, 2010) 1244. Ha a rendszerkritikus funkcióból kiindulva felül akaránk vizsgálni a szabályozást, akkor a jogi tárgyat, azaz a büntetőjogi védelem körét – a mai társadalmi valóságra figyelemmel – pontosabban kellene meghatározni. Ehhez pedig nem elegendő az emberi méltóság fogalmából dedukciót végezni, hanem a különböző becsületfelfogásokat empirikusan fel kell dolgozni, azok implikációit tisztázni, és végül a büntetőjogi védelem köréről és terjedelméről döntést hozni. Egy olyan területen, amelyet mélyreható kulturális és világnézeti különbségek itatnak át [uo. 1244–1245.].

¹⁹ Lásd KÁLMÁN (15. lj.) 11.

és a tettes helyzetétől, érzékenységétől, képzettségi fokától, társadalmi szerepvállalásától, nem utolsósorban pedig a kettejük egymáshoz való viszonyától, és további külső körülményektől. Mégsem vitatható annak szükségessége, hogy az ezernyi variációt felmutató egyedi eseteken keresztül eljussunk a becsületfogalom meghatározásához.²⁰

3. Becsületfogalmi koncepciók a német büntetőjogban

A német büntetőjogban az elmúlt másfél évszázad során számos becsületfogalmi koncepció alakult ki, főbb csoportjaik a következők: a faktuális, a normatív, az interperszonális, a funkcionális és a szociális modell.²¹ Ezek közül részletesen a faktuális és a normatív megközelítésről lesz szó, ezek megismerése a magyar büntetőjogi helyzet megértéséhez elengedhetetlen. Az újabb felfogások közül pedig a funkcionális modellt érdemes majd megemlíteni.

3.1. A faktuális modell

A legrégebb, ún. faktuális becsületkoncepciók eredetileg vagy csak az egyén tényleges becsületérzéséhez vagy pedig az egyén társadalmi megbecsüléséhez, a jóhírnévhez kapcsolódnak. Ma ilyen formában már egyiket sem képviselik.²²

A *szubjektív-faktuális* felfogás szerint a becsületsértés a becsület ténylegesen érzett sérelme esetén, az ilyen érzés előidézésekor áll fenn. Ezt a tényleges becsületérzésre alapozó pszichológiai felfogást ma már egyöntetűen elutasítják.²³ Ezzel szemben a *szociológiai-faktuális* modell értelmében a becsület nem más, mint a tényleges társadalmi tisztelet, azaz a jóhírnév. E felfogás társadalmi rendezőelvet lát a jóhírnévben: az ember konkrét állapotát (*Sosein*) a környezetében lévők összehasonlítják azzal, amilyennek az adott embernek az adott környezetében lennie kellene (*Seinsollen*). A jóhírnévből fakadó társadalmi tisztelet funkciója pedig az, hogy közvetett módon kikényszerítse a társadalomkonform (vagy csoportkonform) viselkedést. Az egyén nem konform viselkedésének becsületcsökkenés a szankciója. Létezik olyan felfogás, amely a jóhírnevet nem individuális, hanem kollektív kategóriának tekinti, amikor is az autonóm személyiséget kizárólag a kollektív

²⁰ MAURACH–SCHROEDER–MAIWALD (1. lj.) 259.

²¹ Arndt SINN: Vor § 185 ff. StGB. In: Helmut SATZGER – Wilhelm SCHLUCKEBIER – Günter WIDMAIER (szerk.): *StGB Kommentar*. Második kiadás (München, Carl Heymanns, 2014) 1230.

²² Uo.

²³ ASKARYAR (2. lj.) 3.; MAURACH–SCHROEDER–MAIWALD (1. lj.) 259.

értékítélet alapján közelítjük meg.²⁴ A *faktuális-komplex* koncepció (vagy dualista modell) összekapcsolja e kettőt komplex jogi tárgyként (belső és külső becsület – becsületérvzés és jóhírnév).²⁵

A komplex felfogás ugyanakkor csak látszólag fűzi egybe a két modellt, amelyek tartalmukat tekintve egymástól annyira távol esnek, hogy valójában továbbra is két különböző becsületről, két különböző jogi tárgyról kellene beszélni.²⁶ Ráadásul a dualista koncepció még csak látszólag sem oldja meg azokat a problémákat, amelyek a külön modellek esetén is fennállnak. A büntetőjog számára a faktuális becsület modellje azért nem használható, mert a szubjektív becsületérvzés lehet túlzott vagy akár hiányozhat is, a jóhírnév pedig lehet érdemtelenül jó vagy rossz is. Ráadásul a belső, tényleges becsület nem sérthető, a külső becsület (a jóhírnév) pedig csak akkor érdemel védelmet, ha megérdemelt.²⁷ A szociológiai-faktuális értelemben felfogott jóhírnév azért sem meggyőző, mert ez alapján a becsület tulajdonképpen mások hitét jelenti egy adott (jó) állapotáról, és ezért ez sokkal inkább látszatbecsület, semmint valódi. A jóhírnév kategóriája tehát *normatív korrekcióra szorul*.²⁸

3.2. A normatív modell

A normatív koncepció szerint a becsület egy értékelő célmeghatározás: a személy tényleges erkölcsi, társadalmi értékén alapul,²⁹ a személyhez megérdemelten hozzárendelt értéket jelenti. Ez a felfogás részben abból indul ki, hogy a becsület az emberi méltóságból vezethető le, emellett azonban hangsúlyozza az egyén társadalmi beágyazottságát is. A jogi tárgy az egyén és a társadalom között fennálló „kölcsonös elismerési viszony”. A becsületsértés pedig az értékből következő elismerési, tisztelet iránti igényt támadja.³⁰

A normatív modell érvényesülése szempontjából a tényállítások valóságtartalmának jelentősége a döntő kérdés. Ha a tényállítások valósága/valótlansága nem releváns, akkor a faktuális becsületfogalom érvényesül. A közösség ítéleteként megjelenő jóhírnevet a negatív megítélésű tények ugyanis attól függetlenül sértik,

²⁴ ASKARYAR (2. lj.) 4–7.

²⁵ Theodor LENCKNER – Jörg EISELE: Vorbem. § 185 ff StGB. In: Adolf SCHÖNKE – Horst SCHRÖDER (szerk.): *Strafgesetzbuch Kommentar*. Huszonkilencedik kiadás (München, Beck, 2014) 1866.; ASKARYAR (2. lj.) 6.

²⁶ Uo. 7.

²⁷ LENCKNER–EISELE (25. lj.) 1866.

²⁸ Hans-Joachim HIRSCH: *Ehre und Beleidigung. Grundfragen des strafrechtlichen Ehrschutzes* (Karlsruhe, Müller, 1967) 27.

²⁹ ASKARYAR (2. lj.) 8.

³⁰ MAURACH–SCHROEDER–MAIWALD (1. lj.) 259.

hogy azok valóságosak vagy hamisak. Ha azonban a normatív becsületfogalom alapján abból indulunk ki, hogy csak a társadalmi elismerés iránti *megalapozott igény* érdemel védelmet, akkor a tényközlés valósága vagy valótlanlansága nem közömbös, és már csak azt a kérdést kell megválaszolni, hogy ezt a relevanciát a törvényi tényállás (kialakítása és értelmezése) körében hogyan vegyük figyelembe.³¹ E kérdésre pedig a német büntetőkódex válasza az, hogy a való tények közlése nem tényállás-szerű [Strafgesetzbuch (a továbbiakban: StGB) 185–187. §].

3.3. A normatív-faktuális modell

Az előzőekből látható, hogy a jóhírnév szociológiai-faktuális modellje az StGB-vel való ellentéte miatt sem hasznosítható a jogi tárgy meghatározásához. Ezért a *szakirodalomban* az uralkodó álláspont a normatív fogalomból indul ki, ahol a hangsúly a belső becsületen van, amely nem más, mint az emberi méltóság elismerésére irányuló igény. Emellett kiegészítő szerepe van normatív-faktuális elemként a jóhírnév mint külső becsület érvényesülésében, elismerésében. A jóhírnevet csak akkor védi a büntetőjog, ha azt kiérdemelték. Ez a faktuális elem normatív, az StGB-ből fakadó korlátozása, amelynek következtében büntetőjogi következménye csak annak lehet, ha a jóhírnév tiszteletben tartására irányuló igényt a valósággal ellentétes tényközléssel sértik.³²

A törvény alapján a *joggyakorlat* is ezt a kettős, normatív-faktuális felfogást követi: jogi tárgynak egyrészt a belső becsületet mint erkölcsi, eszmei értéket, másrészt az *ezen alapuló* érvényesülést, a jóhírnevet érti.³³ A komplex felfogás a személyes értéket (*personaler Geltungswert*) az emberi méltóság koncepciójára alapítja (és ezért ez minden egyes embernél egyenlő), a jóhírnevet megalapozó társadalmi érték (*sozialer Geltungswert*) viszont ettől jóval tágabb kategória. A társadalmi érték a mindenkor uralkodó társadalmi erkölcsi felfogásokon alapul, és ezért történetileg és társadalmilag változó. A büntetőjog ugyanakkor nem védi a tisztelet, elismerés iránti összes olyan igényt, amely egyébként a társadalmi érték-ből levezethető (pl. egyszerű udvariasság). Egyes tisztelet iránti igényeknek a büntetőjogilag releváns körbe való beemelése attól függ, hogy a tisztelet mely szabályainak betartása nélkülözhetetlen, azaz melyek megsértése lesz elviselhetetlen. Ehhez a mércét az uralkodó társadalmi erkölcs nyújtja, amelyet a bírói gyakorlat konkretizál több mint egy évszázada.³⁴ Az utóbbi időszak bírói gyakorlatában pedig még inkább hangsúlyos a normatív aspektus: a bírósági határozatok indokol-

³¹ MAURACH–SCHROEDER–MAIWALD (1. lj.) 260.

³² SINN (21. lj.) 1230.

³³ Számos joggyakorlati példával lásd HILGENDORF (18. lj.) 1239.

³⁴ Uo. 1245.

lásai a társadalmi megbecsülés iránti igényt, a társadalomban való érvényesülési értéknek (*sozialer Geltungswert*) megfelelő tiszteletet említik. *Valós tény közlése esetén* senkitől sem vitatják el a társadalmi értékének elismerésére irányuló igényt.³⁵

E komplex modell kapcsán azt is látni kell, hogy a faktuális és a normatív felfogás között csekély a különbség, maguk az elnevezések is félreérthetők, mert minden jogfogalom értékelésalapú meghatározáson nyugszik.³⁶ Minden egyes fogalomban vannak tehát faktuális és normatív elemek is.³⁷ A különbséget úgy lehet leginkább érzékeltetni, hogy hogyan állapítják meg a becsületfogalom tartalmi elemeit: a tisztán normatív elméletek kizárólag egy norma értelmezéséből indulnak ki (pl. az emberi méltóság alkotmányos alapjogának értelmezéséből), míg a faktuális teóriák empirikusan vizsgálható jelenségekre alapoznak, mint amilyen a jóhírnév vagy az érintett személy önértékelése. Ezek az elméletek tehát ideáltipikusan nem léteznek. A becsületvédelem az emberi méltóságnak csak egyetlen szeletét érinti, a (minimális) tisztelet iránti igényt, de a rágalmazás és a becsületsértés tényállásai ezen lényegesen túlmutatnak, tehát a normatív felfogás képviselőinek is igénybe kell venniük nem normatív forrásokat is, hogy a becsület fogalmát meghatározhassák. A faktuális teória képviselői pedig arra kényszerülnek, hogy a becsülettel kapcsolatban fellelhető számos igény közül azokra szorítkozzanak, amelyeknek normatív jelentősége van.³⁸

A normatív-faktuális megközelítés szemléletesen mutatja a becsületfogalom – nemcsak büntetőjog-dogmatikai, de alapjogi szempontból sem elhanyagolható – csomópontjait: a becsületvédelmi tényállásoknak (és azok értelmezésének) az emberi méltósághoz és az általános személyiségi joghoz való viszonyát, valamint a becsületfogalom és a becsületsértés társadalmi beágyazottságának, a társadalmi erkölshöz való kötődésének kérdését. Erre a problémakörre később, a magyar büntetőjogi helyzet áttekintése után fogok kitérni (lásd 5. pont).

3.4. A funkcionális becsületfogalom

A legújabb időszak becsületkoncepciói közül Amelung felfogása, az ún. funkcionális becsületfogalom váltott ki komolyabb érdeklődést és reakciókat a német szakirodalomban. Ez a modell a *becsület kommunikációs aspektusát* veszi alapul a becsületfogalom meghatározásához. E szerint a becsület „az embernek az a képessége, hogy megfeleljen azoknak a normatív elvárásoknak, amelyeknek meg kell

³⁵ SINN (21. lj.) 1230–1231. és 1233.

³⁶ HILGENDORF (18. lj.) 1237.

³⁷ LENCKNER–EISELE (25. lj.) 1866.

³⁸ HILGENDORF (18. lj.) 1236–1238.

felelnie ahhoz, hogy egyenrangú kommunikációs partnerként fogadják el”.³⁹ A becsületbeli hiányok olyan deficitek alapján keletkeznek, amelyek a kommunikációt megnehezítik vagy megakadályozzák; például az erkölcsi normák figyelmen kívül hagyása vagy szellemi és testi fogyatékoságok.⁴⁰ A hiányzó becsület korlátozza annak a lehetőségét, hogy más emberekkel társadalmi kapcsolatokat kössön az egyén, mert mások a becsületében csorbult egyénnel egyáltalán nem kívánják a kapcsolatfelvételt, vagy a becsületének csorbítására okot adó magatartásával szembesítik.⁴¹ Ez a modell tehát abból indul ki, hogy mire kell az egyénnek számítani, ha becsületbeli fogyatékosága van.⁴² Így nézőpontja a korábbiakhoz képest inkább fordított irányú.

A kizárólag a kommunikációra alapított nézőpont problémáit maga Amelung is érzékeli. Egyrészt kérdéses, hogy ez alapján hogyan lehet majd megkülönböztetni a becsületet a becsületes lelkület színlelésétől. Másrészt problematikus a kommunikációs képesség egyedüli alapul vétele és ezáltal az emberi méltóságtól való éles elválasztás. Ez ahhoz vezet, hogy a fogyatékkal élőknek csökkent becsületük lesz, míg például a kómában fekvőknek nincs becsületük. De van emberi méltóságuk.⁴³

Egyes értékelések szerint a funkcionális becsületfogalom a becsület hagyományos társadalmi és jogi értelmével alig egyeztethető össze, ami annak veszélyét hordozhatja magában, hogy a büntetőjogi dogmatika túlzottan eltávolodik a társadalmi alapértékelésektől (*Basiswertungen*).⁴⁴ Ezzel szemben mások – a funkcionális modell védelmében – a normatív-faktuális becsületfogalomnak azt a hiányosságát emelik ki, hogy az kizárólag a személy méltóságához kapcsolódik. Ugyanakkor a (német) becsületvédelmi büntetőtényállások a becsület szót nem is használják, sőt a joggyakorlat szerint jogi személyek és intézmények is sérthetők, mintha nekik is volna egy sajátos becsületük, amelyet attól függetlenül lehet sérteni, hogy az az egyes személyeket konkrétan sértené. Így a becsületvédelmi tényállások kapcsán a becsületről nemcsak mint az emberi méltóság egy aspektusáról, hanem végeredményben mint „elismerési viszonyról” (*Anerkennungsverhältnis*) lehet beszélni. Ez az elismerési viszony annak az előfeltétele, hogy mind a természetes személyek, mind pedig az intézmények a társadalomban létezni és működni tudjanak.⁴⁵ Ezt a kommunikációs modell jobban hangsúlyozza, a személyek és szervezetek becsületének közös nevezőjét jobban képes körülírni.

³⁹ Knut AMELUNG: *Die Ehre als Kommunikationsvoraussetzung* (Baden-Baden, Nomos, 2002) 23.

⁴⁰ Uo. 22.

⁴¹ Uo. 18.

⁴² ASKARYAR (2. lj.) 13.

⁴³ AMELUNG (39. lj.) 50. és 53.

⁴⁴ HILGENDORF (18. lj.) 1245.

⁴⁵ LENCKNER–EISELE (25. lj.) 1867.

4. Becsületfelfogás a magyar büntetőjogban

A becsület jogtárgyi szerepét – e tanulmány keretei között – legkorábban a kodifikált magyar büntetőjog időszakától, tehát a Csemegi-kódextől érdemes vizsgálni. A büntetőszokásjog Csemegi-kódex előtti időszakában a becsületvédelem polgári és büntetőjogi eszközei keveredtek, még pontosabban a magánjogi elemek domináltak.⁴⁶ Angyal utal a Pauler által közölt tényre, miszerint a Curia még 1861-ben is polgári eljárásra utasította a becsületsértést.⁴⁷ A Csemegi-kódex hatálybalépése tehát kriminalizációs mérföldkőnek is tekinthető, a becsület büntetőjogi védelmében a korszak irodalma a becsület szükséges és várva várt felértékelődését látta.⁴⁸

4.1. Szabályozási keretek

A Csemegi-kódex időszaka óta a büntetőjogi becsületvédelem szabályozási keretei nem változtak, alapjai a mai napig ugyanazok. Bár a Csemegi-kódex és a becsületvédelmi novella (1914. évi XLI. törvénycikk) szabályozása az 1961 utáni időszakhoz képest jóval cizelláltabb (gyakorlatilag bonyolultabb) volt, de abban mi sem változott, hogy a két alaptényállásnak a rágalalmazást és a becsületsértést tekinthetjük mind a mai napig. A rágalmazás a becsületsorbításra alkalmas tények közlésével elsősorban a *társadalmi megbecsülést* (a jóhírnevet) támadja, a becsületsértés pedig jellemzően az *emberi méltóságot*.⁴⁹ Ennek ellenére jogi tárgyuk egy és ugyanaz: a (büntetőjogi értelemben vett) becsület.⁵⁰ A két törvényi tényállás átf-

⁴⁶ EDVI Illés Károly: *A Büntetőtörvénykönyv magyarázata, II. kötet*. Második kiadás (Budapest, Révai Testvérek, 1894) 292.; HOMOKI-NAGY Mária: Szerződésen kívüli károkozásért való felelősség a 18–19. században. In: *Nagy Károly Emlékkönyv. Acta Jur. et Pol.* (Szeged, SZTE-ÁJTK, 2002) Tom LXI. Fasc. 13. 212–217.; BATÓ Szilvia: Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához. *Jogtörténeti Szemle*, 2004/1. sz., 36.

⁴⁷ ANGYAL (4. lj.) 5.

⁴⁸ Sőt olyan extrém álláspont is megjelent, amely a becsületet a testi épségnél is magasabb rendű jogi tárgynak tekintette, és a becsületsértés által okozott erkölcsi halált a fizikai halálhoz hasonlította (VARGA Károly: Glosszák a becsület védelméről szóló 1914: XLI. tc.-hez. *Jogtudományi Közlöny*, 1915/29. sz., 324.).

⁴⁹ Lásd pl. HORVÁTH Tibor: A személy elleni büntettek. In: HALÁSZ Sándor (szerk.): *A büntető törvénykönyv kommentárja, II. kötet* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968) 1303.; KÖNYA István: Az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények. In: KÖNYA István (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*. Harmadik kiadás (Budapest, HVG-ORAC, 2013) 868.

⁵⁰ Ebből a szempontból kifejezetten helyes VIDA és a KIS–HOLLÁN szerzőpáros megközelítése, amely ezt a szakirodalomban egyébként régóta bevett, a becsület két elemének a rágalalmazásnál és a becsületsértésnél eltérő hangsúlyokat tulajdonító jogtárgy-körülírást nem követi, hanem a jogi tárgyat a rágalmazás és a becsületsértés esetében is ugyanúgy, a tipikusnak tartott hangsúlyok nélkül nevesíti

déseiből, a becsületsértés bűncselekményének szubszidiárius jellegéből következik, hogy nem lehet nekik két különböző jogi tárgyat meghatározni.⁵¹ A normatív keretektől fakad tehát, hogy a becsület büntetőjogi fogalmában két, egymástól részben független kategóriát kell összekapcsolni: a társadalmi megbecsülést és az emberi méltóságot.⁵²

A másik szabályozási szempont, ami – különösen a jogtárgykérdés miatt – kiemelés érdemel, hogy a magyar büntetőkódexek szerint a kezdetektől fogva tényállásszerű volt a rágalmazás akkor is, ha a becsületcsorbításra alkalmas tényközlés való tényeken alapult. Ez lényeges különbség a német szabályozáshoz képest (lásd 3.2. pont). Szintén a kezdetektől fogva élt ezzel párhuzamosan a valóság bizonyításának a jogintézménye, amely a valóság sikeres bizonyítása esetén a tényállásszerű cselekmény büntetendőségét bizonyos feltételektől függően kizárta. A szabályozás csak annyiban változott időről időre, hogy milyen esetkörei, feltételei voltak a valóság bizonyításának, vagy éppen az mikor volt kizárt. A becsületfogalommal való szoros összefüggés miatt külön pontban foglalkozom e kérdéssel.

4.2. A szubjektív-faktuális felfogás elutasítása

A német irodalomhoz hasonlóan a magyar felfogás is kezdetől fogva elutasítja a szubjektív-faktuális felfogást, azaz a tényleges becsületérvés és a tényleges becsület büntetőjogi védelmét. „Az aetheticai becsület az embernek az a tudata, hogy magatartásában, cselekményeiben és viseletében mindig és szigorúan az erkölcsiség fensőbb, magasztosabb irányzatát követi; s hogy a becsület e felfogás szerint az ember lelkületének egy magasabb princípiummal való összhangzatában, s a külviszonyoktól független önmeggyőződésében áll: külső elismerésre nem szorul: következőleg a rágalom és sértés által meg sem is érinthető.”⁵³ Az a recens szakirodalmi megfogalmazás, amely a becsület összetevőjeként az önbecsülést mint az emberi méltóság érzését is megjelöli, vitatható.⁵⁴

[VIDA Mihály: Az emberi méltóság és egyes alapjogok elleni bűncselekmények. In: KARSAI Krisztina – SZOMORA Zsolt – VIDA Mihály: *Anyagi büntetőjog. Különös rész I.* (Szeged, Iurisperitus, 2013) 200. és 210.; KIS Norbert – HOLLÁN Miklós: *Büntetőjog II. Az anyagi büntetőjog különös része* (Budapest-Pécs, Dialog Campus, 2011) 107. és 111.]

⁵¹ Elegendő itt csak arra gondolni, hogy harmadik személy jelenléte hiányában a becsületsértést a sértettel szembeni tényközléssel is meg lehet valósítani.

⁵² ANGYAL is vitatkozott a 1914. évi novella miniszteri indokolásával, hangsúlyozva, hogy a két bűncselekménynek – egymáshoz való viszonyukra tekintettel – nem különböző, hanem közös jogi tárgya van. (4. l.j.) 6.

⁵³ LÖW Tóbiás (szerk.): *A magyar Büntetőtörvénykönyv és teljes anyaggyűjteménye, II. kötet* (Budapest, Pesti könyvnyomda-részvény-társaság, 1880) 431–432. Hasonló véleményen ANGYAL (4. l.j.) 3., KÁLMÁN (15. l.j.) 24.

⁵⁴ KISS–HOLLÁN (50. l.j.) 107.

4.3. A valóság/valótlanság problematikája

Ahogy a német koncepciókból látható, a faktuális és a normatív irányzatok között a tényközlés valóságtartalmának a relevanciája a legfontosabb különbség. A Csemegi-kódex óta a törvényi tényállás szintjén érvényesül az az elv, hogy a rágalmazást (és a becsületsértést is) való tények közlésével is el lehet követni. A valóság bizonyítása nem automatikus, a megengedhetősége – szintén kezdettől fogva – ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a becsületsorbításra alkalmas tény közlését közérdek vagy jogos magánérdek indokolja. A valóság bizonyításának egyéb nevesített esetkörei és tilalmi változtak ugyan 1878 és 1961 között, de a megengedhetőség fő esetköre, azaz a közérdeket vagy a jogos magánérdeket megkövetelő, bírói mérlegelést kívánó generálklauzula a mai napig változatlan.

Ehhez képest érdekes megfigyelni, hogy a szakirodalom eltérő hangsúlyokat vél felfedezni az egykorú szabályozásokban, és eltérő indokolásokat fűz a valóság/valótlanság problematika törvényi megoldásához. A Csemegi-kódex indokolásában egyenesen olyan kijelentéseket találunk, amelyek akár azt a téves benyomást is kelthetik, mintha a való tényközléssel egyáltalán el sem lehetne követni rágalmazást; a megfogalmazás normatív becsületkonceptióra utal.⁵⁵ Figyelemmel a kódex 258. és 263–265. §-aira, ez nem így volt. A 264. § alapján pedig bizonyos esetekben egyenesen kizárt volt a valóság bizonyítása (pl. a családi élet viszonyait vagy a női becsületet támadó közlések esetén), ami a valótlanság megdönthetetlen vélelmét jelentette. A szakirodalom már ekkor is kiemeli, hogy – mivel objektív tényállási szinten irreleváns – a rágalmozó tudattartalmának sem kell a tényállítás valóságára/valótlanságára kiterjednie (azaz a törvény nem követeli meg az ún. animus iniuriandit).⁵⁶ Angyal szerint az 1914. évi novella „azzal szolgálja a leghatályosabban a becsület védelmét, midőn szabály erejére emeli a valóság bizonyításának a tilalmát és illetőleg csak kivételes esetekben s szorosan meghatározott feltételek mellett engedi meg a bizonyítást”.⁵⁷ Azt is be kell azonban látni, hogy itt nem pusztán arról van szó, hogy a becsület védelmét a szabályozás így szolgálja job-

⁵⁵ „Szabad államban nem lehet megkövetelni, hogy az emberek a becstelenekről, a gazokról is mindig csak jót mondjanak, vagy hallgassanak. Ez türehtetlen állapot lenne, ilyet csak az absolutismus tervezhet saját eszközeinek oltalmára. A mi javaslatunk távol az ily természetellenes, egy egészséges állami és társadalmi rendszerrel össze nem egyeztethető, de azon felül még esztelen követeléstől. A törvényjavaslat megnyitja a törvénykezés sorompóit annak, a ki bűnnel vagy becstelenséggel vádol valakit [...], s még becsületsértés miatt sem bünteti a megtámadót az esetre, ha a tény, mellyel a sértett személyét vádolta, való.” Löw (53. l.) 453.

⁵⁶ EDVI (46. l.) 304–305., 438. Az itt írt példa szerint a bíró nem ismerte el valóságnak, hogy a sértett hölgy a kocsisával folytat szerelmi viszonyt, pedig az való volt.

⁵⁷ ANGYAL (4. l.) 85. Máshol pedig azt írja, hogy ezáltal a törvény a becsületet favorizálja, és ezért állítja fel a valótlanság vélelmét (uo. 16.).

ban, hanem hogy ezáltal a becsület koncepcióját is determinálja. Ez a szabályozás ugyanis a jóhírnevet, a szociológiai-faktuális értelemben vett becsületet védi (vö. 3.1. pont) főszabály szerint.⁵⁸

Az 1961-es Btk. indokolása a korábbiakhoz képest a bírálathoz való jog és a véleményszabadságot említi a valóság bizonyítása mögött húzódó dilemmaként. A jogalkotó álláspontja szerint a „fecséges, kotnyeleskedés, pletykálkodás” előtt nem célszerű korlátlan utat nyitni.⁵⁹ Ahogy a Csemegi-kódex időszakának szakirodalma, úgy a '61-es indokolás sem helyezi el a kérdést a becsületfogalom kontextusában. Az 1961. évi kódex kommentárja sem a becsületfogalom szemszögéből, hanem a szólásszabadság szemszögéből vizsgálja a kérdést: a szólásszabadság nem lehet öncélú, csak a társadalmi érdekek védelmét szolgálhatja; olvasható a való tények tényállásszerűségének indokaként.⁶⁰ Külön figyelmet érdemel, hogy ahhoz képest, hogy a véleményszabadság célhoz kötöttsége a rendszerváltozás után alkotmányi szinten megszűnt, a valóság bizonyítására vonatkozó szabályozás 1961 óta a mai napig nem változott. Ebből is látszik, hogy a kérdés dogmatikai súlypontja valójában nem a véleményszabadság hangsúlyozásában, hanem a szabályozás alapjául szolgáló és mindmáig változatlan becsületkoncepcióban keresendő.

4.4. Uralkodó álláspont: az emberi méltóság és szociológiai-faktuális becsület (jóhírnév)

Törvényi szinten tehát a Csemegi-kódex óta változatlan becsületkoncepció érvényesül: a becsület alkotóelemei az emberi méltóság és a tényleges érdemektől (a valóságtól) független társadalmi megbecsülés, jóhírnév. Kálmán emeli ki, hogy a becsület etikai értelemben a kötelességteljesítéssel kivívott társadalmi megbecsülést jelenti, a büntetőjog azonban ennél szélesebben vonja meg a védelem körét.⁶¹ Míg a Csemegi-kódex indokolása félreérthetően, nem a normaszöveg szellemében fogalmaz (lásd 4.3. pont), addig az 1961-es évi Btk. indokolása már egyértelműen a faktuális értelemben vett jóhírnevet deklarálja: „A becsület az emberről, tulajdonságairól, magatartásáról a társadalmi környezetében kialakult *kedvező ítélet*.

⁵⁸ ANGYAL szerint a rágalmozó minőségű tény *formailag valótlan*, és közömbös, hogy a valósága milyen okból nem bizonyított be (nem akart a vádlott bizonyítani, a bizonyítás nem volt sikeres vagy a törvény azt kizárja). (4. lj.) 16.

⁵⁹ *A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962) 455.

⁶⁰ HORVÁTH (49. lj.) 1309.

⁶¹ KÁLMÁN (15. lj.) 17. Hasonlóan HORVÁTH (49. lj.) 1295.

A becsület megtámadása: az emberek tudatában kialakult *kedvező ítéletnek* a megtámadása.⁶² Gyakorlatilag ugyanezt a szövegezést, a kedvező társadalmi ítéletre való hivatkozást olvashatjuk a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény és a Btk. indokolásában is.⁶³ A kedvező ítélet pedig a valóság tényeivel is támadható, csorbítható. „A büntetőjogi becsületfogalom független az ember szociális értékétől, attól, hogy az egyén milyen társadalmi megbecsülést vívott ki.”⁶⁴ Van olyan megfogalmazás is, amely pusztán az egyénről kialakított társadalmi érték-ítéletéről ír, annak kedvező voltára nem utal.⁶⁵ A valóság/valótlanság kérdésének törvényi rendezése alapján azonban kijelenthető, hogy az egyén értékétől független, kedvező ítéletre utaló jogtárgyfelfogások a helyesek.⁶⁶

4.5. Kisebbségi álláspont: korai, komplex-normatív koncepciók

Érdekes megfigyelni, hogy annak ellenére, hogy a Csemegi-kódex is a szociológiai-faktuális becsületfogalom talaján állt, az egykorú irodalomban mégis olvashatók komplex-normatív álláspontok is. Finkey szerint a becsület az ember általános emberi méltóságából (az erkölcsi méltóság jogából) és a korával, nemével, foglalkozásával, állásával járó erkölcsi és jogi kötelességek pontos teljesítése révén megszerzett társadalmi megbecsülésből (a jóhírnév jogából) áll.⁶⁷ Ha azonban a társadalmi megbecsülés a kötelességek pontos teljesítésétől függ, akkor ez a becsület normatív felfogását jelenti, azaz a jóhírnévhez való jog nem „automatikusan” illeti meg az egyént. Hasonlóan komplex-normatív Angyal megközelítése is. Szerinte a becsület fogalmában az értékelés játssza a főszerepet: a becsület kifejezésre juttatja, hogy az ember a többi emberhez való viszonyában milyen értékkel bír. „A becsület lényegileg nem más, mint ennek az értéknek a kifejezése, mint az emberről tulajdonságai és egész viselkedése alapján kialakult társadalmi ítélet.”⁶⁸ Az érték kifejezése semmi esetre sem a faktuális értelemben vett jóhírnév.

⁶² *A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve* (59. lj.) 451. Kiemelések tőlem.

⁶³ Lásd az 1978. évi IV. törvény 179. §-ához és a 2012. évi C. törvény 226. §-ához írt indokolást.

⁶⁴ BOGDÁL Zoltán – PINTÉR Jenő: A szabadság és az emberi méltóság elleni bűncselekmények. In: FONYÓ Antal (szerk.): *Magyar büntetőjog. Különös rész* (Budapest, BM Könyvkiadó, 1981) 144.

⁶⁵ Így KÓNYA (49. lj.) 868.

⁶⁶ Ahogy KOLTAY fogalmaz: „nem [...] a társadalomnak az egyénre vonatkozó helyes (a valóságnak megfelelő) felfogását védi a jog” [KOLTAY András: 61. § (A véleménynyilvánítás és a sajtó szabadsága, a közérdekű adatok védelme). In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Második kiadás (Századvég, Budapest, 2009) 2293].

⁶⁷ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Budapest, Politzer, 1905) 657.

⁶⁸ ANGYAL (4. lj.) 2. Kiemelés tőlem.

A későbbi időszakban a szakirodalomban sem látjuk már a komplex-normatív megközelítésnek a nyomát, az uralkodó állásponttá az előbbi pontban írt szociológiai-faktuális felfogás válik.

5. Alkotmányjogi összefüggések: az emberi méltóság, a jóhírnév, az általános személyiségi jog és a becsület viszonya

A becsület mint jogi tárgy alkotóelemei között szerepel tehát az emberi méltóság és a társadalmi megbecsülés. A kérdés, hogy a kettő hogyan viszonyul egymáshoz, illetve hogy a becsület fogalma hogyan viszonyul az általános személyiségi joghoz.

5.1. Az emberi méltóság és a társadalmi megbecsülés

A német szakirodalom szerint a becsület az emberi méltóság egyik aspektusát jelenti, de nem azonos vele.⁶⁹ Ha pusztán az emberi méltóságot azonosítanánk a becsülettel, akkor abból egy mindenkire azonos szintű becsület és becsületvédelem következne. Ha azonban – ahogy a normatív felfogás is mondja – a megérdemelt elismerés képezi az érték vonatkozási pontját a becsületfogalomban, akkor a társadalmi szerep és a megszerzett érdemek jelentik a becsület megsértésnek mércéjét.⁷⁰ A társadalmi szerep fontos vonatkozási pontot jelent, hiszen bizonyos nyilatkozatok a társadalmi szereptől függően lehetnek közömbösek vagy relevánsak (pl. foglalkozásokhoz való képességek, ismeretek megléte, a családapá szerepe és feladatai stb.). Az az állítás, hogy valakinek durva és kacsázó a járása, egy bohóc hírneve számára még előnyös is lehet, egy balett-táncos számára viszont sértés.⁷¹ A társadalmi szerep nézőpontjából viszont komoly problémát jelent azoknak a nyilatkozatoknak az értelmezése, amelyek alapvető emberi fogyatékoságokat tulajdonítanak a sértettnek (pl. hogy elmebeteg). Itt ugyanis jellemzően és tipikus esetben nem megszerzett, az egyén tudatos magatartásából folyó tulajdonságról, hanem természetes adottságról van szó. A sértés ez esetben csak úgy magyarázható, ha azt a társadalmi felfogást vesszük alapul, amely az ilyen fogyatékosággal rendelkező

⁶⁹ SINN (21. lj.) 1230.

⁷⁰ MAURAUCH–SCHROEDER–MAIWALD (1. lj.) 261.

⁷¹ Uo. 262.

személyeket nem tekinti a társadalom teljes jogú tagjának, s így a teljes értékűség tagadásával az emberi méltóság sérül.⁷² Hangsúlyozni kell, hogy itt nem abból indulunk ki, hogy ezeknek a személyeknek csökkent az emberi méltósága és ezért sérülne az egészséges személy becsülete, hanem abból, hogy a társadalom nem tekinti őket teljes értékűnek. Erre a problematikára a – kommunikációs aspektusra építő és a becsületet az emberi méltóságról leválasztó – funkcionális becsületkoncepció is jól rávilágít (lásd 3.4. pont).

Az emberi méltóság kérdése kapcsán a magyar szakirodalom általában azt emeli ki, hogy az emberi méltóság büntetőjogi védelmének igénye, azaz az emberek közötti kulturális érintkezés minimumának megtartására irányuló igény büntetőjogi védelmet élvez akkor is, ha az egyén a társadalmi kötelességeit elhanyagolta, sőt életvitele, társadalomellenes cselekedetei folytán a társadalmi megbecsülésre méltatlanná vált.⁷³ A társadalmi megbecsülés és az emberi méltóság gyakran lényegesen eltérnek egymástól, sőt akár egymástól függetlenek is lehetnek. Mégis egységes büntetőjogi védelemben részesülnek.⁷⁴ Ez a jellemző a szociológiai-faktuális megközelítésből, azaz a (egyéni tényektől és érdemektől független) jóhírnévhez való jog elismeréséből fakad.

Ellenben a német büntetőjog az emberi méltóság és a társadalmi megbecsülés számára nem biztosít egységes büntetőjogi védelmet: ha egy személy egy adott kontextusban társadalmi megbecsülésre nem számíthat, akkor a – való tények közlésével – társadalmi megbecsülése nem is sérthető, emberi méltósága élvez csak védelmet. Ilyen esetben az emberi méltóság a tény közlésével önmagában nem, csak a *tényközlés módjával* sérthető, s ilyenkor becsületsértés valósul meg.⁷⁵ A magyar büntetőjog ellenben – főszabály szerint – ilyen esetben is védi a társadalmi megbecsülést és rágalmozást állapít meg.

Szemléltetésül szolgálhat az EBH2013. B. 21. szám alatt közzétett eseti döntés. A tényállás lényege szerint a sértett férfi női fehérneműt és kiegészítőket viselt szex közben. A vádlott az erről készült fotókat másoknak e-mailben elküldte. A Kúria indokolása szerint a képek küldése tényközlésnek minősül, az átlagostól lényegesen eltérő, a többségi társadalom által bizarrnak tartott szexuális szokások nyilvánosságra hozatala pedig becsületcsorbításra alkalmas, ezért a vádlott bűnössége rágalmozásban állapítandó meg. Az ilyen cselekmény a sértett jóhírnevét (is) sérti. A német büntetőjog a jóhírnevet ugyanakkor nem védi, ezért ilyen esetben

⁷² MAURAUCH–SCHROEDER–MAIWALD (1. lj.) 260.

⁷³ BOGDÁL–PINTÉR (64. lj.) 144.

⁷⁴ KÓNYA (49. lj.) 868.

⁷⁵ Az StGB külön rendelkezésben mondja ki, hogy valónak bizonyult tény közlése esetén is becsületsértést kell megállapítani, ha az a tényközlés formájából, körülményeiből az következik (Beleidigung trotz Wahrheitsbeweises – § 192 StGB). Tipikus példája lehet ennek a tényközléshez társuló gyalázkodás. Az egyszerű, tárgyilagos tényközlés sosem ilyen, bűncselekményt nem valósít meg.

– a tények valóságára figyelemmel – rágalmozást nem lehet megállapítani. A pusztán tényközlés tehát nem bűncselekmény. A tényközlés módja viszont sérti az emberi méltóságot azáltal, hogy a tettes a fotókkal a sértett szexualitását – annak beleegyezése nélkül – vizuálisan is mások elé tárta, a sértett szexualitását a külvilág felé tárgyiasította. Ezért a német jog szerint becsületsértést lehet megállapítani.

5.2. A jóhírnévhez való jog az alkotmányjogban, a polgári jogban és a büntetőjogban

Mint láthattuk, a magyar büntetőjogi becsületkoncepció – a német felfogással ellentétben – a jóhírnévhez való jogot is magában foglalja. Ez az eltérés nemcsak a két büntető kódexekből vezethető le, és nem csak dogmatikai koncepcióként létezik, hanem az alkotmányjogi szabályozásból is fakad. Lényeges eltérés ugyanis, hogy amíg a német Alaptörvény nem nevesíti a jóhírnévhez való jogot, addig a magyar Alkotmány (59. §), majd az Alaptörvény [VI. cikk (1) bek.] nevesítve is védelemben részesíti. A kérdés csak az, hogy mi az az alkotmányjogi tartalom, amellyel a jóhírnév kategóriája megtölthető, s hogy ez az alkotmányjogi tartalom azonos-e a büntetőjogi felfogással.

A jóhírnévhez való jog az Alkotmánybíróság által legkevésbé kibontott jogok közé tartozik. Tartalmi magyarázatát nem találni, leginkább a véleményszabadság külső korlátjaként értelmezzük.⁷⁶ A kérdés kapcsán alaphatározatnak tekinthető 36/1994. (VI. 24.) AB határozat sem adja meg a jóhírnév meghatározását, és annak a becsülethez, illetve az emberi méltósághoz való viszonyát sem tisztázza egyértelműen. A véleményszabadságot korlátozó, védett jogi tárgyak a következő kapcsolatokban fordulnak elő a határozat szövegében: becsület vagy jóhírnév;⁷⁷ becsület és jóhírnév;⁷⁸ becsület és emberi méltóság;⁷⁹ jóhírnév és emberi méltóság.⁸⁰ A határozat azon mondatából, hogy „az Alkotmány 59. § (1) bekezdése a személy társadalmi értékelésére vonatkozó alapjogok közül csak a jóhírnévhez való jogot nevesíti, nem kétséges azonban, hogy az Alkotmány 54. §-a alapján az emberi méltósághoz való jog anyajogából eredő becsület is alapjogi védelem alatt áll”,⁸¹

⁷⁶ JÓRI ANDRÁS: 59. § [A magánszférájogok]. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Második kiadás (Századvég, Budapest, 2009) 2173.

⁷⁷ ABH 1994, 219, 219 (a határozat rendelkező része).

⁷⁸ ABH 1994, 219, 225, 230 és 231.

⁷⁹ ABH 1994, 219, 226.

⁸⁰ ABH 1994, 219, 224. E helyütt az AB kifejti az emberi méltóságot mint személyiségi jogot, de a jóhírnévről nem mond semmit.

⁸¹ ABH 1994, 219, 229.

még nem olvasható ki, hogy a jóhírnévnek milyen tartalmi összetevői lennének, az azonban már sejthető, hogy a jóhírnév az AB határozat felfogása szerint mégsem azonos a becsület kategóriájával. Pontos viszonyuk azonban nem tisztázott.

A becsületet és a jóhírnevet elválasztó megközelítés jelenik meg a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 2:45. §-ában is.⁸² A kódex indokolása szerint minden nevesített személyiségi jognak is az emberi méltóság az „anyajoga”.⁸³ E megközelítés szerint tehát a polgári jogi értelemben felfogott jóhírnév is az emberi méltóságból ered. A jóhírnév sértésének nevesített törvényi példái a valóságnak nem megfelelő tényközlésre terjednek ki, s bár a példálózó törvényi fogalmazás első látásra ennél tágabb értelmezést is engedne, a polgári jogi szakirodalom és a bírói gyakorlat mégis egységes abban, hogy a valóság állítása – amennyiben a jogalany más személyiségi jogát (így például a titokvédelemhez vagy közlés módjára tekintettel a becsülethez való jogát) nem sérti – nem értékelhető személyiségi jogsértésként.⁸⁴ Ez gyakorlatilag a jóhírnév normatív korrigált koncepcióját takarja (vö. 3.2. pont).

Az alapjogok alkotmányi kodifikálásának történetéből kiindulva, úgy gondolom, tartható az a hipotézis, hogy a jóhírnévhez való jogot az 1989. évi XXXI. törvény gyakorlatilag a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényből (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) emelte át az Alkotmányba.⁸⁵ Ahogy a német büntetőjogi szakirodalom, úgy a magyar polgári jogi szakirodalom is azt támasztja alá, hogy az emberi méltósághoz való jogból a jóhírnév normatív koncepciója, azaz a jogalany való tényeinek megfelelő társadalmi megbecsülés vezethető le.⁸⁶

⁸² Ptk. 2:45. § [A becsülethez és jóhírnévhez való jog].

(1) A becsület megsértését jelenti különösen a más személy társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmas, kifejezőmódjában indokolatlanul bántó véleménynyilvánítás.

(2) A jóhírnév megsértését jelenti különösen, ha valaki más személyre vonatkozó és e személyt sértő, valótlan tényt állít vagy híresztel, vagy valós tényt hamis színben tüntet fel.

⁸³ Vö. FALUDI Gábor: 2:45. §. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal* (Budapest, CompLex, 2013) 56.

⁸⁴ FÉZER Tamás: 2:45. §. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja, I. kötet* (Budapest, Opten, 2014) 283.; PETRIK Ferenc: Személyiségi jogok. In: WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata I/VI.* (Budapest, HVG-ORAC, 2013). 153–154.; TÖRÖ Károly: *Személyiségvédelem a polgári jogban* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979) 352, 354–355, 360. GÖRÖG Márta: A személyiség védelme a becsület és a jóhírnév vonatkozásában. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – NAVRATYIL Szonja (szerk.): *A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban* (Budapest, CompLex, 2014) 164.

⁸⁵ Érdemes megjegyezni, hogy az 1959-es Ptk. eredeti szerinti szövege már tartalmazta a jóhírnévhez való jogot, annak tartalmát pedig később az 1977. évi novella határozta meg. A jóhírnév sérelmének 1977-ben nevesítette a Ptk. szó szerint vette át.

⁸⁶ E kijelentéssel nem kívánok beleesni a szakjogi értelmezési szint és az önálló alkotmányi értelmezési szint összekeverésének csapdájába. Álláspontom szerint azonban az előbb említett történeti értelmezés alapján helytálló a magyar polgári jogi értelmezésre hivatkozni. A német alkotmányjog pedig eleve hallgat a jóhírnév kategóriájáról.

Mindezekre figyelemmel kérdéses a magyar Btk.-ban meghatározó szociológiai-faktuális értelemben vett jóhírnévnek az emberi méltósághoz való viszonya. E felfogás szerint a jóhírnévnek az adott személytől, tényeitől elvonatkoztatott fiktív jellemzője is lehet, a jóhírnévhez való jog a magyar büntetőjogban a fikciót is védi. A fent kifejtettek alapján az emberi méltóságból nem vezethető le egy adott személy vonatkozásában, az adott tényközlés kapcsán a személy való tényeit ignoráló jóhírnév védelme. A fikciót az emberi méltósággal nem látom egy védelmi körbe vonhatónak. Amíg a hírnév megérdemelt, azaz nem érdemtelenül jó, addig átfedést mutat az emberi méltósághoz való joggal (ez volna a becsület normatív koncepciója, ami a magyar büntetőjogban nem érvényesül). Mindezt példával illusztrálva: ha X elmondja az ivócimborájának, Y-nak, hogy a szomszédjában lakó hölgy prostituált, és naponta több férfit fogad a lakásán, akkor ezzel sérti a hölgy – büntetőjogi értelemben vett – jóhírnévét, annak ellenére, hogy állítása valós. Mi több, rágalmozás bűncselekménye is megvalósul, és – mivel a törvényi feltételek hiányoznak – valóság bizonyításának sincs helye. Azt is könnyű ugyanakkor belátni, hogy egy ilyen pusztá tényközlés az adott személy emberi méltóságát nem sérti. A szociológiai-faktuális jóhírnév sérül, az emberi méltóság aligha. A két kategóriának tehát van olyan területe, amely nem mutat átfedést. Az emberi méltóságot a valótlan tényközlések sérthetik. Egyet lehet érteni azzal a felfogással, amely szerint a jóhírnévnek az egyén védelmén túl egyfajta társadalmi rendezőelv karaktere is van (részletesen lásd 3.1. pont).⁸⁷ Ez olvasható ki az 1961-es Btk. már idézett indokolásából is, amely a társadalom fecsegése és pletykálása ellen kíván fellépni (lásd 4.3. pont). Mindez egyfajta kollektív felhangot kölcsönöz a jóhírnév kategóriájának, amely nem kizárólag a személyiséget védi, hanem egyfajta társadalmi kommunikációs szabályozóként működik, s ennyiben kollektív jogtárgyi karaktere is van.

Mindezek alapján az a következtetés is levonható, hogy a magyar büntetőjog becsületfogalma csak részbeni átfedést mutat a becsület és a jóhírnév alkotmányjogi és polgári jogi felfogásával. A becsület kategóriája a magyar büntetőjogban kifejezetten szakjogi fogalom, amely az emberi méltóság és a szociológiai-faktuális értelemben vett jóhírnév komplex jogi tárgyként való kezeléséből jön létre. Ez kizárólag a Büntető Törvénykönyv szabályozásából fakad.

⁸⁷ ASKARYAR (2. l.j.) 4–7.

5.3. A becsület és az általános személyiségi jog

A becsület, bár része az általános személyiségi jognak, de azzal *nem azonos*.⁸⁸ Ha azonosnak tekintenénk őket, akkor elveszne a becsület speciális jelentéstartalma. Az a nézet, amely a becsületsértés fogalmát feloldja az emberi méltóság vagy az általános személyiségi jog sértésében, arra tesz hajlamossá, hogy a becsületsértésnek hézagbetöltő funkciót tulajdonítsunk, ami akár aggályos is lehet a *nullum crimen sine lege* elve nézőpontjából. Így válik a becsületsértés generális tényállássá, amely alá más büntetőtörvényi előírások szerint nem tényállásszerű magatartásokat szubszumálunk. Olyan magatartásokat, amelyekkel a tettes csöppet sem azt fejezi ki, hogy a sértett becsületét csökkenteni tartja, hanem egyébként a sértett személyiségi jogát olyan nem tipizált módon sérti, amely büntetést tenne szükségessé. Így a becsületsértés tényállása a német büntetőjogban sokáig például bagatell nemi bűncselekményként is funkcionált, amelyet a nemi bűncselekmények tényállási elemeinek szintjét el nem érő támadások minősítésére használtak.⁸⁹ Ez a Btk. hatálybalépéséig a magyar büntetőjogi gyakorlatról is ugyanígy elmondható volt.⁹⁰ Azóta a Btk. a 205. § (3) bekezdésében foglalt, ún. objektív szemérem sértés-ként tipizálja az ilyen jellegű támadásokat.⁹¹

A becsület és az általános személyiségi jog viszonyában további szempont, hogy a büntetőjogban a becsületvédelem körében is a társadalomban való létezés és kibontakozás lehetőségéhez elengedhetetlenül szükséges elismerési viszonyra (*Anerkennungsverhältnis*) kell a védelmet korlátoznia. Ezért a becsületvédelmi tényállások a személy értékét csak annyiban védik, amennyiben a becsületet negatív tulajdonságok közlésével sértik. Ebből következik, hogy ha valakinek az értékét pusztán azért vitatják el, hogy különleges érdemeit, kitüntetést érdemlő teljesítményét, tulajdonságait nem ismerik el, akkor ez nem valósít meg bűncselekményt.⁹² A jogi tárgy felső határa ott húzható meg, ahol az érvényesüléshez, tisztelethez szükséges feltételek fennállnak, ezen felül azonban nem fokozható. „Kiváló állami vezetők, értelmiségi vagy éppen szakrális funkciókat betöltő embereknek egy hajszálnyival sincs több becsületük, mint bármely más halandónak. Érdemeik, hírnevük és az irántuk tanúsított tisztelet lehet jóval magasabb”, de ez a becsüle-

⁸⁸ Vö. SINN (21. lj.) 1230. Figyelemmel arra, hogy a – magyar gyakorlattal ellentétben – a német alkotmánybírósági gyakorlat nem azonosítja az emberi méltóságot az általános személyiségi joggal, ezért külön is érdemes a becsülettől való elhatárolás megtenni. Magyar vonatkozásban az itt írtak adaptálhatók az emberi méltóságtól való elhatároláshoz, a korábban írtakat kiegészítendő.

⁸⁹ HILGENDORF (18. lj.) 1236.

⁹⁰ Közvetlenül még a Btk. hatálybalépése előtt időszakból is lásd pl. BH2013. 5.

⁹¹ SZOMORA Zsolt: Megjegyzések az új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményéről szóló XIX. Fejezetéhez. *Magyar Jog*, 2013/11. sz., 651–652.

⁹² LENCKNER–EISELE (25. lj.) 1867.

tüket nem fokozza.⁹³ Ezt a felismerést már a Csemegi-kódex alkotói is megfogalmazták: „az oltalom iránti jog nem terjed ki a személy állítólagos vagy valódi különös érdemeinek, kiváló állásának vagy más rendkívüli tulajdonságainak kényszerű elismerésére.”⁹⁴

Azt is hangsúlyozni kell azonban, hogy a személyiség képét ezek a jellemzők is lényegesen befolyásolják, ezért az el nem ismerésük az általános személyiségi jogot sértheti, büntetendő becsületsértés azonban nem forog fenn addig, amíg negatív tulajdonságokat, negatív minőséget nem tulajdonítanak a sértettnek. Büntetőjogi relevanciája az ilyen cselekménynek csak akkor lehet, ha a kiemelkedő érdem vagy személyes sors elvitatása esetén egyúttal hazugsággal is vádolják a sértettet, azaz hogy e minősége kapcsán hazudik, és így kíván fokozott elismerést elérni.⁹⁵ A becsületsértés tényállása tehát egyrésztől nem fedi le az általános személyiségi jogot, másrésztől pedig nem hívható fel a törvényben nevesített és *sui generis* tényállással védett más személyiségi jogok megsértése esetén sem.⁹⁶ Ilyen esetben a tipizált, speciális tényállásokat kell megállapítani (pl. a magánszféra jogait sértő, a magántitkot sértő bűncselekmények vagy akár a szeméremszétség esetén).

Mindebből az a konklúzió vonható le, hogy mivel a büntetőjognak meg kell felelnie a *nullum crimen sine lege* elvének, ezért a személyiség különböző aspektusait a büntetőjogi jogtárgyak szintjén szükségképpen „fel kell darabolni” ahhoz, hogy kellően meghatározott, tipizált tényállásokkal lehessen őket védeni. Az általános személyiségi jogot büntetőjogi eszközökkel generálisan védeni nem lehet, csak tipizált személyiségvédelem lehetséges. Ez lényeges különbség az általános személyiségi jogra alapozó polgári jogi személyiségvédelemhez képest.

6. Tézisszerű összegzés

1. E tanulmányban kimutattam, hogy a magyar büntetőjogban a becsület komplex-faktuális koncepciója érvényesül. A becsület összetevői az emberi méltóság, valamint az egyén tényeitől független, kedvező társadalmi értékítéletként interpretált jóhírnévhez való jog.
2. A becsület ebben az értelmében büntetőjogi fogalom, a polgári jogi és az alkotmányjogi megközelítéstől eltér. A komplex jogi tárgy két, egymással csak részben korreláló kategóriával fedhető le.

⁹³ HIRSCH (28. lj.) 55–57.

⁹⁴ LÖW (53. lj.) 431.

⁹⁵ LENCKNER–EISELE (25. lj.) 1874.

⁹⁶ Uo. 1888.

3. A szociológiai-faktuális értelemben vett jóhírnévhez való jog az emberi méltósággal csak részbeni átfedést mutat, abból maradéktalanul nem vezethető le. A jóhírnévhez való jognak a büntetőjogban kollektív jogtárgyi karaktere is van.
4. A becsületvédelmi tényállások az általános személyiségsértés kriminalizálására nem használhatók, a nullum crimen sine lege elve tipizált személyiségvédelmet követel meg a büntetőjogban.

FILÓ MIHÁLY*

Személy és személyiség mint jogi tárgy

1. Bevezetés

A Büntető Törvénykönyv kodifikációjának elméleti megalapozáshoz írott esszéjében Sajó határozottan állítja, hogy a becsület védelmében a büntetőjogi eszközöknek nem lehet létjogosultsága, mivel a polgári per is képes a sértett számára szükséges jogvédelmet biztosítani. A büntető normák léte ezen a területen alkotmányos szükséglettel nem igazolható, ugyanakkor veszélyeztetik a szólásszabadságot: „A becsületsértés a büntető törvénykönyvekbe az állami büntetési monopólium előtti időszak maradványaként került és anakronisztikus, mivel nem állnak fenn a büntetés szokásos indokai ezzel kapcsolatban.”¹

A becsületvédelem a hatályos büntetőjogban így meghaladott zárvány, a magánbosszú, a párbaj pótléka, „a lelki sérelem fizikai megtorlással való oldásának igénye”.² Ennek megfelelően a demokratikus jogállamban nem lehet más a sorsa, mint a kapituláció a kommunikációs jogok ellenében: feledés és dekriminalizáció. Hasonló szellemiségű törvényjavaslatokat olvashatunk a hazai politikai publicisztikában is.³

A hazai szakirodalomban éppen Sajó ismerteti a szkeptikus nézeteket, amelyek azon az alapon kérdőjelezik meg az alapjogok egyetemességét, hogy azok bizonyos kultúrkörökben értelmezhetetlenek. Boas, az amerikai antropológia egyik atyja az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatához szerkesztett egy kiáltványt, amely abból indult ki, hogyan értelmezhető a manifesztum – amely nyilvánvalóan a nyugati világ náci bűnökre adott válasza – egy dél-amerikai fejedelemség törzsi

* A szerző adjunktus, ELTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék.

¹ SAJÓ András: Becsületvédelem és büntetőjog – megjegyzések a becsületsértés dekriminalizásáról. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2005/1. sz. 3–6.

² Uo. 5.

³ TORDAI Csaba, SEPSI Tibor, BODOKY Tamás újságírók közös törvényjavaslata. Vö. <https://dkehg2mlads8n.cloudfront.net/wp-content/uploads/2013/03/03-16-sajt%C3%B3szab1.pdf> (2016.04.30.).

kultúra szempontjából.⁴ Ebben az olvasatban – az antropológiai relativizmus jegyében – az emberi jogok tana pusztán egyike a létező kultúráknak, amely csak politikai alapon tarthat igényt univerzalitásra: „Ha ugyanis az emberi jogok kultúra-kötöttek, a kultúrák pedig csak a saját referencia-rendszerükben képesek értelmezni önmagukat, úgy nemhogy igazolni, de még megérteni sem lehet az emberi jogokat.”⁵

Nos, úgy tűnik, hogy az igény a becsület védelmére az emberi jogi gondolkodásnál is elterjedtebb. A freiburgi büntetőjogi kutatóintézet gondozásában a közelmúltban megjelent kötet mutatja be jogösszehasonlító módszerrel azt a lenyűgöző sokszínűséget, ahogy a nemzeti büntetőjogokban megjelenik a személyiség oltalma. A vizsgált jogrendszerek, Braziliától Ausztráliáig, alapjaiban eltérő társadalmi, vallási és jogi tradíciókat képviselnek.⁶

A jogösszehasonlító szemlélet hozama, hogy jogtudományi metódusként olyan „megoldások tárházát (*Vorrat an Lösungen*)” tárja a kutató elé, amelyek segítenek a szociális konfliktusok megelőzésében.⁷

Kremnitzer mutat rá, hogy a büntető rendelkezések megalkotásában jelentős szerephez jut a civilizált nemzetek általánosan elfogadott értékítélete is, mint egyfajta „*universal social consciousness*”: „Az a tény ugyanis, hogy a magatartás a különböző jogrendszerekben egyetemlegesen tiltott, nyomatékosan utal a tilalmazás valós szükségességére. Más oldalról viszont, ha a hasonló tilalmazás hiányzik az összehasonlításra alkalmas felvilágosult jogrendszerekből, akkor ez egyben azt mutatja, hogy nem szükséges az adott magatartást büntetendőnek nyilvánítani.”⁸

Jelen tanulmányban a személyiségi jog egyik legfontosabb aspektusának büntetőjog-elméleti problémáit ismertetjük, különösen abból a szempontból, hogy a becsület érdemes és alkalmas tárgya-e a büntetőjogi védelemnek. Noha egyetértünk Sajó téziseivel a véleménynyilvánítás szabadságának fontosságáról, előrebocsájtjuk, hogy a becsületvédelem és a szólásszabadság konfliktusainak feloldásában nem az emberi méltóság büntetőjogi oltalmát biztosító normák eltörlését tartjuk üdvözítő megoldásnak. Nem vitatjuk azt sem, hogy a személyiségvédelem a modern büntetőjog kezdeteitől jelentős elvi nehézségeket vet fel a büntetőjog-

⁴ American Anthropological Association, Executive Board: Statement on Human Rights. *American Anthropologist*, vol. 49 (1947) 539.

⁵ SAJÓ András: Mi a „természettől adott” az emberi jogokban? *Állam- és Jogtudomány*, 2003/2. sz., 4.

⁶ Silvia TELLENBACH (szerk.): *Die Rolle der Ehre im Strafrecht* (Freiburg, Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, 2007.)

⁷ Konrad ZWEIFERT – Hein KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*. Harmadik kiadás (Tübingen, Mohr Siebeck, 1996) 13.

⁸ Mordechai KREMNITZER: Constitutional Principles and Criminal Law. *Israel Law Review*, 1993/1–2. sz., 86. Idézi LIGETI Katalin: A jogállami büntetőjogról. In: WIENER A. Imre (szerk.): *Büntetendőség–büntethetőség. Büntetőjogi tanulmányok* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1999) 118.

tudományban, azonban – a német jogtudomány legújabb eredményeinek felhasználásával – bizonyítani kívánjuk, hogy a személy elleni bűncselekmények dogmatikájában feltétlenül megtalálja legitim helyét.

2. Jogtörténeti aspektusok

A történeti vizsgálódások körében mindenekelőtt figyelemmel kell lennünk Székely disszertációjának megállapítására, miszerint a személyiségi jog mai értelemben a XIX. századtól használatos fogalom, így korábban legfeljebb annak előképével vagy inkább „archetípusával”, az immateriális javakat védő jogintézményekkel találkozhatunk.⁹

Az *iniuria* fogalma már a római jogban is sajátos személyiségi jogi sérelemre utalt.¹⁰ Sólyom mutat rá, hogy a XII táblás törvény korában az *iniuria* még kifejezetten testi sértést jelentett, csak a *lex Aquilia* (Kr. e. 286.), de még inkább a *lex Cornelia de iniuriis* (Kr. e. 81.) hozta a terminust a mai értelemben vett személyiségvédelemmel összefüggésbe.¹¹ Az Ulpianus nevéhez köthető híres regula, *volenti non fit iniuria*, amelyet a büntetőjogi irodalomban is gyakran idéznek, azt a kérdést vizsgálta, hogy a gyermek becsületén esett sérelem mennyiben okozza egyúttal az apa becsületének sérelmét is, és a beleegyezést inkább csak mellékesen, mintegy magától értetődően említi.¹²

Kétségtelen azonban, hogy a római jogban ez kategória nem kizárólag az egyén sérelmét jelenthette. A rómaiaktól egyébként is idegen a „személyiség” vagy az „emberi méltóság” koncepciója.¹³ Mommsen példaként hozza fel, hogy a császári Rómában a magisztrátus vagy más állami intézmények becsmérése is súlyos

⁹ SZÉKELY László: *A személyiségi jogok hazai elmélete. A forrásvidék* (Budapest, Eötvös, 2011) 10.

¹⁰ Az *iniuria* fogalmáról részletesen: PÓLAY Elemér: *A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria-tényállások a római jogban. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta juridica et politica*, tom. 30. fasc. 4. Szeged, 1983.

¹¹ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983) 143.

¹² „Usque adeo autem iniuria, quae fit liberis nostris, nostrum pudorem pertingit, ut etiamsi volentem filium quis vendiderit, patri suo quidem nomine competit iniuriarium actio, filii vero nomine non competit, quia nulla iniuria est, quae in volentem fiat.” (Digestes 47.10.1.5.) FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Tizenharmadik kiadás (Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008) 559. Az 1786. margószám utal arra, hogy az *iniuria* az archaikus jogban a pater familiast mint a házközösség urát megillető alanyi magánjogok megsértését jelentette, ami alatt nemcsak a pater familias személyét közvetlenül érő jogsértéseket, hanem a hatalma alatt álló családtagokat, rabszolgákat ért sérelmeket is érteni kell.

¹³ SÓLYOM (11. l.) 163.

iniuria volt.¹⁴ Másrészt, az *actiók* rendszerétől befolyásolt római jogászok amúgy sem érdeklődtek az alanyi jogok problémája iránt, csak a recepció folyamán figyelhetjük meg az *ius* és az *actio* közötti megkülönböztetést.¹⁵ Valójában már az *iniuria* fogalma sem egyértelmű. Kaser szerint a történeti vizsgálatok görög eredetre utalnak, a *contumelia* gyökereire.¹⁶ Az *actio iniuriarum* révén érvényesített jogok azonban szélesebb kört fognak át a személyiségvédelemnél, jelenthet ez általános értelemben vett jogtalanságot, dologkárosítást, és – ahogy fentebb láthattuk – később bizonyos „állam elleni” bűncselekményt is. „Azok a határok, amelyek az ezzel a keresettel perelhető injúriát az *iniuria* legszélesebb értelmezésétől »quod non iure fit« elválasztják, esetlegesek és bizonytalanok.”¹⁷

Tágabb értelemben minden *delictum iniuria*, hiszen a *delictum* egyúttal a jogképeség, a személyi státus el nem ismerését jelenti, a tulajdonképpeni *actio iniuriarum* pedig arra az esetkörre szolgál, „amikor nincs speciális vagyoni és közbüntetőjogi védelem, noha a sértés személy ellen irányul”.¹⁸

Közbüntetőjog és magánbüntetőjog, pontosabban magánüldözés alá eső bűncselekmény és közüldözés alá eső bűncselekmény – *delicta privata* és *crimina publica* – éles elhatárolása a római jog alapvető sajátossága. Mommsen ezt a különbségtételt tisztán eljárásjoginak tartja, hangsúlyozva, hogy a „büntethetőség” alapvető feltételeit nem befolyásolja, hogy az elkövetőt a vagyoni jogi ügyekben eljáró bíróság vagy a Sulla által felállított büntetőbíróságok (*quaestiones*), esetleg a császári perben (*cognitio*) a hivatalnokbírák vonják felelősségre. Álláspontja szerint így pusztán az eljárás formáját és fórumát szabja meg az a körülmény, hogy az elkövető a közösség vagy az egyén ellen vétett.

Kaser a magánüldözés alá eső bűncselekmények eredetét a magánbosszúban kereste, amely kezdetben az elkövető teste feletti uralmat jelentette, és az ölés jogáig terjedt. A kegyetlen megtorlást enyhítette később a *talio* elve, amely az okozott sérelem mértékéig korlátozta a sértett bosszújogát, illetve az a szokás is kialakult, hogy a háborúság helyett az érintett nemzetségek váltságban (*compositio*) állapodtak meg, a háborúságot elkerülendő.¹⁹

¹⁴ Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht* (Lipsee, Duncker und Humblot, 1899) 786. 5. lj.

¹⁵ Ansgar OHLY: „*Volenti non fit iniuria*” – *Die Einwilligung im Privatrecht* (Tübingen, Mohr Siebeck, 2002) 27.

¹⁶ Max KASER: *Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt: Das altrömische, das vorklassische und das klassische Recht*. Második kiadás (München, C. H. Beck, 1971) 624. 1. lj.

¹⁷ SÓLYOM (11. lj.) 166.

¹⁸ Ferdinand WALTER: Über Ehre und Injurien nach Römischem Recht. In: Gallus Aloys KLEINSCHROD et al. (szerk.): *Neues Archiv des Criminalrechts. Vierter Band* (Halle, Swetschke & Sohn, 1821) 108. Idézi SÓLYOM: 1983 (11. lj.) 158.

¹⁹ Uo. 150. A XII táblás törvény idején azonban még léteztek a korábbi, súlyos szankciók az elkövető teste és élete ellen, de csak akkor, ha végképp nem sikerült vagyoni váltságban megállapodni.

Ezt az ősi igazságelvet váltotta fel később a magánjogi büntetés, a *poena*, amelyet a sértett a civiljogi büntetőkereset, az *actiones poenales* eszközével érvényesíthetett.²⁰ Ezáltal az állam – a jogrend megszilárdítása érdekében – arra kényszeríti a sértettet, hogy érje be vagyoni kompenzációval, és ne maga hajtsa végre az elkövetőn a büntetést. A *delictum* következtében a sértettnek büntetőigénye keletkezik, amely a *poena* megfizetésére irányul, tehát egyszerre jelent elégtételt a sértett és büntetést az elkövető számára.²¹

Mindezeknek megfelelően az *iniuria* fogalmába eső cselekmény – mint *delictum* – jogi megítélése is az *actio iniuriarum* vagyoni jogi rendszerében fejlődött.²² Különösen igaz ez a személy elleni bűncselekményekre.²³ Figyelemre méltó, hogy Mommsen az *iniuria* fogalmát lényegében azonosítja ezzel a bűncselekménycsoporttal: „Az *iniuria* más személyiségének szándékos és jogellenes megsértése. [...] A személyiség három vonatkozásban sérthető meg: a testében, a jogállásában vagy a becsületében.”²⁴

A legsúlyosabb személy elleni bűncselekmény, a gyilkosság (*parricidium*) azonban már a korai köztársaság korától a *crimen* körébe tartozott a hazaárulással (*perduellio*) együtt. Gondatlan vagy véletlen (*imprudens*) emberölés, ölési cselekmény esetén azonban a halál okozójának egy kost (*aries*) kellett az elhunyt agnát rokonainak engesztelésül felajánlania, és a kos leölése helyettesítette a rokoni bosszút.²⁵ Megfigyelhető egyébként, hogy a társadalmi-politikai változásokkal együtt nőtt a közüldözés alá eső bűncselekmények száma, ami kapcsolatban áll az államforma alaki és tartalmi változásaival is.²⁶

A germán népjogok már nem a római „polgári becsület” fogalmát ismerték, hanem a törzs által elismert egyéni tisztességet, amely más személyek által megsértendő, felsorolták az elkövetés módjait és az egyes esetekben fizetendő váltságdíjat is. A Carolina csak a gyalázkodó iratokról rendelkezik, amely bűncselekményre vagy becstelenségre vonatkozó tényállítás névtelenül és írásban történt.²⁷ A korabeli példák a hazai jogéletet is erőteljesen befolyásolták. A feudális magyar jog a kodifikáció korszakáig „magánvétségnek” tartotta a becsületsértést, amelynek

²⁰ FÖLDI–HAMZA (12. lj.) 556. 1780. margószám.

²¹ KASER (16. lj.) 150–151.

²² MOMMSEN (14. lj.) 5–11.

²³ Gustav MASCHKE: Die Persönlichkeitsrechte des römischen Injuriensystems. In: Rudolf LEONHARD (szerk.): *Studien zur Erläuterung des Bürgerlichen Rechts. Heft. 10.* (Breslau, Verlag M. u. H. Marcus, 1903). Idézi KASER (16. lj.) 623.

²⁴ MOMMSEN (14. lj.) 785. és 787. A klasszikus korban a *delictum* már nem pusztán szándékos, hanem célzatos bűncselekmény.

²⁵ FÖLDI–HAMZA (12. lj.) 573. 1834. margószám.

²⁶ Uo. 571. 1828. margószám.

²⁷ KISS Dezső: *Régalmazás és becsületsértés a magyar és a csehszlovák büntetőjogban* (Debrecen, Szigorlati munka, 1937) 5.

eredeti büntetése a nyelv kimetszése volt, ezt váltotta ki később a szimbolikus „nyelvváltság”, amelyet a sértett polgári bíróság előtt követelhetett. Székely utal Mátyás 1486. évi XV. törvénycikkére, amely a személy védelme körében, a nagyobb és kisebb hatalmaskodást (*potentia maior és potentia minor*) szabályozza magánjogi vétségként, a rendi társadalom előírásainak megfelelően természetesen csak a nemesek becsülete védelmében.²⁸ Ezen előzményekre tekintettel az 1795. évi első tervezetben is mindössze egyetlen szakaszban jelent meg a polgárok becsületét sértő deliktum,²⁹ a Curia pedig még 1861-ben is polgári bíróság elé utalta a panaszost.³⁰

A magánjogias szemlélettel a becsületvédelem terén a hazai törvényhozás a *Code Pénal* és a német nyelvterület reformjait követve a *Csemegei-kódex* megalkotásával, majd később a szigorú becsületvédelmi törvénnyel (a becsület védelméről szóló 1914. évi XLI. törvénycikk) szakított. Míg az 1878. évi büntetőkódexünk négy, a becsületvédelmi törvény már öt „tényálladékot” ismert: rágalmazás, becsületsértés, a meghalt emberek vagy azok emlékének meggyalázása, a hatóság előtti rágalmazás és a hitelrontás.³¹ A kódex XVII. fejezete szabályozta a becsületsértő deliktumokat, megalkotva azt az elvi keretet, amely napjainkig jellemzi a tárgyalt tényállásokat. A német és svájci minták nyomán megjelenik a magánindítványra büntethetőség, illetve a valóság bizonyításának lehetősége. A korabeli elvárások szerint minősített esetnek számított „a törvény által alkotott testületek, hatóságok, vagy azok küldöttségei, tagjai ellen, habár nem nyomtatvány által elkövetett nyilvános rágalmazás”.³² A feudális társadalom struktúrájának megfelelően rendiesen sorolja fel a magánindítványra jogosultak körét, továbbá azokat az eseteket, amikor hivatalból kell megindítani a bűnvádi eljárást. Érdekesség, hogy amennyiben az állítás vagy kifejezés a családi élet viszonyaira vonatkozik vagy „a női becsületet” támadja meg, akkor a valóság bizonyításának a sértett kívánalmára sem volt helye.

Végül a tárgyalt szakaszok zárása sajátos elégtételt nyújtottak a bűncselekmény sértettjének: „eliteltetés esetében, a sértett félnek kívánatára megrendelendő: hogy az ítélet egész terjedelmében, indokaival együtt, az eliteltnek költségére azon vidéknek, hol a büntetendő cselekmény elkövetett, valamelyik lapjában, és ha ott lap nem jelenik meg, a sértett fél által megjelölt belföldi lapban tétessék közzé.”³³

²⁸ SZÉKELY (9. l.).

²⁹ HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntető kódextervezet* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971).

³⁰ KISS (27. l.) 6.

³¹ BUSCH Béla: A személyiség büntetőjogi védelme, különös tekintettel a fegyveres testületek keretében megvalósuló deliktumokra. I. rész. *Rendészet és Ember Jogok*, 2011/1. sz., 11–21.

³² A büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk 262. §.

³³ Uo. 277. §.

A XX. századi büntetőjogi jogfejlődést a legátfogóbban Busch vázolja fel. A II. világháború után a Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása (a továbbiakban: BHÖ) már csak két típusát ismeri a becsület megtámadásának: a rágalalmazást és a becsületsértést. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény, az első szocialista szemléletű törvény is megkülönbözteti a két tényállást, és a rágalalmazás bünteténél továbbra is megköveteli, hogy a tény állítása más előtt történjék, a négy szemközti elkövetés ugyanis alkalmatlan a sértett társadalmi megbecsülésének csökkentésére. Változatlanul helyesnek minősül a BHÖ álláspontja, hogy – a szubszidiaritás folytán – az egyébként rágalalmazást megvalósító magatartás becsületsértésnek minősül. Busch fejti ki, hogy ebben az esetben a becsületsértés kivételes esetével állunk szemben, ugyanis az alapvető elvi különbség a két deliktumban abban rejlik, hogy a rágalalmazás tényállítással, míg a becsületsértés többnyire egyéb módon történik.³⁴ A 1961. évi törvény 267. § (2) bekezdés *b*) pontja – eltérően a mai szabályozástól – még ismerte a becsületsértés azon minősített esetét, ha azt „feltűnően durva módon” követték el.

A BHÖ 407. és 408. pontjában írt szabályok engedélyezték a bíróságnak, hogy a bűnösség kimondása mellett a büntetés kiszabásától eltekinthet, ha a becsületsértés elkövetésére a sértett kihívó vagy botrányt keltő viselkedése adott okot, míg a 406. pont kizárta a rágalalmazás vagy becsületsértés megállapítását, ha a tényállítás az ügyre vagy az ügyfélre vonatkozóan hatóság vagy bíróság előtt történt. Az 1961. évi törvénykönyv ezeket a kivételeket már az Általános Rész körébe utalta, a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény, illetve a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) – a már tárgyalt kivételektől eltekintve – nem hozott érdemi változást a becsületsértő cselekmények büntetőjogi megítélésében.

3. A személyiség a büntetőjogban

A személyiség elmélete a XVIII. század végétől számot tart a büntetőjog-tudomány érdeklődésére. A fogalom először a korai felvilágosodásban fonódott össze elválaszthatatlanul az *imputatio* tanával, vagyis azzal a tétellel, hogy egy cselekvés csak olyan individuumnak számítható be, aki önazonos személyként identifikálja magát, tehát saját magához fűződően gondolati viszonyt alakított ki.³⁵ Hobbes és

³⁴ BUSCH Béla: A személyiség büntetőjogi védelme, különös tekintettel a fegyveres testületek keretében megvalósuló deliktumokra. IV. rész. *Rendészet és Ember Jogok*, 2012/3. sz. 3–21.

³⁵ Kurt SEELMANN: Personalität und Zurechnung von der Aufklärung bis zur Philosophie des Idealismus. In: Marianne HEER – Stefan HEIMGARTNER – Marcel Alexander NIGGLI – Marc THOMMEN (szerk.): *Toujours agité – jamais abattu. Festschrift für Hans Wiprächtiger* (Basel, Helbing Lichtenhahn Verlag, 2011) 575–585.

Locke a személyiséget elsősorban pszichikai kontinuitáshoz és kognitív racionalitáshoz, így az önreflexióhoz és az időben állandó Énhez kötötték. Megjegyzendő, hogy az angolszász moralisták gondolatvilágában az integritás és az identitás a mai napig összefonódik az autonómia fogalmával.³⁶ Ezzel szemben Pufendorf az értelmi képesség (*intellectus*) és az akarat (*voluntas*) meglétét hangsúlyozta. Seelman szerint Kant a német és angolszász hagyományt ötvözi, amennyiben a fejtegetéseiben az öntudatot és a cselekvőséget összekapcsolja.³⁷ „A beszámítás (*imputatio*) morális értelemben az az *ítélet*, mely által valakit úgy tekintünk, mint szerzőjét (*causa libera*) egy cselekvésnek: Az utóbbinak ekkor tett (*factum*) a neve, és törvények alatt áll.”³⁸

Nyilvánvaló, hogy az *imputatio* a büntetőjog szempontjából mindenekelőtt a bűncselekmény alanya, közelebbről a bűnösség szempontjából bír jelentőséggel.

A személyiség mint a bűncselekmény tárgya, a védelem objektuma azonban mint láthattuk, lényegesen hosszabb történetre tekinthet vissza. Ennek ellenére Horváth találoan utal arra, hogy a büntetőjogász zavarba jön, ha arra a kérdésre kell választ adnia, miben is áll a jogág nézőpontjából a személyiség lényege. A legteljesebb, jogfilozófiai igényű meghatározás Angyal nevéhez fűződik: „a személyiségi jogban az embernek személyével egybefüggő, azon eszmei, nem vagyoni értékei értendőek, amelyeket, mert a személy lényegéhez tartoznak és létezésének nélkülözhetetlen feltételei és elemi, a jogrend mindenkivel szemben oltalomban részesít és ezzel az ún. abszolút jogok sorába emeli.”³⁹

Az újabb hazai irodalomban Horváth⁴⁰ és Busch⁴¹ a személyiség büntetőjogi védelmének három mozzanatát különbözteti meg. Először, a jogág értelemszerűen védi az emberi létezés biológiai alapját mint „a személyiség természeti hordozóját”. Másodsor, a büntetőjogilag is védendő társadalmi értékek síkján önállóan jelentkezik „a személyiség egyéni léte, az individuum”. Ezen értékeket a büntetőjog változatos és egyre bővülő instrumentáriummal oltalmazza, Busch idesorolja az emberi szabadság és méltóság elleni deliktumokat, valamint tágabb értelemben

³⁶ Joseph RAZ: *The Morality of Freedom* (Oxford, Oxford University Press, 1986) 394.

³⁷ SEELMANN (35. l.j.) 577.

³⁸ Immanuel KANT: *Az erkölcsök metafizikája*. In: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája* [ford. BERÉNYI Gábor] (Budapest, Gondolat, 1991) 317–318. Vö. HORVÁTH Zoltán: *Hatály vagy hatás? Az erkölcsi törvény általi meghatározottság két értelme. Világosság*, 2008/2. sz. 71–90.

³⁹ ANGYAL Pál: *A becsület védelméről szóló 1941:44. törvény-cikk* (Budapest, Athenaeum, 1928).

⁴⁰ HORVÁTH Tibor: *A büntetőjogi személyiségvédelem elméleti alapkérdései. Állam- és Jogtudomány*, 1967/3. sz., 175.

⁴¹ BUSCH Béla: *A személyiség büntetőjogi védelme, különös tekintettel a fegyveres testületek keretében megvalósuló deliktumokra. II. rész. Rendészet és Ember Jogok*, 2011/2. sz., 47–79.

a szexuális önrendelkezést biztosító normákat is.⁴² Kiváló példa erre a Btk. új szabályozása a szeméremértésről, amelynek új fordulata alapján – szubszidiárius vétségként – az is büntethetővé válik, aki mással szemben olyan szeméremértő magatartást tanúsít, amely a sértett emberi méltóságát sérti. Idetartoznak a sértettet érő olyan magatartások, amelyek szexuális erőszakot vagy szexuális kényszerítést nem valósítanak meg, például a sértett testének, valamely testrészének érintése. Korábban ezek adott esetben kizárólag becsületsértésként voltak üldözhetőek.⁴³ Kiemelendő továbbá, hogy az európai emberi jogi elvárásokat⁴⁴ követve újabb tényállások védik az emberi méltóság egyes részaspektusait, így jelenik meg büntetőjogunkban a zaklatás (Btk. 222. §), illetve a kiszolgáltatott személy megalázása (Btk. 225. §) mint önálló deliktum.⁴⁵

Végül a harmadik momentum – ez képezi vizsgálódásunk közelebbi tárgyát – „a személyiség azon vonatkozásait öleli fel, amelyekben a személyiség a közösségi, elsődlegesen és közvetlenül társadalmi lényét juttatja kifejezésre”.

A német jogirodalomban gyakran olvashatunk arról, hogy a büntetőjogi személyiségvédelem a kommunikációs jogokkal vívott csatában napjainkra már „vesztésglistára” került, ezért jogpolitikai szempontból megfontolandó, hogy egyáltalán érdemes-e még fenntartani.⁴⁶

A legtöbb kritikát azonban a határozott büntetőtvény követelményére hivatkozva fogalmazzák meg. A büntetőjog mint ultima ratio a társadalmi magatartásirányítás rendszerében, a többi jogághoz képest is hangsúlyosan köteles eleget tenni a stabilitás és a kiszámíthatóság elvárásának.⁴⁷ A mértékadó vélemények a jogállami büntetőnorma lényegi attribútumaként kezelik a *Bestimmtheitsgebot* követelményét.⁴⁸ A büntetőtvény akkor töltheti be hivatását, ha a kriminalizált magatartásokat kellő pontossággal fogalmazza meg. Ez mindenekelőtt a norma címzettjének védelmét szolgálja, hiszen a szabály csak úgy orientálhatja megfelelően a jövőbeli cselekvéseket, ha a tiltott magatartásforma megfelelően körülhatárolt.

⁴² BUSCH (41. lj.) 53.

⁴³ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény indokolása.

⁴⁴ Az Európai Tanács 2000. június 29-én elfogadott, személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról szóló 2000/43/EK irányelve.

⁴⁵ Vö. Az Európai Községek Bizottságának 1991. november 27-én kiadott, 92/131/EGK számú, a nők és a férfiak személyiségi jogainak munkahelyi védelméről szóló ajánlása.

⁴⁶ Jürgen REGGE – Christian PEGEL: Vorbemerkung zu den §§ 185. Rn. 7–12. In: Wolfgang JOECKS – Claus MIEBACH: *Münchener Kommentar zum StGB. Band 4*. Második kiadás (München, C. H. Beck, 2012) 1–19.

⁴⁷ Art. 103 II Grundgesetz.

⁴⁸ BVerfG 47 120; 71 109; 87 209.

Mindennek fényében kétséges tehát, hogy klasszikus becsületsértési tényállások egyáltalán megfelelnek-e a fenti követelménynek, hiszen a „becsület”, illetve a „becsület csorbitására alkalmasság” fogalmára sem a magyar, sem a német törvényben nem találunk definíciót.

A felmerülő *de lege ferenda* javaslatok között ezért találkozhatunk olyan elképzeléssel, amely a büntetési tételkeret jelentős csökkentését, illetve a rágalmazás és a becsületsértés szabálysértési cselekménnyé való minősítését szorgalmazná.⁴⁹

A kritikák ellenére a német büntetőködexe személy elleni bűncselekményeket érintő 1962. évi átfogó reformjánál⁵⁰ a jogalkotó mégis úgy találta, hogy a szabályozás megfelel a jogállami standardoknak. Ezt az álláspontot később alkotmánybírósági gyakorlat is megerősítette.⁵¹

4. A becsület mint jogi tárgy

Változatlan marad azonban a kérdés, hogy miként határozhatjuk meg közelebről a büntetőjogi becsületvédelem tárgyát. A német szerzők előszeretettel hivatkoznak Maurach elhíresült mondatára, amely szerint a becsület szubtilis jelensége nehezen ragadható meg a büntetőjog nehézkes kesztyűjében.⁵² Ennek ellenére a kodifikált büntetőjog megjelenése óta él az igény egy mindent átfogó definíció megalkotására, az eddigi próbálkozások azonban sikertelenek maradtak.

Kiss Dezső jogszigorló 1937-ben írott jogösszehasonlító dolgozatát a következő megállapítással vezeti be: „Az ember magánjvai közül a személyiségi jogok a legértékesebbek. [...] A becsületben az ember teljes erkölcsi és szellemi integritását, igazi értéksummáját látjuk. Az ennek csorbitására irányuló támadás pedig olyfokú sérelmet jelent, mely igen sok esetben eléri, sőt felül is múlja az ember testi épsége elleni bűncselekmények okozta mértéket is.”⁵³

Az újabb hazai irodalom gyakran hivatkozik a bírói gyakorlatra, amely a becsület kettős természetét emeli ki: „A becsület mint büntetőjogi védelemben részesülő jogi tárgy két elemből tevődik össze: egyrészt a társadalmi megbecsülést, másrészt az emberi méltóságot foglalja magában. A társadalmi megbecsülés az emberről, egyéni sajátosságairól, egyéni tulajdonságairól, magatartásáról, személyes értékei-

⁴⁹ Theodor LENCKNER – Jörg EISELE: Vorbemerkungen zu §§ 185. In: Albin ESER (szerk.): *Strafgesetzbuch. Kommentar*. Huszonkilencedik kiadás (München, C. H. Beck, 2014) 1741.

⁵⁰ Entwurf eines Strafgesetzbuches (StGB) E 1962, 317.

⁵¹ BVerfG v. 10. 10. 1995 – 1 BvR 1476, 1980/91 und 102, 221/92, BVerfGE 93, 266 (291) = NJW 1995, 3303; BGH v. 15. 3. 1989 – 2 StR 662/88, BGHSt 36, 145 (148) = NJW 1989, 3028.

⁵² Reinhart MAURACH: *Deutsches Strafrecht. Besonderer Teil. Ein Lehrbuch*. Második kiadás (Karlsruhe, C. F. Müller, 1956) 123.

⁵³ KISS (27. lj.) 1.

ről a környezetében kialakult társadalmi értékítéletet jelenti; az emberi méltóság pedig az egyénnek azt az igényét fejezi ki, hogy olyan elbírálásban részesítsék, amely a társadalomban kialakult érintkezési forma minimális követelményének megfelel.” (BH 1999. 9., BH 1998. 412.) Hasonlóan fogalmaz a svájci Bundesgericht is.⁵⁴

A német kommentárok is két különböző értelmezést mutatnak be: a faktuális és a normatív felfogást, vagyis az egyénileg észlelt becsületérzést és a mások megítélésén alapuló társadalmi elismerést. Ebben az értelemben a becsület komplex jogi tárgy, amely egyaránt tartalmaz szubjektív és objektív mozzanatokat.⁵⁵ Más megközelítésben megkülönböztethetjük a becsület interperszonális és funkcionális fogalmát, amelyen az előbbi a többi embertől elvárható megbecsülési igényt jelzi, míg az utóbbi a jogi védelem tárgyát a társadalmi kommunikáció előfeltételével azonosítja. Ebben az értelemben a becsületvédelem célja, hogy az egyén egyenrangú félként vehessen részt társadalmi interakciókban.⁵⁶

Látható, hogy a burjánzó definíciós próbálkozásokban – Tenckhoff már hatvanat számolt össze⁵⁷ – rendre megjelennek az aktuális társadalomelméleti felfogások. Mindenesetre a német joggyakorlatban uralkodó kompromisszumos álláspont, az ún. normatív-faktuális irányzat tételeit fogadja el, amely szerint a tárgyalt tényállások egyaránt védik a személy értékességét, emberi méltóságát (*innere Ehre*), másrészt az erre épülő társadalmi megbecsülést (*äussere Ehre*).⁵⁸

Jelen elemzésünk azonban a büntetőjog-elmélet szempontjából arra a kérdésre próbál választ adni, hogy a sajátos ontológiai természetű becsület – mint a büntetőjogi védelem tárgya – miként illeszthető a büntetőjogi gondolkodás kereteibe.

A klasszikus dogmatika a bűncselekmény lényegét ugyanis abban látta, hogy az jogi tárgyat sért, ennek megfelelően a jogág feladatát is a jogi tárgy védelmében találta meg. Az a kijelentés, hogy a bűncselekmény jogi tárgyat sért vagy veszélyeztet, egyaránt implikál deskriptív és normatív elemeket.⁵⁹

⁵⁴ „Cette disposition protège la réputation d’être une personne honorable, c’est-à-dire de se comporter comme une personne digne à coutume de le faire selon les conceptions généralement reçues. L’honneur protégé par le droit pénal est conçu de façon générale comme un droit au respect, qui est lésé par toute assertion propre à exposer la personne visée au mépris en sa qualité d’homme [...]” [BGE 132 IV 112.]

⁵⁵ REGGE–PEGEL (46. lj.) 1–19.

⁵⁶ LENCKNER–EISELE (49. lj.) 1741.

⁵⁷ Jörg TENCKHOFF: *Die Bedeutung des Ehrbegriffs für die Systematik der Beleidigungstatbestände* (Berlin, Duncker&Humblot, 1974.)

⁵⁸ BGHSt 1, 288; 11, 67.

⁵⁹ Karl BINDING: *Die Normen und ihre Übertretung: Eine Untersuchung über die rechtmässige Handlung und die Arten des Delikts* (Leipzig, Verlag Engelmann, 1872) 31. Idézi Knut AMELUNG: *Auf der Rückseite der Strafnorm. Opfer und Normvertrauen in der strafrechtsdogmatischen Argumentation*. In: Jörg ARNOLD et al. (szerk.): *Menschengerechtes Strafrecht. Festschrift für Albin Eser zum 70. Geburtstag* (München, C. H. Beck, 2005) 3.

Normatív elem, hogy a büntetőjogi gondolkodás eredményközpontúvá válik, tehát azt az etikai koncepciót teszi magáévá, amely az emberi cselekmények erkölcsi és jogi megítélését azok eredményétől teszi függővé.

Deskriptív elem, hogy ennek megfelelően a bűncselekmény fogalmát a tulajdonsértés mintájára építi fel. A bűncselekmény „javakat”, tehát „objektumokat” sért, amelyek felett a javak „tulajdonosa” rendelkezik.

Kiváló példát kínál az összevetésre a lopás bűncselekménye, amelynek elkövetési tárgya az elkövető által elvett „idegen dolog”, míg jogi tárgya – legtágabb értelemben – a tulajdoni viszonyok rendje. A megkülönböztetés fontos dogmatikai folyománya, hogy az elkövetési tárgy – hasonlóan a többi objektív tényállási elemhez – a szándékosság vagy a tévedés szempontjából tényként minősül, mégpedig a törvényi diszpozíció bizonyítandó elemeként. Ebből következik, hogy azt viszont már értelmetlen lenne az eljárás során megállapítani, hogy – maradva a tolvaj példájánál – a lopás jogi tárgya a sértett tulajdonjogának zavartalan gyakorlása.⁶⁰ A modern büntetőjogban azonban gyakran „eltűnik” a sértett, az absztrakt veszélyeztetési deliktumok már nem az egyes ember konkrét érdekét, hanem a társadalom intézményeit (gazdaság, információáramlás, közúti közlekedés) óvják. Sajátos megoldást jelenthet az univerzális jogi tárgyak fogalmának elfogadása – már Birnbaum, a jogi tárgy tanának megalapítója is felismerte, hogy az állam rendjét a polgároktól függetlenül is védelem illeti.⁶¹ A dualista felosztás (individuális/univerzális jogi tárgyak) kétségtelenül jobban illeszthető a mai jogfejlődés tendenciáihoz, azonban ahhoz vezethet, hogy a büntetőjog a magatartás-irányításban az ultima ratio helyett a *prima* vagy *sola ratio* szerepét veszi át.⁶² A törvényalkotói buzgalom előszeretettel emel a büntetőkódexbe – a közösség szükségletével indokolva – olyan tárgyakat, amelyeket kielégítően bátyázna körül más jogág szankciórendszere is. Mindez a normák megengedhetetlen relativizálódását jelenti. Az újabb jogalkotási tendenciák már elfordulnak a konkrét jogtárgysérelemtől, a kulcsszó a „kockázat” és a „prevenció”, a tipikus dogmatikai alakzat pedig az absztrakt veszélyeztetési bűncselekmény. Jellemző, hogy az új szabályozás egyre nehezebben megragadható *kollektív* jogi tárgyakat választ, továbbá a védelem súlypontjaként a veszélyeztető magatartások *megelőzését* jelöli meg. Ha azonban a jogalkotó újabb és újabb büntető normákat alkot az univerzális, bizonytalanul megfogalmazott jogi tárgyakat potenciálisan veszélyeztető magatartások ellen, de

⁶⁰ TOKAJI Géza: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984) 105.

⁶¹ Johann Michael Franz BIRNBAUM: Über das Erfordernis einer Rechtsverletzung zum Begriff des Verbrechens. *Archiv des Criminalrechts* 1834 (vol.15.) 149.

⁶² Winfried HASSEMER: Grundlinien einer personalen Rechtsgutlehre. In: Lothar PHILIPPS – Heinrich SCHOLLER (szerk.): *Jenseits des Funktionalismus. Arthur Kaufmann zum 65. Geburtstag* (Heidelberg, Decker und Müller, 1989) 85.

a szigorú szabályok a jogalkalmazás során valójában alkalmatlannak bizonyulnak a társadalmi rizikó csökkentésére, akkor ez a büntetőjog tekintélyvesztéséhez és kiüresedéséhez vezet.⁶³

A mélyebb analízishez mindenekelőtt szükséges a jogi tárgyra vonatkozó tanokat röviden bemutatnunk.

Napjaink jogirodalmában lényegében három – markánsan különböző – megközelítés figyelhető meg

Először, a módszertani-pozitivista felfogás –, amely a tényállásban meghatározott jogalkotói szándékból indul ki – tautológiához vezet, amelyben az a két elem ismétlődik, hogy a büntetőjog funkciója éppen az egyes jogi tárgyak védelme, amelyeket a büntetőrendelkezésekben megfogalmazott céllal azonosíthatunk. Mindez azonban – legfeljebb – a pozitív jog teleologikus értelmezésében, illetve a Különös Rész szisztematikus tagolásában nyújthat segítséget.⁶⁴ Hazai kommentárjaink döntő többsége ezt a tézist fogadja el, és lépcsőzetesen építkező fogalomrendszert (különös, közvetlen és általános tárgy) ír le.⁶⁵

Másodsor, a neokantiánus filozófián alapuló idealista tanok a gyakran materiális elkövetési tárgy és a jogi tárgy mint „a társadalmi rend jogilag védett absztrakt értéke”⁶⁶ közötti különbségtételen alapulnak. Jescheck klasszikus definícióját több magyar szerző is idézi. A szemlélet legjelentősebb hátránya, hogy elszakítja az értékvilágot a valóságtól, a jogi tárgyat pedig a platóni ideák szintjére emeli. Erre a magaslatra azonban nem juthat el az elkövető sem, kézenfekvő, hogy a kauzális-reális létezés törvényeinek alávetett cselekményekkel nem sérthető a „mennyeiken túli” tartomány.

A harmadik irányzat – amelynek a tételeit jelen tanulmányban elfogadjuk – a reális-perszonális iskola. Lényeges kiemelni, hogy az „ideális” megfelelő ellentétpárja jelen esetben nem a „materiális” jelző, hiszen a jogi tárgy nem feltétlenül „kézzelfogható” jelenség. A realitás – jogtudományi értelemben – nem kizárólag fizikailag tapintható dolgokat, hanem szellemi-erkölcsi valóságot is jelent, olyan anyagtalán természetű „javakat” – becsület, jóhírnév, világnézeti meggyőződés –, amelyeket a bűncselekmény ténylegesen sérthet vagy veszélyeztethet.

⁶³ Winfried HASSEMER: Das Symbolische am symbolischen Strafrecht. In: Bernd SCHÜNEMANN (szerk.): *Festschrift für Claus Roxin zum 70. Geburtstag am 15. Mai 2001* (Berlin – New York, de Gruyter, 2001) 1001.

⁶⁴ Peter SINA: *Die Dogmengeschichte des strafrechtlichen Begriffs „Rechtsgut”* (Basel, Helbing und Lichtenhahn, 1962) 94.

⁶⁵ WIENER A. Imre: *A hivatali büntettek* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972) 50. Vitatja a csoporttárgy jelentőségét.

⁶⁶ Hans-Heinrich JESCHECK – Thomas WEIGEND: *Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil*. Ötödik kiadás (Berlin, Duncker und Humblot, 1996) 257.

Kérdéses azonban, hogy ami érinthetetlen – mint a becsület –, az érdemelhet-e egyáltalán büntetőjogi védelmet. Ez a probléma a XIX. század óta foglalkoztatja a büntetőjog-tudományt.

Binding híres lipcsei rektori beszédében arra jut, hogy a becsületvédelem forrásait az erkölcsben, a költészetben, a tudományos reflexiókban és törvényekben kell keresnünk. A becsület azonban, mint ideális jogi tárgy, semmiképpen nem sértendő, a megszerzett becsület a sértés által nem annulálható. A rágalmozás büntetendőségének tényleges okát ezért a sértetti jogok és a sértetti akarat sérelmében kereste. Mindez illeszkedett Binding felelősségtani rendszeréhez, amelyben a bűncselekmény nem objektumokat, hanem szubjektív jogokat sért.⁶⁷

Az alábbiakban a jogi tárgy individuális-perszonális természetének, valamint a jogalkotásban és a büntetőrendelkezések legitimitációjában betöltendő lényeges szerepének bizonyítására törekszünk. Gondolatmenetünk ezért – kantianus tradíción alapuló – liberális államelméletet feltételez, amelyben az állam célja az individuumok egyenlő és maximális szabadságának biztosítása. A német jogirodalom⁶⁸ a jogrendszer csúcsára állított emberi méltóság „érinthetlenségére”⁶⁹ hivatkozik, ami szükségszerűen vonja maga után állam és egyén kapcsolatában az utóbbi feltétlen elsőbbségét.

Az univerzális jogi tárgy így csak az individuálisból vezethető le, és a büntetőjogi védelem csak akkor és csak annyiban legitimálható, amennyiben konkrét emberi érdekeket szolgál. Ennek értelmében tehát a közokirat-hamisítás jogi tárgya nem a közbizalom, hanem a hatósági és bírósági eljárásban vagy a kereskedelmi forgalomban részt vevő egyes személyeknek a közokiratok valóságához fűződő érdeke. A német jogirodalomban a „frankfurti iskola” képviseli a leghatározottabban ezt a feltevést.⁷⁰

Az Alkotmánybíróság gyakorlatából kiemelendő a büntetőjog funkciójára vonatkozó értelmezés: „Alkotmányos jogállamban a büntetőjog nem pusztán eszköz, hanem értéket véd és maga is értéket hordoz: az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat. A büntetőjog a büntetőhatalom törvényes gyakorlásának alapja és egyúttal az egyéni jogok védelmének szabadságlevele is.” [11/1992. (III. 5.) AB határozat]

⁶⁷ Karl BINDING: Die Ehre im Rechtssinn und ihre Verletzbarkeit. Rede des antretenden Rectors Dr. Karl Binding. In: Frank HAUSER (szerk.): *Die Leipziger Rektoratsreden 1871–1933. Band 1. Die Jahre 1871–1905* (Berlin – New York, de Gruyter, 2009) 507.

⁶⁸ Konstantinos CHATZIKOSTAS: *Die Disponibilität des Rechtsgutes Leben in ihrer Bedeutung für die Problematik von Suizid und Euthanasie* (Frankfurt am Main, P. Lang, 2001) 134.

⁶⁹ Die Würde des Menschen ist unantastbar (Art. 1 Abs. 1 GG).

⁷⁰ HASSEMER (62. lj.) 92.

Természetesen elképzelhető fordított előjelű monista érvelés is, amelyben az értékhierarchia csúcán az állam áll, igazolását pedig abban szemléletmódban találhatjuk, amit „eltársadalmiasításnak” nevezhetünk: az individuum csak és kizárólag mint interakciók résztvevője képzelhető el.

Az individuális interpretáció elegendő teret hagy a kollektívum követelményeinek is. Természetesen nem tagadjuk azt a tényt, hogy a humán létezés megtestesítője a társas lény, és nem a magányos szigetlakó. Az univerzális jogi tárgy – például a köznyugalom – így szemléletünkben közvetített érdekként értelmezhető, amelyet a rész-egész viszonyában az individuumok összessége hordoz.⁷¹ Ellenkező esetben mindössze a büntetőjogi tilalom üres megismétléséről lenne szó.

A jogi tárgy tehát a büntetőjog által védett, konkrét személyhez kötött emberi érdek. Ez a kijelentés nyilván akkor védhető a legsikeresebben, ha a büntetőjog primer feladatává az egyén autonómiájának biztosítását tesszük. Fontos azonban kiemelni, hogy a büntetőrendelkezések nem közvetlenül az önrendelkezési jogot védik, hanem azokat az alapvető emberi érdekeket – élet, becsület, tulajdon –, amelyek gyakorlásának bázisául szolgálnak.⁷²

Álláspontunk értelmében érdemes változatlanul fenntartani az individuális és az univerzális jogi tárgyak közötti distinkciót azzal, hogy a kollektív érdek végső soron csak az egyénnel igazolható. Ez a feltevés természetesen egyre nehezebben tartható a szabályozás legújabb területein. A környezetvédelmi büntetőjog tárgya – az ökológiai rendszer fennmaradása – nagyon aggályosan vezethető vissza individuális érdekekre, bár a német jogirodalomban erre is találunk kísérletet.⁷³

Még a legkritikusabb elemzők sem vitathatják azonban, hogy a jogi tárgy individuális elmélete nem egyszerűen tiszteletre méltó tradíció: éppen a legalapvetőbb emberi értékek, így az emberi méltóság lényegéből következő becsület védelmében találja meg funkcióját a jogi érvelésben.

Sajó kifejti tanulmányában:⁷⁴ nem igazolt, „hogy az alkotmányos alapértékeket, alapjogokat pusztán fontosságukra tekintettel büntetőjogi eszközökkel (is) védeni kell”. Utal a német Alkotmánybíróság első abortuszdöntését érő bírálatokra, amelyek megkérdőjelezik, hogy az állam hatékony alapjogvédelmi kötelességének értelmében valóban szükséges-e büntetni a terhességmegszakítást. Érdemes e helyütt megvizsgálni az újabb alkotmányos judikatúrát, amely a korábbihoz képes ellentétes előjelű az alapjogok és büntetőjog viszonyrendszerével kapcsolatban. Mindenekelőtt az *Inzestentscheidung*, a testvérek közötti vérfertőző kapcsolat büntetendőségét tárgyaló határozat érvelése figyelemre méltó. Ebben ugyanis kifejezetten arra jutnak a bírák, hogy akár kulturális tabuk, erkölcsi meggyőződések is

⁷¹ Uo. 91.

⁷² FILÓ Mihály: *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban* (Budapest, Eötvös, 2009) 145.

⁷³ HASSEMER (62. lj.) 90.

⁷⁴ SAJÓ (1. lj.) 3.

megalapozhatják egy magatartás büntetőjogi tilalmát, a jogalkotót az egyes védendő jogi tárgyak kiválasztásánál nem kötik alkotmányjogi követelmények.⁷⁵ A büntetőjog, a büntetés történetiségének és kulturális kötöttségének kiemelése nem új keletű: már Jhering is hangsúlyozta, hogy az egyes népek büntetőjogának története az emberiség lelki fejlődésének a lenyomata.⁷⁶

Szikárabban fogalmazva, a büntető védelem körének meghatározásánál, különösen a büntetőjogilag is védendő érdekek, értékek rostálásakor a törvényhozónak tágas tér áll rendelkezésére, amelyben nyomatékkal veheti figyelembe az adott társadalom elvárásait – még azokat az elvárásokat is, amelyek mögött olyan nem-racionális struktúrák húzódnak meg, mint a becsületsértésnél a „lelki sérelem fizikai megtorlással való oldásának igénye”⁷⁷ is.

6. A becsületsértő cselekmények büntetendőségének korrektívuma: a magánindítvány

Dolgozatunk zárásaként utalunk arra, hogy a becsületvédelmi tényállások esetében az állam büntető igénye nem érvényesül korlátozások nélkül: a vizsgált jogrendszerekben ugyanis ezek a deliktumok szinte kivétel nélkül kizárólag magánindítványra büntetendők. Ennek elméleti háttere a sértett bűncselekménytani szerepével áll összefüggésben. Az 1970-es évektől mind a magyar, mind a német jogirodalomban előtérbe került az „áldozati paradigma”. Tudománytörténeti érdekesség, hogy az AIDP 50 éves fennállása alkalmából éppen a Budapesten, 1974-ben megrendezett XI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus adott külön szekciót a témának, amelyen Jescheck elnökölt, Györgyi Kálmán közreműködésével. A kriminológia és a büntetőpolitika felfedezi a bűncselekmény áldozatát. Mérföldkönek számít a hazai jogirodalomban Kratochwill munkája, amelyben részletesen elemzi *de lege lata* és *de lege ferenda* a sértett eljárásjogi helyzetét, rámutatva büntető perrendtartásunk korábbi hiányosságaira.⁷⁸ A büntető anyagi jogi dogmatikai fejtegetésekben is – ha nem is jelentős hangsúllyal – megjelenik a sértett, amely tágabb

⁷⁵ BVerfGE 120, 241.

⁷⁶ „Azonban a büntetőjog az a csomópont, ahol a legérzékenyebb és legfinomabb erek és idegek összefutnak, ahol minden benyomás, minden érzet érzékelhetővé és kívülről láthatóvá válik, a jog arculata, amelyben a nép sajtószerevése, gondolkodása és érzésvilága, kedélye és vérmérséklete, erkölcsössége és vadsága – röviden: a lelke nyilatkozik meg. A büntetőjog a nép maga, az egyes népek büntetőjogának története pedig az emberiség lélektanának lenyomata.” Rudolph von JHERING: *Das Schuldmoment im römischen Privatrecht* (Giessen, Emil Roth, 1867) 2.

⁷⁷ SAJÓ (1. l.) 5.

⁷⁸ KRATOCHWILL Ferenc: *A sértett jogi helyzete a magyar büntető eljárási jogban* (Budapest, Ötvös Loránd Tudományegyetem, 1990).

fogalom a passzív alanyról. Mindezek a felismerések deskriptív értelemben azt a változást hozzák magukkal, hogy a bűncselekmény már nem egy objektumot, hanem egy szubjektumot sért, aki maga is cselekvőképes, és a bűncselekményt „elszenvedi”. A bűncselekmény így nem más, mint interakció, amely a két alany, a tettes és az áldozat között játszódik le. Nemcsak a tettes, de az áldozat is érző és gondolkodó lény. A büntetőjogi parancs „hagyományos” címzettje az elkövető, akire a büntetőrendelkezés – tilalmi norma (*Verbotnorm*), – vonatkozik, s emellett címzetté válik a sértett is, aki a büntetőjogra a Luhmann által vázolt bizalmi viszonyt (*Vertrauensnorm*) alapíthatja.⁷⁹

Az áldozat e két tulajdonságának – a cselekvőképesség, illetve a szenvedés megélésének képessége – elismerése szintén normatív következtetésekkel jár.

A szenvedés megélésének képessége normatív értelemben az állami áldozatvédelem kriminálpolitikai szükségességét, így a büntetőjog kiterjesztését vonja maga után.

Az áldozat cselekvőképességének elismerése ezzel szemben a büntetőjog korlátozását, a büntetendőség feltételeinek szűkítését jelenti, mivel ha azt feltételezzük, hogy a sértett is cselekedhet, akkor elképzelhető, hogy maga is közreműködött abban, hogy a bűncselekmény által eredményezett változás a külvilágban létrejöjjön. Ebből következik, hogy bizonyos deliktumok esetén, jellemzően a magánszférát védő tényállásoknál, az állami büntetőhatalom kizárólag a sértett kívánalmára léphet működésbe: ennek az elvnek az eljárási jellegű megfogalmazását jelenti a magánindítvány intézménye.⁸⁰

7. Zárszó: a polgári és büntető normák különbözőségéről

Kétségtelen, hogy a becsület védelmében a büntetőjogi és polgári jogi jogintézmények konkurálnak egymással, azonban e helyütt utalunk a két jogág szabályainak különböző természetére. Ebben az elemzésben mind a német, mind a hazai irodalom Herbert L. A. Hart⁸¹ analitikus jogelméletére támaszkodik.⁸² A becsület önálló büntetőjogi értékelését mindenekelőtt a két jogág eltérő célkitűzése indokolja: a polgári jog és a büntetőjog ugyanis alapvetően más típusú normák kontextusában áll.⁸³

⁷⁹ Niklas LUHMANN: *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität* (Stuttgart, F. Enke, 1968) 23. Idézi AMELUNG (59. lj.) 3.

⁸⁰ AMELUNG (59. lj.) 3.

⁸¹ Herbert L. A. HART: *A jog fogalma* (Budapest, Osiris, 1995).

⁸² BODA Mihály: Szabálykövetés: A jog. H. L. A. Hart jogelmélete, és elméletének következményei. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2004/3. sz., 219–266.

⁸³ AMELUNG (59. lj.) 12.

A büntetőjogban az elkövető regulatív (szabályozó) normákkal lép kölcsönhatásba, amelyek már meglévő jogi tárgyakat védenek, mint például a testi épség. Ezzel szemben a polgári jogban a jogügyletek résztvevői konstitutív (létesítő) normákkal dolgoznak, amelyek funkciója, hogy a civiljogi forgalom követelményeinek megfelelően jogviszonyokat hozzanak létre vagy módosítsanak. Ez nem jelent mást, mint egy új szabályrendszer – szerződés vagy végrendelet – megteremtését, amelynek kötelező erejében a forgalom résztvevői a jövőre nézve is bízhatnak, magatartásukat a későbbiekben ennek megfelelően alakíthatják.

Hart sakk hasonlatával élve a létesítő szabályok lényege a következő: „Nem arról van szó, hogy az emberek addig is tologattak fadarabkákat egy táblán, és valaki egyszer csak kijelentette: »Jó lenne, ha hoznánk valamiféle szabályokat, hogy ne ütközzünk lépten-nyomon egymásba.« [...] A sakk szabályainak a lététől függ magának a sakkozásnak a lehetősége, hiszen éppen abból áll a sakkozás, hogy legalább a sakkszabályok egy bizonyos halmazával összhangban cselekszünk. [...] A szabályok szerinti cselekvés létesítő szerepet tölt be a szabályok által szabályozott tevékenységben.”⁸⁴

Hart gondolatát parafrázálva: a sakkjátékostól a lépések rendjének betartásán túl természetesen azt is elvárhatjuk – sőt, alapvetően csak akkor engedhetjük meg, hogy egyáltalán leülhessen a tábla mellé –, hogy ellenfele méltóságát tiszteletben tartja. Ha pedig felborítja a sakktáblát, akkor diszkvalifikálni kell – a büntetés kiszabása azonban már nem csak a megsértett játékos ügye.

A fentiek fényében jelen tanulmány szerzőjének meggyőződése, hogy a becsület – éppen az emberi méltóságtól való elválaszthatatlansága okán – olyan társadalmi tény, amelyet nem a jog teremtett, azonban jogi védelmére legitim szükséglet áll fenn. Ezt az érdeket a büntetőjog regulatív parancsai eredményesebben védelmelik, mint a polgári jog magánautonómián alapuló szabályrendszere.

Összefoglalva álláspontunkat: sem alkotmányjogi, sem büntetőjog-dogmatikai, sem kriminálpolitikai szempontból nem tartjuk szükségesnek hatályos büntetőjogunkban a becsületvédelmi tényállások felülvizsgálatát. A bűncselekmény tárgyának individuális elméletét elfogadva igazoltnak látjuk, hogy a becsület mint jogi tárgy mögött konkrét, egyedi emberi érdek lelhető fel, amelynek sérelme – a magánindítvány intézmények korrektívumával – büntetőjogi beavatkozást igényel.

⁸⁴ John R. SEARLE: *Elme, nyelv és társadalom* (Budapest, Vince, 2000) 124.

A sorozatban korábban megjelent kötetek

- Koltay András – Lapsánszky András (szerk.): *A médiaszabályozás kommentárja* (2011)
- Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog* (2012)
- Koltay András (szerk.): *Hungarian Media Law* (2012)
- Ben H. Bagdikian: *Az új médiamonopólium* (2012)
- Cass R. Sunstein: *Republic.com 2.0* (2013)
- Paál Vince (szerk.): *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010* (2013)
- Robert W. McChesney: *Mi a baj a médiával? Az Egyesült Államok médiapolitikája a 21. században* (2013)
- Koltay András (szerk.): *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon. Alkotmányos és jogalkalmazói megközelítések, európai kitekintéssel* (2013)
- Koltay András: *Freedom of Speech: The Unreachable Mirage* (2013)
- Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932* (2013)
- Owen M. Fiss: *Megosztott liberalizmus. A szólásszabadság és az államhatalom sokféle arca* (2013)
- David Croteau – William Hoynes: *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek* (2013)
- Lányi András – László Miklós (szerk.): *Se vele, se nélküle? Tanulmányok a médiáról* (2014)
- Perry Keller: *Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média* (2014)
- Koltay András (szerk.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World* (2014)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* (2014)
- Csehi Zoltán – Koltay András – Navratyil Zoltán (szerk.): *A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban – az új Polgári Törvénykönyvre és az új Büntető Törvénykönyvre tekintettel* (2014)

- Lee C. Bollinger: *A toleráns társadalom. Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott* (2014)
- Frederick Schauer: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok* [szerk.: Koltay András] (2014)
- Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog* (új, átdolgozott kiadás, 2015)
- James Curran – Jean Seaton: *Hatalom felelősség nélkül. A sajtó, a műsorszolgáltatás és az internet Nagy-Britanniában* (2015)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2.* (2015)
- Denis McQuail: *A tömegkommunikáció elmélete* (2015)
- Koltay András (szerk.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression* (2015)
- Paál Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989* (2015)
- John Durham Peters: *A mélység tornácán. Szólásszabadság és liberális hagyomány* (2015)